

การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน
ด้านความเป็นประชาธิปไตย



นางสาวกรภัค จ้ายประยูร

สถาบันวิทยบริการ

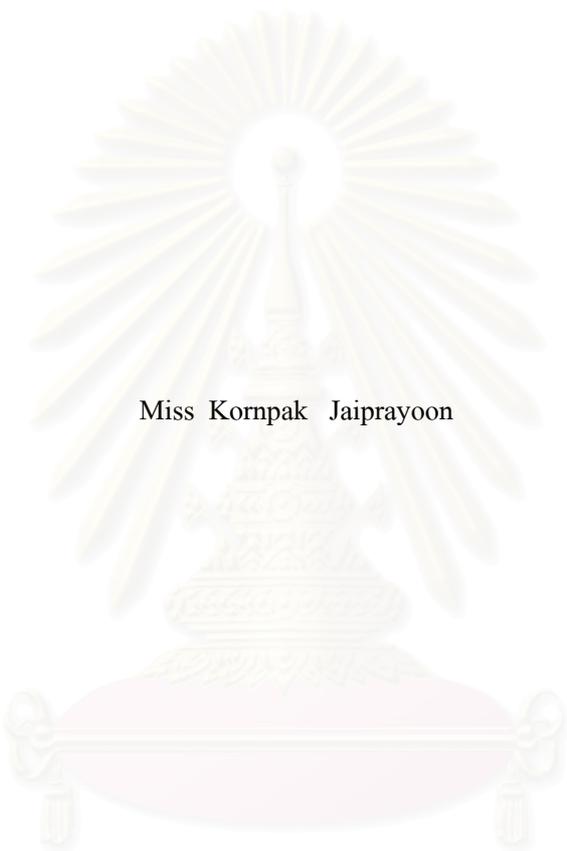
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2549

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PROPOSED EDUCATION GUIDELINES FOR PEOPLE SECTOR EMPOWERMENT
ON DEMOCRATIZATION



Miss Kornpak Jaiprayoon

สภามหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education
Department of Educational Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2006

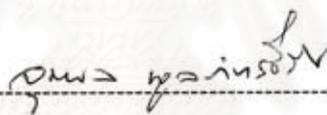
Copyright of Chulalongkorn University

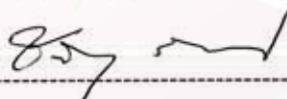
หัวข้อวิทยานิพนธ์	การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย
โดย	นางสาวกรรภัค จำยประยูร
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ชนิตา รักษ์พลเมือง
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก โควินท์

คณะกรรมการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดตามหลักสูตรปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิต

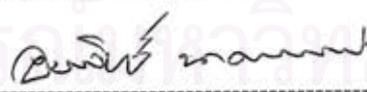

----- คณะบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. พงษ์ฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์


----- ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จุมพล พูลภัทรชีวิน)


----- อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชนิตา รักษ์พลเมือง)


----- อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก โควินท์)


----- กรรมการ
(อาจารย์ ดร. อมรวิรัช นาคทรพรพ)


----- กรรมการ
(ดร. วิชัย ต้นศิริ)

กรกัถ์ จ้ายประะบูร : การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย (PROPOSED EDUCATION GUIDELINES FOR PEOPLE SECTOR EMPOWERMENT ON DEMOCRATIZATION) อาจารย์ที่ปรึกษา: รศ. ดร. ชนิดา รักษ์พลเมือง อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม: ผศ. ดร. ชื่นชนก โควินท์, 242 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนและนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกในพื้นที่กรณีศึกษาที่มีปัญหาผลกระทบจากโครงการของรัฐ 2 แห่ง ในจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และนำผลการวิจัยมาวิเคราะห์ สร้างเป็นแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน และตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการวิจัยพบว่า

1. พลังอำนาจภาคประชาชนก่อตัวเกิดขึ้นมาจากภายในชุมชนไม่ใช่จากภายนอกนำเข้า ไม่ว่าผู้จุดประกายการเรียนรู้จะเป็นคนภายนอกหรือภายในชุมชนก็ตาม เงื่อนไขที่จำเป็นคือในชุมชนนั้นชาวบ้านต้องมีความพอเพียงพึ่งตัวเองได้ และมีผู้นำที่เสียสละ แต่ยังไม่เพียงพอ พลังอำนาจภาคประชาชนจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชาวบ้านในชุมชนมีฐานความรู้ มีมโนสำนึก และมีการกระทำร่วม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดได้จากการเรียนรู้ ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย คือ ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน และนักวิชาการทั้งในและนอกชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1) การรับรู้และสร้างมโนสำนึก 2) การรวมกลุ่ม เรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา 3) การร่วมกันดำเนินการ 4) การประเมินผลการดำเนินการ เลือกสรร ปรับปรุงการดำเนินงาน 5) การสร้างความรู้ใหม่ โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

3. แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยควรยึดหลักการศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วม และกำหนดชีวิตของตนเองและชุมชน ทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนควรร่วมมือกันจัดการศึกษาที่มีการเชื่อมโยงกันทั้งในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย ภาคประชาชนควรได้รับการสนับสนุนให้จัด โครงการการศึกษาที่มีเนื้อหาและกิจกรรมหลากหลายเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน การศึกษาในระบบ โรงเรียนควรส่งเสริมการสร้างพลังภาคประชาชนตั้งแต่เยาว์วัยโดยเน้นการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การจัดกระบวนการเรียนรู้ควรเน้นวิธีการตั้งคำถาม การเสวนา การเรียนรู้ร่วมกันโดยการปฏิบัติและการพิจารณาใคร่ครวญ

ภาควิชา นโยบาช การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา ลายมือชื่อนิติศ กรกัถ์ จ้ายประะบูร
สาขาวิชา พัฒนศึกษา ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ปีการศึกษา 2549 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

4584601627 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEY WORD: EMPOWERMENT / PARTICIPATION / LEARNING PROCESS

KORNPAAK JAIPRAYOON : PROPOSED EDUCATION GUIDELINES FOR PEOPLE SECTOR EMPOWERMENT ON DEMOCRATIZATION. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. CHANITA RAKPOLLMUANG, Ph.D., THESIS CO-ADVISOR: ASST. PROF. CHUENCHANOK KOVIN, Ph.D., 242 pp.

The objectives of this research were to analyze learning process of people sector empowerment and to propose education guidelines for people sector empowerment on democratization. Data were collected from two selected communities in Udonthani and Prachuap Khirikhan provinces. In-depth interview and non-participation observation were utilized for data collection. Expert judgement was employed to validate the proposed education guidelines for people sector empowerment on democratization.

Research findings were as follows:

1. People sector empowerment was developed precisely within its own community even though the learning inspiration may come from outside the community. This empowerment was developed in the community where self-reliance and devoted community leader existed. Such condition was necessary but not sufficient; it must become the people's knowledge, consciousness, and collective action, which could be enhanced by the learning process. The actors who took the crucial roles to organize learning process were the community leaders, the NGO members and the academics both in and outside of the community.

2. The people sector empowerment learning process on democratization consisted of five steps: (a) perceiving and developing conscientization, (b) group formation to analyze and solve exist problems, (c) cooperative implementation, (d) evaluating the outcomes (e) constructing and applying into their real lives through the integration of local knowledge, culture and wisdom with lessons learned in the community.

3. Education guidelines for people sector empowerment on democratization should honor human dignity and potentialities. They should aim at solving existing problems in the community. People could participate and determine their own lives and communities. Public, private and people sectors should take part in providing education which linked formal, non-formal and informal learning. Community members should be encouraged to carry out various education projects to solve their own problems. Formal education should empower people since they were young by constructing community-related curriculum. Problem-posing method, dialogue, interactive learning through action were strongly recommended.

Department: Educational Policy, Management, and Leadership

Field of study: Development Education

Academic year : 2006

Student's signature: *Kornpak 2*
 Advisor's signature: *Chanita*
 Co-advisor's signature: *C. Kavin*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้อย่างสมบูรณ์ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือจากท่านคณาจารย์หลายท่าน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ชนิตา รักษ์พลเมือง ท่านอาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้พร่ำสอนและให้คำแนะนำแก่ลูกศิษย์อย่างต่อเนื่องเสมอมาตลอดเวลา 5 ปีเต็ม ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก ไควินท์ ที่ได้สละเวลาให้คำปรึกษาที่มีประโยชน์ยิ่งและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จุมพล พูลภัทรชีวิน อาจารย์ ดร. อมรวิรัช นาคทรพรพ อีกทั้ง ดร. วิชัย ต้นศิริ ที่ได้กรุณาสละเวลา มาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์นี้

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้จะเสร็จสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากไม่ได้รับความอนุเคราะห์จากท่านผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ และชาวบ้านในหลายพื้นที่ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง และอาจารย์กรรมธิการ กิจติเวชกุล ที่ได้ช่วยกรุณาประสานทีมงานในพื้นที่อุดรธานี ที่กำลังขัดแย้งกันอย่างหนัก ให้ผู้วิจัยได้เข้าหมู่บ้านเพื่อทำการศึกษาได้ และขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต ที่ได้อนุมัติให้ลาศึกษาต่อและสนับสนุนทุนการศึกษา และขอขอบพระคุณ สถาบันพระปกเกล้าที่ได้สนับสนุนทุนในการทำวิทยานิพนธ์

ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างมากจาก เพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ทั้งที่พัฒนศึกษา จุฬาฯ และที่เกษมบัณฑิต ขอขอบคุณและขอโทษที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้หมด อีกทั้งยังได้รับกำลังใจอย่างเต็มเปี่ยมจากสมาชิกทุกคนในครอบครัว สุดท้ายนี้ขอขอบคุณชาวบ้านในหลายพื้นที่ทั้งที่อุดรธานีและที่ประจวบคีรีขันธ์ ที่เข้มแข็งเรียนรู้ ต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ และช่วยรักษาสิ่งแวดล้อมให้แก่คนไทยและชาวโลกทั้งมวล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์	6
ขอบเขตในการวิจัย	7
คำจำกัดความในการวิจัย	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
กรอบแนวคิดในการวิจัย	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
ตอน 1 – แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตย.....	11
ตอน 2 – แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ	32
ตอน 3 – แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาชุมชน.....	41
ตอน 4 – แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	72
ตอน 5 – งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	87
3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	94
ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาภาคสนาม.....	94
ขั้นตอนที่ 2 การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษา.....	99
4 ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ผลการวิจัย.....	101
ตอนที่ 1 ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ผลการวิจัย กรณีศึกษาที่ 1.....	101
ตอนที่ 2 ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ผลการวิจัย กรณีศึกษาที่ 2.....	148
ตอนที่ 3 สรุปผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจ ภาคประชาชนของ 2 กรณีศึกษา.....	176
ตอนที่ 4 การสังเคราะห์ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริม พลังอำนาจภาคประชาชนของ 2 กรณีศึกษา.....	181

5	การพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนฯ.....	184
ตอนที่ 1	การยกร่างแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจ ภาคประชาชนฯ.....	184
ตอนที่ 2	การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจ ภาคประชาชนฯ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ.....	189
6	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	191
	สรุปผลการวิจัย.....	191
	อภิปรายผล	199
	ข้อเสนอแนะ	207
	รายการอ้างอิง	210
	ภาคผนวก	
	ภาคผนวก ก. ลำดับเหตุการณ์ การเคลื่อนไหวของกรณีศึกษาที่ 1.....	217
	ภาคผนวก ข. ลำดับเหตุการณ์ การเคลื่อนไหวของกรณีศึกษาที่ 2.....	228
	ภาคผนวก ค. แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก.....	239
	ภาคผนวก ง. แบบสังเกต.....	241
	ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	242

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อปี พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบันนับเป็นเวลากว่า 70 ปี การพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยก็เป็นที่ไปอย่างไม่ต่อเนื่องและราบรื่นนัก ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งการปฏิวัติ รัฐประหาร ผ่านเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 เหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 เหตุการณ์เดือนพฤษภา ปี 2535 ผ่านการเลือกตั้ง ผลัดเปลี่ยนรัฐบาลครั้งแล้วครั้งเล่า มีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศจนถึงปัจจุบันถึง 17 ฉบับ ซึ่งรัฐธรรมนูญปัจจุบันนี้เป็นฉบับชั่วคราว แต่ฉบับที่มีความสำคัญและเป็นจุดเปลี่ยน การเริ่มต้นใหม่ในหลายเรื่องคือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 นับเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 ของประเทศไทยที่ได้มีการพัฒนาการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนในการร่างรัฐธรรมนูญ ในข้อบัญญัติของรัฐธรรมนูญมีการเพิ่มสิทธิเสรีภาพ และการมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง การเพิ่มอำนาจประชาชนในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ ซึ่งก็นับได้ว่าในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยที่ไม่ค่อยต่อเนื่องนัก ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดความเป็นประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีเสรีภาพที่จะแสดงความคิดเห็น มีช่องทางที่จะได้เรียกร้องสิทธิ และมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครองเพิ่มขึ้น

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวดูเหมือนว่าประชาชนชาวไทยน่าจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น มีสิทธิ เสรีภาพ มีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงนับจากวันที่เริ่มพัฒนาประชาธิปไตยและเริ่มการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประชาชนชาวไทยกลับประสบปัญหาจากการพัฒนาและจากอำนาจรัฐเพิ่มขึ้น กล่าวคือ การพัฒนาที่ผูกขาดโดยรัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมและเน้นการแข่งขัน โดยไม่ได้เหลียวแลภาคการเกษตรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้เกิดการพัฒนาที่ขาดดุลยภาพ เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายความเข้มแข็งของครอบครัว ของชุมชน ของวัฒนธรรม และของศาสนาธรรม (ประเวศ วะสี, 2546 : 32)

เมื่ออุตสาหกรรมรุกไล่เข้าไปถึงชุมชนชนบทและการที่ภาครัฐอนุญาตให้เกิดโครงการต่างๆ ในชุมชน โดยไม่นึกถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้เกิดปัญหาที่ซับซ้อนยากแก่การแก้ไขเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

และในความเป็นจริงเมื่ออำนาจรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ขยายตัว ปัญหาในการแย่งชิงทรัพยากรก็ได้แพร่เข้าไปถึงหมู่บ้าน เข้าไปในชุมชนชนบท เกิดการลิดรอนอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน และผลักดันให้ชาวบ้านที่เคยอยู่อย่างเรียบง่าย พึ่งพาอาศัยกัน ดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติได้ถูกมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมรุมล้อมทำลายวิถีชีวิตชุมชนที่เคยอยู่ เคยเป็น และเบียดขับพวกเขาออกจากบ้านเกิดเพียงเหตุผลเพราะว่าชาวบ้านต้องเสียสละเพื่อสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา”

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539 : 9) ให้ความเห็นว่า “การพัฒนานั้นเมื่อสรุปให้ถึงหัวใจของมันจริงๆแล้ว ก็คือการตัดสินใจใช้ทรัพยากรกลางทุกอย่างเพื่อเร่งรัดความเจริญทางเศรษฐกิจ และจะตัดสินใจได้ ก็ต้องเลือกเสียก่อนว่าจะให้ว่าจะให้เศรษฐกิจของกลุ่มไหนจำริญเติบโตได้เร็วและให้จำริญไปในลักษณะอย่างไร การตัดสินใจนี้ ไม่มี “หลักวิชา” ที่เป็นกลาง ฉะนั้นในระบบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย การตัดสินใจเลือกก็ทำไปโดยอคติและผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มจึงไม่ใช่การเจรจาต่อรองและการประนีประนอมผลประโยชน์กัน โดยคนทุกกลุ่มในสังคม การพัฒนาที่แท้จริงและประชาธิปไตยนั้นเป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน”

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548 : 11-29) ได้ให้ความเห็นว่า “ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ที่วิวัฒนาการมาจากโลกตะวันตก ซึ่งถือหลักว่าสังคมเป็นผู้กำหนดและควบคุมรัฐ ยึดหลักความเสมอภาคของปัจเจกบุคคล และสิทธิของปัจเจกบุคคลทั้งในด้านส่วนตัวและในด้านการเมืองตลอดจนถึงหลักการปกครองโดยกฎหมาย และตีเส้นแบ่งชัดเจนระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับส่วนรวม ครั้นเมื่อแบบแผนทางอำนาจนี้ถูกนำมาปลูกฝังบนแผ่นดินไทยจึงเป็นธรรมดาที่จะต้องพบเงื่อนงำที่ผิดแผกไปจากสิ่งแวดล้อมเดิม แต่เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทยทั่วไปยังยึดติดอยู่กับเครือข่ายอุปถัมภ์ ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่มีฐานะลดหลั่นไม่เท่ากัน ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีการเลือกตั้งในประเทศไทยแทบมิใช่การ ยืนยันสิทธิของประชาชนในการกำหนดชะตากรรมของประเทศ แต่เป็นการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอุปถัมภ์ต่างๆ ในการสนับสนุนให้หัวหน้าเครือข่ายก้าวขึ้นสู่อำนาจ และเมื่อมีโอกาสได้กุมอำนาจแล้ว ก็ถือเป็นชัยชนะร่วมกัน มีการแบ่งสรรปันส่วนผลประโยชน์กันตามฐานะใหญ่ เล็กในเครือข่าวนั้นๆ โดยไม่ค่อยได้พิจารณาถึงสิทธิผลประโยชน์ของผู้คนที่อยู่นอกเครือข่ายอุปถัมภ์ของตน บรรดาคนเล็กคนน้อยที่อยู่นอกเครือข่ายทางการเมือง หรือเข้าไม่ถึงเครือข่ายอุปถัมภ์ที่มีนักการเมืองเป็นคนกลาง จึงมักถูกทอดทิ้งให้ดำรงชีวิตไปตามยถากรรม และการถูกละเมิดโดยกลุ่มที่มีเส้นสายโยงใยกับผู้กุมอำนาจรัฐ การเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 ของไทยโดยคณะราษฎร ซึ่งถือกันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของระบอบประชาธิปไตยนั้น จริงๆแล้วนับเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในส่วนยอดของโครงสร้างอำนาจจากเดิมสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้พระราชอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินโดยตรง มาเป็น

รัฐบาลที่รัฐสภาเป็นผู้จัดตั้งขึ้น และเกือบไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง หรือปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม เท่าใดนัก

แม้ว่าจากปี 2475 จนถึงการลุกขึ้นสู้เพื่อประชาธิปไตยของประชาชนในเดือนตุลาคม 2516 หลังจากนั้นในระยะเวลา 30 กว่า ปีที่ผ่านมา นักการเมืองจากระบอบประชาธิปไตยควรจะริบปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินมาตั้งแต่ต้น แต่ความจริงที่เกิดขึ้นคือนักการเมืองที่ผลัดเวียนกันไปจัดตั้งรัฐบาล ไม่เพียงรักษาระบบบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมศูนย์ไว้เท่านั้น แต่ยังใช้ระบบนี้อำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่เครือข่ายอุปถัมภ์ของตน ระบบบริหารราชการแผ่นดินกลายเป็นแหล่งที่มาของผลประโยชน์มากมายที่นักการเมืองสามารถเข้าไปบงการ ทั้งนี้เนื่องจากระบบดังกล่าวมีอำนาจตั้งแต่ควบคุม จัดสรรและจัดการทรัพยากรของชาติ ไปจนถึงบริหารงบประมาณแผ่นดินปีละจำนวนมหาศาล และอำนาจในการออกกฎระเบียบต่างๆ ซึ่งให้คุณให้โทษต่อชีวิตของผู้คน และนักการเมืองอาศัยการดำรงอยู่ของระบบรวมศูนย์อำนาจมาสนองจุดหมายที่ คับแค้นของตน เรื่องราวของการทุจริตโกงกินบ้านเมืองโดยผู้ดำรงตำแหน่งสาธารณะมักกลายเป็นข่าวอย่างต่อเนื่อง ไม่แพ้เรื่องการซื้อเสียง พutschai ในสนามเลือกตั้ง จนนักวิชาการทั่วโลกที่เฝ้าดูเมืองไทยต่างขนานนามประชาธิปไตยไทยว่า เป็นระบบ “การเมืองแบบเงินตรา” (money politics) ซึ่งหมายถึงระบบที่ใช้เงินซื้ออำนาจกับใช้อำนาจไปหาเงิน สภาพเหล่านี้ล้วนสะท้อนจุดอ่อนข้อบกพร่องของระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนในประเทศไทยซึ่งเป็นการหมุนเวียนขึ้นมากครองอำนาจของชนชั้นนำ (elites) และหาผลประโยชน์ให้พวกพ้อง จึงเป็นสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งของเสียงเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเกิดขึ้นเรื่อยๆ หลังเหตุการณ์พฤษภาคมปี 2535 และต่อมาก็ปรากฏผลในรูปของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ได้มีการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมและตรวจสอบอำนาจรัฐมากขึ้นจึงนับได้ว่าการปกครองในระบบประชาธิปไตยในประเทศไทยปัจจุบันได้มีการปรับรูปแบบเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยมีหลักพื้นฐานว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยประชาชนสามารถใช้ อำนาจได้เสมอแม้ว่าได้มอบอำนาจให้กับผู้แทนของประชาชนไปใช้ในฐานะที่เป็น “ผู้แทน” แล้วก็ตาม แต่ประชาชนก็สามารถเฝ้าดู ตรวจสอบ ควบคุมการทำหน้าที่ของตัวแทนของประชาชนได้ หากปรากฏว่าผู้แทนใช้อำนาจโดยมิชอบ โดยทุจริต หรือมิใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมที่แท้จริง ประชาชนสามารถเรียกร้องอำนาจที่ได้มอบหมายไปนั้นกลับคืนมาโดยการยื่นถอดถอนหรือปลดออกจากตำแหน่งได้ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงไม่ใช่แค่เพียงการ ไปลงเสียงเลือกตั้งเพียงไม่กี่นาที แล้วก็รอการมีส่วนร่วมอีกครั้งในอีก 4 ปีข้างหน้า ในปัจจุบันประชาชนจึงต้องเปลี่ยน บทบาทจากผู้เฝ้าดูมาเป็นผู้แสดงบทบาท

สำคัญ ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี 2540 จะบัญญัติเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนว่าเพื่อ “ส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชนให้มีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น” แต่ในความเป็นจริงนั้นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศกลับถูกกีดกันออกจากการเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางการเมือง (สเตฟาน โครบอท, 2547 ; อ้างอิงใน นวลน้อย ตรีรัตน์ (บรรณาธิการ), 2547 : iv)

การที่ภาครัฐได้ใช้อำนาจทางการเมืองแสวงหาผลประโยชน์ในโครงการต่างๆ โดยไม่ฟังเสียงของประชาชน ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนหลายแห่งทั่วประเทศ ประชาชนต้องมีความเดือดร้อนที่ประสบปัญหาจากโครงการของรัฐ เช่น โครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย สงขลา โครงการเขื่อนปากมูล อุบลราชธานี นิคมอุตสาหกรรมที่มาบตาพุด ระยอง และ โรงไฟฟ้าที่เวียงแหง เชียงใหม่ ถึงแม้ว่าในการดำเนินโครงการต่างๆเหล่านี้จะต้องผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนอย่างน้อย กระบวนการประชาพิจารณ์ แต่ในเรื่องดังกล่าวก็มีทั้งการบิดเบือน สร้างภาพ และไม่โปร่งใส วุฒิพงษ์ เปรียบจริยวัฒน์ (2542 :2) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “แม้กระบวนการผลักดันนโยบายของรัฐจะมีการทำประชาพิจารณ์ไม่น้อยแต่ประชาชนมีส่วนร่วมแท้จริงน้อยมากเพราะประชาพิจารณ์นั้นสามารถทำให้เป็นประชาสัมพันธ์อำพรางได้โดยไม่ยากนัก ด้วยการควบคุมหัวข้ออภิปราย รายชื่อวิทยากร และบุคคลที่เชิญมาร่วมอภิปราย และการเขียนสรุปของการอภิปราย” อีกทั้ง อภิญา รัตนมงคลมาศ และ วิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์ (2547 : 183-184) ก็ได้ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า “การทำประชาพิจารณ์ที่ผ่านๆมา สะท้อนถึงความสับสนและการอำพรางบทบาทที่ควรจะเป็นในการทำปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน สำหรับภาครัฐนั้นการทำประชาพิจารณ์เป็นพันธกิจที่ต้องทำเพราะเงื่อนไขทางกฎหมายบังคับไว้ จึงต้องมีการจัดทำขึ้นเพื่อความชอบธรรมต่อการดำเนินโครงการ มากกว่าการให้ความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงซึ่งเกี่ยวข้องกับผลกระทบของการดำเนินโครงการ ส่วนประชาชนการขาดความรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกในเชิงโครงสร้างโดยรวมที่เกี่ยวข้องพันระหว่างเศรษฐกิจกับสังคม ทำให้ขาดวิสัยทัศน์ที่จะตระหนักถึงผลกระทบระยะยาว จึงทำหน้าที่ประชาพิจารณ์ด้วยการเข้ามาฟังการนำเสนอโครงการ โดยไม่อาจ “พิจารณา” ผลกระทบอย่างลึกซึ้งได้ และถ้าเกิดการคำนึงถึงผลกระทบก็จะคำนึงถึงแบบแยกส่วนทางเศรษฐกิจของชุมชนออกจากเศรษฐกิจส่วนตน มากกว่าการคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันระยะยาวของท้องถิ่น” ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้นั้น สิ่งสำคัญคือภาคประชาชนต้องมีการเรียนรู้ มีความรู้เพื่อที่จะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชนได้

กอร์ปศักดิ์ สภาวสุ (2547 : 2-3) ให้ความคิดเห็นไว้ว่าในความเป็นจริง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนยังมีปัญหาการขาดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งอาจเกิด

จากความไม่สนใจหรือฝ่ายรัฐบาลไม่ให้ข้อมูล ปกปิดข้อมูล ขาดกลไกสำคัญในการเรียนรู้ อีกทั้งปัญหาขาดความสนใจ เพราะขาดข้อมูลข่าวสาร และคนไทยยังไม่ตระหนักถึงสิทธิตนเอง เคยชินกับการถูกออกคำสั่ง จึงขาดความกระตือรือร้น ซึ่งอาจเป็นเพราะค่านิยมที่ยอมรับอำนาจ ระบบการเรียนรู้ไม่ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่เด็ก ในโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ ไม่มีโอกาสได้รับข้อมูลข่าวสารที่เพียงพอ ในภาครัฐก็ไม่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง บางครั้งขัดขวางถึงขั้นทำร้ายประชาชนก็มี อีกทั้งยังมีปัญหาในทางกฎหมายที่ยังไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและกฎหมายที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมหลายฉบับยังไม่ได้ ประกาศใช้”

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าปัญหาประชาธิปไตยในประเทศไทยซึ่งเป็นรูปแบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนนั้นไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น จึงเกิดการพัฒนาเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม มีจุดเปลี่ยนให้ประชาชนมีส่วนร่วมหลายประการ ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญ ปี 2540 แต่ในความเป็นจริงประชาชนก็ยังไม่มีส่วนร่วมที่แท้จริงที่จะสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชนได้ ต้องดำเนินชีวิต ดำเนินการพัฒนาตามที่รัฐกำหนด จากผลการศึกษาและความคิดเห็นของนักวิชาการส่วนใหญ่ กล่าวว่า สาเหตุเป็นเพราะประชาชนขาดความรู้ และขาดความตระหนักในสิทธิของตน ในเรื่องดังกล่าว เปาโล แฟร์ (1921- 1997) นักการศึกษาชาว บราซิล ได้นำเสนอแนวคิดโดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง ดังมีแนวคิด ดังนี้

เริ่มต้นแฟร์ได้กล่าวถึงเป้าหมายของการศึกษาว่า “คุณต้องเลือกเอาระหว่างการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมอย่างแท้จริง หรือการศึกษาเพื่อให้นักเรียนยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ให้คนสบายอย่างง่ายและคงสภาพสังคมที่อยู่ดิ้นรนต่อไป ทุกวันนี้ที่ ความอยู่ดีธรรมในสังคมยังอยู่ได้ก็เพราะอาศัยเชื่อจากความเมตตาจ่อมปลอมที่หีบยื่นให้ในบางครั้งบางคราว ความเมตตาที่แท้จริงจะต้องให้มนุษย์เรียกร้องขอความช่วยเหลือจากผู้อื่นให้น้อยลง ช่วยเหลือตัวเองให้มากขึ้น ใช้มือทั้งสองทำงานให้มากขึ้น” (แฟร์, 2517 : 10-22) และได้นำเสนอการศึกษาสำหรับผู้ถูกกดขี่ ว่าเป็นกระบวนการ 2 ขั้นตอน ขั้นตอนแรกคือการสร้างการรับรู้ ต้องให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนรู้จักตนเองรู้ว่าเขาเป็นใคร รู้จักสถานภาพของตนในความเป็นพลเมืองมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับทุกคน มองทะลุถึงระบบสังคมที่เขาอยู่ โดยผู้สอนซึ่งอาจจะเป็นครู ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน หรือนักวิชาการก็ได้ เป็นเพียงผู้ป้อนคำถาม(Problem – posing method) กระตุ้นให้คิด วิเคราะห์ วิจัย และคำถามนั้นจะต้องเป็นคำถามในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน โดยเน้นการคิดวิเคราะห์ วิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในหมู่ผู้เรียน มีการเสวนาอย่างลึกซึ้งในปัญหา (dialogue) จนเกิดความตระหนัก เกิดมโนสำนึก (conscientization) สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของปัญหา

สภาพสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ เกิดโลกทัศน์การมองโลกใหม่ เกิดพลังอำนาจในตัวเอง คิดหาหนทางแก้ปัญหา ขึ้นตอนที่สอง คือการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาปลดปล่อยจากการกดขี่ มีการรวมตัวกันลงมือปฏิบัติ และมีการไต่ตรองใคร่ครวญ ประสพการณ์ต่างๆ ร่วมกันสร้างสรรค์ความรู้และวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์เพื่อแก้ปัญหาและเพื่อต่อต้านการกดขี่ จากปัญหาของประเทศไทยที่ประชาชนส่วนใหญ่ขาดการมีส่วนร่วมในทางการเมืองและในโครงการที่มีผลกระทบ โดยต้องขอมตามที่รัฐหรือผู้มีอำนาจกำหนด แนวความคิดทางการศึกษาของเปาโล แฟร์ จึงน่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาดังกล่าว (แฟร์, 2517 : 51-55)

ถึงแม้ว่าเมืองไทยจะประสบกับภาวะวิกฤตดังที่กล่าวมา แต่ก็ปรากฏมีชุมชนหลายแห่งที่สามารถเรียนรู้และปรับตัวเสริมสร้างพลังอำนาจ สามารถเรียกพลังชีวิตของตนเองและของชุมชนได้ตามกลไกของรัฐธรรมนูญ เช่น มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการจัดการและแก้ปัญหาของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านหินกรูด ชุมชนมันคง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมชนเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ และ ชุมชนบ้านเข้มแจ่มจังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

ในมุมมองของนักพัฒนาศึกษาจึงเกิดคำถามว่า ภายในชุมชนเหล่านี้ ภาคประชาชนมีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร จึงได้มีการสร้างเสริมพลังอำนาจ สามารถเรียกพลังชีวิตและการมีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชน ภายใต้ภาวะถูกกดขี่ครอบงำจากรัฐ ปัจจัยใดมีความสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อจะมีส่วนร่วมดังกล่าว ดังนั้นหากได้ศึกษาวิเคราะห์ และทราบถึงกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่มีปัญหาจากโครงการของรัฐและมีการต่อสู้ตามครรลองประชาธิปไตย จึงน่าจะเป็นประโยชน์ในการนำองค์ความรู้ดังกล่าว มาใช้เป็นแนวทางจัดการศึกษาเรียนรู้ในวงกว้าง เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองและส่งเสริมให้ชุมชนมีความสามารถในการเลือกวิถีชีวิตและการพัฒนาของตนเอง เป็นการช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และช่วยเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศชาติด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย
2. เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ เป็นการศึกษาเฉพาะ ชุมชนบ้านเข้มแข็ง (นามสมมติ) กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี และชุมชนบ้านมั่นคง (นามสมมติ) อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
2. ขอบเขตประเด็นการศึกษาด้านความเป็นประชาธิปไตยศึกษาเฉพาะมิติการมีส่วนร่วมในโครงการของรัฐที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชน
3. การศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะความคิดเห็นของชาวบ้านในมิติการมีส่วนร่วม
4. การศึกษาครั้งนี้ประยุกต์กรอบแนวคิดของ เปาโล แพร์ ในการวิเคราะห์

ข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของภาคประชาชน ไม่ได้ศึกษาความคิดเห็นจากภาครัฐหรือบริษัทที่เกี่ยวข้องและไม่ได้เป็นการวิจารณ์ความถูกต้องในกรณีศึกษา

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน หมายถึง แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการศึกษาและการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ชาวบ้านได้มีความตระหนักในปัญหา ขจัดภาวะด้อย ไม่มั่นใจ หรือขาดพลัง ให้ได้มีความมั่นใจ เกิดมโนสำนึก สามารถมีส่วนร่วมในโครงการของรัฐ สามารถตัดสินใจเลือกวิถีชีวิต สามารถแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิต ชุมชน สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรในท้องถิ่นของตนได้

ภาครัฐ หมายถึง ข้าราชการทุกฝ่ายรวมทั้งข้าราชการการเมืองด้วย

ภาคเอกชน หมายถึง ผู้ประกอบธุรกิจและอุตสาหกรรม

ภาคประชาชน หมายถึง ชาวบ้าน สมาชิกในชุมชน

ความเป็นประชาธิปไตย หมายถึง ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในที่นี้คือการมีส่วนร่วมในโครงการของรัฐที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชน

มโนสำนึก หมายถึง ความตระหนักอย่างลึกซึ้งถึงความจริงของสังคมที่มีผลต่อวิถีชีวิตของตน เกิดการรับรู้และมีความเข้าใจในความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง และได้ค้นพบความสามารถของตนเองในการสร้างสรรค์ และต้องการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

ผู้สอน หมายถึง ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ในที่นี้อาจเป็น ครู นักวิชาการ ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน

ผู้เรียน หมายถึง ชาวบ้าน สมาชิกในชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยภาคสนาม โดยใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิด Participatory Democracy และ Critical Pedagogy ของ เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) โดยมีฐานคิดคือ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาของรัฐในสังคมไทยทุกวันนี้ เกิดจากการไม่มีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นในการปฏิรูปการเมืองได้เป็นผลให้เกิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 อันถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ได้บัญญัติเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง และตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ดังได้บัญญัติความไว้ในหลายมาตรา ประชาชนจึงไม่ใช่แต่เพียงไปเลือกตั้งใช้เวลาเพียงไม่กี่นาทีเพื่อมอบอำนาจของตนให้แก่ผู้แทนราษฎรเท่านั้นแต่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครองและการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐด้วย

ในกระบวนการนโยบายสาธารณะ การตัดสินใจทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ประชาชนต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มกระบวนการไปจนถึงสิ้นสุดกระบวนการซึ่งในรัฐธรรมนูญปี 2540 ได้ กำหนดไว้คือ ร่วมริเริ่มเสนอแนะ (มาตรา 170 และ มาตรา 287) ร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร (มาตรา 58 และ มาตรา 59) ร่วมให้ความเห็นร่วมทำประชาพิจารณ์ (มาตรา 39 และ มาตรา 59) ร่วมคิด ตัดสินใจ (มาตรา 46 และ มาตรา 56) ร่วมดำเนินการ (มาตรา 46 และ มาตรา 56) ร่วมตรวจสอบ (มาตรา 61, 62, 304, และ 286) (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2542 : 23) แต่ในความเป็นจริงประชาชนก็ยังไม่มีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองเท่าที่ควรและถึงแม้จะมีประชาชนบางส่วนได้เข้าร่วมในการทำประชาพิจารณ์หรือแสดงประชามติ แต่ภาครัฐก็ไม่ได้นำข้อเสนอจากประชาชนไปปฏิบัติ การแสดงประชามติมีผลเป็นเพียงแค่ให้คำปรึกษาแก่คณะรัฐมนตรีในเรื่องนั้นเท่านั้น ซึ่งจากปัญหาการครอบงำของรัฐทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะประชาชนจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น การให้การศึกษาเพื่อที่จะเสริมพลังอำนาจจากประชาชนให้มีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นให้สามารถเรียกร้อง รู้จักใช้สิทธิของความเป็นพลเมืองและรักษาสิทธิชุมชนได้นั้น จึงต้องให้ประชาชนตื่นจากการถูกรอบงำ ตื่นจากการถูกกดขี่ จากการที่ต้องยอมรับสภาพที่เป็นอยู่อย่างไม่มีข้อโต้แย้ง ในที่นี้ภาครัฐและภาคเอกชนเปรียบเสมือนเป็นผู้กดขี่ (The oppressor) เพราะจะมาตั้งโครงการที่จะมีผลกระทบต่อชุมชนโดยใช้อำนาจของตนโดยไม่เคยมาถามชาวบ้าน ชาวบ้านได้รับรู้ต่อเมื่อมีการเซ็นสัญญาโครงการแล้ว ชาวบ้านจึงเปรียบเสมือนเป็นผู้ถูกกดขี่ (The oppressed)

การจะทำให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากการครอบงำและสามารถที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โครงการได้นั้นใช้การศึกษาตามแนวคิดของ เปาโล แฟร์ เพื่อขจัดวัฒนธรรมเงียบ (Culture of Silence) ก่อนอื่นต้องให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนรู้จักตนเอง รู้ว่าเขาเป็นใคร รู้จักสถานภาพของตน ในความเป็นพลเมืองมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับทุกคน มองทะลุถึงระบบสังคมที่เขาอยู่ การที่จะให้ประชาชนได้มีความตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้ก็ต้องเกิดจากตัวของผู้เรียนหรือประชาชนเอง ผู้สอนซึ่งอาจจะเป็นครู ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน หรือนักวิชาการก็ได้ เป็นเพียงผู้ป้อนคำถาม(Problem – posing method) กระตุ้นให้คิด วิเคราะห์ วิวิจารณ์ และคำถามนั้น จะต้องเป็นคำถามในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน เช่น ปัญหาการถูกละเมิดสิทธิ ปัญหาความยากจน ปัญหาไม่มีที่ดินทำกิน ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหามลภาวะ ฯลฯ ซึ่งปัญหานั้นต้องเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงของผู้เรียน โดยผู้สอนต้องจัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่เท่าเทียม ร่วมมือ และเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนมีบทบาทเชิงรุก (active role) คือคิดด้วยตนเองวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในหมู่ผู้เรียน มีการเสวนาอย่างลึกซึ้งในปัญหา (dialogue) จนเกิดความตระหนัก เกิดมโนสำนึก (conscientization) สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของปัญหากับสภาพสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ เกิดโลกทัศน์การมองโลกใหม่ เกิดพลังอำนาจในตัวเอง คิดหาหนทางแก้ปัญหา เกิดสำนึกร่วมกัน อยากเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น คิดหาหนทางแก้ปัญหา

เมื่อผู้เรียนเกิดสำนึกดังกล่าวถือว่าเป็นการปลดปล่อยตนออกจากภาวะพึ่งพิงสู่เสรีภาพอย่างแท้จริง (Liberated person) วัฒนธรรมเงียบจะค่อยๆเปลี่ยนแปลงไป เกิดสำนึกของพลเมืองที่รู้สึกตระหนักต่อปัญหาส่วนรวม โดยกระบวนการทั้งหมดไม่ได้เกิดจากครูหรือผู้สอนฝ่ายเดียว ไม่ใช่การศึกษาแบบฝากธนาคาร (Banking Education) คือ การที่ผู้สอนเป็นผู้ให้ ผู้เรียนเป็นผู้รับคือผู้เรียนยอมรับบทบาทที่ถูกกระทำ (passive role) การศึกษาบังคับให้คนจำสิ่งที่คนอื่นบอก มากกว่าจะให้คนได้มีประสบการณ์กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง ครูสอนราวกับว่าทุกสิ่งตายตัวหยุดนิ่ง ทุกอย่างเป็นกลางซึ่งทำลายจิตสำนึกของผู้เรียนควบคุมการคิดการกระทำของผู้เรียน ส่งเสริมให้คนปรับตัวเข้ากับโลกเท่านั้น เป็นการกีดกันมิให้มีพลังแห่งความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ได้แสดงออกมา

การศึกษาที่แท้จริงควรจะเน้นวัตถุประสงค์ที่มุ่งการแก้ปัญหาของมวลมนุษยชน เป็นการถอดรหัส (Decoding) จากปัญหาในชีวิตจริงที่ผู้สอนและผู้เรียนร่วมมือกันวิเคราะห์ โจทย์ คือ สถานการณ์จริง เพื่อให้เห็นความหมายที่เกี่ยวข้องกันทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง และใช้วิธี Praxis คือมีทั้ง การปฏิบัติ (Action) และ การสะท้อนความคิดเห็นพิจารณาอย่างใคร่ครวญ (Reflection) เป็นการเรียนรู้ร่วมกันโดยผ่านการกระทำลงมือปฏิบัติ ผลลัพธ์ของการศึกษาก็คือการทำลายวัฒนธรรมเงียบ เกิดการพัฒนาความคิดและการกระทำโดยผ่านการเสวนาเพื่อให้มีการรับรู้และการมองโลกใหม่ ได้

เปลี่ยนการรับรู้ในสภาพการกดขี่ต่างไปจากเดิม มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เข้าใจโลกและการเปลี่ยนแปลงได้อย่างถูกต้องปราศจากการบิดเบือน และนำไปสู่ความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ เกิดสำนึกที่กระตือรือร้นต่อปัญหาส่วนรวม มีการรวมกลุ่มและมีการปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาให้พ้นจากภาวะการถูกกดขี่ครอบงำ ผู้ความเป็นเสรีอย่างแท้จริง และสามารถตัดสินใจกำหนดชีวิตและชุมชนของตนได้ และสามารถมีส่วนร่วมในนโยบายสาธารณะและโครงการของรัฐที่จะมีผลกระทบต่อชุมชนได้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลของการวิจัยจะทำให้ได้แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยในมิติการมีส่วนร่วม ที่คาดว่าจะช่วยพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้กับประชาชนในชุมชนที่มีปัญหาจากโครงการของรัฐที่จะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิต ชุมชนให้สามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ เป็นการดำเนินชีวิตในวิถีประชาธิปไตยและเป็นการสนองเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนุญคือส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทนี้ ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตย

ตอนที่ 2 แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ตอนที่ 3 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาชุมชน

ตอนที่ 4 แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย จะประกอบด้วย

1.1 ความหมายของประชาธิปไตย

1.2 อุดมการณ์และหลักการประชาธิปไตย

1.3 รูปแบบของประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของประชาชน

1.1 ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่า ประชาธิปไตยมาจากคำว่า “ประชา” ซึ่งตรงกับภาษาละติน “Demos” หมายถึงประชาชน และ “อธิปไตย” มาจากภาษาละตินคือ “Kratos” หมายถึง กฎ ข้อบังคับ การปกครอง ซึ่งนำมา รวมกัน ก็หมายถึง การปกครองที่เป็นของประชาชน แต่คำว่า “ประชาธิปไตย” นั้น เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมหลายอย่าง ได้มีนักวิชาการให้ความหมายของคำว่า ประชาธิปไตยไว้ มากมาย เช่น กล่าวว่า ประชาธิปไตย คือ

- การปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน
- การปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจน้อยที่สุด คือ รัฐบาลที่ดีที่สุด
- การปกครองโดยเสียงข้างมากโดยยังยอมรับเสียงของคนส่วนน้อย
- การปกครองโดยยึดหลักนิติธรรม
- การปกครองที่ถือว่าเสียงประชาชนคือเสียงสวรรค์
- การปกครองที่เน้นในเรื่องความเสมอภาคโดยเปิดโอกาสให้ทุกคนเป็นผู้นำโดยทัดเทียมกัน เป็นต้น

อมร รักษาสัตย์และคณะ ได้รวบรวม ความหมาย ประชาธิปไตย จาก Encyclopedia และจาก Dictionary ได้ให้ความหมายดังนี้

จาก **Encyclopedia of the Social Sciences** (1939) ได้ให้ความหมาย ประชาธิปไตย ไว้ 2 อย่างคือใน “ฐานะระบอบการปกครองรูปแบบหนึ่ง” กับ “ฐานะที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิต”

จาก **Encyclopedia Britanica** (1966) ได้ให้ความหมายไว้ทำนองเดียวกัน แต่ให้รายละเอียดมากกว่า ดังนี้ “คำว่า ประชาธิปไตยได้ถูกใช้ในความหมายต่างๆ กันหลายอย่าง คือ

(1) ในความหมายดั้งเดิมของมัน คือการปกครองแบบหนึ่งซึ่งสิทธิในการตัดสินใจทางการเมืองนั้นเป็นของพลเมืองทั้งปวงเป็นผู้ใช้โดยตรงตามระเบียบวิธีที่ว่าเสียงข้างมากเป็นฝ่ายชนะ การปกครองแบบนี้เรียกกันว่าประชาธิปไตยโดยตรง

(2) เป็นการปกครองแบบหนึ่งซึ่งพลเมืองใช้สิทธิอย่างเดียวกันนั้นโดยผ่านทางผู้แทนซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกและรับผิดชอบต่อประชาชน พลเมืองทั้งหมดไม่ได้ใช้สิทธิในการปกครองด้วยตนเอง แบบนี้เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน

(3) เป็นการปกครองรูปหนึ่งซึ่งมักจะได้แก่รูปประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน แต่ผู้ที่มีเสียงข้างมากจะใช้อำนาจตัดสินใจได้ก็แต่ภายในขอบเขตจำกัดแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ออกแบบไว้รับรองสิทธิของคนข้างน้อยให้ได้มีสิทธิส่วนบุคคลหรือส่วนรวมบางประการ เช่น สิทธิในการพูด และในทางศาสนา แบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยเสรี หรือแบบมีรัฐธรรมนูญ

(4) ประการสุดท้าย คำว่าประชาธิปไตยมักจะถูกนำมาใช้อธิบายระบบการเมืองหรือสังคมใดๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะลดความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างอันเกิดขึ้นจากการกระจายทรัพย์สินส่วนตัวโดยไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงว่ารูปแบบของการปกครองในระบบนั้นจะมีลักษณะประชาธิปไตยตามความหมาย 3 ประการแรกหรือไม่ แบบนี้เรียกว่า ประชาธิปไตยทางสังคมหรือเศรษฐกิจ

จาก **Political Science Dictionary** (1973) ได้ให้ความหมาย ประชาธิปไตยไว้ว่าเป็น “ระบบการปกครองแบบหนึ่งที่อำนาจทางการเมืองในที่สุดนั้นอยู่ที่ประชาชน... ในรัฐประชาธิปไตยพหุนิยมสมัยใหม่ตามปกติอำนาจจะถูกกลุ่มหรือสถาบันต่างๆ นำไปใช้ในระบอบปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อน ซึ่งจะเกี่ยวข้องถึงการประนีประนอมหรือต่อรองในกระบวนการตัดสินใจ อุดมการณ์ของประชาธิปไตย รวมถึงแนวความคิดเหล่านี้ (1) **ปัจเจกชนนิยม** ซึ่งยึดหลักว่าหน้าที่หลักของรัฐบาลคือการทำให้

เอกชนแต่ละคนได้บรรลุศักยภาพแห่งการพัฒนาที่สูงสุด (2) เสรีภาพ ซึ่งอนุญาตให้บุคคลทุกคนมีปริมาณเสรีภาพมากที่สุดที่ไม่ขัดต่อความมีระเบียบเรียบร้อยของสังคม (3) ความเสมอภาค ซึ่งถือว่าทุกคนถูกพระเจ้าสร้างขึ้นมาให้เท่าเทียมกัน และมีสิทธิและโอกาสต่างๆ เสมอกัน และ (4) ทรนักรภาพ ซึ่งอธิบายว่าเอกชนจะไม่ใช้เสรีภาพไปในทางที่ผิด แต่จะร่วมมือกันเพื่อสร้างสังคมที่ดีพร้อม ในฐานะที่เป็นระบบการเมือง ประชาธิปไตยเริ่มต้นด้วยฐานคติแห่งอธิปไตยของปวงชน การมอบอำนาจสูงสุดทางการเมืองให้แก่ประชาชน ทั้งสมมติว่าคนสามารถควบคุมชะตากรรมของตนเองได้ และสามารถตัดสินใจปัญหาศีลธรรม และการตัดสินใจหากปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตนเองได้ ทั้งหมายรวมถึงการแสวงหาศีลธรรมอย่างต่อเนื่อง ในความหมายที่ว่าคนจะพยายามปรับปรุงวิถีทางที่จะสร้างสถาบันทางสังคมและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของมนุษย์ให้ดีขึ้น ประชาธิปไตยต้องการระบบการตัดสินใจที่ตั้งบนฐานของการปกครองโดยคนข้างมาก และคุ้มครองสิทธิของคนข้างน้อย มีการค้าประกันที่มีประสิทธิภาพต่อเสรีภาพทางศาสนา การพูด การพิมพ์ การรวมตัวกัน การร้องทุกข์ และความเสมอภาคทางกฎหมายเป็นสิ่งที่ต้องมีอยู่ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยมีพรรคการเมือง และนักการเมืองเป็นตัวกระตุ้นให้ระบบประชาธิปไตยทำงานได้ผล”

จาก **The Encyclopedia Americana** (1988) ได้ให้อธิบาย คำว่า **ประชาธิปไตย** ว่า “เป็นรูปแบบการปกครองแบบหนึ่งซึ่งการตัดสินใจสำคัญๆ ของรัฐบาล หรือแนวนโยบายที่อยู่เบื้องหลังการตัดสินใจเหล่านั้น ขึ้นอยู่โดยตรงหรือโดยอ้อมกับความยินยอมที่ให้โดยอิสระ (Freely given consent) ของพลเมืองผู้ใหญ่ข้างมาก ” และได้ขยายความเรื่อง “ความยินยอมที่ให้โดยอิสระ” ว่ารวมถึงที่ฝ่ายข้างน้อยที่วันหนึ่งอาจจะได้กลับมาเป็นรัฐบาลเมื่อประชาชนให้ความยินยอมอย่างอิสระ คือ ประชาชนมีโอกาสเลือกและเปลี่ยนรัฐบาลได้ และได้ขยายความถึงการปกครองโดยคนข้างมาก โดยต้องคำนึงสิทธิของคนข้างน้อย การที่ต้องมีสิทธิเสรีภาพอย่างแท้จริง การมีพลเมืองที่มีข้อมูลข่าวสารพร้อมมูล และมีการเข้ามามีส่วนร่วมในการกระบวนการปกครองประเทศ พร้อมทั้งต้องมีการมอบอำนาจและรับผิดชอบ และสิทธิที่จะดิ้นรนของประชาชน (อมร รัศมีศักดิ์ และคณะ, 2543 : 3-4 , 30-31)

จรรยา สุภาพ ได้แบ่งความหมายของ ประชาธิปไตย ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ความหมายอย่างแคบ ถือว่าประชาธิปไตยเป็นเพียงรูปการปกครองแบบหนึ่งเท่านั้น แต่มีลักษณะพิเศษ คือ ประชาชนในแต่ละประเทศมีสิทธิ อำนาจ และโอกาสที่จะเข้าควบคุมกิจการทางการเมืองของชาติ หรือพูดให้ง่ายเข้าก็คือ ประชาชนมีอำนาจการปกครองตนเอง

2. ความหมายอย่างกว้าง คือ ประชาธิปไตยไม่ควรจะมีความหมายเพียงเท่าที่กล่าวข้างต้น แต่น่าจะหมายถึงปรัชญาของสังคมมนุษย์ หรือวิถีชีวิตที่ยึดถือ อุดมคติ และหลักการบางประการที่กำหนด

แบบแผนแห่งพฤติกรรมระหว่างมนุษย์ในสังคมในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม ความหมายประเภทหลังนี้ มุ่งถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในแบบของประชาธิปไตย เช่น ใน กิจกรรมทางการเมืองก็ต้องการให้ประชาชนมีเสรีภาพในการประกอบการทางเศรษฐกิจ หรือมิฉะนั้นก็ ให้นำบุคคลได้รับหลักประกันในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ หรือได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ในด้าน สังคมก็ต้องการให้ประชาชนได้รับความยุติธรรมทางสังคม เป็นต้น (จรูญ สุภาพ , 2527 : 249-250)

ชยอนันต์ สมุทวณิช ได้อธิบายความหมายของ ประชาธิปไตย ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้ คือ

1) ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมคติ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เกี่ยวกับ

- ความศรัทธาในความสามารถของมนุษย์ ในสติปัญญา การรู้จักใช้เหตุผล และทดสอบ ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ตลอดจนการมองมนุษย์ในแง่ที่ว่าสามารถร่วมมือกันทำงานเพื่อความสุข ส่วนรวม
- มีความเชื่อในความเป็นอิสระและเสรีภาพของมนุษย์ ความเป็นอิสระหมายถึง ความสามารถที่จะเลือกใช้ชีวิตกระทำการหรือไม่กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดได้ด้วยตนเองโดยไม่ตก อยู่ภายใต้อำนาจ บงการของบุคคลอื่น ส่วนเสรีภาพนั้น คือ ความคิด ความรู้สึกต่างๆ หรือ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคน ซึ่งอาจเป็นเรื่องส่วนตัวหรือมีผลกระทบต่อบุคคลอื่นๆ ที่รัฐไม่มี สิทธิใดๆ ที่จะเข้าไปแทรกแซง
- การยอมรับความเท่าเทียมกันของคน ไม่ได้หมายถึง ความเท่าเทียมกันทางสติปัญญา หรือ ทางกายภาพ แต่จะเป็นความเท่าเทียมกันในทางกฎหมายและทางการเมือง
- อำนาจอสูงสุดในการปกครองประเทศ ในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของสังคม อยู่ที่ปวงชน มาจากปวงชน (Popular Sovereignty) หรือ หมายถึง ประชาชนก็คือรัฐนั่นเอง
- อำนาจอันชอบธรรมในการปกครองของรัฐบาลเกิดจากความยินยอมของประชาชน เกิด จากความคิดพื้นฐานที่ว่า มนุษย์ไม่สามารถจะรักษาสิทธิที่มีอยู่ในสภาพธรรมชาติ และ เพื่อประกัน ความมั่นคงของสิทธิส่วนบุคคลนี้ จึงมารวมตัวกันทำสัญญาประชาคม และทำข้อตกลงร่วมกัน โดย ความยินยอม ดังนั้นอำนาจทางสังคมจะไม่มีสิทธิอื่นใดที่นอกเหนือไปจากสิทธิที่บุคคลแต่ละคนมอบ ให้มาเพื่อป้องกันสิทธิของเขา
- สิทธิในการคัดค้านและล้มล้างรัฐบาล เนื่องจากรัฐเป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือใน การปกครองเพื่อให้คนในสังคมบรรลุถึงความสุข ประชาชนจึงมีสิทธิเต็มที่ที่จะควบคุม ดูแล สนับสนุน หรือต่อต้านได้ เมื่อรัฐบาลไม่ปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายดังกล่าว

1) **ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมือง** คือ การจัดรูปการปกครอง กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมือง บทบาท อำนาจ และหน้าที่ของสถาบันทางการเมือง ตลอดจนวิธีการที่ใช้ในการตัดสินใจปัญหาข้อขัดแย้งในทางปฏิบัติตามแนวคิดหรืออุดมคติแบบประชาธิปไตย อาทิ รูปแบบของการปกครอง (โดยตรงหรือโดยอ้อม) แบบรัฐสภา ประธานาธิบดี หรือกึ่งรัฐสภา-ประธานาธิบดี นอกจากนี้ยังหมายถึงสถาบันต่างๆ เช่น รัฐบาล รัฐสภา ศาล รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง การเลือกตั้ง และรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น

2) **ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต** ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยอาจมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกันไป แต่ประชาธิปไตยมิได้มีฐานะเป็นรูปแบบการปกครองแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นหลักการสำคัญ ค่านิยม และทัศนคติ ของบุคคลในสังคมด้วยว่าจะมีวิถีชีวิตทางการดำเนินชีวิตที่อาจสอดคล้องกับแนวทางประชาธิปไตยหรือไม่ด้วย วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่สำคัญได้แก่ การมีใจกว้างที่จะพิจารณาปัญหาต่างๆ ด้วยวิจรรณญาณ อาศัยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันก่อนที่จะมีการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอมไม่ใช้ตัดสินปัญหาข้อขัดแย้งด้วยการใช้กำลังรุนแรง มีขันติธรรม อดทน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากตัว เคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น ตลอดจนยอมรับความเสมอภาคระหว่างบุคคล เคารพกฎหมาย เป็นต้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช , 2523 : 1-24)

ดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คำว่า “ประชาธิปไตย” มีความหมายหลายอย่าง แล้วแต่ความเข้าใจของผู้พูดและผู้ฟังแต่ละคนว่าจะพูดถึงประชาธิปไตยในฐานะใด แก่มุมใด แต่โดยสรุป **ประชาธิปไตย** คือ “รูปแบบการปกครองแบบหนึ่งที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน และยังหมายถึงอุดมคติและวิถีชีวิตที่ยึดหลักในความเสมอภาค เสรีภาพ และภราดรภาพของมนุษย์”

1.2 อุดมการณ์และหลักการประชาธิปไตย

อมร รัชสาสัย (2543 : 32-57) ยังอธิบายลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นหลักการ อุดมการณ์ ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในแง่ของวิถีปฏิบัติ ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต และยังได้อธิบายถึงองค์ประกอบที่ใช้เป็นตัววัดหรือประเมินความเป็นประชาธิปไตย ดังมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในแง่หลักการและอุดมการณ์

จากค่านิยมและคำอธิบายของนักรัฐศาสตร์และนักวิชาการต่างๆ ได้กล่าวถึงหลักการของประชาธิปไตยที่สำคัญมีดังนี้

- 1) ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย เป็นผู้ทรงอำนาจอิสระสูงสุด
- 2) รัฐบาลได้อำนาจมาจากประชาชนหรือโดยความยินยอมของประชาชน
- 3) ในประเทศขนาดใหญ่ที่ต้องใช้ประชาธิปไตยทางอ้อมนั้น จะต้องมีการเลือกตั้งผู้แทนอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรม โดยประชาชนสามารถใช้สิทธิเลือกตั้งได้อย่างอิสระ
- 4) สถาบันทางการเมืองที่ทำหน้าที่ตัดสินใจทางการเมืองหรือวางนโยบายสาธารณะต้องตั้งขึ้นด้วยวิถีทางแห่งการแข่งขันเพื่อให้ได้รับคะแนนเสียงเห็นชอบจากประชาชน
- 5) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตลอดเวลา ผ่านกลไกต่างๆ หรือใช้สิทธิที่จะแสดงบทบาทต่างๆ ได้โดยตรง
- 6) รัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อประชาชน ประชาชนมีสิทธิ ดิชม ควบคุมการทำงานของรัฐบาลตลอดเวลา และมีสิทธิเปลี่ยนแปลงรัฐบาลตามวิธีการที่กำหนดไว้
- 7) อำนาจในการปกครองประเทศต้องไม่อยู่ในกำมือของคนคนเดียวหรือกลุ่มเดียว ต้องมีการแบ่งอำนาจปกครองประเทศอย่างน้อยในระดับหนึ่ง
- 8) รัฐบาลต้องมีอำนาจจำกัด มีการแบ่งและกระจายอำนาจ มีการตรวจสอบ และถ่วงดุลหรือคานอำนาจซึ่งกันและกัน
- 9) หน้าที่หลักของรัฐบาลคือการส่งเสริมปัจเจกชน เสรีภาพ ความเสมอภาค ภราดรภาพของพลเมือง
- 10) การตัดสินใจสำคัญต้องเป็นไปตามเสียงฝ่ายข้างมาก โดยคำนึงถึงสิทธิของฝ่ายข้างน้อย
- 11) ประชาชนมีความเสมอภาคกันในด้านต่างๆ โดยเฉพาะความเสมอภาคในสายตาของกฎหมาย และความมีโอกาสเท่าเทียมกันในด้านต่างๆ ทุกคนมีศักดิ์ศรี และไม่มีใครมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่น
- 12) ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยรัฐบาลให้หลักประกัน และคุ้มครองการใช้สิทธิเสรีภาพเหล่านั้น อย่างน้อยในสิทธิเสรีภาพพื้นฐานที่สำคัญ
- 13) ประชาชนต้องมีอิสระในการพูด การพิมพ์ การแสดงความคิดเห็น การร่วมชุมนุม การตั้งพรรคการเมือง เพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศได้จริงและอย่างมีข้อมูลข่าวสาร
- 14) รัฐบาลต้องใช้หลักการปกครองโดยกฎหมาย หรือหลักนิติธรรม ไม่ใช่อำนาจตามอำเภอใจ เช่น บุคคลจะถูกจับกุมคุมขังหรือถูกลงโทษได้ ก็เฉพาะเมื่อมีกฎหมายกำหนดว่ามีความผิด และจะต้องได้รับการพิจารณาโดยรวดเร็วเปิดเผยโดยคณะตุลาการที่ไม่ลำเอียง ฯลฯ

1.2.2 ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในแง่ของวิถีปฏิบัติ

ประชาธิปไตยในแง่ของวิถีปฏิบัติมีลักษณะสำคัญ 10 ประการ คือ

- 1) ระบบที่มีการเลือกตั้งเป็นปกติธรรมดาโดยมีการเลือกตั้งตามวาระที่ประชาชนมีอิสระเลือกใครเป็นผู้แทนของตน
- 2) พลเมืองมีโอกาสที่จะก่อตั้งพรรคการเมืองใหม่ขึ้นมาแข่งขันกับพรรคเก่า
- 3) ผู้ใหญ่ที่บรรลุนิติภาวะเป็นผู้มีสิทธิเลือกตั้ง
- 4) การตัดสินใจต้องทำโดยเสียงข้างมาก แต่ต้องคุ้มครองสิทธิของฝ่ายข้างน้อย
- 5) มีระบบการศาลที่เป็นอิสระ
- 6) รัฐธรรมนูญรับประกันและคุ้มครองเสรีภาพเบื้องต้นของพลเมือง
- 7) พลเมืองมีโอกาสที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในด้านใดๆ โดยผ่านกระบวนการตามที่ได้ตกลงกันได้
- 8) เสรีภาพในการพูดและการพิมพ์
- 9) เสรีภาพในทางศาสนา
- 10) การปกครองตามหลักกฎหมาย

1.2.3 ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต

ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตนั้นมีลักษณะสำคัญ 8 ประการ คือ

- 1) ยึดหลักประสบการณ์ที่สมเหตุสมผล (Rational Empiricism) คือ ประชาชนมีความเคารพเชื่อมั่นในเหตุผล และนำหลักเหตุผลนั้นไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ ทั้งของวัตถุและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เชื่อว่าบรรดาความรู้ทั้งหลายได้มาจากประสบการณ์ ดังนั้นสิ่งจะเป็นเพียงความจริงในชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งอาจจะเปลี่ยนไปได้เมื่อมีความรู้และประสบการณ์มากขึ้น หรือถูกพิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างอื่น คนที่นับถือเหตุผลที่มีพื้นฐานตามความเป็นจริง (Rational Empiricist) จึงยอมรับได้ง่ายว่าความคิดเห็นของตนไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องสมบูรณ์เสมอไป ถ้ามีใครวิจารณ์ความคิดเห็นของเขา ก็ไม่หมายความว่า ผู้วิจารณ์เป็นคนเลวทราม แต่เขาจะยินดีให้มีคนวิเคราะห์วิจารณ์ เพื่อเขาจะได้ปรับปรุงความคิดเห็นของเขาให้ดียิ่งขึ้น เหมือนกับนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่ยินดีให้คนพิสูจน์ทฤษฎีหรือสมมติฐานของเขา เมื่อใครมีข้อพิสูจน์ที่ดีที่สุดฝ่ายนั้นก็ฝ่ายถูก ฝ่ายถูกก็ไม่ถือว่าฝ่ายอื่นๆ เป็นศัตรูที่ต้องทำลายล้างไป ดังนั้น วิญญาณของนักประชาธิปไตยจึงต้องเป็นวิญญาณของผู้เคารพเหตุผล และความจริง ผิดกับพวกคลั่งลัทธิ (Dogmatist) ซึ่งเชื่อว่าลัทธิของตนถูก แนวความคิด

อื่นๆ ทั้งหลายนั้นผิด ต้องทำลายกันไปข้างหนึ่ง เช่น พวกฟาสซิสต์เชื่อในเรื่องชาติและเชื้อชาติ พวกคอมมิวนิสต์เชื่อในหลักการแบ่งชนชั้น เมื่อมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นก็พิจารณาจากแง่เชื้อชาติหรือจากแง่ว่าเป็นความคิดของชนชั้นใด ถ้าผิดชาติผิดชั้นกัน ความคิดความเห็นก็ต้องผิดไปด้วย โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลที่จะพิสูจน์ได้ ดังนั้น ความเคารพในเหตุผล ความจริง และการยอมอดทนต่อความคิดเห็นที่ต่างกับของตนจึงเป็นหลักการและวิถีทางที่สำคัญของประชาธิปไตย

2) เน้นความสำคัญของปัจเจกชน (Emphasis on the Individual) ระบอบเสรีประชาธิปไตยยึดเอาเอกชนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางของหลักการและนโยบายต่างๆ สถาบันทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจทั้งหลายทั้งปวง ต่างมีไว้เพื่อให้บุคคลมีความสุขยิ่งขึ้นไป ไม่ได้มีไว้เพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของสถาบันหรือผู้บริหารสถาบันนั้นๆเอง ซึ่งต่างกับปรัชญาของฟาสซิสต์และคอมมิวนิสต์ ที่เห็นว่า รัฐเป็นนาย ประชาชนเป็นบ่าว คนจะมีเสรีภาพได้ถ้าเชื่อฟังบงการของรัฐ การตายเพื่อรัฐเป็นการเข้าถึงเสรีภาพสูงสุดเพราะจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไป ส่วนลัทธิปัจเจกชนนิยมได้พัฒนามาจากคตินของศาสนาฮิว และ คริสเตียน ตลอดจนมาถึงปรัชญาของล๊อค และเจฟเฟอร์สันที่เห็นว่าบุคคลเป็นใหญ่ที่สุด ชีวิต ทรัพย์สิน และความสุขของเขา สำคัญกว่าการมีรัฐและรัฐบาล ดังนั้น รัฐบาลจะกดขี่ข่มเหงบุคคลไม่ได้

3) ยึดถือทฤษฎีที่ว่ารัฐเป็นเครื่องมือของประชาชน (Instrumental Theory of the State) รัฐบาลเป็นเพียงกลไกที่จะบริการให้ประชาชนสามารถประกอบกิจกรรมอันเป็นประโยชน์เบื้องสูงขึ้นไป โดยเฉพาะสนับสนุนความสัมพันธ์ของมนุษย์และพระเจ้า ดังนั้นหน้าที่หลักของรัฐ คือ การรักษาความสงบและเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม นอกจากนั้นแล้วประชาชนจะจัดการไปตามความประสงค์และความสามารถของเขาเอง รัฐไม่ควรก้าวก่ายเว้นแต่กรณีจำเป็นที่ประชาชนทำไม่สำเร็จ ส่วนในสังคมนเผด็จการเบ็ดเสร็จ (Totalitarianism) รัฐอยู่เหนือบุคคล รัฐย่อมมีพละานุภาพสูงสุด มีความรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้นรัฐจึงเป็นผู้จัดการปกครองและควบคุมประชาชนทุกด้าน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา การศาสนา แม้แต่การเล่นกีฬา ก็มีการเมืองมาเกี่ยวข้องด้วย ประชาชนจึงไม่มีเสรีภาพที่จะใช้ดุลยพินิจของตนเองในการทำกิจกรรมต่างๆ

4) หลักแห่งความสมัครใจ (Principle of Voluntarism) สังคมประชาธิปไตยเป็นสังคมที่ไม่บังคับขืนใจประชาชน ดังนั้นถ้าประชาชนไม่ต้องการอะไร เขาก็ไม่ถูกบังคับให้ทำ แต่ถ้าต้องการจะทำอะไรก็จะต้องรวมตัวกันกระทำการกิจกรรมนั้น เช่น รวมกันเป็นพรรคการเมือง ตั้งโรงเรียนเอกชน สมาคมกรรมกร สหพันธ์กรรมกร รวมทั้งการสังคมนสงเคราะห์

5) แนวความคิดว่ามีกฎหมายอยู่เบื้องหลังกฎหมาย (The law behind the law) หลักการนี้ถือว่าสังคมใหญ่ คือ ประเทศชาติ เกิดขึ้นจากการรวมตัวของสังคมเล็กๆ ที่สมัครใจมา

รวมกลุ่มกัน รัฐเองก็มีอำนาจหน้าที่ขึ้นมาได้เพราะประชาชนยินยอม ข้อตกลงหรือกฎหมายนี้จึงอยู่สูงกว่ารัฐ กฎหมายไม่ใช่เป็นผลงานของรัฐ แต่มีมาก่อนรัฐ เช่น กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพพื้นฐานของบุคคลที่มีมาก่อนตั้งประเทศสหรัฐอเมริกา และรัฐบาลสหรัฐจะมายกเลิกเสียไม่ได้ ถ้าขึ้นทำเช่นนั้นก็เท่ากับทำลายกฎหมายชั้นสูง ประชาชนอาจไม่ยอมและพร้อมใจกันล้มรัฐบาลเสียได้

6) **6) เน้นความสำคัญของวิธีการ (Emphasis on means)** ในสังคมประชาธิปไตย วิธีการกระทำ กับเป้าหมายเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันโดยใกล้ชิด ไม่ยอมให้ถือว่าจะทำอย่างไรก็ได้ เพราะเชื่อว่าโดยทั่วไปแล้ว วิธีการอันหนึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายอันหนึ่ง และเป้าหมายอันนั้นเองก็จะเป็นวิธีการไปสู่เป้าหมายอันต่อไป เช่น เรียนหนังสือเพื่อเอาปริญญา แต่ปริญญาอันนั้นเองก็เป็นอุปกรณ์ที่จะไปสู่ความสำเร็จในชีวิต ดังนั้นจึงถือว่าทุกคนต้องปฏิบัติการต่างๆ โดยวิถีทางที่เป็นธรรมจึงจะบรรลุถึงเป้าหมายที่เป็นธรรม กรณีการซ้อมผู้ต้องหาให้รับสารภาพเพื่อผลของความยุติธรรมนั้น ทำไม่ได้ในสังคมประชาธิปไตย ในทำนองเดียวกัน รัฐประชาธิปไตยไม่อาจปิดปากหรือบีบบังคับประชาชนด้วยกำลังในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ เพราะถ้าทำเสียเองแล้วก็จะเป็นการทำลายเสรีภาพที่ตนประสงค์จะป้องกันนั่นเอง

7) **การอภิปรายและการหาข้อตกลง** เป็นวิธีการที่สังคมประชาธิปไตยใช้ตัดสิน ข้อพิพาท ข้อขัดแย้งทางความคิดเห็น และผลประโยชน์ต่างๆ ไม่นิยมใช้กำลังบังคับกัน แม้แต่รัฐบาลเองก็ตั้งขึ้นมาด้วยความยินยอมของผู้ถูกปกครอง

8) **มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันเป็นพื้นฐาน (Basic equality of all human beings)** หลักการนี้ยังมีผู้เข้าใจผิดอยู่มากว่า ประชาธิปไตย หมายถึงว่า ทุกคนจะเหมือนกันทุกประการที่จริงหมายถึงแต่เพียงว่า ในขั้นพื้นฐานนั้นคนเราเท่าเทียมกัน เพราะในทางหลักศาสนาฮิว คริสเตียน คนทุกคนเท่าเทียมกันในสายตาของพระเจ้า นักปราชญ์ผู้บูชาเหตุผลเชื่อว่า คนเราแม้จะต่างกันด้วยเหตุอื่น เช่น ชาติ ชั้น วรรณะ เพศ แต่ก็มีเหมือนกันอยู่ที่ความสามารถที่จะคิดหาเหตุผล คำประกาศอิสรภาพของสหรัฐก็แถลงไว้โดยชัดแจ้งแต่เพียงว่าคนเราเท่าเทียมกันในแง่ที่มีสิทธิพื้นฐานบางอย่างที่เหมือนกัน ใครจะช่วงชิงไปไม่ได้ เช่น สิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน และการแสวงหาความสุข ซึ่งไม่ได้หมายความว่าทุกคนมีความสุขเท่ากันแต่หมายความว่าสิทธิที่เลือกหาความสุขจากชีวิตจากการทำงานตามวิถีทางที่เขาต้องการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าความเสมอภาคในสังคมประชาธิปไตย หมายถึง ความเสมอภาคแห่งโอกาส (Equality of Opportunity) หมายความว่า ทุกคนควรมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะมีชีวิตที่ดีที่มีความสุขตามที่ตนปรารถนา แม้ว่าความสามารถของบุคคลจะไม่เท่ากัน แต่รัฐบาลประชาธิปไตยที่ดี ก็จะพยายามสร้างสภาพการณ์ต่างๆ เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันมากขึ้น เช่น ขยายการศึกษาฟรี ทำให้คนจนมีโอกาสเรียนมากขึ้น เป็นทางขยับฐานะของตน หรือการเก็บภาษี

รายได้ในอัตราที่กำหนดก็เป็นการเฉลี่ยรายได้ ฯลฯ ดังนั้น รัฐบาลประชาธิปไตยสมัยใหม่จึงพยายามเปิดขยายบริการด้านนี้ให้มากขึ้น เพื่อจะทำให้คนมีโอกาสได้เท่าเทียมกันยิ่งขึ้น

1.2.4 องค์ประกอบที่เป็นเครื่องประเมินความเป็นประชาธิปไตย

องค์ประกอบที่เป็นเครื่องวัดหรือเครื่องประเมินความเป็นประชาธิปไตย มีดังนี้ คือ

- 1) ความเห็นสอดคล้องกัน ประชาชนส่วนมากมีความเห็นสอดคล้องในเป้าหมายสำคัญของรัฐบาล หรือบทบาทของรัฐบาลเพียงใด แม้จะมีบางคนไม่เห็นด้วย
- 2) การมีส่วนร่วม ในหลักการ ประชาชนทุกคนต้องมีสิทธิตามกฎหมายที่จะมีส่วนร่วมทางการเมือง แม้ในทางปฏิบัติ ทุกคนจะไม่มีบทบาทเข้มแข็งเท่าเทียมกัน
- 3) ช่องทางที่จะแสดงความคิดเห็น ประเทศประชาธิปไตยต้องการพลีชีพของการเป็นพลเมือง คือ พลเมืองแต่ละคนหรือกลุ่มจะต้องมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะแสดงความคิดเห็นว่าผู้บริหารประเทศบริหารได้ถูกใจหรือไม่
- 4) การสนองตอบความต้องการของประชาชน ผู้ปกครองประเทศอาจไม่ปฏิบัติการในทางที่ประชาชนต้องการทุกเรื่อง อาจอ้างเหตุว่าเป็นความจำเป็นของรัฐ หรือผลประโยชน์สำคัญของชาติ แต่ในที่สุดก็ต้องรับผิดชอบต่อการบริหารงานของตน ผ่านกระบวนการเลือกตั้งที่สม่ำเสมอและยุติธรรม
- 5) การปกครองโดยคนฝ่ายข้างมาก การตัดสินใจของรัฐบาลควรเป็นไปตามเสียงข้างมากที่สุด ถ้าไม่ทำตามเสียงกลุ่มใหญ่ที่สุดก็ควรจะต้องอธิบายเหตุผลได้
- 6) อำนาจอธิปไตยของรัฐสภา รัฐสภาซึ่งมีหน้าที่ตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับ อาจไม่ใช่องค์กรที่มีอำนาจสูงสุด เพราะอาจมีองค์กรอื่นมาร่วมใช้อำนาจชี้ขาดด้วย เช่น ฝ่ายบริหาร ฝ่ายตุลาการ หรือองค์กรอื่นๆ ในกรณีเช่นนี้องค์กรเหล่านั้นก็ต้องร่วมรับผิดชอบด้วย
- 7) รัฐบาลผ่านพรรคการเมือง ผู้ปกครองควรผ่านการเสนอชื่อแต่งตั้งและควบคุมโดยพรรคการเมืองที่จัดการภายในอย่างดี เพื่อที่จะจัดตั้งรัฐบาลที่มีประสิทธิผลได้ง่าย ถ้าพรรคอ่อนแอหรือไม่มีส่วนแต่งตั้งผู้บริหาร รัฐบาลก็คงไม่มีประสิทธิผล ประชาธิปไตยก็ย่อมอ่อนแอกว่าในประเทศที่พรรคการเมืองเข้มแข็ง
- 8) พหุนิยม กระบวนการทางการเมืองควรจะผ่านการกลั่นกรองของกลุ่มเอกชนที่เป็นอิสระ ทำการโดยสมัครใจ และมีหลายกลุ่ม เพื่อมิให้มีการผูกขาดการเป็นตัวแทน ถ้ากลุ่มต่างๆ มีขั้นตอนบังคับบัญชาหรือมีการบังคับการเป็นสมาชิกซึ่งจะทำให้กลุ่มกลายเป็นเครื่องมือของรัฐ ผลประโยชน์ของภาคเอกชนจะไม่เห็นชัดเจน ประเทศประชาธิปไตยย่อมมีกลุ่มหลากหลาย

9) การกระจายอำนาจ การกระจายอำนาจเป็นแบบสหพันธรัฐ มีรัฐบาลกลาง และ รัฐบาลท้องถิ่นไม่จำเป็นสำหรับประเทศประชาธิปไตยทุกประเทศ แต่อย่างน้อยต้องมีการกระจายอำนาจในด้านพื้นที่หรือหน่วยปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ไม่ให้มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางมากเกินไป

10) หัวหน้าฝ่ายบริหาร หัวหน้าฝ่ายบริหารอาจจะเป็นแบบคนเดียวหรือเป็น คณะรัฐมนตรี อาจได้รับเลือกโดยตรงหรือผ่านองค์กรอื่น และมีการรวมอำนาจบริหารไว้ในมือไม่มากนักน้อย แต่ในที่สุดแล้วบุคคลนั้นหรือคณะนั้นก็ต้องรับผิดชอบต่อประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

11) การตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจ รัฐบาลประชาธิปไตยต้องมีการตรวจสอบและ ถ่วงดุลอำนาจ และต้องรับผิดชอบต่อในที่สุดแก่ประชาชนทั้งประเทศ

1.3 รูปแบบของประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของประชาชน

โดยส่วนใหญ่แล้วแนวคิดของหลักการ “ประชาธิปไตย” จะได้รับการยอมรับหลักการที่ว่า “ประชาธิปไตย” เป็นการปกครองที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย หรืออำนาจอธิปไตยเป็นของ ปวงชน ความเสมอภาคทางการเมือง และรัฐบาลมีที่มาจากเสียงของประชาชนส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นให้ความสำคัญต่อหลักการที่ว่า ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วม ในการปกครองประเทศ ซึ่งผู้ปกครองจะต้องฟังเสียงของประชาชน

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้น แนวความคิดในระบบประชาธิปไตยได้มีแนวคิดที่แตกต่างกัน ออกไป 3 แนวความคิด (วัชรวิทย์ ไซยสาร, 2548 : 264-267) กล่าวคือ แนวความคิดแรก คือ 1) การ ปกครองประชาธิปไตยโดยตรง 2) การปกครองประชาธิปไตยโดยทางอ้อมหรือโดยตัวแทน และ 3) การปกครองประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แต่ละแนวความคิดต่างก็มีทฤษฎีทางกฎหมายมหาชน ของเมธี นักปรัชญาเป็นพื้นฐานในการสนับสนุน ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

1.3.1 ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน

ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนนั้น หลายคนเข้าใจว่า รูสโซ ปรัชญาเมธีชาว ฝรั่งเศสเป็นเจ้าของทฤษฎี แต่ถ้ามองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่า ทฤษฎีดังกล่าวนี้มี มาตั้งแต่สมัยจักรวรรดิโรมัน แต่ไม่ได้รับการยอมรับ เนื่องจากเป็นแนวความคิดที่ต่อต้านต่อการ ปกครองของกษัตริย์โรมันที่ถือว่า กษัตริย์โรมันนั้นเป็นสมมติเทพเป็นตัวแทนของพระเจ้า และเป็นผู้ ทรงสิทธิเด็ดขาดในการปกครองอาณาจักรโรมัน ด้วยเหตุดังกล่าว แนวความคิดดังกล่าวจึงถือว่าอำนาจ อธิปไตยนั้นเป็นของผู้ปกครองแผ่นดินหรือของพระมหากษัตริย์ และประชาชนจึงเปรียบเสมือนเป็น สิ่งของหรือเป็นทรัพย์สินและเป็นข้าทาสของกษัตริย์ ประชาชนไม่มีสิทธิมีเสียงในการปกครอง แม้ ว่าในบางครั้งจะไม่พอใจต่อกฎหมายที่ตราขึ้น โดยกษัตริย์ก็ตาม ดังนั้น แนวความคิดดังกล่าวจึงไม่ได้ สนับสนุนต่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชน

ต่อมาในศตวรรษที่ 16-17 ได้เกิดแนวความคิดที่ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนขึ้น ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ต่อต้านทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์ขึ้น โดยมีรูสโซเป็นหนึ่งในผู้นำคนสำคัญในการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่าโดยสภาพของมนุษย์ทุกคนแล้วไม่มีความมั่นคงในชีวิตไม่มีความปลอดภัยและถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ปกครอง ดังนั้น ประชาชนจะมีความสุขก็ต่อเมื่อกฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับในสังคมนั้นต้องมีหลักเกณฑ์ที่ทำให้ผู้ปกครองอยู่ในฐานะที่ข่มขี้ประชาชนได้ ประชาชนทุกคนจึงมีความเห็นร่วมกันว่า หลักเกณฑ์เหล่านั้นจำเป็นจริงๆ และทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักเกณฑ์ที่จะมีผลบังคับให้ตนเองต้องปฏิบัติตามประชาชนทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมาย โดยไม่จำเป็นต้องอยู่ใต้อาณัติของผู้ใด แต่เป็นการยินยอมพร้อมใจกันโอนอำนาจของตนเองให้แก่ส่วนรวม ซึ่งประชาชนคือผู้ถืออำนาจ โดยแท้จริง การแสดงออกซึ่งความยินยอมพร้อมใจดังกล่าวเรียกว่า เจตน์เจ้านางทั่วไป

แต่อย่างไรก็ตาม รูสโซไม่ยอมรับการโอนเจตน์เจ้านางทั่วไปของประชาชนไปยังผู้แทน แต่รูสโซเห็นว่า ผู้แทนของประชาชนนั้นมีฐานะเป็นเพียงกรรมการเท่านั้น เป็นผู้แทนที่จะต้องอยู่ภายใต้อาณัติบังคับของประชาชน จะเห็นได้ว่า รูสโซนั้นให้ความสำคัญกับเสียงข้างมากในสังคมโดยสรุปว่าเสียงข้างมากสะท้อนถึงเจตนารวมกันของปวงชนโดยประชาชนแต่ละคนเป็นเจ้าของในหนึ่งส่วนของอำนาจอธิปไตย ดังนั้น เมื่อประชาชนแต่ละคนมอบส่วนหนึ่งส่วนหนึ่งของแต่ละคนมารวมกันโดยสัญญาประชาคม ส่วนต่างๆ เหล่านี้มาประกอบรวมกันเข้าเป็นอำนาจอธิปไตย ด้วยความเห็นดังกล่าวอำนาจอธิปไตยจึงเป็นของปวงชน

ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนดังกล่าวก่อให้เกิดผลสืบเนื่องสำคัญๆ 2 ประการ คือ

ประการแรก การออกกฎหมายใดก็ตามจะต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชน ซึ่งเป็นผู้ทรงสิทธิอำนาจอธิปไตยเสียก่อน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งกฎหมายทุกฉบับจะต้องได้รับการเห็นชอบจากประชาชนมิฉะนั้นก็ถือว่ากฎหมายฉบับนั้นจะไม่มีผลบังคับใช้ วิธีการของรูสโซนี้สนับสนุนการปกครองประชาธิปไตยโดยตรงอย่างแท้จริง จึงกล่าวได้ว่าประชาธิปไตยในแบบของรูสโซนั้นเป็นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน เพื่อประชาชน

ประการที่สอง สมาชิกรัฐสภาจะต้องปฏิบัติตามแนวทางหรือแนวปฏิบัติของประชาชนมิฉะนั้นอาจถูกถอดถอนได้โดยประชาชน สมาชิกรัฐสภาเป็นเพียงผู้แทนที่ประชาชนตั้งขึ้นมาเท่านั้น และต้องปฏิบัติตัวให้เหมาะสมกับเจตนารมณ์ของปวงชน

จากผลสืบเนื่องสองประการดังกล่าว สรุปความเห็นของรูสโซได้ว่า ประชาชนเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย โดยที่รัฐสภาเป็นเพียงเครื่องมือของประชาชนเท่านั้น

1.3.2 ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติ

ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติมาจากการแนวความคิดของนักปรัชญาเมธีชาวฝรั่งเศสหลายท่าน ตั้งแต่ยุคเรอเนสซอง (Renaissance) และมามีความเด่นชัดในยุคปฏิวัติใหญ่ของฝรั่งเศสใน ค.ศ.1789 มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการแยกให้เห็นถึงที่มาที่แตกต่างของรัฐ พวกอภิสิทธิ์ชนและอำนาจอธิปไตยกับฝ่ายปกครองบ้านเมืองและองค์กรของรัฐ โดยมีซีเอเยส์ (Sieyes) เป็นนักปรัชญาที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในแนวความคิดที่ว่า อำนาจอธิปไตยแบ่งแยกไม่ได้ (indivisible) ประชาชนแต่ละคนจึงไม่ได้เป็นเจ้าของในหนึ่งส่วนของอำนาจอธิปไตย แต่การรวมตัวของประชาชนทั้งหมดในนามของชาตินั้นเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตย อำนาจอธิปไตยจึงเป็นของชาติไม่ได้เป็นของประชาชน ประชาชนแต่ละคนไม่มีสิทธิ์ใดๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจอธิปไตย ประชาชนจึงไม่มีสิทธิในการออกกฎหมาย

ด้วยแนวความคิดดังกล่าว การเข้าชื่อเสนอกฎหมาย การแสดงประชามติ และการถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองออกจากตำแหน่ง จึงไม่สอดคล้องกับแนวความคิดของซีเอเยส์ แต่สิทธิของประชาชนแต่ละคนจะมีเพียงแต่สิทธิในการเลือกตั้งตัวแทนของตนเพื่อเข้าไปใช้อำนาจอธิปไตยในนามของชาติเท่านั้น ดังนั้น ผู้แทนที่ได้รับเลือกเข้าไปนั้นจึงเป็นผู้แทนของชาติเท่านั้น ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เป็นผลทำให้ผู้แทนที่ได้รับเลือกจากประชาชนเป็นอิสระจากอำนาจของประชาชน และมีอิสระอย่างเต็มที่ที่จะกระทำใดๆ ในนามของรัฐ ความอิสระดังกล่าวนี้ก็คือ อำนาจของผู้แทน ซึ่งเป็นการสนับสนุนการปกครองประชาธิปไตยโดยทางอ้อม

ข้อแตกต่างระหว่าง ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติกับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ซึ่งจะกล่าวได้ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนเห็นว่า การเลือกตั้งเป็นสิทธิ แต่ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติเห็นว่า ประชาชนไม่มีสิทธิออกเสียงในนามของชาติ ชาติมาจากการรวมตัวของประชาชน ชาติจะต้องมาก่อนสิ่งอื่นใด ดังนั้น การเลือกตั้งจึงเป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนที่จะต้องกระทำเพื่อชาติ ชาติจะเป็นผู้กำหนดคัดเลือกกว่า ประชาชนคนใดมีความสามารถเพียงพอที่จะมีหน้าที่ดังกล่าว

ประการที่สอง ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนเห็นว่า การเลือกตั้งต้องมีลักษณะเป็นการทั่วไป เพราะการเลือกตั้งเป็นสิทธิของประชาชนทุกคน เนื่องจากประชาชนทุกคนมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การตัดสิทธิผู้หนึ่งผู้ใดไม่ให้ใช้สิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเนื่องจากแหล่งกำเนิดระดับการศึกษา และฐานะหรือรายได้นั้นทำไม่ได้ แต่ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติเห็นว่า การเลือกตั้งเป็นหน้าที่ของประชาชน เจตนารมณ์ของชาติแสดงผ่าน โดยทางผู้แทน

รัฐสภาที่กระทำการในนามของชาติและชาติจะเป็นผู้กำหนดบุคคลที่มีหน้าที่ในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเอง

ประการที่สาม ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนเห็นว่า สมาชิกรัฐสภาจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจบังคับของประชาชน เพราะเป็นผู้แทนของประชาชนที่ได้รับเลือกเข้ามาโดยประชาชน ในขณะที่ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติเห็นว่า สมาชิกรัฐสภาที่ได้รับเลือกจากประชาชนนั้นเป็นอิสระจากประชาชน เพราะสมาชิกเหล่านั้นได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนของชาติ ดังนั้น สมาชิกรัฐสภาจึงมีอิสระและมีอำนาจของตัวเอง

1.3.3 การผสมผสานแนวความคิดของทั้งสองทฤษฎี : ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ประชาธิปไตยโดยตรงนั้นเป็นไปได้ในรัฐเล็กๆ ในอดีต เพราะประชกรนั้นไม่มาก เช่น รัฐกรีกโบราณ แต่เป็นไปได้ในรัฐสมัยใหม่ เนื่องจากการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างมาก ดังนั้นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นรูปแบบที่เหมาะสม ส่วนประชาธิปไตยโดยตรงนั้นเป็นตัวเสริมหรือสนับสนุนการมีประชาธิปไตยทางอ้อมหรือโดยมีผู้แทน ซึ่งเรียกว่า ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) อันเป็นการผสมผสานแนวความคิดของทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนกับอำนาจอธิปไตยเป็นของชาติเข้าด้วยกัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

แนวความคิดตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนซึ่งยอมรับว่า ประชาชนแต่ละคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยคนละหนึ่งส่วนนั้น กำหนดให้ประชาชนมีสิทธิในการแสดงประชามติ การเข้าชื่อเสนอกฎหมาย และการถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองออกจากตำแหน่ง แต่แนวความคิดตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของชาตินั้นยอมรับว่า รัฐสภาพเป็นตัวแทนของชาติที่ไม่สามารถแบ่งแยกเป็นส่วนๆ ได้ และชาติเป็นที่รวมของประชาชนทุกคน ดังนั้น ผู้แทนจึงมีอิสระในตัวเองที่จะทำแทนชาติได้

แนวความคิดของทั้งสองทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นนั้น เมื่อได้มองในแง่ของทางปรัชญา กฎหมาย แล้วเห็นได้ว่า ทั้งสองทฤษฎีมีมุมมองที่แตกต่างกันในเรื่องของอำนาจอธิปไตย เพราะแนวความคิดที่กล่าวว่า ชาตินั้นมีความเป็นหนึ่งเดียวแบ่งแยกไม่ได้ แตกต่างกับแนวความคิดที่ว่า ประชาชนแต่ละคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยคนละหนึ่งส่วน โดยสิ้นเชิง รัฐสมัยใหม่ในปัจจุบันจึงให้การยอมรับแนวความคิดผสมผสานของทั้งสองทฤษฎีดังกล่าว

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democratization)

ปัจจุบันได้มีการนำแนวความคิดของทั้งสองทฤษฎีมาใช้ร่วมกันและพยายามที่จะทำให้นิวแนวความคิดทั้งสองไปด้วยกันอย่างราบรื่น ในหลายๆ ประเทศที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนคือหัวใจของการปกครองในระบอบดังกล่าวประชาชนซึ่งมีสิทธิและมีเสียงในการปกครองประเทศ เสียงของประชาชนเป็นเสียงสวรรค์ที่ฝ่ายตัวแทนของประชาชนผู้ปกครองบ้านเมืองต้องฟังเสียงของประชาชน นอกจากนี้ ยังรวมถึงกระบวนการเสริมต่างๆ ที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมืองด้วย ดังนั้น ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมคือระบบการปกครองที่สมาชิกรัฐสภาที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ตรากฎหมายและลงมติในการใช้บังคับกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันก็มีมาตรการ การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในกิจการบ้านเมืองบางมาตรการเข้ามาเกี่ยวข้องกับ มาตรการดังกล่าว ได้แก่ การแสดงประชามติ การเข้าชื่อเสนอกฎหมายการถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองออกจากตำแหน่ง และการประชาพิจารณ์ เป็นต้น

หลังจากที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี 2475 จนถึงทุกวันนี้ เป็นเวลา 70 กว่าปี ก็ได้มีพัฒนาการความเป็นประชาธิปไตยขึ้นโดยลำดับ อย่างช้าๆ จนกระทั่งปัจจุบันได้มีการปฏิรูปการเมืองและพัฒนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างความเข้มแข็ง สร้างความเป็นพลเมือง หรือที่เรียกว่า การสร้างความสามารถทางการเมืองของประชาชน (Citizen Competence) ให้เป็นรากฐานรองรับพร้อมๆ กันไปกับการมีบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญที่เอื้ออำนวยดังได้กล่าวไว้แล้ว ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยเวลา ขั้นตอนและปัจจัยสำคัญดังต่อไปนี้ (ศาลรัฐธรรมนูญ , 2547 : 218 –220) คือ

- 1) การส่งเสริมให้ประชาชนมีความสามารถทางการเมืองสูงขึ้น (Political Competence) โดยจัดให้มีการฝึกฝน ถ่ายทอดแลกเปลี่ยน และเผยแพร่ทักษะความรู้กันอย่างทั่วถึงและต่อเนื่อง โดยเฉพาะทักษะของการต่อสู้ทางการเมืองในวิถีทางสันติที่ช่วยในการประนีประนอมและประสานประโยชน์
- 2) การส่งเสริมวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองของประชาชน (Civic Culture) โดยจัดให้มีการสร้างขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี แนวความคิด และจริยธรรมที่สามารถใช้เป็นบรรทัดฐานอ้างอิงร่วมกันได้ หรือเป็นต้นแบบในการถ่ายทอดแบบแผนพฤติกรรมทางการเมืองร่วมกันได้
- 3) การส่งเสริมสถาบันทางการเมืองของประชาชนให้เข้มแข็งขึ้น (Political Institutionalization) โดยส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่เข้มแข็ง สามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความต่อเนื่องในการปฏิบัติภาระหน้าที่อย่างเป็นระบบ มีการกระจายอย่างทั่วถึง สามารถพึ่งพาตัวเองได้ และมีความคงทนสามารถเผชิญกับปัญหาแรงกดดันได้อย่างหนักแน่นมั่นคง

ตลอดจนมีการพัฒนาและหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงผู้นำและบุคลากรที่มีความสามารถได้โดยราบรื่นและถ่ายโอนภารกิจอย่างต่อเนื่อง

4) การส่งเสริมขบวนการทางการเมืองของประชาชน (Political Movement) ให้มีการดำเนินกิจกรรมอย่างเป็นรูปธรรม และมีการปฏิบัติสัมพันธ์ร่วมกันกับส่วนอื่นของสังคม โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ตลอดจนการพัฒนาให้ก้าวหน้าสูงขึ้น

5) การส่งเสริมเครือข่ายทางการเมืองของประชาชน (Political Network) ให้มีการเชื่อมโยงและการช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกันภายนอก ทั้งในทางราบและทางตั้ง มีการแบ่งงานกันทำ และมีการยึดโยงกับประชาชนกลุ่มต่างๆ อย่างใกล้ชิด

6) การส่งเสริมการสื่อสารทางการเมืองของประชาชนให้แพร่หลาย (Political Communication) โดยจัดให้มีระบบสารสนเทศ มีระบบทางด่วนข้อมูลที่มีประสิทธิภาพจับใจ ทัวถึงและกระจายอย่างกว้างขวาง มีการพัฒนาระบบฐานข้อมูล และการปรับความทันสมัยของข้อมูล ตลอดจนระบบการบริการและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพสูงและยืดหยุ่นสูงด้วย

7) การส่งเสริมมาตรการและกลยุทธ์ทางการเมืองของประชาชน (Political Strategy) โดยส่งเสริมให้มีระเบียบวิธีที่มีประสิทธิภาพเหมาะสม สอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมือง และเป้าหมายทางการเมืองที่ต้องการบรรลุด้วย รวมทั้งสามารถใช้ประโยชน์จากเงื่อนไขของกฎหมายรัฐธรรมนูญ โอกาส สิทธิและเสรีภาพทางการเมือง ตลอดจนการจัดการในการใช้ทรัพยากรทางการเมืองที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ หรือประสิทธิผลทางการเมืองได้สูงด้วย โดยเฉพาะมาตรการและกลยุทธ์ที่สำคัญที่จำเป็นต้องใช้ในการประสานประโยชน์ และลดความขัดแย้ง การกดดัน เจริญต่อรองควบคุมตรวจสอบ การเจาะลึก และเกาะติดกับกรณีต่างๆอย่างต่อเนื่อง การเรียกร้องหรือแม้แต่การสร้างแนวร่วมพันธมิตร การสร้างอิทธิพลรูปแบบต่างๆ ต่อองค์กรของรัฐ

8) การส่งเสริมบรรทัดฐานทางการเมืองของประชาชน (Political Norm) โดยจัดให้มีการสร้างสรรค์ ส่งเสริม ปลูกฝังและสืบสานจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเมืองภาคประชาชนขึ้นมารองรับอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม

9) การส่งเสริมการกล่อมเกลากองการเมืองของประชาชน (Political Socialization) โดยจัดให้มีการสร้างความรู้ ความเข้าใจ สร้างทัศนคติ ค่านิยม และหล่อหลอมพฤติกรรมทางการเมืองในภาคประชาชนในระหว่างเครือข่ายการเมืองภาคประชาชนด้วยตนเอง

10) การส่งเสริมให้มีการสร้างผู้นำประชาชนทดแทน (Political Reproduction) โดยจัดให้มีการพัฒนาบุคลากร หรือทรัพยากรบุคลากรทางการเมืองภาคประชาชน สร้างยุวชนการเมืองภาค

ประชาชน มีการกำหนด หลักสูตรการศึกษา เรียนรู้ และฝึกฝนทักษะใหม่ๆ ที่มีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น

11) การส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองในหมู่ประชาชน (Political Leadership) โดยจัดให้มีการส่งเสริมภาวะผู้นำใหม่ทางการเมืองที่ไม่เน้นการแข่งขันทางอำนาจหรือเพื่อการแข่งขันเข้าสู่อำนาจรัฐ แต่เน้นความสำคัญของการมีภาวะผู้นำทางการเมืองแบบพลเมือง รวมทั้งการส่งเสริมการสร้างวิบุรุษมวลชนด้วย

12) การส่งเสริมให้ประชาชนมีทางเลือก (Alternative Politics) โดยจัดให้มีการสร้างทางเลือกใหม่ให้แก่ประชาชน นอกเหนือจากแบบแผนดั้งเดิมที่เน้นการมีส่วนร่วมแบบทางอ้อม โดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมแบบทางตรงมากขึ้น ให้มีสิทธิ มีส่วนในการ

13) ตัดสินใจที่แท้จริง ขยายโอกาสให้ประชาชนเป็นฝ่ายนำในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ โดยเฉพาะในการแก้วิกฤติการณ์ หรือปัญหาสำคัญทั้งระดับชุมชน และระดับชาติ รวมทั้งการแก้ไขปัญหาตนเองระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง

14) การส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองในหมู่ประชาชน (Political Ideology) โดยจัดให้มีการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองภาคประชาชน แยกเป็นเอกเทศต่างหากจากกรอบ

15) อุดมการณ์ทางการเมืองที่พรรคการเมืองนำเสนอ และสามารถสร้างแรงบันดาลใจทางการเมืองให้แก่ประชาชนด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น โดยสรุป ประชาชนที่พึงประสงค์ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในปัจจุบันนี้ ควรต้องมี คุณลักษณะ 3 ประการ คือ 1. มีความรู้ (civic knowledge) รู้หลักการประชาธิปไตย รู้สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ของพลเมือง และรู้ถึงขั้นตอนการเข้ามีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง 2. มีคุณธรรม (civic virtue) มีเจตคติที่ดีต่อระบอบประชาธิปไตย มีจิตสาธารณะ และ 3. มีทักษะทางปัญญาและการมีส่วนร่วม (civic skill) สามารถมีส่วนร่วมในการปกครองและกิจการสาธารณะได้อย่างกระตือรือร้น ซึ่งทุกภาคส่วนควรจะร่วมสรรสร้างความสามารถทางการเมืองให้กับประชาชน (Citizen Competence) เพื่อให้สังคมไทยได้บรรลุถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตย นั่นเอง

การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation)

ในอดีตการมีส่วนร่วมของประชาชน มักหมายถึง การมีส่วนร่วมในลักษณะประชาธิปไตยแบบตัวแทน โดยให้ความสำคัญไปที่ คือการไปเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเพื่อเป็นตัวแทนของประชาชนเข้าไป

บริหารประเทศ แต่การมีส่วนร่วมแบบตัวแทนมักมีข้อจำกัด และไม่มีหลักประกันว่าการตัดสินใจของ ตัวแทนจะตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของประชาชนได้ ในสังคมปัจจุบันจึงให้ความสำคัญ กับระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นระบบที่นอกจากประชาชนจะเลือกผู้แทนเข้าไป ปกครองและบริหารแล้ว ประชาชนยังมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการตัดสินใจของรัฐบาลที่จะมี ผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวปรากฏอยู่ใน รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลให้ การมีส่วนร่วมของประชาชน มีความสำคัญมากขึ้นด้วย

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

อรรถัย กักพล (2546 : 2-2 , 2-5 - 2-7) ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชนว่า คือ กระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้เสีย ได้มีโอกาสแสดงทัศนะ แลกเปลี่ยนข้อมูลและความ คิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่างๆเกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับ ร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและ ประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และการรับรู้ เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็น ประโยชน์ต่อทุกฝ่าย และยังกล่าวถึง หัวใจของการบริหารกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ยึด หลัก 4S คือ Starting early การเริ่มต้นเร็ว , Stakeholders ครอบคลุมผู้ที่เกี่ยวข้อง , Sincerity ความ จริงใจ และ Suitability วิธีการที่เหมาะสม

สถาบันพระปกเกล้า ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชน ว่าหมายถึง กระบวนการสื่อสารสองทางซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินงาน และการ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ การให้ข้อมูลต่อ สาธารณชนและให้สาธารณะชนได้แสดงความคิดเห็นต่อโครงการและการตัดสินใจต่างๆของรัฐบาล ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของประชาชนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ฉะนั้น โดยทั่วไปการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีอยู่เกือบทุกกิจกรรมของสังคมขึ้นอยู่กับความสนใจของ ประชาชนและประเด็นปัญหาที่พิจารณาว่าจะส่งผลกระทบต่อประชาชนมากน้อยเพียงใด แต่เงื่อนไข พื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ ประชาชนต้องมีอิสรภาพ มีความเสมอภาค และมี ความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้ ยังต้องมีวัตถุประสงค์ มีกิจกรรมเป้าหมาย และ กลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ทั้งนี้ เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนดำเนินไปได้ด้วยความ เรียบร้อยและมีประสิทธิภาพสูงสุด

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (, 2546 : 198-199) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน มีความหมาย 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วม ในลักษณะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วม ในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลจากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหารมีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากร โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ กระบวนการสื่อสาร 2 ทางของประชาชนผู้มีส่วนได้เสียและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในโครงการ หรือ กิจกรรม เพื่อแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน

วันชัย วัฒนศัพท์ (2544 : 25-28) กล่าวถึง ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. เพิ่มคุณภาพในการตัดสินใจ ช่วยให้เกิดการพิจารณาทางเลือกใหม่ ทำให้การตัดสินใจรอบคอบขึ้น

2. การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา เมื่อการตัดสินใจนั้นได้รับการยอมรับ จะช่วยลดความขัดแย้งในการนำไปปฏิบัติ

3. การสร้างฉันทามติ ลดความขัดแย้งทางการเมือง และเกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ
4. การเพิ่มความง่ายในการนำไปปฏิบัติ สร้างให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ
5. การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้นสามารถลดการเผชิญหน้าและความขัดแย้งที่รุนแรงได้
6. ช่วยทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมีความใกล้ชิดกับประชาชน และไวต่อความรู้สึกห่วงกังวลของประชาชน และเกิดความตระหนักในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชน
7. การพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน ถือว่าเป็นการให้การศึกษาชุมชน เพื่อเรียนรู้กระบวนการตัดสินใจ และเป็นเวทีฝึกผู้นำชุมชน
8. ช่วยทำให้ประชาชนสนใจประเด็นสาธารณะมากขึ้น เป็นการเพิ่มทุนทางสังคม และช่วยเสริมสร้างให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น สอดคล้องกับการปกครองตามหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

นเรศ สงเคราะห์สุข (อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ , 2541 : 209-212) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน มี 2 ด้าน ด้วยกัน คือ

1. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ดังต่อไปนี้
 - การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชน เพื่อทำความเข้าใจ และเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่างๆ
 - การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่างๆ ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน
 - การจัดทัศนศึกษา คูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็น และแลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์
 - การจัดฝึกอบรม เพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่างๆ การลงมือปฏิบัติจริง
 - การถอดประสบการณ์และสรุปบทเรียน จะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น
2. การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจ ในความรู้ ความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการพัฒนา ได้โดยการ

- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำ
- สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง
- การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์กรร่วมกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้บัญญัติความเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในหลายประการด้วยกัน แต่เมื่อพิจารณาถึงลักษณะที่ภาคประชาชนได้มีส่วนร่วมในการเมือง ซึ่งเป็นการออกแบบใหม่ของรัฐธรรมนูญ ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ 4 ลักษณะ (บุญเสริม นาคสาร, 2548 : 239-240) คือ

1. การแสดงประชามติ (referendum) ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายสำคัญ หรือ การออกกฎหมายที่มีผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพ และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก ประชาชนสามารถเรียกร้องให้รัฐรับฟังมติของประชาชนเสียก่อนที่จะตรากฎหมาย หรือดำเนินการสำคัญๆ โดยการจัดให้มีการลงประชามติ เพื่อเป็นการตัดสินใจครั้งสุดท้าย

2. การริเริ่มเสนอแนะ (initiatives) เป็นการทดแทนการทำหน้าที่ของผู้แทน หรือเป็นการเสริมการทำหน้าที่ของผู้แทนประชาชน ประชาชนสามารถเสนอแนะนโยบาย ร่างกฎหมาย รวมทั้งมาตรการใหม่ๆเองได้ หากว่าตัวแทนของประชาชนไม่เสนอหรือเสนอแล้วไม่ตรงกับความต้องการของประชาชน

3. การเรียกคืนอำนาจโดยการถอดถอนหรือปลดออกจากตำแหน่ง (recall) เป็นการควบคุมการใช้อำนาจของผู้แทนของประชาชนในการดำรงตำแหน่งทางการเมืองแทนประชาชน หากปรากฏว่าผู้แทนใช้อำนาจในฐานะ “ตัวแทน” มิใช่เป็นไปเพื่อหลักการที่ถูกต้อง หรือมิใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมที่แท้จริง หรือใช้อำนาจโดยมิชอบ โดยทุจริต ประชาชนสามารถเรียกร้องอำนาจที่ได้รับมอบไปนั้นกลับคืนมาโดยการถอดถอนหรือปลดออกจากตำแหน่งได้

4. การประชาพิจารณ์ (public hearing) เป็นการแสดงออกของประชาชนในการเฝ้าดู ตรวจสอบและควบคุมการทำงานของตัวแทน ในกรณีที่ฝ่ายนิติบัญญัติหรือฝ่ายบริหารเตรียมออกกฎหมายหรือกำหนดนโยบายหรือมาตรการใดๆก็ตามอันมีผลกระทบต่อชีวิต ความเป็นอยู่หรือสิทธิเสรีภาพ ประชาชนสามารถที่จะเรียกร้องให้มีการชี้แจงข้อเท็จจริงและผลดีผลเสีย ก่อนการออกหรือบังคับใช้กฎหมาย นโยบาย หรือมาตรการนั้นๆ

จะเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีการบัญญัติเนื้อหาสาระต่างๆ เพื่อส่งเสริม ค้ำชูรองสิทธิ เสรีภาพ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้เป็นอันมากแล้ว ดังนั้นสิ่งที่จำเป็นต้องทำต่อไป คือ การให้ความรู้แก่ประชาชน เพื่อที่ประชาชนจะได้ใช้สิทธิต่างๆและมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครอง อีกทั้งจะได้ทำหน้าที่พลเมืองอย่างแท้จริง

ในสภาพปัญหาปัจจุบัน จะพบปัญหาที่โครงการการพัฒนาส่งผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นและภาคประชาชนก็จะไม่ยอมรับโครงการที่ตัดสินใจจากภาครัฐโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นเราจะได้ยินคำว่า ประชาพิจารณ์ อยู่เป็นประจำ จริงๆ แล้วได้มีการกำหนดกลไกและกฎหมายหลายประการในการรองรับและเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับประชาชนในการมีส่วนร่วมมากมาย กระนั้นก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาคปฏิบัติดูเหมือนจะมีปัญหาต่างๆ สกัดกั้นประชาชนไม่ให้เข้าถึงการมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริงหรือหากมีส่วนร่วมก็ดำเนินไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ภาคประชาชนต้องเผชิญกับภาครัฐและนักธุรกิจที่อาจได้รับผลกระทบจากการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ปัญหาจึงสลับซับซ้อนและทำลายศักยภาพของประชาชนมากขึ้น โอกาสของประชาชนยากจน จะให้เข้าพบผู้มีอำนาจ เพื่อสื่อสารทำได้ยาก จึงต้องใช้มวลชนกดดันภาครัฐไม่ให้ความสำคัญการมีส่วนร่วม ประชาชนขาดความต่อเนื่องในการใช้กลไกต่างๆ ประชาชนเคยชินกับวัฒนธรรมการเมืองแบบตัวแทนและระบบอุปถัมภ์

ตอนที่ 2 : แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

อำนาจมีอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือ เมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กันขึ้นแล้ว อำนาจจึงจะเกิดขึ้น อำนาจไม่อาจเกิดขึ้นได้หากผู้นั้นอยู่คนเดียว ดังนั้นที่ใดมีการกระทำทางสังคม (Social Act) ที่นั่นก็มีอำนาจ อำนาจ (Power) โดยทั่วไปหมายถึงความสามารถในการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด (get thing done) ให้เสร็จลงไป เช่น ใช้ให้ใครทำอะไรให้ หรือห้ามไม่ให้เขาทำสิ่งใด (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2527: 26)

ธีรยุทธ บุญมี (2541 : 69-70) กล่าวถึงปัญหาของคนไทยว่า “ทั้งปัญหาความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและการเมืองของเรา มีรากเหง้ามาจากที่เดียวกัน คือขาดสิทธิอำนาจดูแลแก้ไขปัญหาตัวเอง สิ่งที่คนไทยจนมากที่สุดก็คือ ความยากจนในอำนาจ อำนาจนี้ไม่ใช่อำนาจบาตรใหญ่ แต่เป็นเพียงการมีสิทธิที่จะกำหนดความเป็นไปของชีวิตตนเองและสังคมที่ใหญ่ขึ้นคือท้องถิ่นและประเทศของตนเอง ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงต้องแก้ที่รากเหง้าคือด้วยการย้ายอำนาจมาให้สังคมมากขึ้น” ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาเพื่อจะได้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ทางสังคมได้ดียิ่งขึ้น

2.1 ความหมายของ อำนาจ

ดิน ปรัชญาพหุทธิ (2544 : 312) กล่าวว่า อำนาจ คือ ความสามารถของบุคคลในอันที่จะหันเหความคิดเห็น บุคคล องค์กร หรือ สถานการณ์ของบุคคลอื่นให้เบี่ยงเบนไปในทิศทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง มาจากรากศัพท์ potere ซึ่งหมายถึง ความสามารถ

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (2513 : 25) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจไว้ว่าเป็น “ความสามารถที่จะมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของผู้อื่น หรือความสามารถในการป้องกันมิให้ผู้อื่นมาอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของตน”

ดังนั้นจึงสรุปความหมายของ อำนาจ ได้ว่าอำนาจคือความสามารถบังคับให้ผู้อื่นทำตามได้

2.2 ประเภทของอำนาจ

ประเภทของอำนาจอาจพิจารณาแบ่งได้โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ อำนาจกับฐานอำนาจ ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของอำนาจได้ดังต่อไปนี้

2.2.1 การบังคับ (Force) เป็นอำนาจอย่างหนึ่งที่ใช้วิธีการบังคับผู้ร่วมสัมพันธ์เพื่อให้เกิดผลขึ้น เช่น ใช้กำลังบังคับ การหน่วงเหนี่ยว เป็นต้น

2.2.2 ภาวะครอบงำ (Dominance) อำนาจในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากกรณีที่ผู้มีอำนาจทำหน้าที่พิเศษหรือมีความชำนาญทำให้ผู้อื่นต้องพึ่งอาศัย เช่น ครูบาอาจารย์เป็นที่พึ่งของศิษย์ ข้าราชการเป็นที่พึ่งของราษฎร เป็นต้น

2.2.3 ความดึงดูดต้องใจ (Attraction) เป็นอำนาจอีกชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอำนาจทางจิตวิทยา เกิดขึ้นเพราะความผูกพันทางจิตใจระหว่างผู้ร่วมสัมพันธ์ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ความผูกพันกับองค์กรหรือสถาบัน ความรู้สึกชอบพอ และ บารมี

2.2.4 สิทธิอำนาจ (Authority) เป็นอำนาจที่มีหรือได้รับความชอบธรรม (Legitimacy) ผู้ใช้สิทธิอำนาจเป็นผู้ที่มีสิทธิที่จะใช้อำนาจเพราะมีผู้มอบให้ ซึ่งมักเป็นผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญในสังคม เช่น เป็นตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา เป็นต้น ทั้งนี้การได้มาซึ่งสิทธิอำนาจ อาจได้มา 3 ทางด้วยกัน ได้แก่

2.2.4.1 ตามประเพณี (Tradition) กล่าวคือ เกิดจากการปฏิบัติตามคำสั่งของบุคคลใดบุคคลหนึ่งจนเคยชิน และทำให้ผู้ออกคำสั่งมีอำนาจและกลายเป็นอำนาจที่ได้รับการยอมรับ เช่น ผู้นำเผ่า ผู้อาวุโสในชุมชน เป็นต้น

2.2.4.2 ตามกฎหมาย (Law) เมื่อใดที่กฎหมายระบุให้อำนาจใดเป็นอำนาจตามกฎหมาย อำนาจนั้นก็จะกลายเป็นสิทธิอำนาจ

2.2.4.3 ตามหลักเหตุผลหรือความเชี่ยวชาญ (Rationality) เป็นอำนาจที่เกิดขึ้น เพราะมีการพิจารณาตามหลักเหตุผลแล้วทำเป็นกฎเกณฑ์ หรือเกิดขึ้นจากการยอมรับความรู้ความ ชำนาญเฉพาะอย่างของผู้ใช้อำนาจนั้น เช่น หมอ ทนายความ เป็นต้น

2.3 ฐานของอำนาจ

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของ อำนาจ นั้น จอห์น เฟรนช์ และเบอร์ทรีม ราเวิน (French and Raven 1959 : 154 –160) ยังได้กล่าวถึง ฐานของอำนาจซึ่งสามารถแบ่งได้อย่างกว้างๆ ดังนี้

2.3.1 อำนาจหน้าที่ (authority) อำนาจหน้าที่นี้มีผู้เรียกว่า อำนาจโดยชอบธรรม (legitimate power) หรืออำนาจตามกฎหมาย (legalistic power) เป็นอำนาจที่เกิดจากกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ กฎหมายสถาบัน ขนบธรรมเนียม ค่านิยม หรือวัฒนธรรม ซึ่งบุคคลส่วนใหญ่ยอมรับว่าถูกต้องชอบธรรม ควรเชื่อฟัง

2.3.2 อำนาจบังคับ (coercive power) เป็นอำนาจที่เกิดจากกำลังไม่ว่าจะเป็นกำลังกาย กำลังอาวุธ กำลังทางใจ (การสะกดจิต) ก็ตาม เช่น การทำให้เจ็บปวด การจองจำ กักขัง การทำให้ถึงตาย เป็นต้น อำนาจชนิดนี้เป็นความสามารถที่ทำให้ผู้ถูกใช้กำลัง ถูกบีบบังคับจนต้องยอมตาม หรือเกิดความหวาดกลัวผลที่จะเกิดจากอำนาจนั้น ทั้งๆ ที่ยังไม่มีการใช้กำลังก็ได้

2.3.3 อำนาจในการให้รางวัลหรือลงโทษ (reward and punishment power) ต้นกำเนิดของอำนาจชนิดนี้อยู่ที่ทรัพยากร สิทธิพิเศษ เงิน ความสะดวกสบาย ซึ่งอาจจะเรียกสั้นๆ ว่า สิ่งที่มีค่า (values) ในสายตาของผู้ถูกใช้อำนาจ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่สามารถให้ประโยชน์หรือให้ความดีความชอบแก่บุคคลอื่นได้ มักจะเป็นผู้มีอำนาจ

2.3.4 อำนาจอ้างอิง (referent power) เป็นอำนาจที่ขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะ เช่น หัสดึงดูด ความรู้สึกใกล้ชิด ความชื่นชมศรัทธาที่อ้างอิงความเชื่อทางประเพณี ทางศาสนา ทางไสยศาสตร์และอื่นๆ ตลอดจนการอ้างอิงอำนาจจากบุคคลอื่นที่มีความสำคัญ

2.3.5 อำนาจในทางฐานะผู้เชี่ยวชาญ (expert power) อำนาจแบบนี้เป็นความสามารถที่เกิดจากคุณวุฒิ ความเชี่ยวชาญ (ความชำนาญ) ความรู้ ซึ่งเป็นอำนาจที่เกิดจากการเรียนรู้ การศึกษาอบรม ประสบการณ์

2.4 ปัจจัยที่ทำให้เกิดอำนาจและการสร้างอำนาจให้กับตน

สำหรับปัจจัยที่ทำให้เกิดอำนาจและอิทธิพลของผู้หน้านั้น โรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) ได้กล่าวว่า สาเหตุที่บุคคลมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น เนื่องมาจากเหตุผลดังนี้คือ

2.4.1 บุคคลนั้นมีทรัพยากรทางการเมือง (political resources) อยู่ในครอบครองมากกว่าบุคคลอื่น

2.4.2 แม้จะมีทรัพยากรทางการเมืองในครอบครองเท่ากัน บุคคลบางคนอาจจะใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้มากกว่าคนอื่น ทำให้บุคคลมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือบุคคลอื่น

2.4.3 แม้จะมีทรัพยากรทางการเมืองในครอบครองเท่ากัน บุคคลบางคนสามารถใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้ชำนาญ และมีประสิทธิภาพมากกว่าบุคคลอื่น (Dahl 1975 : 28) การที่บุคคลบางคนสามารถใช้ทรัพยากรทางการเมืองได้มากกว่าบุคคลอื่น ก็เพราะต้องการผลประโยชน์มากกว่าคนอื่น หรือมีแรงจูงใจบางอย่างมากกว่าคนอื่น ส่วนสาเหตุที่บุคคลมีความชำนาญในการใช้ทรัพยากรทางการเมืองมากน้อยกว่ากันก็เนื่องมาจาก

ก) ความแตกต่างในเรื่องชาติพันธุ์ (genetic)

ข) ความแตกต่างในโอกาสที่จะเรียนรู้และฝึกฝน (learn)

ค) ความแตกต่างในเรื่องแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ (incentives)

อาจกล่าวได้ว่าความแตกต่างในความชำนาญในการใช้ทรัพยากรทางการเมือง อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านชีววิทยา เช่น ความแตกต่างทางสมอง เป็นต้น และอาจขึ้นกับความแตกต่างในความตั้งในฝึกฝนให้เกิดความชำนาญในการใช้ทรัพยากรทางการเมืองด้วย ซึ่งอาจเกี่ยวเนื่องมาจากแรงจูงใจของบุคคลนั้นด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีอำนาจและอิทธิพลนั้น คือ การมีทรัพยากรทางการเมือง ความสนใจและความชำนาญในการใช้ทรัพยากรทางการเมือง

สำหรับทรัพยากรทางการเมืองที่สำคัญนั้น โรเบิร์ต ดาห์ล ได้กล่าวไว้ เช่น ความมั่งคั่ง ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล ความสามารถในการควบคุมข้อมูลต่างๆ ตำแหน่งในทางสาธารณะ การได้รับความนิยมนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง การมีพรรคพวกบริการที่มีวินัยและจงรักภักดี ตลอดจนการควบคุมหน่วยงานที่ไวต่อการรับข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล (Dahl 1975 : 86)

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักวิชาการไทยก็ได้กล่าวไว้เช่นกัน โดย สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้กล่าวถึง คำว่า “ทรัพยากรอำนาจ” (power resource) ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกันกับทรัพยากรทางการเมืองของโรเบิร์ต ดาห์ล โดยสัญญา สัญญาวิวัฒน์ได้กล่าวว่า ทรัพยากรอำนาจ หมายถึง สิ่งใดๆ ที่ประชาชนอาจนำมาใช้เพื่อให้เกิดอำนาจขึ้น ทรัพยากรอำนาจมีหลายประการ เช่น

2.4.3.1 การเป็นเจ้าของ เช่น สิ่งของต่างๆ เงินทอง ความรู้ ความชำนาญ หรือบุคลิกลักษณะดีซึ่งรวมถึงอายุด้วย

2.4.3.2 การได้ดำรงตำแหน่งสำคัญในองค์กร เช่น ในกรมตำรวจ ในกระทรวง ในกองทัพ ในธนาคาร หรือในสมาคม เป็นต้น

2.4.3.3 การที่มีอำนาจมอบอำนาจให้ เช่น ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นายกรัฐมนตรีแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใด สภาผู้แทนราษฎร มอบหมายอำนาจหน้าที่ให้ทำ ดังนี้ เป็นต้น

2.4.3.4 การเป็นเจ้าขององค์การ เช่น ธนาคาร บริษัท ห้างร้าน โรงงาน เป็นต้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2527 : 29)

2.5 อำนาจและพลังทางสังคม

ประเภท ๖๖ ได้กล่าวถึงอำนาจหรือพลังทางสังคม โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ

2.5.1 พลัง “พลาณาภาพ” หมายถึง พลังอำนาจซึ่งมาจากการใช้กำลัง เป็นอำนาจของการใช้ความรุนแรงเข้าแก้ไขปัญหา พลังชนิดนี้ยิ่งใช้ความรุนแรงมากเท่าใด ก็ยิ่งให้เกิดความทุกข์ยากมาก ทั้งฝ่ายที่ถูก กระทำและฝ่ายกระทำ และในท้ายที่สุดผู้ใช้ความรุนแรงนั้นก็จะอยู่ได้ (สังคมที่ใช้พลังแบบพลาณาภาพ นี้ เป็นสังคมในแบบที่เก่าแก่ที่สุด มีมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันมักเป็นสังคมที่ล่าหลัง)

2.5.2 พลัง “ชนานุภาพ” หมายถึง พลังอำนาจซึ่งมาจากการใช้อำนาจทางการเมืองแทรกซึมเข้ามาในการแก้ปัญหา หรือเข้าแก้ปัญหาโดยตรง อำนาจที่มาจากเงิน ไม่มีสัญชาติ เผ่าชน แทรกซึมไปได้ทั่วและซับซ้อนความแนบเนียนผู้ที่ถูกใช้อำนาจชนิดนี้ไม่ทันรู้ตัวนั้น จึงเป็นอันตรายมากเพราะผู้ถูกกระทำไม่ทันได้รู้ตัวเหมือนกับคนที่ใช้ความรุนแรงกับเรา

2.5.3 พลัง “สังคมนุภาพ” หมายถึง พลังทางสังคมหรือชุมชน บางที่เรียกว่า “ประชานุภาพ” พลังชนิดนี้เชื่อใน “อำนาจของความรู้” ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกัน ร่วมทำ และการระดมสมองเพื่อเข้าแก้ไขปัญหาต่างๆ เป็นอำนาจในลักษณะของการประสานร่วมมือกัน อันความรู้ที่มีความยั่งยืนสำหรับ “สังคมนุภาพ” นี้ เป็นพลังอำนาจที่รวมตัวกันอยู่ในพื้นที่จริงทางภูมิศาสตร์หรือทาง cyber space ก็ได้ โดยผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน พลังเช่นนี้มาจากหลายแหล่งความคิด และมีอำนาจในการแก้ปัญหาทุกชนิด โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การศึกษาเรื่อง อำนาจ มองได้หลายมิติ และที่ควรเป็นข้อสังเกตในการพิจารณาเรื่อง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ก็คือ ถึงแม้ว่าทุกคนจะมีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมาย แต่สิ่งที่ไม่ได้เขียนไว้ในรัฐธรรมนูญคือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทำให้การใช้สิทธิ และการมีส่วนร่วมของแต่ละคนไม่เท่ากัน ทำให้ต้นทุนในการมีส่วนร่วมแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ดังกล่าว สุริยะใส กตะศิลา (2546 : 7) ได้ยกตัวอย่าง เช่น สภาหอการค้าแห่งประเทศไทย หรือสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พร้อมจะส่งตัวแทนเข้าพบผู้นำของประเทศเมื่อไหร่ก็ได้

ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทางการให้บริการสังคม ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันหมู่บ้าน การรักษาพยาบาล การให้สวัสดิการแก่เด็กและคนชรา และจากข้อเท็จจริงอันนี้ทำให้จิตสำนึกในการให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติมีรากเหง้าที่ลึกซึ้ง

สุเทพ สุนทรเกสซ์ (2525 : 56) ได้เสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติ เป็นพื้นฐานสำคัญทำให้เกิดความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจการเมือง สังคม ศาสนาและอื่นๆ ในระดับที่เกิดความร่วมมือกันทั้งหมู่บ้าน ในทางการเมืองนั้นเพื่อสะดวกในการปกครองมีการแบ่งเป็นกลุ่มครัวเรือน ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ทางครอบครัว และเครือญาติเป็นพื้นฐาน โดยแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มที่มาจากผู้มีอาวุโส ผู้มีคุณธรรม และหัวหน้ากลุ่มเครือญาติก็จะรวมตัวกันเป็นคณะปกครอง หมู่บ้าน เลือกหัวหน้าหมู่บ้านขึ้นมา และหัวหน้าหมู่บ้านเมื่อบริหารสั่งงาน หรือติดต่อกับลูกบ้าน ก็จะประสานงานผ่านหัวหน้ากลุ่มเครือญาติต่างๆ

พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต (2533) ได้สรุปความสัมพันธ์ของหมู่บ้านชนบทไทย ภายใต้ระบบเครือญาตินี้ มีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

1. หมู่บ้านเป็นองค์รวมที่เป็นเอกภาพไม่มีการขัดแย้ง
2. ไม่มีความแตกต่างในเรื่องของอำนาจ
3. ให้ความสำคัญกับความมีอาวุโส ความมีคุณธรรมเป็นด้านหลัก ส่วนในด้านความมั่งคั่งเป็นด้านรอง
4. สังคมหมู่บ้านมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่างๆ เช่น ในด้านการผลิต การป้องกันหมู่บ้าน และการให้สวัสดิการทางด้านการรักษาพยาบาล เป็นต้น
5. โครงสร้างอำนาจเป็นลักษณะการกระจายอำนาจตามกลุ่มเครือญาติ และเป็นแนวนอน อย่างไรก็ตาม พิชายเชื่อว่า “สภาพสังคมชนบทในปัจจุบันที่กำลังถูกแทรกแซงจากภายนอกจะให้ความสำคัญของระบบเครือญาติลดลง และหมดความสำคัญไปในที่สุด”

สาเหตุของการลดความสำคัญของระบบเครือญาติ คือการถูกแทรกแซงจากภายนอก โดยอำนาจรัฐและระบบทุนนิยม ประชาชนในหมู่บ้านจะหันมาพึ่งบริการจากรัฐ และการเข้าไปของระบบทุนนิยมจะเข้าไปทำลายความช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบที่เขาที่เรา การแลกเปลี่ยนจะเปลี่ยนเป็นระบบเงินตรา ลักษณะของระบบเครือญาติมีความสัมพันธ์กับอำนาจ ซึ่ง ดำรง ฐานดี (2536 : 205-206) กล่าวว่า ระบบเครือญาติก่อให้เกิดการรวมกลุ่มถาวรที่เรียกกันว่า corporate group ซึ่งหมายถึงกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ต่อกันนาน ไม่ว่าสมาชิกบางคนจะล้มตายไป แต่สมาชิกที่เหลือและสมาชิกใหม่ก็ยังรวมกลุ่มกันเหมือนเดิม ลักษณะของกลุ่มแบบนี้มีความสำคัญต่อการเมืองในแต่ละสังคมมาก หากกลุ่มไหนมีจำนวนสมาชิกมากและมีอิทธิพลเหนือกลุ่มอื่น หัวหน้ากลุ่มนั้นย่อมได้รับเลือกเป็นหัวหน้า

ปกครองสังคมนั้น หรือมีอิทธิพลหรืออำนาจในทางใดทางหนึ่งเหนือกลุ่มอื่นๆ ดังนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ด้านเครือญาติจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการศึกษาพฤติกรรมทางการเมือง ซึ่งสอดคล้องกับที่ ชยันต์ วรรธนะภูติ (2540 : 303-304) ได้สรุปไว้ว่า การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยให้เข้าใจโครงสร้างและความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง ทำให้สามารถเข้าใจวิธีการจัดองค์กรพื้นฐานของหมู่บ้าน ซึ่งทำให้เห็นบทบาทของระบบเครือญาติในฐานะเป็นวิธีการในการควบคุมกำลังคนในชุมชนและกำหนดเครือข่ายของ

แรงงาน ประการที่สองช่วยให้เข้าใจกฎเกณฑ์ของครอบครัวและเครือญาติเกี่ยวกับแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของเครือญาติด้วยกันเอง หรือระหว่างสมาชิกกับคนภายนอก และประการที่สาม ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของกลุ่มในหมู่บ้าน โครงสร้างอำนาจ เครือข่ายความร่วมมือและแลกเปลี่ยนด้านต่างๆ ตลอดจนการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายและความขัดแย้งในหมู่บ้าน

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client System)

ระบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝ่ายที่พึ่งพาและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน (ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2544 : 304) ทั้งนี้ จากการศึกษาของอकिन ริฟพัฒนา (2521) ได้ศึกษาวิเคราะห์สังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น และได้สรุปถึงความเป็นมาของระบบอุปถัมภ์ว่า “สังคมไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 แบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชั้น (class) หรือ 2 ฐานันดร (Estate) คือชนชั้นปกครองที่ประกอบด้วยเจ้าและนาย และชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วยไพร่ และทาส นายจะมีไพร่เป็นลูกน้องและประกอบด้วยเป็นหน่วยปกครองที่เล็กที่สุดในสังคมรวมกันเข้าเป็นกอง เป็นกรมระดับต่างๆ ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือนายก็จะมียศศักดิ์และศักดินาสูงขึ้นเป็นสำคัญ สังคมไทยโบราณจึงเป็นสังคมที่มีการจัดระบบการบังคับบัญชาลดหลั่นกันลงไปแบบทหาร เป็นวิธีการควบคุมกำลังคน (Manpower) เพื่อทำการผลิตหรือให้บริการแก่รัฐ ทั้งนี้ เพราะในช่วงนั้นปัญหาการขาดกำลังคนเป็นเรื่องสำคัญ สิ่งสำคัญที่ทำให้คน 2 ชั้น หรือทั้ง 2 ฝ่าย ชำรงความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ได้ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นระบบการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (Social Exchange) รูปแบบหนึ่งซึ่งไม่เท่าเทียมกัน ผู้เป็นนายได้ของกำนัล แรงงานที่ไพร่มาช่วยงาน และค่าธรรมเนียมในการปฏิบัติหน้าที่และการให้ความคุ้มครองป้องกันภัยอันตราย ส่วนสิ่งที่ผู้เป็นนายให้แก่ไพร่ก็คือการคุ้มครองลูกน้องของตนจากสิ่งที่รัฐเรียกกร้อง และจากภัยอันตรายที่เกิดจากคนอื่นๆ เป็นต้น”

ลักษณะของการจัดการกำลังคนในรูปแบบของนายกับไพร่ดังกล่าวนี้จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ กับผู้ได้รับอุปถัมภ์ ซึ่งกลายเป็นรากฐานที่อยู่ในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้รับอุปถัมภ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาและความหมายไปเมื่อสังคมไทยเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยมและมีการพัฒนามากขึ้น โดยเปลี่ยนไปสู่รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์กับชาวไร่ชาวนาที่ต้องขายพืชผลทางการเกษตรให้แก่พ่อค้า ซึ่งชาวไร่ชาวนาอยู่ในฐานะ(ผู้ได้รับอุปถัมภ์ หรืออาจเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนารวยที่เป็นเจ้าของที่ดินกับแรงงานรับจ้าง หรือในกรณีสังคมเมืองก็อาจจะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้าแรงงานกับผู้ใช้แรงงานหรือกรรมกร เป็นต้น

ทั้งนี้ ชัยนิต วรรณภูติ (2544 : 311-312) ได้สรุปลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไว้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้รับการอุปถัมภ์ ไม่ว่าจะเป็นในอดีตจนถึงปัจจุบันก็ยังมีเค้าโครงเค้าเปรียบซ้อนเร้นอยู่ในความสัมพันธ์นั้น

ประการที่สอง รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์-ผู้ได้รับการอุปถัมภ์ มีหลายรูปแบบ เช่น นายกับไพร่ พ่อเลี้ยงกับลูกน้อง เจ้ากับลูกไร่ลูกนา เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละรูปแบบจะไม่เหมือนกันทีเดียว มีความแตกต่างกันอยู่

ประการที่สาม ในหมู่บ้านในชนบทที่เกี่ยวข้องกับรัฐหรือระบบราชการมากขึ้น ชาวนารวยจำนวนมากได้ติดต่อกับข้าราชการและพ่อค้าและได้กลายเป็นผู้นำเป็น “กลุ่มอุปถัมภ์” ในหมู่บ้าน พ่อค้าในจังหวัดและอำเภอจำนวนไม่น้อยก็พัฒนา “กลุ่มอุปถัมภ์” ของตนทั้งในหมู่บ้านและตำบลเพื่อขยายขอบข่ายกิจกรรมของตนเอง กลุ่มอุปถัมภ์กลายเป็นฐานการเมืองหรือกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองและการค้า ซึ่งมีผลให้เกิดฝักฝ่าย (Factions) ในที่สุดประการที่สี่ ความหมายและความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน จะค่อยเปลี่ยนแปลงไปสู่การซื้อขายแบบตรงไปตรงมามากขึ้น ซึ่งเป็นการเน้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมากกว่าทางสังคมนอกจากนี้ พิชาย รัตนคิดถ ก ภูเก็ต (2533) ได้สรุปลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในชนบทไทยไว้ 3 ประการคือ

1. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับนายทุน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยมีพื้นฐานมาจากสถานะทางเศรษฐกิจ
2. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับผู้นำชุมชนที่มีตำแหน่ง ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์แบบนี้อยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และทรัพยากรจากภายนอกที่เข้ามาในหมู่บ้าน และหลักประกันความมั่นคงปลอดภัย ตลอดจนการคุ้มครองและความยุติธรรมตามกฎหมาย
3. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างกลุ่มผู้นำกับข้าราชการ นักการเมือง และพ่อค้าที่อยู่ภายนอกชุมชน โดยกลุ่มที่มาจากภายนอกเหล่านี้เป็นผู้อุปถัมภ์ ส่วนผู้นำชุมชนเป็นลูกน้อง ลักษณะความสัมพันธ์คือผู้นำชุมชนอาจได้รับผลประโยชน์จากภายนอก เช่น ตำแหน่ง ทรัพย์สิน เป็นต้น

ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ความขัดแย้งบางเรื่องเป็นผลมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบอุปถัมภ์ แต่การแก้ไขกลับใช้ระบบสัญญา และอีกฝ่ายอาจใช้อำนาจของชุมชนเข้ามาคานอำนาจ และถึงแม้สังคมไทยจะมีชั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่เกิดขึ้น แต่ชั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจดั้งเดิมก็ยังคงดำรงอยู่ มิได้สูญหายไปไหน

จากที่กล่าวมาได้แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อีกทั้งยังยึดความสัมพันธ์เครือญาติและระบบอุปถัมภ์อย่างเหนียวแน่น จึงเป็นปัญหาในการปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยในสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเชิงอำนาจที่สืบทอดมาแต่โบราณไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประชาธิปไตย

ตอนที่ 3 : แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาชุมชน

ในการทบทวนแนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาชุมชน ในตอนที่ 3 นี้ จะแบ่งออกเป็น 7 หัวข้อ คือ

3.1 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้

3.2 แนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชน

3.1 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้คือการปรับเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความรู้ ทักษะ และทักษะ ในเรื่องนั้นๆ ในทางที่ดีขึ้นอย่างถาวร โดยการปรับเปลี่ยนนั้นเกิดขึ้นจากการฝึกฝน การปฏิบัติจริง หรือการได้รับ ประสบการณ์ตรงและอื่นๆ ซึ่งการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน

กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

3.1.1 กระบวนการเรียนรู้ตามระบบโรงเรียน

3.1.2 กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตเป็นการเรียนรู้จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่างๆ (วิจิตร ศรีสอาน 2543: 11-12)

คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” นั้นความหมายใกล้เคียงกันมากจนอาจกล่าวได้ว่ามีความหมายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ โดยทั่วไปจะหมายถึงลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของบุคคล องค์ประกอบของการเรียนรู้ ต้องมีพื้นฐานอย่างน้อย 4 ประการคือ

- 1) แรงจูงใจ (motive)
- 2) สิ่งจูงใจ หรือเครื่องชวนใจ
- 3) อุปสรรค (a barrier or block) หรือสิ่งกีดขวางยอมทำให้เกิดปัญหา และจะทำให้ผู้เรียนพยายามทำซ้ำๆ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อจะฟันฝ่าอุปสรรคนั้นไปสู่เป้าหมายให้ได้
- 4) กิจกรรม (activity) เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้รู้ว่าใครเกิดการเรียนรู้หรือไม่

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ จากการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ลักษณะต่างๆ ดังนี้ 1) การลองผิดลองถูก 2) การลงมือกระทำจริงในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง 3) การสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (literacy Tradition) 4) การเรียนรู้โดยพิธีกรรม 5) ศาสนา ไม่ว่าจะป็นหลักคำสอน หรือศีลที่ยึดถือ 6) การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคน 7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (culture reproduction) 8) ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนที่แอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลอกทำดู (เอกวิทย์ ฌ ถกลาง, 2540: 45-49)

ขั้นตอนของการเรียนรู้ของบุคคล แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การรับรู้ (perceiving)
2. การขบคิด (forming)

3. เปรียบประเมิน (assessing)

4. ชั้นเรียนรู้ (learning) (Knowles, 1978: 31, หลุยส์ จาปาเทศ อ้างถึงใน อุทุมพร จามรمان, 2540 :17)

นักจิตวิทยาการศึกษาเชื่อว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเป็นอย่างดีนั้น ครูควรวางแผนและจัดกิจกรรมโดยให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ ดังนี้

- 1.มีส่วนร่วมในกิจกรรม แทนที่จะนั่งเฉยๆ
- 2.เห็นความสัมพันธ์ระหว่างจุดมุ่งหมาย เนื้อหา และกิจกรรมที่สอน
- 3.ได้รับความพึงพอใจจากการที่สามารถประยุกต์สิ่งที่เรียนมาแล้ว และแก้ปัญหาได้
- 4.มีส่วนร่วมในการวางจุดมุ่งหมายและมีส่วนในการตัดสินใจว่าตนควรเรียนอะไร
- 5.มีส่วนอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สามารถช่วยให้เรียนตามความประสงค์ได้
- 6.สามารถเห็นจากการทดลองว่าที่ตนกำลังเรียนนั้นนำไปใช้ประโยชน์ได้
- 7.รู้ล่วงหน้าถึงสิ่งที่ตนจะต้องเรียนและรู้ว่าทำไมสิ่งที่เรียนนั้นเกี่ยวข้องกับความต้องการของตน
- 8.รับทราบผลการกระทำหรือการเรียนรู้ทันทีทันใดหลังจากปฏิบัติแล้ว
- 9.สามารถประยุกต์สิ่งที่เรียนมาแล้วเป็นระยะๆ เพื่อให้จดจำการเรียนรู้อย่างแน่นแฟ้น
- 10.สามารถเรียนรู้ได้จากการสอนหลายรูปแบบ
- 11.สามารถใช้ทรัพยากรการศึกษาได้อย่างเต็มที่
- 12.รู้ถึงความสัมพันธ์ของจุดมุ่งหมายของการสอนกับการประเมินผลการเรียนรู้
- 13.นักเรียนแต่ละคนมีแบบวิธีการเรียนต่างกัน

สุชา จันทรหอม(2536:152-160) ได้สรุปว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ดังนี้

1. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลเรียนรู้โดยได้ร่วมกระทำโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือ ได้ลงมือกระทำสิ่งที่เรียนรู้นั้นจริง

2. การเรียนรู้ที่แท้จริงจะมีได้เมื่อผู้เรียนได้บรรลุวัตถุประสงค์หรือได้รับสิ่งที่ตนต้องการ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้เริ่มเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนมีความสนใจ

3. การเรียนรู้เก่าหรือประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้ว จะกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆขึ้น โดยเฉพาะกับประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วนั้น เป็นสิ่งที่สมปรารถนาและน่าตื่นเต้น การเรียนรู้ใหม่ๆ ที่สะสมขึ้นเนื่องจากประสบการณ์ก่อนๆ หรือที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ก่อนๆ นี้เป็นหลักสำคัญของการเรียนรู้ทุกชนิด

4. การเรียนรู้ทักษะและทัศนคติใหม่ๆเป็นเรื่องของบุคคลแต่ละคนจะต้องเรียนรู้เอง คนเราอาจเรียนรู้เป็นหมู่เป็นกลุ่มได้ แต่การเรียนรู้และเปลี่ยนพฤติกรรมความคิดเห็นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล

5. การสอนเป็นการแนะแนวที่จะช่วยให้ผู้เรียนรู้จักช่วยตัวเอง เป็นการแนะแนวทางให้การเรียนดำเนินไปด้วยดี

เนื้อหาสาระการเรียนรู้ วิชัย ดิษฐระ (2535) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ไม่สามารถมองเห็นได้โดยตรง แต่จะเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงของแต่ละบุคคล เป็นกระบวนการที่คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้สอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การเรียนรู้เป็นกระบวนการถาวรที่ทำให้คนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ เช่นการฝึกฝน ฝึกหัด การอ่าน การนับเลข นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างที่ซับซ้อน เช่น การเรียนรู้นามธรรม จริยธรรม อารมณ์ การคิดหาเหตุผล และอื่นๆอีกด้วย เมื่อพิจารณาถึงผลที่เกิดจากการเรียนรู้แล้ว จะเห็นว่า สิ่ง que เรียนรู้ไปแล้วนั้น ไม่ใช่ “เนื้อหาสาระ” (content) เท่านั้น แต่สิ่งที่เรียนรู้นั้นประกอบด้วย “เนื้อหาสาระ หรือความคิดรวบยอดและประมวลประสบการณ์ต่างๆของมนุษย์”

เนื้อหาสาระ หมายถึงสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอน เป็นผลผลิตที่ผู้เรียนจะได้นำเอาความรู้ไปใช้ หรือนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติ หรือเอาผลของการปฏิบัติไปเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆต่อไปอีก

เนื้อหาวิชา หรือความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นั้น มี 3 ประเภท คือ

- 1) ธรรมชาติวิทยา (natural sciences) หมายถึงความรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระและความคิดรวบยอดของมนุษย์กับธรรมชาติ (man and nature)
- 2) มนุษย์วิทยา (humanities) หมายถึง ความรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระ และความคิดรวบยอดของมนุษย์กับตนเอง (man and self)
- 3) สังคมวิทยา (social sciences) หมายถึงความรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระและความคิดรวบยอดของมนุษย์และสังคม (man and society)

เนื้อหาวิชาของหลักสูตรนั้น ประกอบด้วย

1. เนื้อหาสาระที่สำคัญ หมายถึงเนื้อหาสาระที่รวบรวมมาจากความรู้ในสาขาวิชา เนื้อหาสาระสำคัญเหล่านี้ ได้มาจากการเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆ และการเสนอแนะเนื้อหาวิชาดังกล่าว ผู้เชี่ยวชาญแต่ละสาขาวิชาต้องพิจารณาร่วมกัน เพื่อพิจารณาขอบข่ายและขั้นตอน

ของเนื้อหาวิชาให้เหมาะสม สอดคล้องกับกระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียน การเลือกสรรเนื้อหาวิชาแต่ละครั้งมักประสบปัญหาของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเนื้อหาวิชา จึงต้องมีการเลือกสรรกันบ่อยครั้ง เพื่อให้ได้เนื้อหาสาระที่เหมาะสมต่อสถานการณ์อยู่เสมอ และในบางครั้งอาจเกิดปัญหาความขัดแย้งในความคิดเห็นของนักวิชาการ ที่มองเห็นความสำคัญของเนื้อหาวิชาแตกต่างกันไป

2. ทักษะกระบวนการ เนื้อหาสาระสำคัญนั้นประกอบไปด้วย ทักษะพื้นฐานที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน และกระบวนการที่ซับซ้อนที่มีส่วนสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระที่สำคัญต่างๆ

3. ทักษะคิด ค่านิยม และความซาบซึ้ง กระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการดำรงชีวิตของเราอยู่ตลอดเวลา ทักษะคิด ค่านิยม และความซาบซึ้งจะปรากฏเมื่อผู้เรียนเกิดการเรียนรู้แล้ว

ระดับขั้นตอนของความรู้

1. ข้อเท็จจริง (fact) คือเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะนามธรรมขั้นต่ำสุด เช่น อาหาร คนไทย พืชผักผลไม้เป็นอาหารของมนุษย์ ข้อเท็จจริงในระดับนี้เป็นระดับนามธรรมที่ต่ำสุด การเรียนรู้เนื้อหาสาระระดับนี้ ใช้แต่ความจำเพียงอย่างเดียวก็เป็นการเพียงพอที่จะเรียนรู้หรือจำข้อเท็จจริงได้

2. ความคิดรวบยอด (concept) คือ คำใดคำหนึ่งหรือประโยควลีที่แสดงถึงลักษณะรวมที่เด่นชัดของสิ่งต่าง ๆ เช่น อาหาร บ้าน เลื้อ เครื่องบิน วัฒนธรรม ศาสนา วัฒนธรรม ความรู้เนื้อหาสาระในระดับนี้สูงกว่าข้อเท็จจริงในขั้นที่ ๑ มากขึ้น การเรียนรู้นอกจากอาศัยความคิดรวบยอดนั้นด้วย เช่น คำว่า “บ้าน” สำหรับคนไทยเรานั้นหมายถึงอะไรบ้าง มีรูปร่างลักษณะอย่างไร มีส่วนประกอบอะไรบ้าง ผู้เรียนต้องวาดภาพและมองเห็นลักษณะรวมเด่นชัดนั้นให้ได้

3. หลักการหรือเหตุผล (generalization) คือประโยคบอกเล่าที่พยายามอธิบายความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสถานการณ์ของความคิดรวบยอดนั้น ๆ เช่น วัฒนธรรมในสมัยโบราณ มักจะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและระดับของเทคโนโลยีที่ใช้ในสมัยนั้น ๆ เมืองสำคัญ ๆ มักจะตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำสายใหญ่ ๆ การเรียนรู้ในหลักการหรือเหตุผลนั้นต้องอาศัยทั้งความจำ ความเข้าใจ และการให้เหตุผลประกอบกับสถานการณ์ของความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดต่าง ๆ เข้าด้วยกันจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

4. กฎเกณฑ์ (principle) คือประโยคบอกเล่าของความคิดที่เกี่ยวกับสิ่งที่เป็นามธรรมที่เป็นจริงตามความคิดรวบยอดและหลักการที่สามารถทดสอบได้มาเป็นเวลานานพอสมควร เช่น การ

เปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้นเสมอ ความร้อนทำให้เกิดพลังงาน การเรียนรู้ก็เช่นนี้ต้องอาศัยความสามารถหลาย ๆ ด้าน เช่น ความจำ ความเข้าใจ เหตุผล ตลอดจนทั้งความคิดที่จะวาดภาพที่เป็นนามธรรมออกมาให้เป็นรูปธรรมได้ เป็นความรู้ที่อยู่ระดับสูงและยากที่สุดที่จะเรียนรู้ การเลือกเนื้อหาการเรียนรู้นั้น ขึ้นอยู่กับสมรรถภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนและวิธีการเรียนรู้ ความเหมาะสมของความรู้ที่จะนำมาสอน และเป้าหมายและความต้องการของสังคมที่มีต่อโรงเรียน

เนื้อหาสาระเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ โดยมีขั้นตอนการเรียนรู้จากสิ่งที่ยากไปหาสิ่งที่ง่าย และจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม เนื้อหาสาระที่จะนำมาใช้ในการสร้างการเรียนรู้ นั้น ควรเป็นเนื้อหาสาระที่เป็นความจริง เป็นประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์นอกจากนี้องค์ความรู้ต่าง ๆ มักมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การนำเสนอเนื้อหาการเรียนรู้นั้นควรนำเสนอในสิ่งที่ทันต่อเหตุการณ์และตรงกับสภาพความจริงในสังคม

ฉันทวดี รุ่งเรือง และคณะ (2545) กล่าวถึงแผนการจัดการเรียนรู้ว่า หมายถึงการเตรียมการเรียนรู้ไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ และเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการเรียนรู้ในวิชาใดวิชาหนึ่งให้บรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่หลักสูตรกำหนด ซึ่งมี 2 ระดับ คือ ระดับหน่วยการเรียนและระดับบทเรียน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. หัวเรื่อง (Heading) เป็นส่วนแรกของแผนจัดการเรียนรู้ เป็นส่วนที่บอกรายละเอียดเบื้องต้นของแผนจัดการเรียนรู้ มีแนวการเขียนคือต้องระบุลำดับที่ของแผนจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ ระดับชั้นที่สอน หัวข้อเรื่อง เวลาที่ใช้จัดการเรียนรู้ และวันเดือนปีและช่วงเวลาในการจัดการเรียนรู้
2. สาระสำคัญ (Concept) คือข้อความที่เขียนเพื่อระบุให้เห็นแก่น หรือเห็นข้อสรุปที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนเรื่องใดเรื่องหนึ่งทั้งด้านเนื้อหา ความรู้ ด้านทักษะ หรือด้านเจตคติซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของเรื่องที่น่าสนใจ สาระสำคัญเป็นคำที่ใช้ในความหมายเดียวกับสังกัป ความคิดรวบยอด มโนทัศน์ และมโนคติ ขึ้นอยู่กับหน่วยงานหรือเจตคติที่เป็นเป้าหมายด้วยภาษาที่รัดกุมและชัดเจน โดยเรียนในลักษณะความเรียงหรือเขียนเป็นข้อในกรณีที่มีการจัดการเรียนรู้ครั้งนั้น มีมากกว่า 1 สาระสำคัญ ซึ่งการจัดการเรียนรู้ในระดับชั้นต้น ๆ ควรมีสาระในการเรียนรู้ครั้งหนึ่ง
3. จุดประสงค์การเรียนรู้ (Objective) จุดประสงค์หรือวัตถุประสงค์ คือข้อความที่ระบุคุณลักษณะด้านเนื้อหา ความรู้ด้านทักษะ หรือด้านเจตคติที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนหลังจากที่เรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง การเขียนวัตถุประสงค์ในแผนจัดการเรียนรู้มีวิธีการเขียนหลายลักษณะ แต่โดยทั่วไปนิยมเขียนในลักษณะขอวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม หรือในลักษณะวัตถุประสงค์นำทางและวัตถุประสงค์ปลายทาง ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

3.1 จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม (behavioral objective) คือ วัตถุประสงค์ที่บ่งชี้ถึงพฤติกรรมที่ผู้เรียนสามารถแสดงออก หลังจากที่ได้เรียนรู้ตามแผนจัดการเรียนรู้ที่ครูกำหนดไว้ พฤติกรรมดังกล่าวต้องเป็นพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน จุดประสงค์เชิงพฤติกรรมที่สมบูรณ์ควรจะประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ สถานการณ์หรือเงื่อนไขที่ครูตั้งขึ้น (condition) พฤติกรรมของผู้เรียนที่คาดหวังให้แสดงออก (terminal behavior) และเกณฑ์บ่งชี้ความสามารถของนักเรียนที่จะแสดงพฤติกรรม (criteria)

3.2 จุดประสงค์ปลายทางและจุดประสงค์นำทางจุดประสงค์ปลายทางคือข้อความที่ระบุถึงสิ่งที่เป็เป้าหมายสำคัญที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนหลังจากที่ได้เรียนรู้ในแต่ละแผนจัดการเรียนรู้ หรือแต่ละเรื่องลักษณะของจุดประสงค์ปลายทาง จะเป็นจุดประสงค์ที่ไม่เฉพาะเจาะจงถึงรายละเอียดของพฤติกรรมที่ผู้เรียนแสดงออก จุดประสงค์นำทาง คือ จุดประสงค์ย่อยที่แตกออกจากจุดประสงค์ปลายทางเพื่อแสดงให้เห็นพฤติกรรมที่คาดหวังให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน เมื่อผู้เรียนแสดงพฤติกรรมได้ตามกำหนดไว้ก็จะบรรลุตามเป้าหมายของวัตถุประสงค์ปลายทาง จุดประสงค์นำทางนิยมเขียนในรูปแบบของวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมในการเขียนวัตถุประสงค์ มีแนวการเรียนคือ เขียนให้สัมพันธ์กับสาระสำคัญ โดยให้ครอบคลุมทั้งด้านพุทธิพิสัย ด้านจิตพิสัยและด้านทักษะพิสัย ให้เห็นรายละเอียดของพฤติกรรมที่สามารถวัดและสังเกตได้ด้วยภาษาที่รัดกุม ชัดเจน และสื่อความได้ดี

4. เนื้อหาสาระ (content) เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ผู้สอนเห็นภาพของสิ่งที่จะต้องสอนโดยรวม อาจประกอบด้วยทฤษฎี หลักการ วิธีการ ขั้นตอน หรือแนวปฏิบัติ การระบุเนื้อหาในแผนจัดการเรียนรู้ ควรเขียนให้สอดคล้องกับสาระสำคัญและวัตถุประสงค์ เหมาะสมกับระยะเวลา วย และความสามารถของผู้เรียน โดยเขียนเนื้อหาแบบย่อโดยสรุปเป็นหัวข้อ หรือประเด็น หากมีเนื้อหามากให้ทำเป็นใบความรู้ไว้ในผนวกท้ายแผนจัดการเรียนรู้

5. กิจกรรมการเรียนรู้ (activities) คือสภาพการณ์ที่ครูออกแบบเพื่อนำเสนอเนื้อหาวิธีการ หรือการปฏิบัติให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ โดยเขียนให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้และเนื้อหา วิธีการ หรือการปฏิบัติ ตามลำดับขั้นตอนของการจัดการเรียนรู้หรือเขียน โดยการแบ่งชั้น ได้แก่ ชั้นนำเข้าสู่แบบเรียน ขั้นตอนการสอน และขั้นสรุปบทเรียน และระบุให้รู้ว่ากิจกรรมการเรียนรู้แต่ละขั้นใครเป็นผู้มีบทบาท ผู้เรียน ผู้สอน หรือผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันกระทำ เป็นต้น

6. สื่อการเรียนรู้ (material and media) คือสิ่งที่เป็นตัวกลางที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยในการเขียนต้องระบุสื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีรายละเอียดที่ชัดเจน

7. การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ (assessment) เป็นการกระทำที่ตรวจสอบว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การวัดเป็นการรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือและวิธีการต่างๆ เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ การตรวจผลงาน และการทดสอบ เป็นต้น ส่วนการประเมินผลเป็นการกำหนดค่าหรือตัดสินสิ่งที่วัด เช่น ผ่านไม่ผ่าน ดี – ปานกลาง - อ่อน หรือกำหนดค่าเป็นระดับ 4 3 2 1 0 เป็นต้น มีแนวการเขียนโดยระบุวิธีการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ ระบุว่าใช้วิธีการใดบ้างและระบุเนื้อหาที่ต้องการวัดประเมินผล

แผนจัดการเรียนรู้เป็นการวางแผนในการวางแผนในการจัดการการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ซึ่งแผนจัดการเรียนรู้ที่ดีต้องประกอบด้วยหัวข้อสาระสำคัญ จุดประสงค์การเรียนรู้ เนื้อหาสาระกิจกรรมการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในเรื่องการเรียนรู้สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการการแลกเปลี่ยนในด้านความรู้ ความคิด สติปัญญา ทักษะคิด และการปฏิบัติ ทำให้เกิดพฤติกรรมใหม่ขึ้นมา โดยการเรียนรู้นี้จะเกิดขึ้นได้จากประสบการณ์ หรือด้วยการฝึกฝน ซึ่งการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างประสบการณ์ให้กับผู้เรียน สามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็วยิ่งขึ้น โดยจะต้องคำนึงถึงเนื้อหาสาระ และรูปแบบที่สอดคล้องกับกระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียน อันจะเป็นการที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เนื้อหาสาระเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ โดยมีขั้นตอนการเรียนรู้จากสิ่งง่ายไปหาสิ่งที่ยาก และจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม เนื้อหาสาระที่จะนำมาใช้ในการสร้างการเรียนรู้ ควรเป็นเนื้อหาสาระที่เป็นความจริง เป็นประสบการณ์ต่างๆของมนุษย์ นอกจากนี้องค์ความรู้ต่างๆ มักมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การนำเสนอเนื้อหาการเรียนรู้ควรนำเสนอในสิ่งที่ทันต่อเหตุการณ์และตรงกับสภาพจริงในสังคม

3.2 แนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชน

3.2.1 ความหมายและองค์ประกอบ กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชน หมายถึง การศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วม ในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ องค์ประกอบของการจัดการศึกษาชุมชนตามแนวคิดดังกล่าว ประกอบด้วยประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ
- 2) สิ่งทีเรียนรู้นั้นตอบสนองต่อปัญหาโดยส่วนรวมของชุมชน

3) บริการการศึกษานั้นเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนในวงกว้างและเน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในชุมชนนั้น (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534 : 44)

บทบาทของการศึกษาชุมชนต่อชุมชนนั้น ไม่ได้เน้นเรื่องของความรู้และการพัฒนาทักษะโดยทั่วไป แต่เกี่ยวข้องกับกรณีพันธะสัญญาและการมีจิตสำนึกชุมชน ซึ่งจะต้องเป็นการเตรียมคนให้รู้สึกรับผิดชอบเป็นเจ้าของชุมชน เป็นการสร้างความเป็นตัวตนที่แท้จริงของบุคคล รวมทั้งเป็นผู้กัพันธ์ผูกพันต่อเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ ซึ่งทำให้ทุกคนเท่าเทียมกัน

ลักษณะเฉพาะของการศึกษาชุมชน คือความเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของชุมชนต่อกิจกรรมที่ตรงกับความต้องการของชุมชน ซึ่งความเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นพันธกิจร่วมกัน เป็นการประสานสัมพันธ์และการรวบรวมทรัพยากรในชุมชนเข้ามาร่วมกันในการจัดการศึกษา เมื่อพิจารณาในมิติของกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาในชุมชน จะมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ และมีความจำเป็นต้องได้รับการศึกษารวมอยู่ด้วย องค์การ UNESCO (1979 : 79) ได้ให้นิยามการศึกษาผู้ใหญ่ว่า เป็นกระบวนการจัดบริการการศึกษาทุกรูปแบบที่นอกเหนือไปจากการเรียนตามหลักสูตรปกติในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนในเนื้อหาใด ระดับใด หรือใช้วิธีใดก็ตาม อาจจัดเรียนนอกเวลา จัดในรูปแบบการศึกษา ระบบเปิด หรือการศึกษาทางไกล เพื่อช่วยให้ผู้ใหญ่ได้เพิ่มพูนความรู้ พัฒนาความสามารถเป็นอาชีพ ปลุกฝังหรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติ รวมทั้งเพื่อให้มีความสมบูรณ์ในชีวิต ในด้านเนื้อหาของการศึกษาผู้ใหญ่ Jorge Osorio V. (1996 : 47) เห็นว่าการศึกษาผู้ใหญ่มีความหลากหลาย และมีพลวัตอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีการปรับกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของผู้เรียน ให้มีผลต่อการพัฒนาทักษะการศึกษา สังคม และการเมือง ในช่วงทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา การศึกษาผู้ใหญ่ให้การสนใจอยู่ที่การศึกษาเพื่อสิทธิมนุษยชนและกระบวนการประชาธิปไตย ตลอดจนการปฏิรูปสังคมด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าลักษณะเด่นของการศึกษาผู้ใหญ่เน้นที่กลุ่มเป้าหมายและบทบาทที่สะท้อนความคิดทางการเมืองค่อนข้างสูง การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาอีกประเภทหนึ่งที่มีความคาบเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนและการศึกษาผู้ใหญ่ แต่ได้เน้นความสำคัญที่กระบวนการจัดการศึกษาเป็นการศึกษาที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสรับการศึกษาและฝึกอบรม

ความแตกต่างระหว่างการศึกษาชุมชน การศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังกล่าวนี้ ขึ้นอยู่กับมิติของการจัดการศึกษา โดยการศึกษาชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการจัดการศึกษา ในขณะที่การศึกษาผู้ใหญ่เน้นการศึกษาของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ และการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ความสำคัญกับวิธีการจัดการศึกษาที่มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของผู้เรียน และโดยภาพรวมของการพัฒนาโครงการพัฒนาต่างๆ ได้ใช้ในโครงการพัฒนา ซึ่งอาจเป็นการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผสมผสานพัฒนาโครงการพัฒนาต่างๆ

ได้ใช้การศึกษาเป็นวิธีการในการจัดการพัฒนา จึงได้เลือกการศึกษาในลักษณะต่างๆ ไปใช้ในโครงการพัฒนา ซึ่งอาจเป็นการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผสมผสานกัน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ (adult education) การศึกษาผู้ใหญ่สำหรับชุมชน (adult community education) การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาชุมชน (adult and community education) การศึกษาชุมชนนอกระบบโรงเรียน (non – formal community education) เป็นต้น

เสนห์ จามริก (2548:115) ได้กล่าวถึงการศึกษาชุมชนว่า คือกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งมั่นอยู่บนฐานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอันหลากหลาย และพัฒนาการเรียนรู้อย่างเป็นพลวัตออกไปจากภายในบนฐานของวัฒนธรรมประเพณีและการรู้จักตนเอง จะสามารถเรียนรู้และเลือกสรรความรู้จากภายนอกได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงในวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของพระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548 : 100-104) ที่ได้กล่าวถึงการศึกษาชุมชนว่าการเรียนรู้ของชุมชนนั้น เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีวันจบ มีการแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขที่เกิดขึ้น โดยการเรียนรู้ในสังคมไทยมีลักษณะร่วมกันอย่างน้อย 4 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของชีวิตและการทำงาน

ชุมชนก็เหมือนชีวิตที่มีการเกิดขึ้น เรียนรู้ เผชิญปัญหา การจัดการตนเอง และสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ชุมชนจะดำเนินวิถีของชุมชนไม่ได้ถ้าไม่เข้าใจในบริบทที่ตนเองเป็นอยู่ และไม่กำหนดรู้ว่า ตนเองเป็นอยู่อย่างไร ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและงานที่จะต้องมีการจัดการตนเองเพื่อให้กลุ่มหรือกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนได้ประกอบกิจกรรมของตนตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อสถาบันภายในชุมชนไม่ว่าจะเป็นวัด บ้าน โรงเรียน หรือองค์กรชุมชนมีการเรียนรู้สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกำหนดจัดการตนเองได้ ชุมชนก็จะเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่สามารถสร้างชุดความรู้ของตนเองขึ้นมา แล้วประยุกต์ใช้กับการทำงานและวิถีชีวิต ผลลัพธ์ของการเรียนรู้ คือ ชีวิต และงานที่มีความงอกงาม

2. ปัญหา : เครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนนั้น สิ่ง que เห็นร่วมกันประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้จากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ ปัญหาไม่ว่าจะเป็นภาระหนี้สิน ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบุคคล ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจและการจัดการ ฯลฯ ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ of ชุมชน

3. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน

การเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลเป็นการเรียนรู้เฉพาะตัว แต่การเรียนรู้ของชุมชนเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกัน ความเป็นชุมชนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความคุ้นเคยกันนั้น มักจะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ ความคิด และการจัดการร่วมกัน การแลกเปลี่ยนพูดคุยและการเผชิญปัญหาร่วมกัน ทำให้พวกเขามองเห็นและรวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหา โดยชุมชนจะใช้วิธีการต่างๆ ทั้งในด้าน การต่อรอง การประท้วง การประสานและการร่วมมือเพื่อให้เกิดพลังในการจัดการซึ่งทำให้สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

อีกนัยหนึ่ง การเรียนรู้ของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่เป็นการ ผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน โดยการเรียนรู้และการปรับตัว ของชุมชนให้เข้ากับสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน รวมถึงการประเมินตนเองตลอดเวลาจะทำให้ชุมชนเกิด ชุดความรู้ใหม่ และเป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนที่ขาดการจัดการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง มักจะพ่ายแพ้ต่ออิทธิพล ทางความคิดและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่า ผลก็คือการล่มสลายของชุมชนหรือการตกอยู่ในภาวะการ พังพา ดังนั้น การผสมผสานและการจัดการความรู้ในมิติต่าง ๆ จะทำให้ชุมชนเกิดชุดความรู้ใหม่และ สร้างวิถีแห่งการพึ่งพาตนเอง

4. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง

ชุมชนเป็นแหล่งความรู้และห้องปฏิบัติการที่ยิ่งใหญ่ โดยเหตุที่ทุกชุมชนมีความ เกี่ยวข้องกับคนกลุ่มคน วิถีคิด ระบบการจัดการที่เชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน การศึกษาเรียนรู้ เกี่ยวกับชุมชนโดยการตั้งคำถาม เช่นว่า ชุมชนนั้นมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขทางด้านสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจอย่างไร รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากินเป็นอย่างไร มี รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กร ชาวบ้านมีเท่าไรและดำเนินการอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกมาเกี่ยวข้องอย่างไร ชุมชนมีองค์ความรู้ที่ได้สะสมมาอย่างไร มีวิธีการอย่างไรในการแก้ปัญหาและมีปัจจัยอะไรที่มีบทบาท สำคัญในการกำหนดทิศทางและรูปแบบของความสัมพันธ์ ฯลฯ การค้นหาคำตอบเหล่านี้ ก็ถือว่าเป็นการ เรียนรู้ที่สำคัญ แต่การเรียนรู้เพียงการตั้งคำถามเพื่อให้ได้คำตอบอาจไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ของคน ในชุมชน การเรียนรู้จากการลงมือทำ มีการทดลอง ผลิตซ้ำ จน ได้ความรู้และความเข้าใจจะช่วยให้ ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีวิถีของชุมชน ซึ่งถ้าไม่มีการลงมือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ชุมชนอาจจะไม่ สามารถเผชิญกับปัญหาได้ รวมทั้งขาดการสร้างชุดความรู้/ภูมิปัญญาของตนขึ้นมาใหม่

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติจนชำนาญแล้ว ชุมชนสามารถสร้างความรู้และภูมิปัญญาของตนเองขึ้นมาซึ่ง ผลผลิตของความรู้ที่นั้น กลายเป็น นวัตกรรมของชุมชนทั้งในรูปแบบของเครื่องมือ เครื่องใช้ วัฒนธรรม ประเพณี และระบบการจัดการ ซึ่งอาจแพร่ขยายไปยังชุมชนอื่น เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาและเครื่องมือ ต่างๆ เช่น เครื่องจักรสาน ศิลปะการสร้างบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตก็เป็นผลผลิตจากการปฏิบัติและ ใช้ได้จริงในชุมชนนั้นๆ

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ชุมชนนั้น มีความเกี่ยวข้องกับช่วงเวลา และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น บาง ช่วงอาจมีความเข้มแข็ง ซึ่งก่อให้เกิดศักยภาพในการพัฒนาและระบบการจัดการที่ดีของชุมชน แต่ใน บางครั้งการเรียนรู้ตกอยู่ในภาวะถดถอย ทั้งนี้ เนื่องมาจากปัจจัยหลายประการทั้งปัจจัยภายใน เช่น

การขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ความขัดแย้งในชุมชน ฯลฯ และจากอิทธิพลของความรู้ ค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน ซึ่งชุมชนจะต้องร่วมกันสำรวจ ค้นหา และสร้างอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่

เดวิท แมทิวส์ ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ชุมชนไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่งที่เรียนรู้จากและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น....การเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากสำนัก สาธารณะการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง

จึงมิได้เป็นอะไรอื่น นอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้ (เดวิท แมทิวส์ / เขียน, จีรวุฒิ เสนาคำ / แปล, 2540, น.8-18)

การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้มิใช่เป็นการเรียนเพื่อรู้ แต่จะต้องเป็นการเรียนเพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ และปฏิบัติได้อย่างชำนาญ รวมทั้งต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะด้วย ขณะเดียวกัน การมีส่วนร่วมก็ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยเช่นกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการปฏิบัติจัดว่าเป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความรู้จริง ไม่แยกการเรียนรู้จากการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน สามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นไปพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานชุมชนในขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุมติดตามและประเมินผล

นอกจากนี้ ยังจัดการเรียนรู้ได้โดยการสาธิตและทดลองซึ่งรูปแบบการสาธิตและทดลอง ควรจะจัดภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่สมาชิกในชุมชนมีอยู่เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในขั้นต่อไป

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ยังเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่รูปแบบของการไปเที่ยวหรือเยี่ยมชมกันอย่างปกติ แต่เป็นการไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปบทเรียน มีการเตรียมการทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบันในชุมชน และนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลอง หรือ ตัวอย่าง ได้แก่ กรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมุติ การแสดงละคร เกมส์ กิจกรรม

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่างๆ

อย่างไรก็ดี เทคนิคการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ดีควรเป็นเทคนิคแบบผสมผสาน และคำนึงถึงหลักการสำคัญต่างๆ คือ

- 1) การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต
- 2) การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- 3) การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย อาทิ เพศ วัย อาชีพ พื้นฐาน การศึกษา และ ประสบการณ์ฯ ดังนั้น การเลือกรูปแบบและเทคนิคของการส่งเสริมการเรียนรู้ควรคำนึงถึงมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิต วัฒนธรรม คุณค่าของความรู้เดิม และการสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่างๆ ด้วย

3.2.2.2 การจำแนกรูปแบบการศึกษา กระทำได้หลายลักษณะตามหลักการของการจำแนก ได้แก่

ก. จำแนกตามประเภทการศึกษา ได้แก่ รูปแบบการศึกษาในระบบรูปแบบ การศึกษานอกระบบ รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 9)

ข. จำแนกตามลักษณะการนำเสนอโครงการ (Programme approach) ได้แก่ รูปแบบที่เริ่มต้นจากชุมชน (Community – based model) รูปแบบที่เริ่มต้นจากสถาบัน (Institution – based model) (Tupeni L Baba, 1994 : 16 -17)

ค. จำแนกตามจุดมุ่งหมาย ได้แก่ รูปแบบการศึกษาเพื่อสร้างปัญญาชน (Elite-oriented education) รูปแบบการศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต (Product – oriented education) รูปแบบการศึกษาแบบสากล (Universal – access education) การศึกษาแนวราบ (Horizontal education) รูปแบบการศึกษาแบบอณู (Atomistic education) (Clark Kerr อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2534 : 296 – 297)

ง. จำแนกตามวิธีการจัดการศึกษา ได้แก่ รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person – centered model) รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม – ชั้นเรียน (Group – centered model) รูปแบบชุมชน (Community – centered model) (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534 : 42 – 43)

จ. จำแนกตามการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ได้แก่ รูปแบบการศึกษาเพื่อ การพัฒนาตนเอง รูปแบบการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ, 2541 : 37 – 51)

การศึกษาชุมชน เป็นการนำเอาระบบการศึกษาเข้ามาสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนโดยมุ่งหรือ ให้การศึกษามีบทบาทต่อการพัฒนาเพราะเหตุว่าเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับ คนในชุมชน ซึ่งจะมีส่วนในการวางแผน การตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติเพื่อการกระทำที่ส่งผลต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน Alan Roger (1994 : 66) กล่าวไว้ว่า การศึกษาชุมชนนั้น ครอบคลุมทั้ง การศึกษาที่จัดในโรงเรียน และการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งจัดนอกระบบ โรงเรียนด้วย ซึ่งเขาเห็นว่าเป้าหมาย ของการศึกษาชุมชนก็คือ การพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นแนวความคิดในเรื่องสังคมมากกว่าเป็นแนวคิดทาง การศึกษาเท่านั้น และเห็นว่าการศึกษาชุมชนนั้นเป็นเครื่องมือประเภทหนึ่งสำหรับการพัฒนาชุมชน

เมื่อกล่าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางการศึกษา ที่ออกแบบมาเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของบุคคลและกลุ่มในชุมชนดีขึ้น โดยการรวบรวมพลังของคนใน ท้องถิ่นเดียวกัน หรือมีความสนใจร่วมกัน ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยความเต็มใจที่จะเรียนรู้ ปฏิบัติ คิดวิเคราะห์อย่างมีด้วย และตัดสินใจเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล สังคมตลอดจน การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม (Mark K.Smit : 1994 ; 20-21) เช่นเดียวกับ Alan Roger (1994

ช 68) ที่เห็นว่าการศึกษาชุมชนเป็นความพยายามที่จะใช้การศึกษาเพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้คนในท้องถิ่น ได้แสดงบทบาทที่ถูกต้องในสังคม กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2534 : 44) ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนไว้ว่าเป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชน และมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมด หรือส่วนใหญ่ได้รับการ

Tupeni L.Baba (1994:10-11) ได้ให้นิยามการศึกษาชุมชนว่า หมายถึงการจัดการกิจกรรมการศึกษาโดยชุมชนหรือโดยความร่วมมือภายในชุมชนเพื่อที่จะบรรลุถึงการตอบสนองความต้องการทางการศึกษาและคาร์พัฒนาที่ใช้ทรัพยากรและบทบาทของสถาบันต่างๆ ในชุมชนในการจัดการศึกษาองค์ประกอบสำคัญของการศึกษาชุมชน คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับการตัดสินใจในกิจกรรมทางการศึกษาที่ตรงกับความต้องการ มีความเกี่ยวข้องกับพันธสัญญาการประสานงานและความร่วมมือของทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โครงการการศึกษาชุมชนที่ดีจะช่วยสร้างความรู้สึที่ดีต่อการพึ่งตนเองและการเสริมสร้างพลังของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และเป็น โครงการการศึกษาที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ต้องเป็นการศึกษาที่สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน

ในการจัดการศึกษาชุมชนนั้น มีความเชื่อพื้นฐานบางประการที่เป็นกรอบความคิดสำหรับการจัดการศึกษาชุมชน กล่าวคือ

1. ชุมชนดำรงอยู่ได้และพัฒนาจนถึงปัจจุบันนี้อาศัยการพึ่งพาตนเองเป็นหลักใหญ่ หน่วยงานภายนอกพึ่งจะมีขึ้นไม่นานมานี้ และพยายามเปลี่ยนแปลงหลักการพึ่งพาตนเองของชุมชน เป็นการพึ่งพาตัวแทนของหน่วยราชการ ซึ่งได้สร้างความอ่อนแอให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น
2. ชุมชนมีภูมิปัญญาที่สะสมจากอดีตอันยาวนาน ซึ่งได้มีการถ่ายทอดแก่สมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิตในการแก้ปัญหาของชุมชนมาได้โดยตลอด ระยะเวลาที่ผ่านมา เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนภูมิปัญญาชาวบ้าน ขณะเดียวกันได้สร้างปัญหาความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว และเป็นไป ในลักษณะขัดแย้ง จนเป็นปัญหาต่อการปรับตัวของชุมชน
3. การจัดการศึกษา ไม่ควรเป็นภาระของหน่วยราชการฝ่ายเดียว ชุมชนควรได้รับ โอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ เพื่อเป็นการประกันว่าสิ่งที่เรียนรู้นั้นเกิดประโยชน์ อันแท้จริงแก่ประชาชน เกิดการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีสมัยใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน และไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และวิถีชีวิตของประชาชนจนเกินกว่าจะรับได้
4. การถ่ายทอดความรู้ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และระหว่างชุมชนกับชุมชน เป็นกระบวนการที่มีมาแต่อดีต และยังคงมีอยู่ ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านได้แพร่หลายไปในสังคมตัวแทนของหน่วยราชการ ควรมีหน้าที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนภูมิปัญญาที่อยู่โดยปกตินี้ให้แพร่หลายอย่างกว้างขวาง

ยิ่งขึ้น โดยพยายามจัดระบบที่เรียกว่า “เครือข่ายของการเรียนรู้” ให้มีการถ่ายทอดในระหว่างชาวบ้านเองแทนที่จะมุ่งสอนเสียเองเป็นสำคัญ

5. ความมุ่งหวังระยะยาวของการศึกษาชุมชน คือ การสร้างความสามารถที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง ให้แก่การเรียนรู้ จัดการแสวงหาแหล่งวิทยาการที่จะใช้ศึกษาหาความรู้ ทั้งที่มีอยู่ในหมู่ประชาชนด้วยตนเอง และบุคคลภายนอกทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งในที่สุดแล้ว ชุมชนนั้นจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และเกิดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต โดยวิธีการพึ่งตนเองเพราะตัวแทนของหน่วยราชการนั้น คงจะไม่สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนที่มีอยู่หลายสิบล้านคนให้ทั่วถึงได้ นอกจากจะใช้วิธีประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มประชาชนขึ้นเอง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน : 2534 ; 46-47)

ในการนำแนวคิดการศึกษาชุมชนมาสู่การปฏิบัตินั้น ได้มีการปรับปรุงรูปแบบของการศึกษาที่มีอยู่ในสังคมให้สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาชุมชน Alan Rogers (1994 ; 67) มองว่าการศึกษาชุมชนนั้นครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ ซึ่งในขณะเดียวกับ Mark K. Smit (1994 ; 78 – 80) เห็นว่า ยังครอบคลุมไปถึงการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) ด้วย และยังเห็นว่า นักการศึกษาจะต้องผสมผสานรูปแบบการศึกษา ต่างๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า หากจำแนก รูปแบบการศึกษาชุมชนตามประเภทการศึกษาแล้ว การศึกษาชุมชน มีรูปแบบการศึกษา 3 ประเภท คือ

1. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาในระบบ
2. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษานอกระบบ
3. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาตามอัธยาศัย

แต่อย่างก็ดี ก็อาจจำแนกรูปแบบการศึกษาชุมชนได้ อีกหลายวิธี ซึ่งนักการศึกษาอาจออกแบบการศึกษาชุมชน โดยจัดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็น เอกเทศ หรือผสมผสานรูปแบบต่างๆ เข้าด้วยกันก็ได้ เช่น การจำแนกตามลักษณะของการเสนอโครงการ ได้แก่

1. รูปแบบที่ริเริ่มโดยชุมชน (community – based model)
2. รูปแบบที่ริเริ่มโดยสถาบัน (Institution - based model)

ลักษณะของการจัดการศึกษาในชุมชนนั้น Jane Vella (1996 :81 -95) ได้กล่าวในบทความเรื่อง Community Education for Development ซึ่งเป็นการได้ข้อสรุปจากการทำงาน การศึกษาชุมชนในประเทศแถบแอฟริกาตะวันออก เกี่ยวกับลักษณะของการศึกษาชุมชนว่าประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วม (Participation) ของผู้เรียนในการตัดสินใจในสิ่งที่ตนต้องการเรียน
2. การโต้ตอบ (Dialogue) ระหว่างผู้เรียนกับครู หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกัน

3. การทำงานเป็นกลุ่มเล็ก (Small group work)
4. ความเกี่ยวข้องทั้งท่ายกายและทางสิ่งที่มองเห็น (Visual Support and Psychomotor Involvement)
5. ความสามารถในการตรวจสอบของผู้เรียนว่าเขาสามารถเรียนรู้ได้ (Accountability “How do they know they know”)
6. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation Evaluation)
7. ความเคารพซึ่งกันและกันระหว่างผู้เรียนและครู (Respect for Learner and Teacher)
8. การสื่อสารแนวนอน (Horizontal Communication) แบบผู้ใหญ่ไม่ใช่แบบพ่อแม่กับเด็กผู้เรียนทำในสิ่งที่เขาได้เรียน

ลักษณะของการศึกษาชุมชนดังกล่าวเป็นข้อสรุปที่ได้จากการลงไปปฏิบัติในพื้นที่แม่กระนั้นก็ตามสิ่งที่ Jane Vella ค้นพบนั้น อาจนับได้ว่าเป็นมรดกความรู้หนึ่ง ซึ่งมีบริบทแตกต่างจากประเทศไทยและในกรณีนี้ก็เช่นกัน หากจะได้มีการสำรวจตรวจสอบรูปแบบการจัดการศึกษาชุมชนในบริบทของประเทศไทย ก็นับเป็นสิ่งที่น่าสนใจ หากจะพิจารณาถึงเป้าหมายของการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น อาจพิจารณาได้จากรายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ เรื่องบทบาทของชุมชนกับการศึกษา (2540 : 14-17) ที่ได้เสนอระบบและกระบวนการของแนวทางของชุมชนยั่งยืน ซึ่งประกอบไปด้วยระบบย่อย 10 ระบบ คือ

1. ระบบคุณค่า ซึ่งเน้นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับคุณธรรม
2. ระบบการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบ เป็นการเรียนรู้เพื่อติดต่อเชื่อมความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนเข้ากับความรู้สากล พัฒนาองค์ความรู้ใหม่
3. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีเป้าหมายที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ มีเป้าหมายเพื่อการบริโภค มีส่วนเกินเพื่อการแบ่งปันและแลกเปลี่ยน
4. ระบบทุนชุมชน ที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามาในการระดมทุนการบริหารจัดการ เพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน
5. ระบบธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นการจัดการด้านการตลาด เพื่อเพิ่มพูนมูลค่าของผลิตรวมทั้งระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน และระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค
6. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน ที่เน้นไปที่การแปรรูปผลผลิต การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อการผลิตและการนำเข้าวัตถุดิบจากภายนอก เข้ามาผลิตเพื่อการบริโภคและใช้สอยในชุมชน

7. ระบบสิ่งแวดลอม ได้แก่ การจัดสภาพสิ่งแวดลอม การจัดการทางกายภาพ เพื่อให้สิ่งแวดลอมเอื้อต่อการดำรงชีวิต

8. ระบบสวัสดิการชุมชนเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน

9. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน ที่เน้นการดูแลสุขภาพที่สมดุลกับระบบเกษตร และระบบสิ่งแวดลอม ไม่เน้นที่การรักษา

10. ระบบการจัดการของชุมชน เป็นการสร้างภาวะความเป็นสถาบันทางสังคมให้สมาชิกในชุมชนพึ่งพาได้

แต่อย่างไรก็ดี ชุมชนหนึ่งๆ อาจจะไม่สามารถพัฒนาระบบทั้ง 10 ได้ครบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้ หากพิจารณาในเชิงพัฒนาการของแนวความคิดแล้วจะเห็นได้ว่าแนวความคิดนี้ได้พัฒนาขึ้นมาจากการศึกษา ของคณะกรรมการการศึกษาของแนวความคิดแล้วจะเห็นได้ว่า แนวความคิดนี้ได้พัฒนาขึ้นมาจากการศึกษา ของคณะกรรมการเกษตรและสหกรณ์ วุฒิสภา เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2538 สำหรับแนวคิดการศึกษาชุมชนนั้นอาจสรุปได้ว่า เป็นการแสวงหาวิธีการต่างๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น โดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจกรรมเฉพาะบางประการ อาทิ กิจกรรมการกำหนดปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และการกำหนดกรอบแนวทางแก้ไขปัญหาสาธารณะ กิจกรรมเพื่อค้นหาแนวทางการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ (เดวิท แมทิวส์. 2540 : 14)

การจัดการศึกษาในชุมชนดังกล่าว โดยทั่วไปจะมีกระบวนการหลักๆ ได้แก่

1. การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
2. การตระหนักถึงความเป็นปัญหา (Awareness-raising)
3. การศึกษาและการฝึกอบรม (Education & Training) เพื่อสร้างความรู้ ทักษะ และเจตคติ
4. การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Decision Making)
5. การปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Action) ไปสู่สภาวะใหม่ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน (New experience) (Alan Rogers 1992 : 119)

4. รูปแบบการศึกษาชุมชน

4.1 ความหมายของรูปแบบ

แนวความคิดที่ว่าด้วยรูปแบบนั้น Kathleen Wilson และ George E.B. Morren (1990 :78-84) ได้อธิบายว่า เราอาจแบ่งรูปแบบได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. รูปแบบทางกายภาพ (Physical Model) ซึ่งเป็นรูปแบบที่พยายามสร้างขึ้นให้เหมือนกับของจริง โดยการลดขนาดจากของจริงลงมา หรือขยายให้ใหญ่ขึ้น ในสัดส่วนที่ถูกต้อง เพื่อให้เห็นภาพจริงที่ชัดเจน สามารถทำความเข้าใจง่ายขึ้น โดยอาจสร้างขึ้นเป็นแบบจำลองหรือปัจจุบันสามารถใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สร้างแบบจำลองขึ้นได้เช่นกัน

2. รูปแบบสัญลักษณ์ (Symbolic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สัญลักษณ์แทนความคิดหรือจินตนาการ โดยสร้างขึ้นเพื่ออธิบายถึงองค์ประกอบของความคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ว่าแต่ละองค์ประกอบนั้นทำหน้าที่อย่างไร (function) และสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นอย่างไร มากกว่าการแสดงให้เห็นว่าความคิดนั้นๆ มีลักษณะอย่างไร โดยทั่วไปจะแสดงสัญลักษณ์แทนระบบคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่อย่างไรก็ดีลักษณะของรูปแบบทั้งสองประเภทดังกล่าว มีลักษณะทั้งที่อยู่กับที่และเคลื่อนไหวได้ เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นเรียงตามลำดับหรือไม่เรียงตามลำดับก็ได้ เป็นรูปแบบที่ถาวรหรือชั่วคราวก็ได้

ในการอธิบายเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาจะเห็นได้ว่า การศึกษาเป็นระบบการคิดระบบหนึ่งซึ่งอธิบายได้ด้วยรูปแบบสัญลักษณ์เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจขึ้นก็ได้ แต่ก็มีอยู่ไม่น้อยที่อธิบายเรื่องรูปแบบด้วยการอธิบายเป็นถ้อยคำในเชิงพรรณนาให้เกิดความเข้าใจ

4.2 รูปแบบการศึกษา

การศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาที่จัดขึ้นในสังคมของ Clark Kerr อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2534 : 296 – 297) ได้แสดงให้เห็นรูปแบบการศึกษาที่แบ่งได้ 5 รูปแบบ คือ

แบบที่ 1 การศึกษาเพื่อสร้างปัญญาชน (Eliet – orienter education) การศึกษาในแบบนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาความเป็นผู้นำของกลุ่มจึงมีจำนวนคนที่ได้เข้ารับการศึกษาน้อย ผู้นำในที่นี้อาจเป็นชนชั้นนำโดยกำเนิด หรือชนชั้นนำโดยความสามารถหรือเป็นการจัดการศึกษาสำหรับผู้นำทั้ง 2 แบบ หลักสูตรการศึกษามักเป็นแบบประเพณีนิยม ทุกคนได้เรียนหลักสูตรคนเดียวกัน โดยวิธีสอนเหมือนกัน ภายใต้กฎเกณฑ์ทางการศึกษาแบบเดียวกัน

แบบที่ 2 การศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต (Production oriented education) การศึกษาแบบนี้มีวัตถุประสงค์ในการฝึกฝนและเตรียมกำลังคนสู่อาชีพต่างๆ เพื่อช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและพัฒนาทักษะของกำลังคน การศึกษาในแบบนี้เหมาะกับชนชั้นแรงงานซึ่งต้องออกไปทำหน้าที่ผู้ผลิต หลักสูตรที่เรียนจึงไม่ใช่แบบประเพณีนิยมแต่จัดหลักสูตรให้สนองความจำเป็นทางอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม เช่น การศึกษาในประเทศทุนนิยมหรือสังคมนิยม

แบบที่ 3 การศึกษาแบบสากล (Universal-oriented education) การศึกษาแบบนี้จัดให้แก่สมาชิกสังคมทุกคน ให้ทุกคนมีโอกาสเข้ารับการศึกษ หลักสูตรจึงมีความหลากหลายและมีรายวิชา

การและวิชาชีพ วัตถุประสงค์หลักของการศึกษาแบบนี้คือการสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน มาตรฐานทางวิชาการจึงค่อนข้างต่ำ

แบบที่ 4 การศึกษาแบบแนวนอน (Horizontal education) ลักษณะการศึกษาจะเป็น “ชุมชนแห่งความรู้” จึงไม่มีผู้เชี่ยวชาญระดับสูงและสมาชิกชุมชนจะหมุนเวียนกันทำงานตามความเหมาะสม การทำหน้าที่ของการศึกษาแบบนี้คือการสร้างความสำนึกร่วมในส่วนรวม

แบบที่ 5 การศึกษาแบบอณู (Atomistic education) การศึกษาแบบนี้เทียบได้กับการศึกษาแบบไม่เป็นทางการหรือการศึกษาตามข้อเสนอของกลุ่ม deschoolers ซึ่งมีจุดสนใจให้การศึกษาแก่บุคคลโดยให้เขาเรียนรู้จากการทำกิจกรรมต่างๆ โดยไม่ติดที่ “รูปแบบทางการ” ของโรงเรียน เช่น การบังคับเข้าเรียน การให้ใบรับรอง โดยมากจะเน้นการในอาชีพ และการศึกษาตามกลุ่มสนใจ (ชนิตา รักษ์ พลเมือง ; 2534 : 296-297)

ในปัจจุบันประเทศไทยประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งสาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้จัดรูปแบบการศึกษาของประเทศไทยไว้ 3 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษาหลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษาการวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน การศึกษานอกระบบเป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพความพร้อมและ โอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ; 2542 :9)

จากรูปแบบการศึกษาที่กล่าวไว้ในกฎหมายดังกล่าว โดยเฉพาะการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ ได้แสดงให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของรูปแบบการศึกษา กล่าวคือ

1. จุดมุ่งหมายของการศึกษา
2. วิธีการจัดการศึกษา
3. หลักสูตร/เนื้อหา
4. ระยะเวลาของการศึกษา

5. การวัดและประเมินผล

ซึ่งองค์ประกอบของรูปแบบดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน โดยการศึกษาในระบบแตกต่างจากการศึกษานอกระบบ ตรงที่การศึกษานอกระบบมีรูปแบบที่แน่นอนชัดเจน ในขณะที่การศึกษานอกระบบมีความยืดหยุ่นในการจัดการศึกษาที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม ในขณะที่การศึกษาดตามอัธยาศัยไม่มีองค์ประกอบดังกล่าวชัดเจน

4.3 การศึกษาในระบบกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาในระบบอาจเรียกได้ว่าเป็นกระแสหลักของระบบการศึกษาในปัจจุบัน จากรายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยใน ศตวรรษที่ 21 ของสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ (2544 : 26) ได้อธิบายความหมายของการศึกษาในระบบว่า หมายถึง การศึกษาที่จัดขึ้น โดยมีโครงสร้างกฎ ระเบียบต่างๆ ค่อนข้างตายตัว เช่น ในเรื่องของการแบ่งระดับชั้นการเรียนการสอน อายุของผู้เรียน การกำหนดหลักสูตร การกำหนดเวลาเรียน ซึ่งส่วน โดยถูกต้องเรียนเต็มเวลา การกำหนดคุณสมบัติของผู้สอน การกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนของแต่ละระดับชั้น การมีเกณฑ์แน่นอนตายตัว ในการวัดและประเมินผล การใช้เวลาเรียนยาวนานเพื่อมุ่งเตรียมเยาวชนหรือผู้เรียนในทุกท้องถิ่น เรียนเนื้อหาเดียวกัน การศึกษาในระบบ โรงเรียนจะจัดให้แก่บุคคลในชั่วอายุที่กำหนดเท่านั้น การเรียนจะต้องเรียนต่อเนื่องจนจบหลักสูตร การเรียนการสอนเกิดขึ้นในสถานที่หรือสถาบันที่จัดขึ้น โดยเฉพาะ ได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย

การศึกษาในระบบมีความสัมพันธ์กับการศึกษาชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับแนวคิดและเหตุผลของรัฐซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาหลักในสังคม “ในช่วงที่ประเทศกำลังเร่งรัด การพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคนทั้งมวล การศึกษาได้ถูกให้ความสำคัญในฐานะเครื่องมือที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายดังกล่าว สถานศึกษาจึงมีบทบาทนำการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน นับตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผลและร่วมรับประโยชน์ จากกระบวนการที่รัฐได้ปรับปรุงและพัฒนาการจัดการและสถานศึกษาให้เชื่อต่อแนวคิดนี้ เช่นการจัดตั้งโรงเรียนชุมชน โครงการมัธยมเพื่อการพัฒนาชนบท (ม.พ.ช.) และโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (กศ.พช.) เป็นต้น (วิชิต นันทสุวรรณ, จำนง แรกพิณี ; 2541 :46)

จุดยืนของการศึกษาในระบบต่อการศึกษาชุมชนอย่างเห็นได้ชัด คือ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จากรายงานเรื่องการศึกษาในวิถีชีวิตของชุมชน รูปแบบและการปฏิบัติ ใน

โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (2539) ได้แสดงให้เห็นบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษา 2 บทบาท สำคัญ คือ

1. บทบาทผู้สอน ผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ โดยชุมชนเข้าไปมีบทบาทผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ตลอดจน วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนสถานที่ ต่างๆ ในชุมชน เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ คุณค่า ค่านิยมของชุมชน จากชุมชนไปสู่ผู้เรียน ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม เหล่านี้ จะได้รับการแต่งตั้งเป็นครู ชาวบ้าน วิทยากรภายนอก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะมีบทบาทในการสอนตามรูปแบบในระบบโรงเรียน

นอกจากนี้ระบบโรงเรียนยังได้นำความรู้ในท้องถิ่น มาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้เนื้อหาของหลักสูตรสอดคล้องกับสภาพชุมชนอีกด้วย

2. บทบาทในการบริหารจัดการในโรงเรียนส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบ คณะกรรมการโรงเรียนซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารแบบหนึ่ง โดยอาศัยระเบียบ คำสั่ง ของทางราชการ ทำให้คนในชุมชนได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากโรงเรียน นอกจากนั้นคนในชุมชนยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานต่างๆ ในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน

รูปแบบการศึกษาในระบบที่จัดการศึกษาชุมชนอาจแบ่งได้ 3 ลักษณะ ซึ่ง อุ่นตา นพคุณ (2523 ; 174 – 202) เสนอไว้ ได้แก่

1. **โรงเรียนชุมชน** โดยโรงเรียนมีหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งนักเรียน เด็กและเยาวชนที่อยู่นอกโรงเรียน ตลอดจนผู้ใหญ่โดยมีบทบาทสำคัญ คือ ให้การศึกษาแก่คนทั้งชุมชน และแสวงหา พัฒนาและใช้ทรัพยากรภายในชุมชน เพื่อการบริการทางการศึกษา โรงเรียนชุมชน แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1) หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง (The Community – Centered Curriculum) ให้ความสำคัญแก่ชุมชนว่าเป็นบ่อเกิดทางการศึกษาที่สำคัญ ทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนส่วนสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน

2) หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง (The Vocational – Centered Curriculum) ใช้ชุมชนเป็นแหล่งทางการศึกษาให้ความรู้และประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ หน่วยงานหรือสถานประกอบการในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลักสูตรด้านอาชีพในโรงเรียน

3) หลักสูตรศูนย์ปฏิบัติการของชุมชน (The Community – Centered Function) โรงเรียนจะเป็นศูนย์กลางการรับใช้และให้บริการแก่ชุมชน ตัวอาคาร สถานที่อุปกรณ์และวัสดุของโรงเรียน มีหน้าที่ตรงที่จะตอบสนองและบริการชุมชน

4) หลักสูตรที่ให้บริการแก่ชุมชน (The Community Service Programmed) เป็น โรงเรียนที่ กำหนดหลักสูตรเน้นในเรื่องการให้บริการแก่ชุมชน และพัฒนาชุมชน โดยจะจัดทำโครงการพัฒนาที่ ชุมชนและโรงเรียนร่วมมือกันวิเคราะห์และวางแผนหลักสูตรจะเน้นการแก้ปัญหาภายในชุมชน

2. วิทยาลัยชุมชน เป็นการศึกษาชุมชนที่มุ่งเปิดโอกาสให้คนทุกคนได้ศึกษาตามความต้องการ มีหลักสูตรกว้างขวางครอบคลุมและตอบสนองความต้องการของชุมชน ลักษณะของกิจกรรมการศึกษา ได้แก่

- 1) การศึกษาด้านอาชีพ
- 2) การศึกษาทั่วไป
- 3) การศึกษาเพื่อต่อในระดับสูง
- 4) การศึกษาผู้ใหญ่
- 5) การศึกษาซ่อมเสริม
- 6) การแนะแนว

ภารกิจของวิทยาลัยชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ภารกิจหลักคือ

1) ภารกิจด้านการสอน โดยจัดเป็นหลักสูตรระยะสั้นในระดับอุดมศึกษา เรียนในระยะเวลาไม่ เกิน 2 ปี 2 ลักษณะ คือ

1.1 หลักสูตรศิลปศาสตร์ เรียนจบ 2 ปี แล้วโอนไปเรียนต่อในมหาวิทยาลัย

1.2 หลักสูตรวิชาชีพ เป็นหลักสูตรจบในตัว เรียนจบแล้วออกไปทำงานในท้องถิ่นได้

2) ภารกิจด้านบริการวิชาการ จัดการบริการในรูปแบบการศึกษา ผู้ใหญ่ การศึกษาต่อเนื่อง หรือ การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการอบรมหรือจัดกิจกรรมระยะสั้นเพื่อเสริมความรู้และทักษะ อาจมี ประกาศนียบัตรหรือไม่ก็ได้ นอกจากนี้ยังมีบริการในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน ให้บริการระชา ชนในรูปแบบของห้องสมุดประชาชน สนามกีฬา ฯลฯ

3. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นบทบาทด้านบริการชุมชนของ สถาบันอุดมศึกษา มักจัดในรูปแบบต่างๆ ได้แก่

- 1) การฝึกอบรม
- 2) การสัมมนาทางวิชาการ
- 3) การให้บริการทางวิชาการตามที่ได้รับกรร้องขอ
- 4) การให้บริการทางวิชาการผ่านทางสื่อมวลชน

กล่าวโดยสรุป รูปแบบการศึกษาในระบบมีส่วนสัมพันธ์กับการศึกษาชุมชน ที่สำคัญคือทำให้ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 2 ลักษณะ คือ บทบาทของผู้สอนหรือถ่ายทอดความรู้และ

ประสบการณ์ และบทบาทของการบริหารจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการของโรงเรียน รูปแบบการศึกษาชุมชนในการศึกษาในระบบนั้น ขึ้นอยู่กับแนวคิดและเหตุผลของรัฐในการให้ชุมชนเข้าไปมีบทบาทในโรงเรียนอย่างไร ในขณะเดียวกันก็ยังมีรูปแบบการศึกษาในระบบที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา คือ วิทยาลัยชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาชุมชน

4.4 การศึกษานอกระบบกับการศึกษาชุมชน

การนิยามความหมายของการศึกษานอกระบบตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีความแตกต่างจากความหมายของการศึกษานอกระบบในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 โดยหมายถึง “เป็นการศึกษาที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้ที่มีโอกาสได้เข้าเรียนในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสรับการศึกษาและฝึกอบรม ให้แก่ผู้สนใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ; 2541 : 7) จากนิยามดังกล่าว ทำให้เห็นว่าขอบเขตของงานการศึกษานอกระบบได้เน้นมิติของกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียนปกติด้วย จากการศึกษาเปรียบเทียบการศึกษานอกระบบของประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้วของเพ็ญศรีทิวสุวรรณ(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ; 2532 : 316 – 319) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกระบบออกเป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ คือ

4.4.1 รูปแบบการศึกษานอกระบบในประเทศกำลังพัฒนา ได้แก่

1. โครงการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ
2. โครงการฝึกทักษะอาชีพ
3. โครงการการศึกษาผู้ใหญ่ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา
4. โครงการการศึกษาต่อเนื่องในระดับอุดมศึกษา
5. โครงการพัฒนาชนบทโดยใช้การศึกษานอกระบบเป็นพื้นฐานการพัฒนา

4.4.2 รูปแบบการศึกษานอกระบบในประเทศพัฒนาได้แก่

1. โครงการศึกษาเพื่อซ่อมแซมเสริมสำหรับผู้ใหญ่และบุคคลทั่วไปที่ยังไม่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา
2. โครงการศึกษาสายอาชีพและการฝึกอบรมอาชีพ
3. โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม (เน้นการศึกษาต่อเนื่องในระดับอุดมศึกษา)
4. โครงการการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความสมบูรณ์แห่งตน

จากรูปแบบดังกล่าวเริ่มที่จะทำให้ง่ายขึ้นได้ว่า การศึกษานอกระบบมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของฟิลิปส์ เอช. คูนส์ และมันซูร์ อาห์เมต (อ้างถึงในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ; 2532 : 676 – 677) ซึ่งทั้งสองได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกระบบออกเป็น 4 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาพื้นฐาน (General or Basic Education)
2. การศึกษาเพื่อปรับปรุงชีวิตครอบครัว (Family improvement Education)
3. การศึกษาเพื่อปรับปรุงชุมชน (Community improvement Education)
4. การศึกษาอาชีพ (Occupational Education)

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2534 : 42 – 43) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนในมิติของการจัดการศึกษาออกเป็น 3 รูปแบบ กล่าวคือ

1. รูปแบบที่จัดเป็นรายคน (Person – Centered model) เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่เป็นเฉพาะแต่ละบุคคล มุ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนแต่ละคน และใช้ผู้เรียนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ มีหลักสูตร วิธีการสอนที่เปิดกว้างตามความต้องการของแต่ละบุคคล ตัวอย่างของการจัดการศึกษาในรูปแบบนี้ได้แก่ การเรียนด้วยตนเอง การเรียนทางไกล หรือจากวิทยุโทรทัศน์ การศึกษาเอกสารจากแหล่งความรู้ การทัศนศึกษา เป็นต้น

2. รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม – ชั้นเรียน (Group – Centered model) โดยมีบุคคลหลายๆ คนเป็นกลุ่มเป้าหมายในการให้ความรู้อย่างเสมอภาค มีการกำหนดหลักสูตร เวลาที่แน่นอน ได้รับใบสำคัญทางการศึกษา (รับรองวุฒิ/ประกาศนียบัตร) เช่น การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ การศึกษาสายสามัญ วิชาชีพ ระยะสั้น เป็นต้น

3. รูปแบบชุมชน (Community – Centered model) ชุมชน – หมู่บ้าน เป็นแกนนำในการจัดการตามหลักสูตร จัดขึ้นตามความต้องการของชุมชน และยืดหยุ่นตามความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง เป็นการสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในชุมชน และร่วมมือกันทำกิจกรรม วิธีการสอน เนื้อหา มีความสำคัญในการทำงานร่วมกัน การประสานทั้งภายในและภายนอก ชุมชน ตัวอย่างของการจัดในรูปแบบนี้คือ ศูนย์การศึกษาชุมชนเขตภูเขา (ศศช.) โครงการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง (กศ.พต.) โครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และหน่วยงานอื่นในภาครัฐ เป็นต้น

รูปแบบของการศึกษานอกระบบดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่ใช้ การศึกษานอกระบบเป็นวิธีการสำคัญของการพัฒนาชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสมเพราะ

โดยหลักการสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละคน และของชุมชนได้

จากการแบ่งรูปแบบของการศึกษานอกโรงเรียนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการศึกษานอกโรงเรียนมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน ในฐานะที่การศึกษาชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษานอกโรงเรียน เช่นเดียวกัน การเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาในระบบ โดยมีการศึกษานอกระบบตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิด 3 ประการ คือ 1) การเรียนรู้โดยมุ่งให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ 2) การพัฒนาโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาชุมชนและสังคมโดยรวม การเรียนรู้จึงควบคู่ไปกับการพัฒนา และ 3) การวิจัย โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้จักคิดค้นหาวิธีการใหม่ๆ เพื่อให้การเรียนรู้และพัฒนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ; 2532 : 303) จึงแสดงถึงแนวความคิดพื้นฐานของการศึกษานอกระบบที่สัมพันธ์กับการศึกษาชุมชน

4.5 การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544 : 27) ได้กล่าวถึง การศึกษาตามอัธยาศัยว่าเป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่ง ที่บุคคลได้รับความรู้ประสบการณ์ได้ เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม และทักษะต่างๆ จากครอบครัว สังคม สิ่งแวดล้อม และจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน การได้รับความรู้ อาจได้จากการพูดคุย สนทนา การสังเกต การเข้าร่วมในกิจกรรม การประกอบอาชีพการงาน โดยที่กิจกรรมเหล่านั้นอาจไม่ได้เกิดขึ้นหรือมีการจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่น แต่กลับทำให้บุคคลได้รับความรู้โดยบังเอิญหรือไม่ ตั้งใจเช่นเดียวกันที่กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2544) ได้ให้ข้อสรุปว่าเป็นการศึกษาที่มีรูปแบบที่หลากหลายและในบางประเทศได้แก่ สก็อตแลนด์ ถือว่าเป็นการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาชุมชนเพราะเห็นว่าเป็นงานที่ส่งเสริมการมีพันธกิจร่วมกันของคนในชุมชน กิจกรรมที่ทำ ได้แก่ การสนทนา การแสดงความคิดเห็นและประสบการณ์ การมีส่วนร่วมในการกำหนดทางเลือกของชุมชน

นอกจากนี้กิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนที่ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นโดยอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง อันได้แก่ คน ความรู้ประสบการณ์ เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกจำกัดด้วย เวลา สถานที่ เพศ วัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ; 2541 : 37) ก็ นับว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาตามอัธยาศัย ที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้

4.6 รูปแบบการศึกษาชุมชน

โดยทั่วไปแล้วการศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ จากการศึกษา นั้น ซึ่งหากพิจารณาในภาพกว้างก็จะเห็นได้ว่า รูปแบบการศึกษาชุมชนจะครอบคลุม รูปแบบการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 37-51) ได้ศึกษา บทบาทของชุมชนกับการศึกษา และได้เสนอรูปแบบของการศึกษาในชุมชนไว้ 2 รูปแบบ คือ

1. รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองเป็นการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นจาก ศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายใน ชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นนี้ มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิก หรือคนที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้ เรียนในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้ในบริบททางวัฒนธรรมในสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียน ในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย และเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้ เรียนรู้ตามอัธยาศัย

กระบวนการเรียนรู้ของรูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ประกอบด้วย

1) การวิเคราะห์ – สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งอาจกระทำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก

2) การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ทางออกนี้อาจได้มา หลายวิธี เช่น การไปมาหาสู่กัน การประชุม – สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อประเทศ ต่างๆ เป็นต้น

3) การสร้างกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียน ได้พัฒนาและแก้ปัญหากำลังประสบอยู่ซึ่งเรียกว่า กิจกรรมเรียนรู้

การศึกษาชุมชนในรูปแบบนี้ มีองค์กรในการจัดการศึกษา คือ องค์กร ชุมชน และ เครือข่าย

2. รูปแบบการจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการศึกษาที่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา เศรษฐกิจและการยกระดับมาตรฐานการครองชีพ จึงมีการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาดังกล่าว เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชน โดยมีลำดับขั้นตอน คือ

1. การร่วมคิด ซึ่งเทียบได้กับการคิดวิเคราะห์ วินิจฉัยปัญหาของชุมชน
2. การร่วมวางแผน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือกและเสนอทางออกของปัญหา
3. การร่วมปฏิบัติ เป็นการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้
4. การร่วมประเมินผล เป็นการร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้
5. การร่วมประโยชน์ เป็นการได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกัน เช่น คนในชุมชนได้แก้ปัญหาของตน หน่วยงานภายนอกได้รับความสำเร็จจากการนำเสนอโครงการพัฒนา

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาในรูปแบบที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วยนี้ ภายใต้อาคารสร้างการทำงานที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้นำเสนอ โครงการชุมชนไม่อาจกำหนดและควบคุมการดำเนินงานได้มากนัก

รูปแบบการศึกษาชุมชนทั้ง 2 รูปแบบดังกล่าว สอดคล้องกับรูปแบบของการพัฒนา โดยใช้กระบวนการศึกษาสำหรับสอนผู้ใหญ่ในการพัฒนาสังคมของ Alan Rogers (1994 : 157) กล่าวคือ

1. รูปแบบนำเข้า (Input Model) ซึ่งมีทัศนะต่อชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้
 - ก. ชุมชนมีความขาดแคลน และต้องการความช่วยเหลือ
 - ข. ชุมชนไม่พอใจเหยียดหยามในสิ่งที่พวกเขาทำอยู่
 - ค. ประชาชนเป็นผู้ถูกระทำ
 - ง. ผู้นำการพัฒนาเป็นผู้ทำและสนับสนุนการพัฒนาชุมชน
 - จ. กระบวนการพัฒนาเป็นการนำเข้าความช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ
 - ช. ผลของการพัฒนาก็ยังทำให้คนในชุมชนต้องคอยพึ่งพิงตลอดเวลา
2. รูปแบบการกระทำด้วยตนเอง (Self – action model) มีทัศนะต่อชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้
 - ก. เห็นว่าชุมชนอุดมไปด้วยทรัพยากร
 - ข. ให้คุณค่ากับสิ่งที่คนในชุมชนทำ โดยเฉพาะภูมิปัญญาของชุมชน
 - ค. คนในชุมชนเป็นผู้กระทำ
 - ง. ผู้นำการพัฒนาเป็นเพียงผู้กระตุ้นส่งเสริมให้คำแนะนำและอำนวยความสะดวก

จ. กระบวนการพัฒนาเป็นการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ทั้งการกระทำ การเรียนรู้และการตัดสินใจ

ข. ผลของการพัฒนาคือการมีอิสรภาพ

รูปแบบการพัฒนาดังกล่าวที่ Alan Rogers เสนอนั้น ได้อธิบายถึงขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวกับการศึกษาโดยเสนอขั้นตอนหลัก 5 ขั้นตอน กล่าวคือ

1. ขั้นตอนของการรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน เป็นระยะแรกที่จะต้องทำความเข้าใจชุมชนอย่างแท้จริง โดยการสำรวจสภาพความเป็นจริงของกลุ่มเป้าหมาย สภาพทั่วไปของชุมชน นักพัฒนาจะต้องเข้าใจว่าการพัฒนาจะมีความแตกต่างกัน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน ต้องเข้าใจว่าทุนหรือทรัพยากรของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาจะให้เกิดในอนาคต ในขณะที่เดียวกันประชาชนเป็นชุมชนก็มีความหวังจำนวนมากมาย หลายเรื่องที่มีแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม การสำรวจเพื่อทำความเข้าใจสภาพชุมชน ต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ใช่บทบาทของหน่วยงานพัฒนาเพียงหน่วยงานเดียว

2. ขั้นตอนของการสร้างความตระหนัก เป็นขั้นตอนที่ช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมตระหนักถึงปัญหาของชุมชน และจะช่วยให้เกิดการพัฒนาศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชนต่อสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองในชุมชน กระบวนการในการสร้างความตระหนักนั้น ไม่เพียงแต่นักพัฒนาจะบรรยายให้ผู้ที่มีส่วนร่วมในโครงการการพัฒนาเข้าใจแล้ว ยังต้องแสดงให้เห็นปัญหาของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายตื่นขึ้นมาและรับรู้ต่อปัญหา ซึ่งไม่เป็นเพียงการให้ข้อมูลต่อสาธารณะเท่านั้น ยังจะต้องเจาะลึกลงไปถึงขั้นการพบปะพูดคุยกันในกลุ่มต่างๆ ในชุมชน แต่นักพัฒนาก็ต้องระมัดระวังในขั้นตอนนี้ด้วย เพราะคนในชุมชนบางครั้งก็ตื่นตัวต่อปัญหาของเขาอยู่แล้ว และไม่ได้ตื่นตัวที่นักพัฒนาชี้แนะเท่านั้นแต่เขาได้เห็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาและรู้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับเขาอยู่แล้ว

3. ขั้นตอนของการให้การศึกษาอบรม เป็นขั้นตอนของคนให้ความรู้ใหม่ สร้างทักษะใหม่สำหรับคนในชุมชนจะนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนของเขา เป็นการศึกษาอบรมที่ครอบคลุมตั้งแต่การส่งเสริมการรู้หนังสือ การคิดเลข ไปจนถึงการเรียนรู้เทคนิควิธีการใหม่ๆ ครอบคลุมถึงการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเป้าหมายให้มีเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ ซึ่งอาจจัดในรูปแบบของโปรแกรมต่างๆ ที่กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มจะได้เรียนรู้ สิ่งสำคัญที่สุดของขั้นตอนนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย

4. ขั้นตอนของการตัดสินใจ เป็นขั้นตอนที่ผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มีบทบาทในการตัดสินใจต่อกระบวนการพัฒนา ซึ่งคนในชุมชนจะมีบทบาทในการควบคุมการเปลี่ยนแปลง โดยจะมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีการต่างๆ ในการแก้ปัญหาและกลายมาเป็นพันธมิตรร่วมกันของคนในชุมชน การตัดสินใจดังกล่าวสัมพันธ์กับความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาอบรม

5. ขั้นตอนของการกระทำ เป็นผลของการเรียนรู้จากขั้นตอนการศึกษา อบรมที่กลุ่มเป้าหมายนำไปสู่การปฏิบัติ การกระทำในขั้นตอนนี้เป็นทั้งเป้าหมายของการพัฒนาและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการโดยตรงของกิจกรรมเองที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายการพัฒนา

ลักษณะของการดำเนินงานตามขั้นตอนของการพัฒนาดังกล่าว มีวิธีการดำเนินงาน 3 ลักษณะ คือ

1) การดำเนินงานแบบราชการ (The bureaucratic route) ซึ่งจะข้ามขั้นตอนของการสร้างความตระหนักและขั้นการให้การศึกษาอบรม โดยมุ่งเน้นไปสู่การแก้ปัญหาโดยตรง

2) การดำเนินงานแบบนักวิชาการ (The technocratic route) ซึ่งมักข้ามขั้นตอนของการสร้างความตระหนักก่อนไปสู่การให้การศึกษาอบรมและมุ่งไปสู่การกระทำ

3) การดำเนินการแบบมุ่งการกระทำ (The direct action route) ซึ่งมักข้ามขั้นตอนการให้การศึกษาอบรมไปสู่การกระทำ

Tupeni L. Baba นักการศึกษาของมหาวิทยาลัย South Pacific ซึ่งสนใจงานด้านการศึกษาและการพัฒนาในระดับนานาชาติ ได้วิเคราะห์การศึกษาชุมชนและได้ให้ข้อสรุปว่าการศึกษาชุมชน อาจแบ่งออกได้เป็น 3 แนวทาง คือ

1. แบ่งตามประเภทของความรู้และทักษะในการพัฒนา
2. แบ่งตามลักษณะของพื้นฐานหรือความสัมพันธ์ของการเรียนรู้
3. แบ่งตามลักษณะของการนำเสนอโครงการ

การแบ่งตามประเภทของความรู้และทักษะในการพัฒนาเน้นหนักไปที่การพัฒนาทักษะหรือเจตคติทางสังคม การแบ่งตามลักษณะพื้นฐานหรือความสัมพันธ์ของการเรียนรู้จะเน้นที่ความตระหนักและความรู้ส่วนการแบ่งตามลักษณะของการนำเสนอโครงการจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายของโครงการ บางโครงการเน้นการพัฒนาคน บางโครงการเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคม ในขณะที่บางโครงการเน้นความรู้

Tupeni ได้แบ่งรูปแบบของการศึกษาชุมชนออกเป็น 2 รูปแบบ โดยใช้หลักการ นำเสนอโครงการการศึกษาชุมชนคือ (Tupeni L. Baba, 1994 : 16-17)

1. รูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก (Institution based) เป็นรูปแบบที่ได้รับการ ส่งเสริม จากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านเกษตรกร สาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาชนบท เป็นต้น หน่วยงานของรัฐมักจะตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการพัฒนาตามแผนที่กำหนด เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาในแต่ละด้านก็จะค้นหากลุ่มเป้าหมายในขอบเขตภารกิจของตนในการดำเนินงาน โครงการ เหล่านี้ จะได้รับการสนับสนุน โดยเฉพาะด้านงบประมาณจากหน่วยงานรัฐหรือความช่วยเหลือจาก องค์กรภายนอก

2. รูปแบบที่ยึดชุมชนเป็นหลัก (Community based) เป็นรูปแบบที่สมาชิกของชุมชน เป็นผู้ริเริ่มและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นที่มาของการจัดโครงการการศึกษาชุมชน และมักเป็น โครงการเล็กๆ ที่ลงทุนสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลักและมีการจัดการที่ยากกว่ารูปแบบ ที่ยึดสถาบันเป็นหลักเช่นกัน โดยเฉพาะการสร้างควมตระหนักรู้ของคนในชุมชน ให้รับรู้ถึงสถานการณ์ ของตนเอง

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับวิธีการหรือ หลักการในการแบ่งรูปแบบของการศึกษาชุมชนแต่ละประเภท โดยมีวิธีการจำแนกรูปแบบการศึกษา ชุมชน ได้แก่

1. จำแนกตามประเภทการศึกษา ได้แก่ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย
2. จำแนกตามการนำเสนอโครงการ ได้แก่ รูปแบบที่ริเริ่มโดยชุมชน รูปแบบที่ริเริ่ม โดยสถาบัน
3. จำแนกตามวิธีการจัดการศึกษา ได้แก่ การจัดการรายคน การจัดเป็นกลุ่ม หรือชั้น เรียน การจัดการโดยชุมชน

การศึกษาในชุมชนในปัจจุบันนับว่ามีความก้าวหน้าเป็นอย่างมาก หน่วยงานและกลุ่มองค์กร ต่างๆ ได้ให้การสนับสนุน และจัดการศึกษาชุมชนในรูปแบบการศึกษาทางเลือกหลากหลาย

ตอนที่ 4 : แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล : แนวคิดทางการศึกษาของ เปาโล แฟร์

แนวคิดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเอง(Empowerment) ได้เริ่มต้นจากแนวคิดของ เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) นักการศึกษาชาวบราซิล เขามีความเห็นที่เห็นว่า ประเทศในโลกที่สาม ประชาชนในชนบทอยู่กันตามธรรมชาติตามบุญตามกรรม ประชาชนคุ้นกับสภาพที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ จนตนเองไม่รู้สึกรู้ว่าได้สูญเสียอะไร ความจำเจต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมอันมีลักษณะกดขี่เช่นนั้น เปาโล แฟร์ เรียกว่า Culture of Silence คือ วัฒนธรรมเงียบ ผู้คนไม่แสดงความรู้สึกนึกคิด ไม่ปริปากโต้แย้ง ไม่รู้จักแสดงความคิดเห็น ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง ไม่รู้ว่าใครปกครองและปกครองเพื่ออะไร ไม่รู้ว่าการเลือกตั้งคืออะไรและเลือกตั้งเพื่ออะไร พวกเขาได้แต่คอยรับคำสั่งแนะนำ คล้อยตามกับค่านิยม วัฒนธรรม ความคิดความเชื่อจากสังคมเมือง ในสภาพเช่นนี้ ประชาชนยังไม่ตระหนักถึงสภาพที่เป็นจริงของตนเอง ยังไม่สำนึกถึงการถูกกดขี่ครอบงำของตน แต่เมื่อใดที่โครงสร้างของสังคมเกิดการรอยโหว่ขึ้น ประชาชนจะมีการเคลื่อนไหวจนสามารถจะเห็นสภาพความจริงซึ่งแต่เดิมไม่เคยเห็น แล้วประชาชนจะสำนึกในความถูกครอบงำ จะแสดงออกซึ่งข้อเรียกร้องต่างๆมากขึ้น เริ่มตระหนักในสภาพความเป็นจริงของสังคมมากขึ้น

เปาโล แฟร์ (Paulo Ferire)ให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยประชาชนจากวงจรการกดขี่ โดยเรียกร้องให้ผู้เข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ตระหนัก และรู้เท่าทันในเป้าหมายของการศึกษาที่จะขัดแย้ง “มโนสำนึกหลวง” (false consciousness) ให้แก่มวลชน และเรียกร้องให้ปลดปล่อยผู้ที่ด้อยกว่าในสังคมให้หลุดพ้นจากมโนสำนึกหลวงนั้นเสีย (ชนิตาร์กษพลเมือง, 2534:281) รวมถึงลัทธิเชื่อผู้เชี่ยวชาญก็เป็นความงมงายอย่างหนึ่ง และเป็นมูลเหตุให้ประชาชนถูกครอบงำโดยง่าย ความจริงผู้เชี่ยวชาญนั้นเองก็ทำได้คิดเป็นไม่ เพราะความคับแคบของสาขาวิชาทำให้ไม่สามารถจะมองเห็นอะไร ได้อย่างกว้างขวาง แม้ในสาขาที่ตนเชี่ยวชาญ ผู้เชี่ยวชาญก็อาจจะคิดไม่ถูกต้องก็ได้

ดังนั้นบุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของตัวเองบนประสบการณ์และความสามารถของตนเอง และเมื่อมนุษย์เป็นอิสระต่อตนเองเท่านั้นจึงจะสามารถเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองได้ เขาได้อธิบายถึงการศึกษาไว้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

4.1 การศึกษาในรูปแบบของธนาคาร (banking education)

เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ครูให้ความรู้แก่ผู้เรียน การครอบงำและการกดขี่จะเกิดขึ้นจากครูที่ทำการตัดสินใจทั้งหมด และเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนการสอน ผู้เรียนยอมรับบทบาทที่ถูกกระทำ

(passive role) โดยจะเรียนรู้ไปตามสภาพการณ์ มีการปรับตัวตามสภาพแต่ไม่มีการกระทำและเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์นั้น เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการพึ่งพา ยกตัวอย่างเช่น กิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ในชุมชน เป็นโครงการที่เจ้าหน้าที่หรือนักการศึกษาเป็นผู้คิดค้นและนำไปใช้ในชุมชน ซึ่งเปาโล แพร์ เห็นว่าเป็นการรุกรานทางวัฒนธรรม เพราะเป็นวิธีการสอดแทรกสถานการณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เข้าไประบบค่านิยมของคนในชุมชน การจะเปลี่ยนแปลงการศึกษาแบบฝากธนาคารก็ต้องเริ่มตั้งแต่เปลี่ยนวัตถุประสงค์ว่า การศึกษาไม่ได้มุ่งหวังที่จะให้นักเรียนได้รับขยะความรู้เท่านั้น แต่ต้องเน้นวัตถุประสงค์ที่มุ่งการแก้ปัญหาของมวลมนุษย์ นอกจากนั้นก็ยังต้องเปลี่ยนลักษณะการเรียนที่มุ่งจะให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ไม่ใช่เป็นผู้เก็บเอกสาร ในการเรียนรู้ทั้งครูและศิษย์จะเรียนไปด้วยกัน จะไม่มีการปาฐกถาจากครูสู่ศิษย์ แต่จะเป็นขบวนการเสวนาแทน

4.2 การศึกษาในรูปแบบของกระบวนการเผชิญปัญหา (problem posing education)

เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากครูและนักเรียนร่วมมือกัน โดยมีสถานภาพเท่าเทียม มีการเสวนา (dialogue) สื่อสารซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่นำผู้เรียนไปสู่กระบวนการปฏิบัติและสะท้อนกลับ กล่าวคือผู้เรียนจะเริ่มมีการสะท้อนปัญหา มีการเปลี่ยนแปลงความตระหนักรู้ของตนเอง เป็นนักวิเคราะห์สามารถทำให้เกิดโอกาสในการแก้ไขปัญหแก่ผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนจะเรียนรู้กระบวนการพัฒนาวิธีคิดอย่างคิดวิเคราะห์โดยการสังเกตสภาพแวดล้อมในสังคมของผู้เรียน บทบาทของครูจะเป็นผู้คิดประเด็นหลัก ๆ สัญลักษณ์ หรือคำสัญญา คิดโครงการ ตลอดจนอำนวยความสะดวกในการอภิปรายกลุ่ม ที่จะช่วยให้ผู้เรียนค้นพบทักษะ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ที่สามารถพัฒนาคนไปสู่การมีพลังอำนาจในตัวเอง ปลดปล่อยคนจากภาวะพึ่งพิงสู่เสรีภาพ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตระหนักรู้ของผู้เรียน มุ่งเน้นให้ความสำคัญการศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือในการปลดปล่อยประชาชนจากวงจรการกดขี่ โดยเรียกร้องให้ผู้ที่เข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ตระหนัก และรู้เท่าทันในเป้าหมายของการศึกษาที่จะขัดเยียด “มโนสำนึกหลวง” (false consciousness) ให้แก่มวลชน และเรียกร้องให้ปลดปล่อยผู้ที่ด้อยกว่าในสังคมให้หลุดพ้นจากมโนสำนึกหลวง

เปาโล แพร์ ได้แสดงความเห็นความเข้าใจตามกระบวนการวิภาษวิธี (dialectical understanding) ในการสร้างพลังอำนาจในระดับบุคคลและชุมชน โดยใช้ทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่มีเฉพาะในวัฒนธรรมนั้น ในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะช่วยให้ผู้เรียนได้ค้นพบผลของการเรียนรู้ของเขาเอง โดยวิธีการศึกษาในรูปแบบของการเผชิญปัญหา (problem posing methods) ด้วยการมีส่วนร่วมของผู้เรียนและต้องตัดสินใจในการกระทำต่าง ๆ ด้วยตนเอง กระบวนการดังกล่าวจะทำให้สามารถเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ และเนื่องจากมี

ระดับของจิตสำนึก มีวัฒนธรรมและการให้ความหมายของสังคมต่าง ๆ ดังนั้น การใช้วิธีการฟังและสัมมนารวมถึงการร่วมกันอภิปรายในประเด็นปัญหาที่เขาเหล่านั้นประสบหรือสนใจ ซึ่งก็จะเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวและส่งผลกระทบต่อชีวิตของตนเอง วิธีการนี้นอกจากจะทำให้บุคคลได้เรียนรู้วิธีการพูด การอ่าน และการเขียนแล้วยังช่วยให้เข้าใจปัญหา และรู้ถึงความสามารถของตนซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในกระบวนการสร้างพลังอำนาจ

นอกจากนี้การจัดการศึกษาโดยเน้นจากประสบการณ์ของบุคคลนั้น ทำให้คนค้นพบและตระหนักว่าตนมีความรู้ความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆ และสามารถดึงความรู้ความสามารถซึ่งเป็นพลังที่มีอยู่นั้นออกมาใช้แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการเปลี่ยนแปลงตนเองในระดับของจิตสำนึกไปสู่ระดับของการตระหนักรู้อย่างคิดวิเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจริง รูปแบบของทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้จะช่วยให้เกิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง และเป็นทรัพยากรในการเรียนรู้ที่จับต้องได้หรือมีตัวตนในจัดการศึกษาและใช้เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของประสบการณ์ เช่น การใช้รูปภาพของชุมชนนั้นในการอภิปราย เป็นการช่วยให้ผู้เรียนค้นพบตนเองในฐานะผู้สร้างวัฒนธรรมและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า มโนธรรมสำนึก conscientizacao ซึ่ง แฟร์ได้อธิบายไว้ว่าหมายถึง “การพัฒนาความคิดและการกระทำของมนุษย์ โดยผ่านการเสวนา เพื่อให้มีการรับรู้และเข้าใจโลก รวมทั้งลำดับการเปลี่ยนแปลงของชีวิตได้อย่างถูกต้อง โดยปราศจากการบิดเบือน และจะนำไปสู่ความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ เพื่อที่จะมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลง แก้ไขโลก หรือสังคมมนุษย์ให้ดำเนินไปในทิศทางที่ก้าวหน้า และเพื่อการมีชีวิตที่ดีกว่าเดิมของมนุษยชาติ”

4.2.1 วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึก

สำหรับวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกตามแนวความคิดของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) นี้ การทำความเข้าใจถึงแนวความคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก ในปรัชญาการศึกษาของเขา ระดับของจิตสำนึก เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นพื้นฐาน และเป็นส่วนประกอบทางความคิดที่สำคัญในการจะนำวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกมาใช้

ในการให้ความรู้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ย่อมมีกระบวนการเทคนิคและวิธีการมากมาย ซึ่งแต่ละอย่างนั้นมีความเหมาะสมตามสถานการณ์ และเนื้อหาวิชาที่แตกต่างกันออกไป Benjamiin S Bloom ได้จำแนกพฤติกรรมการเรียนรู้ออกเป็น 3 ด้าน คือ (อ้างถึงใน เขียรศรี วิวัชศิริ, 2527)

- 1) ด้านสติปัญญา (cognitive domain) เป็นความสามารถทางด้านสมอง ความจำหรือการคิดคำนวณต่าง ๆ
 - 2) ด้านจิตใจหรือความรู้สึก (affective domain) เป็นความสามารถในการรู้สึกถึงสิ่งต่าง ๆ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อถือ หรือค่านิยม
 - 3) ด้านทักษะหรือการปฏิบัติ (psychomotor domain) เป็นความสามารถด้านการปฏิบัติการหรือการเคลื่อนไหวทางร่างกาย เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า การประดิษฐ์ดอกไม้ เป็นต้น
- จากการจำแนกพฤติกรรมกรรมการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้านนี้ พฤติกรรมการเรียนรู้ด้านที่ยากที่สุด คือ ด้านจิตใจหรือความรู้สึก ซึ่งต้องใช้เทคนิค และวิธีการบางรูปที่จะสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้านจิตใจ ทัศนคติ และค่านิยมได้

เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) ได้มีวิธีการสอน หรือการให้ความรู้ซึ่งสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้านจิตใจ และทัศนคติได้ โดยผ่านวิธีการที่เรียกว่า “การเสวนา” (dialogue) ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนซึ่งไม่มีการชี้นำ วิธีการสอนนี้จะเป็นที่ตั้งปัญหา และการคิดวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ เป็นสำคัญ เรียกวิธีการนี้ว่า วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกประกอบด้วยบทเรียนแบบมโนธรรมสำนึก ที่มีการเสนอสถานการณ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การเข้ารหัส” (codification) โดยใช้รูปภาพหรือภาพถ่ายให้เห็นสถานการณ์ที่เป็นปัญหามีการวิเคราะห์ (เสวนา) อิสระ ซึ่งผู้สอนจะไม่มีคำสั่ง ประเด็นคำถามหรือชักโยงเรื่องไปในทางชี้นำ ระหว่างผู้สอนหรือผู้เรียน เพื่อให้เรียนเห็นมูลเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง นั่นคือ ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้ รู้จักการวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเจตคติ ตลอดจนกระทั่งผู้เรียนสามารถมองเห็นเหตุและผลของพฤติกรรมได้อย่างชัดเจน และถูกต้องมากขึ้น (สุนทร สุนันทชัย, 2530)

4.2.2 ความหมายทางมโนธรรมสำนึก (conscientization)

มีนักวิชาการหลายสาขาได้ให้ความหมายของคำว่าจิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึกไว้ต่างหากกัน คือ

สาขาทางจิตวิทยา กาญจนา แก้วเทพ (2527) ให้ความหมายของจิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึก คือ สภาวะรู้ตัวทางจิต เช่น คนรู้สึกตัวอยู่ว่ากำลังกินข้าว กำลังคิดอะไร เป็นภาวะที่ตรงข้ามกับจิตไร้สำนึก (unconscious) หรือจิตใต้สำนึก (subconscious)

ส่วนในทางการเมืองหรือในแวดวงมาร์กซิสต์ จิตสำนึกหรือมโนธรรมสำนึก หมายถึง สภาวะทางจิตที่รู้ตัว คือ ไม่ว่าความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน จะต้องสอดคล้องรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้น คำว่าจิตสำนึกในความหมายทางการเมือง ชนชั้นเป็นตัวกำหนด

ส่วนเปาโล แฟร์ (อ้างถึงในประภาภรณ์ ฐิติมาพงศ์, 2532) ให้ความหมายคำว่า จิตสำนึก คือความรู้สึกละเอียดในสิ่งที่เป็นสัจจการ สิ่งที่เป็นภาระที่แท้จริงของมนุษย์และสิ่งที่เป็นโลกของมนุษย์ ซึ่งเป็นวิธีการที่เราจะต้องหลุดออกจากตัวของเราเองออกสู่ภายนอกและสู่สภาพแวดล้อม โดยการคิดถึงสิ่งนั้นซึ่งเป็นสถานการณ์หรือปัญหาที่มนุษย์พบอยู่ ดังนั้นความสำคัญจึงเป็นกระบวนการของการสร้างมโนธรรมสำนึก (conscientization) ซึ่งจะครอบคลุมไปถึงการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความหมายและผลจากการมีสำนึกจะทำให้เราแสดงออกมาในรูปของการกระทำ และยังเป็นผลให้เกิดความตั้งใจที่มั่นคงที่จะกระทำการนั้น ๆ ด้วย

เปาโล แฟร์ ได้แบ่งจิตสำนึกของมนุษย์ออกเป็น 4 ระดับคือ (ประเสริฐ กิติรัตน์ ตระการ, 2532)

1) จิตสำนึกที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง (intransitive consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนมีความเชื่อในเรื่อง โชคกลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และ โชคชะตา ทำให้ว่านอนสอนง่าย

2) จิตสำนึกกึ่งเปลี่ยนแปลง (semi-intransitivity consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนยอมลดค่าตนเอง มีความคิดที่เชื่อมั่นตนเอง รับค่านิยมที่มีการถ่ายทอดมาอย่างเต็มที่ จะมีการใช้ความรุนแรง และอารมณ์ในการตัดสินใจ

3) จิตสำนึกเปลี่ยนแปลงที่ไร้เดียงสา (naïve-transitivity consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เริ่มตระหนักเห็นปัญหาสังคมของตน เริ่มมีการประท้วง วิพากษ์วิจารณ์ แต่มักจะถูกปลุกกระดมให้เป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ที่เป็นเช่นนี้ เพราะประชาชนยังไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของสังคมและยังไม่ชัดเจนในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ปรากฏการณ์นั้น

4) จิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์ (critical consciousness) หมายถึงการที่ประชาชนมีการคิดใคร่ครวญ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมอย่างลึกซึ้ง มีความเชื่อมั่นในตนเอง ยอมรับฟังผู้อื่น และไม่หลีกเลี่ยงภาวะหน้าตาของตนเอง

วิธีการให้การศึกษา แบบปลูกสร้างจิตสำนึกของเปาโล แฟร์ นี้เองที่มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อวงการศึกษและการพัฒนาในหลายประเทศ

4.2.3 ปรัชญาการศึกษาของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire)

ปรัชญาการศึกษาของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) เริ่มต้นด้วยโลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ และสัตว์ ได้ตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างของมนุษย์กับสัตว์ (เปาโล แฟร์ , 2517 : 106-110) คือ

มนุษย์	สัตว์
<p>1. ในการกระทำของมนุษย์มนุษย์จะสามารถวิเคราะห์ถึงการกระทำของตนเองได้ มนุษย์จะมีการวางแผน และขั้นตอนในการทำงานได้</p> <p>2. มนุษย์จะมีการตัดสินใจเมื่อเจอปัญหา มนุษย์จะรู้สึกว่าคุณกำลังเผชิญกับปัญหาซึ่งต้องเลือก ต้องตัดสินใจ</p> <p>3. มนุษย์มีความสำนึกถึงความมีอยู่ของตน มนุษย์รู้ว่าตนกำลังยืนอยู่บนจุดหนึ่งของประวัติศาสตร์ มนุษย์รู้ถึงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของมนุษย์ซึ่งมีความหมายมาก</p> <p>4. มนุษย์สามารถปรับตัวให้เข้ากับโลก และปรับโลกให้เข้ากับตัว สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือหามาใช้นั้นก็เพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกายและจิตใจ</p> <p>5. มนุษย์สามารถประเมินผลงานที่ทำลงไปแล้วว่าเป็นอย่างไร เมื่อไตร่ตรองการกระทำแล้วก็สามารถนำมาปรับปรุงใหม่</p>	<p>1. สัตว์มีการกระทำเช่นเดียวกับมนุษย์แต่ทำลงไปตามเผ่าพันธุ์ของมัน</p> <p>2. สัตว์จะไม่มี การตัดสินใจเมื่อเวลาพบปัญหา สัตว์จะไม่รู้สึกตัวว่ามันกำลังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาที่ต้องเลือก เมื่อพบปัญหาสัตว์จะรู้สึกว่าคุณกระตุ้นให้โต้ตอบเท่านั้น</p> <p>3. สัตว์ไม่สามารถกำหนดชาติของตนเองได้และไม่รู้ว่ามันยืนอยู่บนจุดหนึ่งของประวัติศาสตร์ ไม่รู้ว่าตัวเองสร้างประวัติศาสตร์ ดังนั้นสัตว์ไม่อาจจะอยู่ในป่าหรือในบ้านเมือง ในสวน สัตว์ก็มีลักษณะเหมือนกัน</p> <p>4. สัตว์ก็สามารถปรับตัวให้เข้ากับโลกแต่ไม่สามารถปรับโลกให้เข้ากับตัวสิ่งที่สัตว์สร้างขึ้นมาระง เช่น รัง สัตว์ไม่ได้สร้าง เพราะถูกทำทลายจากธรรมชาติ แต่สร้างขึ้นเพราะถูกกระตุ้นจากธรรมชาติ คือ สร้างเพราะความจำเป็นในการดำรงชีวิต</p> <p>5. สัตว์ไม่สามารถประเมินผลงาน หรือแยกแยะการกระทำได้</p>

จากมโนทัศน์นี้เองที่ทำให้ตระหนักว่ามนุษย์นั้นเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมตลอดมา ด้วยวิธีการใคร่ครวญ (reflection) และการลงมือปฏิบัติมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีชีวิตจิตใจ ไม่ใช่เครื่องจักรกล มนุษย์มีสติปัญญา ความนึกคิดและมีจิตสำนึก

ในทัศนะของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) สิ่งที่ทำให้มนุษย์ไร้ศักดิ์ศรี คือ การกดขี่ (oppression) และสภาพของมนุษย์ที่เกิดขึ้นอันเป็นผลจากการกดขี่ คือ วัฒนธรรมเงียบ (culture of silence) (Paolo Freire, 1970: 56) จากแนวความคิดเกี่ยวกับการสอนของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) หัวใจสำคัญก็คือ

การให้ผู้เรียนมีโอกาส มีการวิพากษ์ วิจารณ์ปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสูงสุดของการสร้างมโนธรรมสำนึก โดยจะต้องผ่านการเสวนา(dialogue) ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการสอนที่สำคัญที่สุด การเสวนาหรือการวิพากษ์วิจารณ์นั้น จะทำให้ผู้เรียนเริ่มตระหนักและเห็นปัญหา ในสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งการวิพากษ์วิจารณ์นั้นจะเป็นการคิดที่มีลักษณะ การมองโลกที่ว่า ความเป็นจริงของโลก มีความเคลื่อนไหว และมีการเปลี่ยนแปลงได้ ข้อเท็จจริงที่พบแล้ว ไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ตายตัวหรือเปลี่ยนแปลงได้ และเป็น การคิดที่นำไปปฏิบัติจริง ๆ ได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความกล้าที่จะต้องเสี่ยงคิดเสี่ยงทำ และเป็นการคิดที่นำไปปฏิบัติจริง ๆ ได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความกล้าที่จะต้องเสี่ยงคิดเสี่ยงทำ กล้าเปลี่ยนแปลงแม้แต่ ความคิดของตนเอง (เปลี่ยนเจตคติ) เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม และการวิพากษ์วิจารณ์นี้เป็นขบวนการเกิดจิตสำนึกในระดับที่ 4 ที่เรียกว่า จิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์ (critical consciousness)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์ คือ พฤติกรรมของการเสวนา (Dialogue) ซึ่งหมายถึง พฤติกรรม การแสดงออกด้วยคำพูด กล้าแสดงความเห็น มีความเชื่อมั่น ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งจะนำไปสู่ข้อสรุปเพื่อการตัดสินใจ อยู่ในลักษณะแผ่กระจาย (divergent) ทุกสารทิศด้วยภาษา ง่าย ๆ ของผู้เรียนเอง

4.2.4 วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึก

วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกของ เปาโล แฟร์(Paolo Freire) มีทั้งหมด 3 ขั้นตอน คือ **ขั้นที่ 1** เรียกว่า codification หรือการเข้ารหัส เป็นขั้นที่ผู้สอนเสนอสถานการณ์ที่เป็นจริงแก่ผู้เรียน ซึ่งควรได้มาจากการสำรวจในท้องถิ่นและสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เรียน และจะต้องเป็นสถานการณ์ที่เป็นลักษณะขัดแย้ง (contradiction) โดยใช้วิธีเสนอสถานการณ์ด้วยจากรูปสเกตซ์ รูปถ่าย สไลด์ประกอบเสียง วัสดุสำหรับอ่านคำหลักและอื่น ๆ

ขั้นที่ 2 เรียกว่า Decoder หรือการถอดรหัส ได้แก่ การถอดความหมายจากสถานการณ์ที่เสนอในขั้นแรกออกมาด้วยการสนทนาระหว่างครูกับผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์ให้เห็นความหมายในแง่ต่าง ๆ

ขั้นที่ 3 เป็นขั้นวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต่อจากขั้นตอนที่ 2 อีกทีหนึ่ง ขั้นนี้ผู้เรียนจะต้องมีการคิด วิพากษ์ วิจารณ์ เป็นการสนทนาที่อยู่ในลักษณะแผ่กระจาย (Divergent) ไปได้ ทุกทิศด้วยภาษาง่าย ๆ ของผู้เรียนเอง (สุนทร สุนันท์ชัย, 2523) ผู้เรียนซึ่งเคยเป็นแต่ผู้ฟังก็จะเริ่มตระหนักและมองเป็นปัญหาในสังคมที่เขาดำรงอยู่ และจากขั้นนี้เอง ผู้เรียนก็จะมี การคิดต่ออย่างใคร่ครวญ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่างๆ ในสังคมอย่างลึกซึ้ง ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างจิตสำนึกในระดับที่สี่

หรือที่เรียกว่า “จิตสำนึกขั้นวิพากษ์วิจารณ์” (critical consciousness) หรือถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมเงียบ (culture of silence) ของวงการศึกษานั้นเอง

เปาโล แฟร์ได้ให้ความสำคัญของการเสวนา(dialogue) มาก เขาได้เน้นถึงพื้นฐานของการเสวนา คือ ผู้เข้าร่วมการเสวนาต้องมี ความรัก ความถ่อมตัวถ่อมใจ ความเชื่อมั่นในเพื่อนมนุษย์ ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และต้องมีความหวัง อีกทั้งเขายังกล่าวว่า การเสวนา คือ การเผชิญหน้ากันทางความคิดระหว่างคน 2 ฝ่ายที่จะแสดงความเห็นต่อโลกที่มีอยู่ ดังนั้นการเสวนา ควรมี 4 ลักษณะเป็นดังนี้ คือ

1) การร่วมมือกัน (cooperation) และทุกคนต้องเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง ไม่ใช่เปลี่ยนเพื่อผู้อื่น ต้องเชื่อในศักยภาพของประชาชน

2) การรวมตัวกัน (unity) เพื่อปลดปล่อย

3) การรวมตัวกันเพื่อสร้างองค์กรประชาชน (organization) ที่แท้จริง (เป็นเครื่องมือที่จะดำเนินการคดี)

4) การสังเคราะห์วัฒนธรรม (cultural Synthesis) คือการพิจารณาวัฒนธรรมว่าอันใดควรรักษาไว้ อันใดควรปรับเปลี่ยน รวมถึงการสร้างวัฒนธรรมใหม่ ร่วมกันและการต่อต้านการเสวนาคือสภาพการณ์ที่มีลักษณะ ดังนี้คือ

(1) การเอาชนะกัน (conquest)

(2) การแบ่งแยกแล้วปกครอง (divide and rule)

(3) การสร้างสถานการณ์และจำกัดความคิดผู้อื่น สร้างความเชื่อบางอย่างให้เกิดขึ้น (manipulate)

(4) การรุกรานทางวัฒนธรรม (culture invasion) ทำให้ผู้ถูกรุกรานเกิดความรู้สึก ว่า วัฒนธรรมตนเป็นสิ่งต่ำต้อย

จากการที่ได้ศึกษาแนวความคิด และวิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึกของเปาโล แฟร์ (Paolo Freire) พอจะสรุปได้ว่า วิธีการสอนแบบมโนธรรมสำนึก เป็นการให้ความรู้ หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ได้ผลและมีประสิทธิภาพมาก เพราะผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นอย่างมีเสรีภาพ ได้วิพากษ์วิจารณ์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ในสิ่งที่ปัญหาหรือในสิ่งที่ใกล้ตัวและสิ่งหนึ่งที่สำคัญคือการนำสื่อมาใช้ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สามารถกระตุ้นความคิดและความสามารถพร้อมทั้งสะท้อนให้เห็นถึงความจริงที่ผู้เรียนประสบอยู่ อันจะนำไปสู่การถกเถียงและหาข้อสรุปได้

4.2.5 หลักการการสร้างเสริมพลังอำนาจ

โดยปกตินั้นบุคคลสามารถเกิดกระบวนการในการสร้างเสริมพลังอำนาจได้หากสามารถเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่เหมาะสม มีการปรับใช้ อย่างไรก็ตาม บุคคลสามารถเกิดพลังอำนาจได้ด้วยหลักการในการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจ ที่สำคัญดังนี้

4.2.5.1 การสนับสนุนให้บุคคลมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อม และเชื่อว่าตนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองและสังคมได้

4.2.5.2 ให้บุคคลคิดวิเคราะห์ โดยใช้วิจารณญาณเพื่อโยงปัญหาต่าง ๆ ของบุคคลเข้ากับปัจจัยทางสังคมที่เป็นเหตุการณ์จริง และนำไปสู่การปรับปรุงพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสม

4.2.5.3 มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตั้งแต่การเลือกประเด็นในการเรียนรู้ที่น่าสนใจและมีความสำคัญ การวางแผนกิจกรรม การสนทนา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผลตนเอง และการประเมินผลโครงการ

4.2.5.4 การร่วมกันเป็นกลุ่ม คือ การที่ทุกคนสอน ทุกคนเรียน โดยครูจะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นผู้สนับสนุนการเรียนรู้ ความคิด ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ช่วยการทำงานเป็นกลุ่มมีการคิดและกระทำร่วมกันซึ่งการรวมกลุ่มนี้จะทำให้รู้สึกว่ามีพลังสนับสนุนมากพอที่จะทำการแก้ไขปัญหาที่ต้องการ

4.2.5.5 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความรู้ เจตคติ ความรู้สึกและทักษะ ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันที หรือภายหลังเมื่อได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ

4.2.5.6 มีการกระทำเพื่อการเปลี่ยนแปลง ไม่ได้เปลี่ยนด้วยหลักการทางจิตวิทยา แต่ต้องมีการกระตุ้น มีการสนับสนุนให้ผู้เรียนมีการวางแผนร่วมกันปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4.2.5.7 การเรียนการสอนที่มีความยืดหยุ่นและเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง โดยจะมีการปรับเนื้อหาวิธีการและสื่อการเรียนให้เหมาะสมกับความต้องการของกลุ่ม (Nittaya Pensirinpa, 1995 : 28 – 29)

อลิศรา ชูชาติ และคณะ (2538 : 25-26) และ Nittaya Pensirinapa (1995: 30-31) ได้สรุปกระบวนการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ดังนี้

1) การได้ประสบการณ์ (Experiencing) การมีประสบการณ์จัดเป็นหัวใจ สำคัญของการเรียนรู้ และเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการสะท้อนกลับ ประสบการณ์ที่จะรวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้ ประสบมา ทุกอย่างที่ทำ ทุกอย่างที่เราสัมผัส ที่เห็น ได้ยิน ประสบการณ์ที่เป็นจริง สิ่งเหล่านี้ต่างก็เสริม ประสบการณ์ชีวิต เป็นจุดเริ่มของการเรียนรู้ การเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองนั้นจะตั้งอยู่บน พื้นฐานของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่เป็นจริงเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ให้มากที่สุด

2) การระบุประสบการณ์ (naming experience) การระบุประสบการณ์จัดเป็นขั้นที่ 2 ของการ เรียนรู้ กล่าวคือ เป็นการตระหนักว่าเกิดอะไรขึ้น เราได้ทำอะไรไป เราได้ทำอะไรลงไป เราสัมผัส อย่างไร แล้วทำไมเหตุการณ์นี้จึงมีความสำคัญ และอะไรเป็นสิ่งที่เราไม่เข้าใจ ในกระบวนการเรียนรู้ใน การเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองจะมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้สึก ค่านิยมของเรา ต่อสิ่งต่าง ๆ และพยายามที่จะเชื่อมโยงสิ่งนั้นกับชีวิตของเรา

3) การวิเคราะห์ประสบการณ์ (Analysis of an Experience) เป็นขั้นตอนที่พยายามทำความเข้าใจ ประสบการณ์อย่างลึกซึ้งเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อสถานการณ์

4) การวางแผน (planning) การวางแผนเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนที่หนึ่งจะต้องกระตุ้นให้ เกิดคำถามต่อตัวเองว่าอะไรคือสิ่งที่เขาปรารถนาและต้องการจะดำเนินการปฏิบัติ จะนำประสบการณ์ การเรียนรู้ไปใช้ในการพัฒนากลยุทธ์เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร เมื่อเริ่มที่จะกำหนดกลยุทธ์สำหรับ สิ่งที่เขาต้องการกระทำและนำไปสู่การปฏิบัติหลัก

5) การปฏิบัติ (doing) การลงมือปฏิบัติจะเป็นขั้นตอนต่อไป ซึ่งการปฏิบัตินี้ นอกจากจะรวม การทดสอบ การค้นหา การทดลองการปฏิบัติแล้ว ยังอาจหมายถึงการรอคอย การฟัง การเฝ้าดู เพราะ การลงมือปฏิบัติจะเป็นประสบการณ์จริงที่เราต้องคิดพิจารณา และหวังจะได้เรียนรู้สิ่งใหม่ จาก ประสบการณ์ใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้น และประสบการณ์ใหม่จะเป็นเป้าหมายของการเรียนรู้ การปฏิบัติจะ ทำให้เกิดประสบการณ์เริ่มต้นวงจรใหม่

4.2.6 เทคนิคในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลังอำนาจ

การส่งเสริมให้มีการสนทนา การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และการวิเคราะห์ ปัญหาที่เป็นจริงที่ผู้เรียนสนใจ นับเป็นเทคนิคหรือเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลัง อำนาจ เป็นวิธีที่ทำให้ส่งเสริมให้กลุ่มทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัญหาที่กำลังศึกษาร่วมกัน เทคนิค เหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับศิลปะ การแสดง ดนตรี และการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ทำให้ผู้เรียนมีความคิด สร้างสรรค์ เกิดความรู้สึกว่าตัวเองมีความสามารถ ได้รับการยอมรับ เกิดการนับถือในตัวเองและ

นำไปสู่การมีพลัง รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองที่นิยม
นำไปใช้ มีรูปแบบดังต่อไปนี้ (Nittaya Pensirinapa ,1995: 39)

4.2.6.1 การแสดงละครสังคมมิตี (socio drama) เป็นเทคนิคที่ให้ผู้เรียนร่วมแสดงออกโดยใช้คำพูด การเคลื่อนไหว การใช้อุปกรณ์แสดงและประสบการณ์จริงในชีวิต เพื่อทำการวิเคราะห์สภาพการณ์ต่างๆในภายหลัง โดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นแรกเป็นขั้นเตรียมการ วิทยากรอธิบายวัตถุประสงค์ แบ่งเป็นกลุ่มละ 5-10 คน มีการกำหนดหัวข้อ ส่วนระยะเวลาจะปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมกับกิจกรรม ขั้นที่สอง เป็นขั้นกิจกรรม คือให้กลุ่มระดมสมองเกี่ยวกับแนวคิดของประเด็นที่กำหนด จากนั้นกำหนดเนื้อเรื่อง บทบาท จาก อุปกรณ์ประกอบการแสดง อย่งไรก็ดี ระยะเวลาควรมากกว่า 15 นาที การใช้เสียงควรดังเพียงพอให้ทุกคนได้ยิน และใช้ลักษณะท่าทางแทนการใช้คำพูด ขั้นสุดท้ายเป็นการวิเคราะห์ประเด็นหลักของเรื่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไข สิ่งที่ได้จากกิจกรรมแต่ละคนจะได้ค้นพบศักยภาพ และความสามารถของตนเอง จากการใช้จินตนาการในการแสดงบทบาทและท่าทางเป็นสื่อการแสดงออก ได้รับการกระตุ้นให้เข้าใจปัญหา ตระหนักในปัญหา สามารถวิเคราะห์ปัญหา และสามารถคิดแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

4.2.6.2 บทบาทสมมุติ (role play) จะคล้ายกับการแสดง ในเรื่องของ การเคลื่อนไหว ท่าทาง และคำพูด แต่บทบาทสมมุติจะเกี่ยวข้องกับทัศนคติ บุคลิกภาพ และวิถีชีวิตของตนเอง บทบาทสมมุติใช้เพื่ออธิบายและทำความเข้าใจวิถีคิด การวิเคราะห์ การอธิบายเกี่ยวกับทัศนคติ และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่กำหนด

4.2.6.3 การวาดภาพ (drawing) เป็นกระบวนการทางการศึกษาที่เป็นการพรรณนาสิ่งที่เห็นหรือภาพจากการวิเคราะห์หัวข้อที่กำหนด โดยเริ่มจากการเลือกประเด็นปัญหา การอธิบายกลุ่มเล็ก หลังจากนั้นแต่ละคนอธิบายภาพของตนต่อกลุ่มใหญ่ การอธิบายกลุ่ม ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของเทคนิคที่ใช้

4.2.6.4 การแกะสลัก (sculpturing) เป็นการกำหนดบทบาทของตนเองเพื่อแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของพลังอำนาจในตนเอง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้กลุ่มมีความเข้าใจและมีความรู้ในหัวข้อที่กำหนด โดยเริ่มจากหัวข้อการอธิบาย ครูจะอธิบายขั้นตอนของเทคนิคและนำไปสู่ขั้นกิจกรรม สมาชิกกลุ่มอธิบายถึงความหมายหรือคุณค่าของเรื่องที่กำหนด คนอื่นๆสามารถแนะนำแนวคิดหรือเปลี่ยนแปลง แต่ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนให้คนใหม่แสดงความคิดเห็น ครูต้องมั่นใจว่าประเด็นการอธิบายมีความชัดเจน และสุดท้ายเป็นขั้นอธิบายผล เทคนิคการแกะสลักสามารถประยุกต์ใช้ได้หลายวิธีขึ้นกับวัตถุประสงค์

4.2.6.5 การเขียนบทเพลง (song writing) เป็นการแต่งบทเพลงที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ประสบ ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และเกิดการสร้างพลังอำนาจจากประสบการณ์

4.2.6.6 การบันทึกวิดีโอทัศน์ (video recording) เป็นเครื่องมือในการสร้างพลังอำนาจ กล่าวคือ เป็นการบันทึกเหตุการณ์ทั้งภาพและเสียง เพื่อใช้แบ่งปันข้อมูล การสะท้อนกลับ กิจกรรม หรือข้อผิดพลาดต่างๆ

อลิสรา ชูชาติ และคณะ (2538: 59-60) ได้อธิบายถึงกิจกรรมที่ใช้ในการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วมหรือการฝึกอบรมเพื่อการสร้างพลังอำนาจ แบ่งเป็น 3 ประเภท ตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม คือ กิจกรรมทั่วไปสู่การพัฒนาศักยภาพของบุคคล การวิเคราะห์ปัญหาและการวางแผน การสร้างความคุ้นเคยกับการสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ การฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมนั้นจะไม่เน้นการถ่ายทอดทฤษฎีเนื้อหา ความรู้ในเชิงของการบรรยาย ผู้รับการฝึกอบรมจะได้มีส่วนต่างๆจากประสบการณ์ชีวิต และกิจกรรมที่มีส่วนร่วม แต่ทั้งนี้ไม่ได้จำกัดขอบเขตว่าการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมจะไม่มีรูปแบบการบรรยายเลย ในส่วนนี้จะแยกประเภทของกิจกรรมตามวัตถุประสงค์หลักเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กิจกรรมพัฒนาศักยภาพบุคคล เป็นวัตถุประสงค์สำคัญของการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วม บุคคลจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง ยอมรับความสามารถและความคิดของบุคคลอื่น การสร้างความสามารถในการทำงานร่วมกัน การสร้างความเชื่อใจและการยอมรับซึ่งกันและกันเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการฝึกอบรม วิทยากรจำเป็นต้องวางรากฐานในส่วนนี้ให้ได้เป็นอันดับแรก ดังนั้นในช่วงแรกของการอบรม กิจกรรมส่วนนี้จะจัดในส่วนต้นของการอบรมเพื่อช่วยให้ผู้รับการอบรมได้แสดงความคาดหวังของตนในการเข้าร่วมฝึกอบรม การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิก รวมถึงการพัฒนาทักษะในการทำงานร่วมกัน และเข้าใจ ยอมรับความคิดเห็นของสมาชิกคนอื่นๆ

2) กิจกรรมวิเคราะห์และวางแผนแก้ไขปัญหา สิ่งที่ควรหวังจากการฝึกอบรมอย่างมีส่วนร่วมคือผู้เข้าอบรมสามารถเลือกปัญหาที่สำคัญ วิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นปัญหาและสามารถวางแผนแก้ไขปัญหาได้ ภายหลังจากผู้เข้าอบรมได้รับประสบการณ์จากกิจกรรมที่ได้จัดไว้ให้ นอกจากผู้เข้าอบรมสามารถเลือกปัญหาและวางแผนแก้ไขปัญหานั้นแล้ว ผลพลอยได้ คือผู้เข้าร่วมอบรมมีความมั่นใจยิ่งขึ้นในการที่จะปฏิบัติงานต่อไป

3) กิจกรรมเสริมกิจกรรมต่างๆ ในส่วนนี้มีหลายครั้งที่เข้าใจว่าเป็นการเล่นสนุกๆ หรือนันทนาการเท่านั้น แต่กิจกรรมหลายๆกิจกรรมในส่วนนี้ ยังมีวัตถุประสงค์ในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ลดความแตกต่างระหว่างชนชั้นทางสังคมของบุคคล เพราะเป็นสิ่งสำคัญมากในการที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม และการมีส่วนร่วมในการปกครองที่แท้จริง ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะต้องเป็นไปในระดับเดียวกัน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ตามลำดับชั้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ยังจะช่วยลดภาวะเครียดระหว่างการฝึกอบรมด้วย

ตัวอย่างกิจกรรมการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองมีดังนี้ (อสิรา ชูชาติ , 2538: 45-55)

1) ละครคน (people's theatre) กิจกรรมนี้ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับบุคคลทุกระดับ ทุกกลุ่มเป้าหมาย ให้ประชาชนได้เล็งเห็นปัญหาซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่แท้จริงของเขา ละครคนได้พัฒนาและนำมาใช้แพร่หลายมากทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

ก. เป็นสื่อในการสะท้อนปัญหาสังคม เป้าหมายของละครคนที่มักจะนำไปใช้อยู่เสมอๆคือ การแสดงที่สะท้อนลักษณะสภาพปัญหาของสังคมและชุมชน ผู้ชมหรือเป้าหมายของการแสดงคือสมาชิกของชุมชนนั้น ทั้งนี้ก่อนการแสดงผู้แสดงจะต้องทำการศึกษาชุมชนนั้นก่อน จึงจะสามารถแสดงออกและสะท้อนให้สมาชิกของชุมชนได้สามารถมองเห็นปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาของตนเองได้

ข. การพัฒนาสังคม เนื่องจากวัตถุประสงค์การแสดงละครคนจะหยิบยกประเด็นปัญหาของชุมชนมาแสดง ลักษณะของการนำเสนอละครคนนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะกระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนได้มีการเคลื่อนไหวในการช่วยเหลือสังคมและชุมชนของตนเอง ประเด็นสำคัญของการแสดงอยู่ที่เนื้อหามากกว่าการแสดง การแสดงเป็นเพียงเครื่องมือช่วยในการทำทนายให้ประชาชนได้เข้าร่วมกันวิเคราะห์และแก้ปัญหา บทละครไม่ได้เสนอแนะคำตอบของปัญหา แต่มีการเปิดอภิปรายกันในเนื้อหาของการแสดง การอภิปรายนี้จะเป็นส่วนที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเข้าใจและหาวิธีการในการแก้ปัญหาในกลุ่มของตนเอง ทั้งนี้เพราะการแสดงมุ่งให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างผู้ชม การวางแผนตลอดจนการลงมือปฏิบัติร่วมกันระหว่างผู้ชมและผู้แสดง

ค. การพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน เป็นการพัฒนาหรือสร้างจิตสำนึกของสมาชิกให้ตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของการเป็นสมาชิกในสังคม มุ่งให้สมาชิกเสียสละเพื่อสังคมส่วนรวม และเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นระหว่างสมาชิก ทั้งนี้เนื้อหาในละครคนสามารถกระตุ้นให้ประชาชนเห็นถึงความเป็นไปได้ในการที่จะมีการเปลี่ยนแปลง สะท้อนให้เห็นว่าเขาสามารถที่

กระทำบางอย่างเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของตนเอง โดยการรวมกลุ่มและร่วมกันทำงาน ละครคนสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้

ง. การแก้ไขปัญหาเฉพาะทางสังคม นอกจากละครคนจะถูกใช้ในการสะท้อนภาพของสังคมในวงกว้างแล้ว ได้มีความพยายามที่จะใช้ละครคนเป็นเครื่องมือทางการศึกษา เพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาเฉพาะของบุคคล เช่น ยาเสพติด ปัญหาครอบครัว เป็นต้น เนื้อหาการแสดงของละครคนจะเป็นไปในรูปของการสะท้อนปัญหาที่เป็นจริง และตามด้วยการอภิปรายโดยสมาชิกผู้แสดง หรือผู้ชม เช่น การแสดงความรู้สึกของผู้แสดงที่แสดงออกถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครนั้น หรือการให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงฉากละคร การปรับเปลี่ยนบุคลิกของตัวละคร เมื่อเปลี่ยนแปลงแล้วจะมีผลต่อสถานการณ์และสภาพของปัญหานั้นอย่างไร ทั้งนี้กลุ่มเป้าหมายจะมีส่วนร่วมในการแสดงแต่ละครั้ง จะช่วยให้มีการส่งต่อข้อมูล ข่าวสารได้อย่างถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกลุ่มเป้าหมายสามารถรับรู้และเข้าใจข่าวสารนั้นๆ เช่นกัน ผู้แสดงหรือผู้เกี่ยวข้องต้องศึกษาข้อมูล และสภาพปัญหาให้ดีก่อนการแสดงละครคนถูกนำมาใช้ เพื่อเป็นการสื่อสารกับบุคคลโดยทั่วไป ไม่จำกัดเพศ วัย และระดับการศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคลเห็นปัญหาที่สอดคล้องกับสภาพจริงของเขาเหล่านั้น อันเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่น และนำไปสู่การสร้างแนวร่วมในการค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของสมาชิกในสังคมนั้นๆ

2) โทโส (TOSO) หรือ “Telling Our Story Ourselves” เป็นเทคนิคทางการศึกษาอย่างหนึ่งในการสร้างองค์ความรู้บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างผู้เรียนหรือผู้เข้ารับการฝึกอบรม โดยในกระบวนการของโทโสนี้ผู้เรียนทุกคนจะมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น เล่าประสบการณ์ชีวิตส่วนตัวและประสบการณ์การทำงาน มีโอกาสแสดงความรู้ความสามารถของตน เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน กระบวนการนี้ก่อให้เกิดการรับรู้และได้รับความรู้ใหม่ ๆ ที่มีผลต่อการขยายโลกทัศน์ของบุคคล ตลอดจนการปรับเปลี่ยนและพัฒนาทัศนคติ ค่านิยมของแต่ละบุคคลได้ โทโสไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิคในการฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างความรู้และขยายโลกทัศน์ของบุคคลเท่านั้น แต่โทโสยังได้ถูกนำไปใช้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของการทำงานในชุมชนและการวิจัยต่าง ๆ ดังนี้

ก. การสร้างชุมชน โทโสเป็นเทคนิคที่ทำให้ประชาชนหรือสมาชิกของสังคมได้ร่วมกันสร้างภาพที่สมบูรณ์ของชุมชนนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการวางเป้าหมายของสังคมร่วมกันนั่นเอง โดยโทโสจะเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือสมาชิกได้พูดคุยเกี่ยวกับชุมชนของตน จากประสบการณ์ของแต่ละคน อาจเป็นประเด็นของความต้องการ สิ่งที่เป็นปัญหาของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่

การสร้างชุมชนที่สมบูรณ์เพื่อให้ทุกคนเข้าใจและยอมรับได้ เพราะทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างภาพของชุมชนนั้น

ข. ศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ชีวิตของบุคคลไม่อาจจะแยกออกจากระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมหรือชุมชนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ชีวิตที่เราไม่สามารถจะลืมได้ ซึ่งมักเป็นภาพเหตุการณ์ในอดีตที่แสดงออกถึงภาวะที่รุนแรงและเด่นชัดที่สุดในเวลานั้น ๆ ดังนั้นการเล่าเรื่องและการรับฟังประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นการพูดและรับฟังส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์จากนักประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อนำมาประมวลเข้าด้วยกันจะเป็นภาพที่สมบูรณ์ของประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตอยู่ของชุมชนนั่นเอง

ค. เพื่อการศึกษาคุณค่าและประยุกต์ภูมิปัญญา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น อารมณ์ความรู้สึกของคนเป็นสิ่งละเอียดอ่อน มักจะเกิดจากวิถีชีวิตหรือผลสะท้อนของศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้น ๆ ดังนั้น การเล่าเรื่องราวของตนเองด้วยความรู้สึกรับรู้ของตนเอง จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่คนในชุมชนนั้นยึดเป็นหลักปฏิบัติและเป็นศิลปะที่คนนำมาใช้สื่อสารระหว่างบุคคลในชุมชนนั้น

ง. เพื่อทำการวิจัยแบบบูรณาการ เทคนิคของโทโซ สามารถนำไปใช้กับงานวิจัยแบบบูรณาการ (collective research) ที่ต้องการได้ข้อมูลรอบด้านและในทุก ๆ ระดับ เทคนิคดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับวิธีสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) นิยมใช้กันมากในงานวิจัยทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

4.2.7 ผลในการจัดกระบวนการในการสร้างพลังอำนาจ

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังจะช่วยก่อให้เกิดการเรียนรู้ และช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ 3 ประการ (Nittaya Pensirinapa, 1995 : 32) คือ

4.2.7.1 ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ (efficiency) เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจจะเน้นที่การให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดีกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการเรียนรู้แบบดั้งเดิม ที่รู้สึกว่าคุณบังคับให้เรียนในสิ่งที่ได้กำหนดไว้ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เป็นจริงแล้ว บุคคลยังได้เรียนรู้ทักษะอื่น ๆ ด้วย เช่น การทำงานเป็นทีม การสื่อสาร การตัดสินใจ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าและมีความถาวรยิ่งขึ้น

4.2.7.2 การพัฒนาบุคคล (personal development) แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังจะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้วยังพบว่า โปรแกรมดังกล่าวจะ

ช่วยพัฒนาบุคคลในด้านความคิด บุคลิกภาพทางสังคม รวมทั้งการคิดอย่างใช้วิจารณญาณ การแก้ปัญหา ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การเห็นคุณค่าในตนเอง ความสนใจที่จะเรียนรู้ หรือ การศึกษาด້วยตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง และสามารถควบคุมตนเองให้มีการพัฒนาไปในทางที่ถูกต้อง เป็นผู้กำหนดการเรียนรู้ของตนเอง บรรยายภาคการเรียนรู้แบบนี้ทำให้รู้สึกเป็นอิสระแทนการเรียนรู้ที่คิดว่าต้องพึ่งพา เกิดความมั่นใจในตนเอง เกิดความเป็นอิสระในการพัฒนาความรู้ใหม่ และจะกลายมาเป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อน ๆ ในกลุ่มให้เกิดการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ในลักษณะเดียวกันได้

4.2.7.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social changes) กระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจ มีเป้าหมายกว้างไกลถึงการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วย มิใช่เพียงก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนาบุคคลเท่านั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงสังคมจะเกิดได้เมื่อมีการเข้าใจถึงปัญหาได้ทราบข้อเท็จจริงของปัจจัยที่เกี่ยวกับปัญหาดังกล่าว โดยจะต้องศึกษาประวัติหรือความเป็นมาของเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหานั้น ๆ ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อสร้างพลังอำนาจในตนเองที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะทำให้มีโอกาสวิเคราะห์และกำหนดสิ่งที่ต้องการกระทำในการเผชิญปัญหานั้น ๆ การมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับผู้อื่นทำให้เกิดการสนับสนุน และการกระทำร่วมกันของกลุ่มเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป

ตอนที่ 5 : งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันทั้งด้านการศึกษา สังคมและการเมืองการปกครอง ทั้งยังมีพัฒนาการมาเป็นเวลายาวนาน จึงมีงานวิจัยเป็นจำนวนมาก ในที่นี้จะขอยกมาเป็นบางส่วน ดังมีรายละเอียดดังนี้

5.1 งานวิจัยภายในประเทศ

อมร รักษาสัตย์ และคณะ (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของผู้นำสังคมจากการวิจัยสนาม” โดยใช้แบบสอบถาม 30 ข้อ เป็นคำถามเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย 12 ข้อ และเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ 18 ข้อ และนำไปทดสอบกับบุคคล 5 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มประชาชนทั่วไปที่เข้าร่วมสัมมนาทางการเมือง 2) นักศึกษาปริญญาตรี 3) นักศึกษาปริญญาโท-เอก 4) ผู้สนใจการเมืองสูง เช่น อดีตสมาชิกสภาว่ารัฐธรรมนูญ เจ้าหน้าที่และกรรมการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภา และ 5) ข้าราชการรวมทั้งครู จำนวนผู้ตอบทั้งหมด 1,353 คน ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนในระดับผู้นำสังคม ไม่มีใครนิยมเผด็จการและอิตาลีโดยเลย มีผู้นิยมประชาธิปไตยถึงร้อยละ 63.1 อนุรักษ์นิยมร้อยละ 33.8 นิยมศักดินาเพียงร้อยละ 3.1 กลุ่มที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย

และรัฐธรรมนูญ ต่ำกว่ากลุ่มอื่นๆ คือ กลุ่มนักศึกษาปริญญาตรี ต่ำกว่ากลุ่มประชาชนทั่วไปเสียอีก จึงควรริบให้ความรู้แก่นักศึกษามากยิ่งขึ้น

สถาบันพระปกเกล้า (2545) ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 : ปัญหา อุปสรรคและทางออก” โดยใช้วิธีวิจัยหลายวิธีควบคู่กันไป คือการวิจัยเอกสาร การสังเกตทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เชิงลึก ตลอดจนเข้าร่วมสัมมนาประชุมกลุ่มย่อยในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ ผลการวิจัยสรุปได้ว่าในภาพรวมรัฐได้เริ่มให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ แต่อยู่ในขอบเขตจำกัด อีกทั้งกระบวนการหรือขั้นตอนการดำเนินการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมค่อนข้างล่าช้า โดยเฉพาะโครงการต่างๆ มักมีการตัดสินใจไว้ก่อนแล้ว ยังผลให้เกิดความขัดแย้งค่อนข้างรุนแรงระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน ยกเว้นกรณีศึกษาโครงการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม พบว่าได้มีการริเริ่ม และพยายามใช้เครื่องมือการมีส่วนร่วมที่หลากหลายทำให้การให้ข้อมูลและการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและมีความชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งช่วยลดปัญหาความขัดแย้งลงด้วย แต่อย่างไรก็ตามได้พบปัญหาอุปสรรคหลักที่ไม่เอื้อต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน 8 ประการ คือ 1) ปัญหาด้านการรับรู้เกี่ยวกับแนวคิดและความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในส่วนที่เกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐและความเชื่อดั้งเดิมว่า “ข้าราชการเก่งกว่าประชาชน” 2) ปัญหาด้านโครงสร้างกฎหมายและกระบวนการนโยบาย 3) ปัญหาการใช้เครื่องมือการมีส่วนร่วมของประชาชน 4) ปัญหาเรื่องระบบกฎหมายกับการปฏิรูปกฎหมายระดับโครงสร้าง 5) ปัญหาเรื่องมาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งในการมีส่วนร่วมของประชาชน 6) ปัญหาเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองและความพร้อมของประชาชน 7) ปัญหาด้านความพร้อมของภาครัฐ โดยเฉพาะความเคยชินของข้าราชการที่คอยรับฟังคำสั่งตามลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา การสนับสนุนด้านงบประมาณ และการเปิดเผยข้อมูลจากภาครัฐ 8) ปัญหาเกี่ยวกับตัวชี้วัด การมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งในด้านการเมืองและไม่ใช่ด้านการเมือง

ชัยศ อิมสุวรรณ (2543) “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” โดยผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวคิดโครงสร้างหน้าที่นิยม วิเคราะห์รูปแบบการศึกษาชุมชน ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร โครงการศึกษาชุมชน 6 โครงการ และการวิจัยภาคสนามในชุมชน 2 แห่ง โดยใช้

เทคนิคการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โครงการศึกษาชุมชนได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพัฒนาเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ 1) ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน ในปัญหาที่เกิดจากด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งได้รับผลกระทบมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียคุณภาพ โครงการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหา โครงการดังกล่าวเสริมสร้างบูรณาการในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการแก้ปัญหา 2) รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบอิงชุมชนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม และรูปแบบอิงสถาบันที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม ซึ่งรูปแบบอิงชุมชนเหมาะสำหรับชุมชนที่มีผู้นำเข้มแข็ง และมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นแนวคิดการพึ่งตนเอง ส่วนรูปแบบอิงสถาบันที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เหมาะสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขตความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมการศึกษาในโครงการดังกล่าว มีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหของชุมชนได้เองเช่นกัน

พรพรรณ วีระปรียางกุล (2543) “การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย” โดยมีหลักคิดว่า โรงเรียนเป็นตัวแทน (Agent) สำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนที่ดี ซึ่งถ้าโรงเรียนมีการจัดโครงสร้างที่ดี ก็จะสามรถขัดเกลา หรือสร้างคุณธรรมความเป็นพลเมืองขึ้นมาได้ โดยศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจเงื่อนไขโครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่ก่อให้เกิดคุณธรรมความเป็นพลเมือง และเพื่อศึกษาคุณลักษณะของคุณธรรมความเป็นพลเมืองที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบทของสังคมดังกล่าว จึงได้ทำการศึกษาวิจัยโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรี ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นวิถีชีวิต มีการจัดการเรียนการสอนแบบไม่เป็นทางการและมีความเป็นชุมชนซ่อนอยู่ การศึกษาวิธีการใช้วิธีสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 28 ราย

ผลการวิจัย พบว่า การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองนั้นสร้างขึ้นได้ในชุมชน หรือโรงเรียนที่มีลักษณะโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เป็นโครงสร้างแบบระบบราชการ มีความสัมพันธ์แบบแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง มีอุดมการณ์ของความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนหลักการของประชาธิปไตย มีความเป็นกัลยาณมิตร มีการติดต่อสื่อสารทางตรงที่ต่างฝ่ายต่างเห็นหน้ากัน ใ้วางใจ และเชื่อถือซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีข้อผูกมัดหรือพันธะที่ให้ความสัมพันธ์กับเรื่องส่วนรวมมากกว่าเรื่องส่วนตัว ส่วนคุณลักษณะของคุณธรรมพลเมืองที่เกิดขึ้น ได้แก่ การมีวิจัยในตนเองปฏิบัติตนถูกต้อง

ตามบรรทัดฐานของสังคม รู้สึกเห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วมมากกว่าส่วนตัวเกิดสำนึกสาธารณะ เกิดความรู้สึกผูกพันและยึดมั่นในหลักการเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

ชัชฉันทน์ สิริระเต็มพงษ์ (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประชาพิจารณ์กับการตัดสินใจของรัฐ : ศึกษากรณีชุมชนบ้านคร้ว” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาถึงการตัดสินใจของรัฐ กรณีการสร้างถนนรวมและการกระจายการจราจรซึ่งต้องผ่านพื้นที่ของชาวชุมชนบ้านคร้ว โดยการใช้หลักประชาพิจารณ์เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านคร้ว การศึกษาในเรื่องนี้ได้ใช้การรวบรวมบทสัมภาษณ์ บทความ เอกสารเผยแพร่ ไม่เผยแพร่ และการนำเสนอข่าวของสื่อมวลชน ผลการศึกษาพบว่า การประชาพิจารณ์เรื่องความเหมาะสม และผลดี-ผลเสีย ในกรณีการสร้างถนนรวมและการกระจายการจราจร ไม่มีผลต่อการตัดสินใจของรัฐ แต่การจัดให้มีประชาพิจารณ์ในกรณีบ้านคร้ว มีผลในด้านลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวชุมชนบ้านคร้วเพียงระยะเวลาสั้น ๆ (ขณะทำประชาพิจารณ์เท่านั้น) โดยไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านคร้วกับหน่วยงานของรัฐได้

มณีรัตน์ มิตรประสาธ (2539) ทำการวิจัยเรื่อง การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมพลังอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในบริบทของกระบวนการจราจรโลงประชาธิปไตยที่ระดับรากหญ้า (Grassroot level) ของสังคมไทย โดยมีชุมชนประมงพื้นบ้าน 3 แห่ง ในอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง เป็นกรณีศึกษา ซึ่งผลการวิจัยพบว่าการก่อตัวขององค์กรประชาชนจะเกิดขึ้นได้เมื่อสมาชิกในชุมชนรู้สึก และ/หรือตระหนักในการดำรงอยู่ของปัญหาภายในชุมชน และมีความต้องการแสวงหาแนวทางแก้ไขโดยกระบวนการดังกล่าว และจะสามารถไปสู่การเกิดองค์กรประชาชนที่ดีที่สุด ต่อเมื่อผู้นำ และ/หรือกลุ่มแกนนำภายในชุมชนที่มีศักยภาพในการเข้าถึงปัญหาและสามารถวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตลอดจนสามารถหาแนวทางแก้ไขได้อย่างเหมาะสม ในขณะที่มีปัจจัยภายนอก ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกื้อหนุน นโยบายของรัฐ และการปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐที่สอดคล้องและสื่อมวลชนที่ให้ความสนใจ เป็นปัจจัยเสริมให้องค์กรประชาชนมีอำนาจต่อรองกับกลุ่มทุนและ/หรือผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์เหนือทรัพยากรของท้องถิ่น ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร (2539) “นโยบาย หลักสูตรการศึกษาและการอบรมกลุ่มเกษตรกร การเมือง : ศึกษากรณีระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2550 – 2537” ศึกษาโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร แผนนโยบายของรัฐทางการศึกษา หลักสูตร และแบบเรียนระดับมัธยมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 –

2537 ผลการศึกษาพบว่า ตลอดระยะเวลา พ.ศ. 2520 – 2537 รัฐให้ความสำคัญกับความรู้ทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจความลำดับ ในส่วนของความรู้ทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตย รัฐได้ให้ความสำคัญกับรูปแบบมากกว่าเนื้อหา ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางพัฒนาประชาธิปไตยตั้งแต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และแม้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยการรัฐประหารหลายครั้ง แต่การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในนโยบายการศึกษาและหลักสูตรนั้นยังคงอยู่ในการควบคุมดูแลของระบบราชการมาโดยตลอด หลักสูตรมัธยมศึกษาจึงมีเนื้อหาที่รักษาไว้ซึ่งการควบคุมดูแลดังกล่าวด้วย

5.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

บรูคเกอร์และคณะ (Brooker et al., 1997) ได้ทำการวิจัยกับคนงานอพยพในฟาร์มของรัฐอริโซนา รัฐนิวเจอร์ซีย์ รัฐฟลอริดา สหรัฐอเมริกา จำนวน 27 คน ใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม มีกรอบแนวคิดการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยเน้นการสร้างพลังอำนาจในระดับบุคคล ซึ่งเป็นกระบวนการภายในบุคคลที่มีการตระหนักรู้และการทำกิจกรรมของบุคคลนั้น รวมทั้งเป็นกระบวนการสร้างพลังที่บุคคลสัมพันธ์กับสังคมที่เขาอาศัยอยู่ วัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงของคนงานอพยพในฟาร์ม เกี่ยวกับความเชื่อในความสามารถของตน การวิเคราะห์สังคมเชิงบวก ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างสังคม การเมืองที่เขาอยู่ และความสามารถในการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน โดยกำหนดเป็น 4 ปัจจัย คือ เป้าหมายชีวิต ขอบเขตข้อมูลที่คิดได้เกี่ยวกับปัญหา และแนวทางแก้ไข ทักษะ และบทบาทผลการวิจัยพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในระดับของการสร้างและพฤติกรรมเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่มีการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองทั้งที่ จำนวน 17 คนและ กลุ่มที่มีการสร้างพลังอำนาจสูงขึ้น จำนวน 10 คน พบว่ากลุ่มที่มีการสร้างพลังอำนาจสูงขึ้น ส่วนมากเป็นผู้ชาย และมีการศึกษาสูง ผลการวิจัยพบว่าทั้ง 3 ชุมชน ที่ทำการวิจัยมีความแตกต่างที่เกิดจากบริบทของชุมชนนั้น ๆ ถึงแม้จะใช้หลักการและรูปแบบเดียวกัน การมีส่วนร่วมในโครงการ มิใช่เหตุผลเดียวในการเปลี่ยนแปลง แต่อาจเกิดจากทักษะ ความมั่นใจในการเข้ามามีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ในครอบครัว กล่าวคือการเกิดการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองมิใช่เกิดจากโครงการเพียงอย่างเดียว แต่มีผลมาจากการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลด้วย

คิม (Kim, 1997) ได้ศึกษาการให้การศึกษาด้านโภชนาการเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในกลุ่มผู้หญิงยากจนและครอบครัว โดยใช้แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือสนับสนุนผู้หญิงยากจนในการวิเคราะห์

สภาพปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเองและพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม เป็น การวิจัยแบบมีส่วนร่วมและมีสมมติฐานเบื้องต้นว่า ผู้ใหญ่สามารถจะเรียนรู้ กระทำกิจกรรม และทำ การเปลี่ยนแปลง โดยให้ประชาชนเป็นผู้วิจัยด้วยตนเองในการหาคำตอบในการดำรงชีวิตของตน หลักการจะเน้นคุณค่าความรู้ของประชาชน วิธีการวิจัยใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม สัมภาษณ์กลุ่ม ผู้หญิงยากจน 27 กลุ่ม โดยใช้เวลา 17 เดือน ผลการวิจัยพบว่าผู้เข้าร่วมวิจัยเกิดกิจกรรมร่วมกันในเชิง สร้างสรรค์สังคม นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เสนอว่า กรอบแนวคิดในการพัฒนาชุมชนต้องรวมองค์ประกอบ ด้านวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ใช้อธิบายกระบวนการศึกษา การสร้างพลังอำนาจของชุมชน

ลูโก (Lugo 1996) ศึกษาการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง กรณีศึกษา กลุ่มสตรีตั้งครรภ์และมารดาของทารกในเมืองหนึ่งของรัฐฟลอริดาที่มีการเกิดของทารกน้ำหนักน้อย อัตราการตายสูงและยากจน วัตถุประสงค์เพื่อนำกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจมาใช้ในการ พัฒนาทักษะของสตรีจากชุมชนในการช่วยเหลือกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนเดียวกัน การดำเนินการวิจัยใน ช่วงแรกจะเชิญชวนสตรีตั้งครรภ์และมารดาของทารกจำนวน 14 คน เป็นผู้ให้คำแนะนำ (peer counselor) โดยผ่านการเยี่ยมบ้านในชุมชนเพื่อเชิญชวนผู้หญิงเข้ามาเป็นกลุ่มสนับสนุน โดยใช้การเยี่ยม บ้านเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนากลุ่มทั้งการประเมินความต้องการของบุคคลและแนวทางแก้ไขปัญหา ทำการวัดผลในระยะ 2-3 เดือน และ 1 ปี พบว่ากลุ่มมีการร่วมกันทำกิจกรรมมีบทบาทในชีวิตตนเอง และสังคมอย่างมีนัยสำคัญ

แวง และเบอร์ริส (Wang & Burris, 1994) ได้นำกระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้าง พลังอำนาจในตนเองตามแนวคิดของ เปาโล แฟร์ (Paolo Freire) มาใช้ในการใช้ในการพัฒนาความ ตระหนักรู้เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาสังคมในสตรียากจนในชนบทประเทศจีน โดยการใช้อนุภาพการ ดำรงชีวิตของชาวบ้าน เป็นเครื่องมือในกระบวนการจัดการศึกษา ผู้เข้าร่วมวิจัยเป็นสตรีที่อ่านเขียนได้ 62 คน จาก 50 หมู่บ้าน ได้รับการอบรมการเล่าเรื่องจากรูปภาพ การสัมภาษณ์กลุ่ม ผลการวิจัยพบว่ามี การแบ่งปันความคิด นำไปสู่การวิเคราะห์ เกิดการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเอง เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน การพัฒนาคุณภาพชีวิตและนำไปสู่การกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐ

เพอร์เดย์ และคณะ (Purdey et al., 1994) ได้ทำการวิจัยโครงการพัฒนาสุขภาพ โดย กระบวนการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองของชุมชนในประเทศเนปาล พบว่า

การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เริ่มเมื่อคนในหมู่บ้านรู้จักคิดวิเคราะห์โดยอาศัยประสบการณ์ของตนเอง และองค์กรในชุมชนเป็น โครงการที่มีความเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงในชุมชนที่มีผลต่อสภาวะสุขภาพ โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้ในการเรียนรู้ในการสร้างพลังอำนาจในตนเองทั้งระดับบุคคล และชุมชน ตัวอย่างโครงการวิจัยนี้คือ โครงการเตาไร้ควัน หรือโครงการชูลอ (Chulo) ได้ทำการศึกษาในกลุ่มผู้หญิง คือ เริ่มจากการทัศนศึกษาและสังเกตหมู่บ้านใกล้เคียง พบว่ากิจกรรมมากมายที่กระทำโดยผู้หญิง แล้วทำรายงานที่พบจากสตรีกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน หลังจากนั้นอภิปรายกลุ่มและลงมติว่ากิจกรรมที่ควรทำคือ เตาไร้ควัน ผู้หญิง 8 คน เข้ารับการอบรมทำเตาไร้ควัน และเมื่อเสร็จสิ้นการอบรม จะนำความรู้ไปแนะนำผู้หญิงคนอื่น ๆ ประมาณหนึ่งปี พบว่าความรู้และทักษะขยายออกไป ประชาชนเริ่มทำเตาไร้ควันจากความคิดสร้างสรรค์และภูมิปัญญาของตนเอง สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่น ๆ หลังโครงการสิ้นสุด พบว่ากลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการส่วนมากเป็นผู้จัดการที่มีความสามารถ เป็นนักศึกษา และนักพูดในชุมชนรวมถึงมีการสร้างเครือข่ายในสังคม



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ด้านความเป็นประชาธิปไตย และนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ด้านความเป็นประชาธิปไตย

ขั้นตอนการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยในมิติการมีส่วนร่วม

ใช้วิธีการวิจัยการวิจัยภาคสนาม โดยการสังเกตและการสัมภาษณ์โดยมีวิธีดำเนินการ ดังนี้

1. การเลือกกรณีศึกษา

1.1 เกณฑ์การเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ที่ศึกษา โดยพิจารณาว่าสนามนั้นต้องเป็นชุมชนที่มีปัญหาการไม่ได้มีส่วนร่วมในโครงการของรัฐที่จะมีผลต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชุมชน และแสดงให้เห็นถึงการใช้กระบวนการเรียนรู้ในการสร้างเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ ผู้วิจัยได้นำกรอบการเลือกชุมชนนี้ไปปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ

1.2 ผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ในการเลือกกรณีศึกษา

ผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ในการเลือกกรณีศึกษา เป็นผู้เชี่ยวชาญที่ทำงานด้านการศึกษาและการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน 5 ท่าน ดังมีรายนาม ดังนี้

- 1) ดร.ประภาส ปิ่นตอกแต่ง (อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2) อาจารย์วิชิต นันทสุวรรณ (ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน)
- 3) นายกฤษฎา บุญชัย (กรรมการบริหาร สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา)
- 4) นางสาววรินทรา ไกยรวงศ์ (นักวิจัยฝ่ายข้อมูล โครงการสิทธิชุมชนศึกษา)
- 5) อาจารย์กรรณิการ์ กิจติเวชกุล (นักวิจัยโครงการ FTA Watch ภาคประชาชน)

ผู้วิจัยได้ขอให้ผู้เชี่ยวชาญ เสนอชื่อชุมชน 3 แห่งและคัดเลือกชุมชนที่ผู้เชี่ยวชาญเสนอซ้ำกันมากที่สุด 2 ชุมชน

1.3 ผลการคัดเลือกกรณีศึกษา

ชุมชนที่ได้รับการคัดเลือก คือ

- 1) ชุมชนบ้านเข้มน้ำแข็ง (นามสมมติ) กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี
- 2) ชุมชนบ้านมั่นคง (นามสมมติ) อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

ผู้วิจัยสังเกตกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน หรือร่องรอยการทำกิจกรรมนั้นๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ ประเด็นหรือเนื้อหาในการเรียนรู้ การมีปฏิสัมพันธ์และสภาพการณ์ในการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ

2.1 การสร้างเครื่องมือ

ผู้วิจัยสร้างแบบสังเกตเป็นแบบปลายเปิด โดยมีประเด็นการสังเกต 6 ประเภท (อ้างอิงในศุภางค์ จันทวานิช, 2531 : 50-52) ดังนี้

- 1) การกระทำ (acts) คือ เหตุการณ์ หรือ สถานการณ์ หรือ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งไม่ยาวนาน หรือต่อเนื่อง เช่น การจัดรายการวิทยุชุมชน
- 2) กิจกรรม (activity) คือ เหตุการณ์ หรือ สถานการณ์ ที่เกิดขึ้นลักษณะต่อเนื่องและมีความผูกพันกับบุคคลบางคน หรือบางกลุ่มหรือ ขนบธรรมเนียม เช่น การประชุมปรึกษาหารือในเช้าวันอาทิตย์
- 3) ความหมาย (meaning) คือ การที่บุคคลอธิบายหรือสื่อสาร หรือให้ความหมายเกี่ยวกับการกระทำ และ / หรือ กิจกรรม เช่น ชาวบ้านอธิบายการไปหาข่าวว่าทางบริษัทพุดถึงกลุ่มอนุรักษ์ อย่างไร หรือทางบริษัท มีการเคลื่อนไหวอย่างไร
- 4) ความสัมพันธ์ (relationship) คือ ความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลหลายๆ คนในการร่วมประชุม
- 5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation) คือ การที่บุคคลมีความผูกพัน และเข้าร่วมกิจกรรม ความกระตือรือร้น ความเต็มใจที่จะเข้าร่วมในการประชุม และ / หรือ มาจัดรายการวิทยุชุมชน หรือการประสานงานการไปดูงาน
- 6) สภาพสังคม (setting) คือ สถานการณ์ หรือ สภาพการณ์ ในชุมชน

ผู้วิจัยได้สังเกต 6 ประเด็นที่กล่าวมา และเน้นการสังเกตการมีส่วนร่วมในกิจกรรม บทบาทของผู้เข้าร่วมกิจกรรม การจัดรายการวิทยุชุมชน กิจกรรมการประชุมปรึกษาหารือในเช้าวันอาทิตย์ ในกรณีศึกษาที่ 1 ส่วนในกรณีศึกษาที่ 2 ได้สังเกตร่องรอยการทำกิจกรรมนั้นๆ เช่น การจัดบอร์ดให้ความรู้ ตัดภาพวาฬที่ถ่ายได้ในทะเล กิจกรรมการประชุมกลุ่มย่อย

2.2 การรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเป็นผู้บันทึกข้อมูลในแบบสังเกตด้วยตนเอง สังเกตกิจกรรมที่ชุมชนบ้านเข้มแข็ง จังหวัดอุดรธานี ดังนี้คือ การจัดรายการวิทยุชุมชนเมื่อ 15 กันยายน 2549 และ 24 มีนาคม 2550 สังเกตกิจกรรมการประชุมเมื่อ 16 กันยายน 2549 และ 25 มีนาคม 2550 ส่วนในกรณีศึกษาที่ 2 ได้สังเกตร่องรอยการทำกิจกรรมนั้นๆ เช่น การจัดบอร์ดให้ความรู้ ตัดภาพวาฬที่ถ่ายได้ในทะเล เมื่อ 7 พฤษภาคม 2549

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เนื้อหาที่บันทึกเกี่ยวกับการสังเกต การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชาวบ้านตลอดเวลาที่อยู่ในสนาม

2.4 การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มเพื่อให้ได้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และกิจกรรมต่างๆในชุมชน

3. การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview)

3.1 ผู้ให้สัมภาษณ์

ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยผู้วิจัยสืบหาผู้ที่เป็นแกนนำหรือผู้ก่อตั้งองค์กรชุมชน และได้ไปพูดคุยในเบื้องต้น และถ้าการสัมภาษณ์พาดพิงถึงผู้ใด ก็จะไปสัมภาษณ์เพิ่มเติม รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด 18 คน เป็นชาย 8 คน หญิง 10 คน ผู้ให้สัมภาษณ์ในกรณีศึกษาที่ 1 มีจำนวน 10 คน และผู้ให้สัมภาษณ์ในกรณีศึกษาที่ 2 มีจำนวน 8 คน ดังนี้

ชุมชนบ้านเข้มน้ำแข็ง		ชุมชนบ้านมั่นคง	
ผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน	ผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน
แกนนำชาวบ้าน	3	แกนนำชาวบ้าน	4
ชาวบ้าน	3	ชาวบ้าน	2
นักพัฒนาองค์กรเอกชน	2	นักพัฒนาองค์กรเอกชน	1
ผู้สื่อข่าวท้องถิ่น	1	นักวิชาการ	1
นักวิชาการ	1		
รวม	10	รวม	8

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 การสร้างเครื่องมือ

ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง มีประเด็นสัมภาษณ์ ดังนี้

- 1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล
- 2) สภาพทั่วไปของชุมชน
- 3) การเข้ามามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชน
- 4) การรวมกลุ่มองค์กรชุมชน
- 5) การเรียนรู้ของชุมชน
- 6) วิทยุชุมชนและสื่อชุมชน
- 7) ปัจจัยสนับสนุนและอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชน
- 8) บทบาทของนักพัฒนาองค์กรเอกชนและนักวิชาการที่มีต่อชุมชน
- 9) ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน
- 10) การสืบทอดความรู้ของชุมชน
- 11) การศึกษาที่พึงประสงค์
- 12) ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอื่นๆ

3.2.2 การตรวจสอบเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้พัฒนาแบบสัมภาษณ์และได้นำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณา ตรวจสอบผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน คือ อาจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตอกแต่ง (อาจารย์ประจำคณะ รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) อาจารย์กรรณิการ์ กิจติเวชกุล (นักวิจัยโครงการ FTA Watch ภาค ประชาชน) และ อาจารย์ประภาส สุทธิอาคาร (ที่ปรึกษา มูลนิธิภูมิปัญญาอีสาน)ก่อนจะนำมาสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ทดลองใช้เครื่องมือนี้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ชุมชนบ้านงาม (นามสมมติ) จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม 2549 ชาวบ้านไม่มีข้อสงสัยในแนวทางการสัมภาษณ์แต่อย่างใด

3.3 การรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์ด้วยตัวเอง และได้ขออนุญาตผู้ให้สัมภาษณ์ทำการบันทึกเสียง และการจดบันทึก ในการวิจัยครั้งนี้ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระหว่างวันที่ 6 - 17 พฤษภาคม 2549 13- 18 กันยายน 2549 และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมระหว่างวันที่ 22 - 26 มีนาคม 2550

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยตัวเอง โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์ข้อมูล นั้นจะคัดเลือกข้อมูลที่ผู้ให้ข้อมูลให้ความเห็นตรงกันอย่างน้อยครึ่งหนึ่งของผู้ให้ข้อมูล

3.5 การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า (triangulation) คือ

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) ตรวจสอบข้อมูลด้านเวลา สถานที่ และบุคคลที่ต่างกัน จะต้องได้ข้อมูลที่ตรงกัน

2) การตรวจสอบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodology triangulation) คือ การรวบรวมข้อมูลหลายวิธี ทั้ง การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกต จะต้องได้ข้อมูลที่ตรงกัน

โดยหลักการดังกล่าว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าตลอดเวลา เช่น ในการ สัมภาษณ์ในช่วงเวลาเดียวกันได้ใช้คำถามเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้หลายคนแสดง ความคิดเห็น เป็นการตรวจสอบข้อมูลในด้านเวลา สถานที่ และบุคคลที่ต่างกัน ต้องได้ข้อมูลตรงกัน เพื่อตรวจสอบให้เกิดความมั่นใจ และโดยใช้วิธีการอื่นศึกษา เช่นการเข้าไปพูดคุยเพิ่มเติม การสังเกต และการสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ การตรวจสอบข้อมูลดังกล่าวผู้วิจัยพบว่าเป็นไปอย่าง ธรรมชาติ และทำให้ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ

ขั้นตอนที่ 2 การนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย มีวิธีดำเนินการดังนี้

1. การยกร่างแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ผู้วิจัยยกร่างแนวทางในการจัดการศึกษาฯ โดยใช้ข้อมูลจากผลการวิจัยภาคสนามและการสัมภาษณ์กลุ่ม

ผู้วิจัยได้คัดเลือกตัวแทนภาคส่วน 3 ท่าน จาก ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เกณฑ์ในการคัดเลือกผู้แทนจากภาคส่วนต่างๆ คือ ตัวแทนจาก ภาครัฐและภาคเอกชน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ / ผู้เชี่ยวชาญ ในสายงานพัฒนาหรือการศึกษาเกี่ยวกับการเสริมสร้างประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมภาคประชาชนจากองค์กรภาครัฐ 1 คนและจากภาคเอกชน 1 คน ส่วนตัวแทนภาคประชาชน เป็นผู้แทนจากภาคประชาชนในพื้นที่ที่กำลังประสบปัญหาจากการไม่มีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชุมชน จำนวน 1 คน

รายชื่อผู้แทนภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนที่เข้าร่วมให้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการศึกษาฯ มีจำนวน 3 คน คือ

- 1) อาจารย์สมพร เฟื่องคำ (ตัวแทนภาครัฐ จากสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข)
- 2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อำนวยการ สุวรรณกิจบริหาร (ตัวแทนภาคเอกชน จากมหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต)
- 3) นายมนัส ศรีสมบัติ (ตัวแทนภาคประชาชน จากกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แก่งคอย จังหวัดสระบุรี)

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ที่มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2550 โดยผู้วิจัยได้เสนอผลการวิจัย แนวทางการจัดการศึกษาและปัจจัยเงื่อนไขต่างๆของกรณีศึกษา จากนั้นจึงได้สัมภาษณ์ผู้แทนภาคส่วนได้ให้ความคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย โดยกำหนดเกณฑ์ไว้ว่า หากตัวแทนภาคส่วนเห็นพ้องกับยกร่างแนวทางในการจัดการศึกษาฯ ในทางเดียวกันจำนวนกึ่งหนึ่ง คือ 2 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยยืนยันนำเสนอตามแนวทางการจัดการศึกษาที่เสนอ หากประเด็นใดที่ตัวแทนภาคส่วนไม่เห็นด้วยจำนวน 2 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยจะดำเนินการปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมตามที่ตัวแทนภาคส่วนได้เสนอแนะไว้

2. การตรวจสอบแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็น
ประชาธิปไตย ใช้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ 5 ท่าน

เกณฑ์การเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ มีดังนี้

- 2.1 เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ด้านการพัฒนา และ / หรือ ด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และปฏิบัติงาน ในสายงานดังกล่าว ไม่นต่ำกว่า 5 ปี
- 2.2 จบการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาเอก

จากเกณฑ์คุณสมบัติดังกล่าว ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ ดังรายนาม ต่อไปนี้
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจสอบขักร่างแนวทางการจัดการศึกษามีดังนี้

- 1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาวดี มิตรสมหวัง (คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2) ดร. สมเกียรติ ชอบผล (สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ)
- 3) ดร. ชัยยศ อิมสุวรรณ์ (สำนักงานศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ)
- 4) ดร. จิรพรรณ ปุณเกษม (สำนักงานคณะกรรมการเลขาธิการ สภาการศึกษา)
- 5) ดร. ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย)

ผู้วิจัยได้ขักร่างแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็น
ประชาธิปไตย เพื่อเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ พร้อมสัมภาษณ์เพิ่มเติม ในประเด็นความเหมาะสมของแนว
ทางการจัดการศึกษา ความเป็นไปได้ในการนำแนวทางการจัดการศึกษาที่ได้พัฒนาขึ้นไปประยุกต์ใช้
กับชุมชนอื่นๆ และประโยชน์ในเชิงวิชาการต่อการใช้กำหนดนโยบาย นำเสนอในช่วงเดือน มีนาคม
2550 โดยกำหนดเกณฑ์ไว้ว่า หากผู้ทรงคุณวุฒิเห็นพ้องกับขักร่างแนวทางการจัดการศึกษาฯ ในทาง
เดียวกันจำนวนกึ่งหนึ่ง คือ 3 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยยืนยันนำเสนอตามแนวทางการจัดการศึกษาที่เสนอ
หากประเด็นใดที่ผู้ทรงคุณวุฒิไม่เห็นด้วยจำนวน 3 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยจะดำเนินการปรับปรุงแก้ไขและ
เพิ่มเติมตามที่คุณวุฒิได้เสนอแนะไว้

บทที่ 4

ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ผลการวิจัย

ในบทนี้เป็นการรายงานผลการวิจัยและการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา ได้แก่

- กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเข้มแข็ง (นามสมมติ) กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี
 - กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านมั่นคง (นามสมมติ) อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
- โดยจะได้เสนอรายละเอียด ดังนี้

ตอนที่ 1 : กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเข้มแข็ง(นามสมมติ) กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี

- 1.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
- 1.2 ปัญหาของชุมชน : โครงการที่จะเกิดในชุมชน
- 1.3 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน
 - 1.3.1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก
 - 1.3.2 การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา
 - 1.3.3 การร่วมกันดำเนินการ
 - 1.3.4 การประเมินผลการดำเนินงาน
 - 1.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับ

วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

- 1.4 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้
- 1.5 ปัญหาอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

ตอนที่ 2 : กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านมั่นคง อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (นามสมมติ)

- 2.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
- 2.2 ปัญหาของชุมชน : โครงการที่จะเกิดในชุมชน
- 2.3 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน
 - 2.3.1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

2.3.2 การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา

2.3.3 การร่วมกันดำเนินการ

2.3.4 การประเมินผลการดำเนินงาน

2.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับ

วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

2.4 ปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้

2.5 ปัญหาอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

ตอนที่ 3 : สรุปผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็น
ประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา

ตอนที่ 4 : การสังเคราะห์ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาค
ประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา

ตอนที่ 1 : กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเข้มแข็ง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี (นามสมมติ)

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านเข้มแข็ง ตั้งอยู่ใน กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี มี
ระยะห่างจากตัวเมืองอุดรธานี ประมาณ 9 กิโลเมตรแต่เดิมขึ้นอยู่กับ ตำบลอุ่มจาน อำเภอกุมภวาปี และ
ได้แยกตัวมาและรวมกับอีก 12 หมู่บ้านตั้งเป็นตำบลห้วยสามพาดเมื่อปี 2505 ต่อมาเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน
2540 กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศแบ่งเขตท้องที่อำเภอกุมภวาปี 3 ตำบล คือ ตำบลอุ่มจาน ตำบล
นาม่วง และตำบลห้วยสามพาด ตั้งเป็นกิ่งอำเภอเพื่อสะดวกในการปกครอง และใช้ชื่อกิ่งอำเภอ
ประจักษ์ศิลปาคม เพื่อเตือนความทรงจำให้ประชาชนได้ระลึกถึงบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งจังหวัดอุดรธานี คือ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ที่ตั้งของชุมชนมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง

ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับ บ้านอิทุย

ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับ บ้านสังคม

ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง

1.1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

แต่ก่อนพื้นที่นี้เป็นป่า ชาวบ้านในเขตหลายจังหวัด เช่น จากจังหวัดมหาสารคาม อำเภอนาโพธิ์ อำเภอนาคู เป็นพวกแรกที่อพยพมาตั้งรกราก บุกเบิกชุมชนบ้านเข้มแข็ง (นามสมมติ) สาเหตุที่อพยพมาเนื่องจากเกิดน้ำท่วม เพราะยังไม่มีเขื่อนอุบลรัตน์ ชาวบ้านทำนาไม่ได้ ข้าวเสียหายทุกปี จึงอพยพมาอยู่ที่ใหม่ จากนั้นพวกที่อพยพมาที่หลัง ก็พวกมาจากร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ชุมชนบ้านเข้มแข็งเป็นที่อุดมสมบูรณ์ ทำนาได้ผลผลิตทุกปี บางปีถ้าแล้ง ข้าวก็ไม่ถึงกับเสียหาย ได้ผลผลิตประมาณ 70% สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นา แหล่งน้ำธรรมชาติคือหนองบึงกุง เนื่องจากแต่ก่อนเป็นป่า มีไม้กุงใบใหญ่ๆ ค้ำคั่นกันเป็นจำนวนมาก หนองบึงกุง มีน้ำตลอดปี แต่ไม่เพียงพอสำหรับการเกษตรในหน้าแล้ง ตอนหลังได้ทำการขุดลอกหนองน้ำให้ใหญ่ขึ้น เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ ในด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความเป็นเครือญาติกัน และมีการติดต่อสื่อสารอย่างใกล้ชิด การตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันในพื้นที่ชุมชน ส่วนพื้นที่ทำกินอยู่ห่างออกไปรอบๆชุมชน บ้านโนนสมบูรณ์มีพื้นที่รวมกันทั้งสิ้น 1,410 ไร่ ซึ่งเป็นที่นาทำกิน 1,380 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 97.8 ของพื้นที่

1.1.3 ประชากร

ชุมชนบ้านเข้มแข็ง มีครัวเรือน 111 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 450 คน เป็นชาย 213 คน หญิง 237 คน ส่วนใหญ่เป็นประชากรช่วงอายุ 18-49 ปี จำนวน 242 คน คิดเป็นร้อยละ 53.8 ของประชากรทั้งหมด (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2548 กระทรวงมหาดไทย) ครอบครัวมีลักษณะครอบครัวขยาย เป็นชาวพื้นเมืองอีสาน ใช้ภาษาไทยอีสาน นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบไทยอีสาน ประชากรสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา มีวิถีชีวิตเรียบง่าย

1.1.4 การบริการสาธารณะในชุมชน

การบริการสาธารณะในชุมชนบ้านเข้มแข็ง ประกอบด้วย

วัด (วัดอรุณธรรมรังสี)	1	แห่ง
โรงเรียน ระดับการศึกษาพื้นฐาน (โรงเรียนขยายโอกาส)	1	แห่ง
สถานที่เก็บกักผลผลิตส่วนรวม	1	แห่ง
ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน	1	แห่ง
โรงเรียนอนุบาลชนบท	1	แห่ง
หอกระจายข่าวหรือเสียงตามสายที่ใช้การได้ หรือวิทยุชุมชน	1	แห่ง

ทุกบ้านมีไฟฟ้าใช้ มีการสื่อสารทางโทรศัพท์ ครั้วเรือนที่มีโทรศัพท์มือถือ 80 ครั้วเรือน ครั้วเรือนที่มีโทรศัพท์ประจำบ้าน โทรศัพท์มือถือ หรือ อินเทอร์เน็ต (อย่างน้อยหนึ่งหรือหลายอย่าง) 82 ครั้วเรือน ในหมู่บ้านมีร้านขายของชำ 3 ร้าน

ชุมชนบ้านเข้มแข็ง นับว่าเป็นชุมชนที่ไม่มีปัญหาเด็กเร่ร่อน หรือถูกทอดทิ้ง ไม่มีคนพิการ ไม่มีคนติดยาเสพติด ด้านสุขภาพอนามัยไม่มีโรคติดต่อร้ายแรงในหมู่บ้าน คนอายุ 18-60 ปี มีการประกอบอาชีพและมีรายได้ จำนวน 272 คน คิดเป็นร้อยละ 99.6 ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาตนเองได้

ในด้านแหล่งน้ำธรรมชาติ มีแหล่งน้ำหนองบึงกุง มีน้ำเพียงพอใช้ในฤดูฝนและคุณภาพดี สำหรับแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น และใช้การได้ มีบ่อน้ำตื้นสาธารณะ 2 บ่อ และบ่อบาดาลสาธารณะ 2 บ่อ คุณภาพน้ำโดยทั่วไป พอใช้ได้ ปัจจุบันชาวบ้านใช้น้ำประปาหมู่บ้านของกรมอนามัย ทุกครั้วเรือนมีน้ำสะอาดสำหรับดื่มและใช้เพียงพอตลอดปี (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2548 กระทรวงมหาดไทย)

1.1.5 การศึกษาและการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาเรียนรู้ของชุมชนบ้านเข้มแข็ง พบว่ามีคนในหมู่บ้านที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ จำนวน 66 คน คิดเป็นร้อยละ 100 กำลังเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย 24 คน คิดเป็นร้อยละ 100 อยู่ระหว่างศึกษาระดับอนุปริญา/ปริญญาตรี 11 คน ส่วนคนในหมู่บ้านที่เรียนจบแล้ว ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ 307 คน คิดเป็นร้อยละ 68.2 จบมัธยมศึกษาตอนปลาย 21 คน จบอนุปริญา 9 คน และจบปริญญาตรี 3 คน

ในด้านการศึกษาอบรม พบว่าชาวบ้านได้เข้ารับการอบรมในเรื่องต่างๆอย่างหลากหลาย เช่น ด้านการเกษตร ด้านการฝึกอาชีพ และการศึกษาตามกลุ่มสนใจ ได้แก่

ด้านเกษตรกรรม	จำนวน	20 คน
ด้านอุตสาหกรรม	จำนวน	20 คน
ด้านการค้า การตลาด การบริการ	จำนวน	10 คน
ด้านการศึกษาตามกลุ่มสนใจ	จำนวน	87 คน
ด้านคุณธรรม จริยธรรม หน้าที่พลเมือง	จำนวน	30 คน
ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	จำนวน	35 คน
ด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด	จำนวน	35 คน
ด้านแม่บ้าน โภชนาการ	จำนวน	10 คน
ด้านอนามัยแม่และเด็ก	จำนวน	60 คน

ในด้านการมีส่วนร่วม พบว่าชาวบ้านได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชนหรือท้องถิ่น 110 ครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ 99.1 ของครั้วเรือนทั้งหมด มีการจัดเวทีประชาคมในการค้นหาปัญหาและจัดทำแผนชุมชน มากกว่า 6 ครั้ง และเป็นสมาชิกกลุ่มหรือกองทุนต่างๆ ทุกครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ 100

1.1.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ในหมู่บ้านนี้ ไม่มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน แต่มีผู้รู้ ผู้ชำนาญการ ด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านเกษตรกรรม	จำนวน	4 คน
ด้านการแพทย์แผนไทย	จำนวน	1 คน
ด้านกองทุนชุมชน	จำนวน	3 คน
ด้านศิลปกรรม	จำนวน	1 คน
ด้านศาสนา ประเพณี	จำนวน	1 คน

1.1.7 การคมนาคม

ชุมชนบ้านเข้มแข็ง มีเส้นทางคมนาคม เป็นถนนลาดยางติดต่อกับอำเภอต่างๆ ได้สะดวก ห่างจากตัวเมืองอุดร ประมาณ 9 กิโลเมตร โดยมีบริการรถสองแถวสาธารณะ จากตัวเมืองอุดรถึงปากทางเข้าหมู่บ้าน ค่าโดยสารคนละ 15 บาท จากปากทางจะมีรถรับจ้างเข้าในหมู่บ้านระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร สำหรับการคมนาคมภายในหมู่บ้านมีถนนลาดยาง เชื่อมต่อกับหมู่บ้านอื่น ชาวบ้านใช้รถจักรยานยนต์ และจักรยานสองล้อ เป็นหลัก โดยในปี 2548 จากข้อมูล กชช. 2 ค. ของกระทรวงมหาดไทย รายงานว่า จำนวนครั้วเรือนที่มียานพาหนะของตนเอง มีดังนี้

รถปิกอัพ	9	ครั้วเรือน	จำนวน	9	คัน
รถจักรยานยนต์	70	ครั้วเรือน	จำนวน	70	คัน
รถจักรยานสองล้อ	100	ครั้วเรือน	จำนวน	100	คัน
รถประเภทอื่นๆ (เช่น รถสองแถว รถเก๋ง รถสามล้อเครื่อง)		ครั้วเรือน	จำนวน	6	คัน

1.1.8 การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ

ชาวบ้านชุมชนบ้านเข้มแข็ง จะทำนาเป็นอาชีพหลักและมีอาชีพเสริม เช่น เฝ้าถ่าน รับจ้างทั่วไปช่วงหลังจากการเก็บเกี่ยว เลี้ยงสัตว์ ขุดบ่อเลี้ยงปลา ไม่ได้ทำอะไรทำสวนเพราะขาดแหล่งน้ำ แต่มีการปลูกไม้ยืนต้น เช่น ยูคาลิปตัสเพื่อขาย และใช้เฝ้าถ่าน เป็นจำนวนพื้นที่ 14 ไร่ ตอนนี้อยบต. ได้มาขุดลอกคลอง และทำฝายเก็บกักน้ำ คาดว่าปีหน้า ชาวบ้านจะทำการเกษตรมากขึ้น เช่น ปลูก

ข้าวโพด ปลูกผัก แดง กะหล่ำ และถั่ว ในชุมชน ชาวบ้านที่ทำการทำเกษตรผสมผสาน เป็นสมาชิก โครงการศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี มีเป็นส่วนน้อย จำนวน 10 ครัวเรือน เพราะขาดแคลนแหล่งน้ำ

ชาวบ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก (ทำนาปีละครึ่ง) จำนวน 72 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 65 ขนาดการถือครองที่ดินพบว่า ส่วนใหญ่ของครัวเรือนทั้งหมด ถือครองที่ดินจำนวน 11-20 ไร่ เป็นเจ้าของที่นา 67 ครัวเรือน ไม่มีที่นาทำกินต้องเช่าที่นา จำนวน 8 ครัวเรือน และที่ต้องเช่าที่นาทำกินเพิ่มบางส่วนจำนวน 6 ครัวเรือน ชาวบ้านมีรายได้ ครัวเรือนละประมาณ 25,385 บาทต่อปี ในปัจจุบันชาวบ้านคัดค้าน โครงการเหมืองแร่โปแตช จึงได้หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านในชุมชนนี้ไม่ต้องซื้อข้าวกิน ครัวเรือนที่มีวัว ควายไว้ใช้ของตัวเอง 12 ครัวเรือน มีควายเหล็กหรือ รถไถเล็กไว้ใช้ของตัวเอง 22 ครัวเรือน ครัวเรือนที่ต้องจ้าง ควายเหล็ก หรือ รถไถเล็ก จำนวน 67 ครัวเรือน และครัวเรือนที่ต้องจ้าง รถไถขนาดใหญ่ จำนวน 1 ครัวเรือน

การปลูกสัตว์ พบว่าในชุมชนบ้านโนนสมบูรณ์มีการเลี้ยงปลุกสัตว์ ดังนี้

เลี้ยงวัวเพื่อขาย 2 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีรายได้ ครัวเรือนละ 25,000 บาท ต่อปี

เลี้ยงควายเพื่อขาย 2 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีรายได้ ครัวเรือนละ 23,600 บาท ต่อปี

เลี้ยงหมูเพื่อขาย 2 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีรายได้ ครัวเรือนละ 23,000 บาท ต่อปี

มีการทำประมงน้ำจืด 2 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีรายได้ ครัวเรือนละ 4,000 บาท ต่อปี

ในการทำเกษตรกรรม ครัวเรือนส่วนใหญ่ใช้สินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้าง 20 ครัวเรือน ส่วนมากมีรายได้ครัวเรือนละ 14,000 บาท ต่อปี อัตราค่าจ้างประมาณวันละ 130 บาท ในหมู่บ้านนี้ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรม และแหล่งท่องเที่ยว

1.1.9 ประเพณีและวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านเข้มแข็งเป็นชุมชนชาวอีสาน ได้มีประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่ได้สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนานได้มีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี ได้แก่

เดือนอ้าย - บุญขึ้นปีใหม่

เดือนยี่ - พิธีปลงข้าว เป็นการขอขมาแม่โพสพ มิให้ตกใจก่อนนวดข้าว (ตีข้าวให้เมล็ดหลุดจากรวง)

เดือนสาม - พิธีสู่วัณข้าว หรือเรียกว่าบุญกุ่มข้าว

- บุญข้าวจี ทุกครัวเรือนทำข้าวจี (ข้าวเหนียวสุกปั้นก้อนแล้วนำไปย่างไฟให้หอม) ครัวเรือนละ 3 ปั้นเพื่อไปทำบุญตักบาตรที่วัดและเพื่อเป็นการแบ่งปันกัน

เดือนสี่	- บุญเผาสุ มีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติที่วัด
เดือนห้า	- บุญสงกรานต์ มีการทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระ
เดือนหก	- บุญบั้งไฟ - พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา
เดือนเจ็ด	- บุญเบิกบ้าน พิธีกรรมบวงสรวงหลักหมูบ้าน - พิธีเรกนา เพื่อการลงนาครั้งแรกแต่ละครอบครัวจะทำการเลี้ยงผีที่ ศาลนาของตนเอง
เดือนแปด	- บุญเข้าพรรษาทำบุญตักบาตรที่วัด ทำสังฆทานถวายผ้าอาบน้ำฝน ผู้สูงอายุจะจำศีลภาวนาที่วัดในวันพระตลอดเข้าพรรษา
เดือนเก้า	- บุญข้าวประดับดิน โดยชาวบ้านแต่ละครอบครัวห่อข้าวเหนียว พร้อมกับข้าว เป็น 2 ห่อ ห่อใหญ่และห่อเล็ก ห่อใหญ่ นำไปถวาย พระ ส่วนห่อเล็กเอาฝังดินเพื่อขอบคุณแม่พระธรณี
เดือนสิบ	- บุญข้าวสาก ชาวบ้านนำข้าวสาก (กระยาสารท) ที่กวนไว้ไปทำบุญ ตักบาตรที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว
เดือนสิบเอ็ด	- บุญออกพรรษา
เดือนสิบสอง	- บุญข้าวเฒ่าและบุญกฐิน

ในชุมชนบ้านเข้มแข็งนี้ มีการยึดถือประเพณี ประกอบพิธีกรรมเหมือนเดิม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มคัดค้าน และฝ่ายสนับสนุนโครงการฯ จะเปลี่ยนไป กล่าวคือไม่ทำบุญร่วมกัน เช่น บุญกฐิน บุญเดือนสี่ แม่แต่งงานบุญฉาบปัดกิจศพ ก็ไม่ทำร่วมกัน ทั้งนี้เพราะอุดมการณ์ไม่เหมือนกัน ชาวบ้านเคยคุยกันแต่ตกลงกันไม่ได้ ไม่ยอมกัน ก็เลยไม่ร่วมบุญกัน ต่างคนต่างทำ

1.2 ปัญหาของชุมชน : โครงการเหมืองแร่ไต้หวันโปแตช

ชุมชนบ้านเข้มแข็ง อยู่ในกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี เป็นชุมชนชาวภาคอีสานที่มีชีวิตสงบเรียบง่าย ทำนา หาปลา เก็บผัก เฝ้าถ่าน เหมือนชุมชนในภาคอีสานทั่วไป ชุมชนบ้านเข้มแข็งเป็นแหล่งทำนาได้ผลผลิตดี ถึงบางปีฝนแล้งก็ยังได้ข้าวพอกินไม่มีใครจะนึกมาก่อนเลยว่าใต้ผืนนาอันเขียวขจีนี้ จะมีแร่ธาตุที่มีค่ามหาศาล อยู่ใต้ดินเมืองอุดรธานี

เมื่อ พ.ศ. 2516 กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม เริ่มโครงการสำรวจแร่โปแตชในภาคอีสาน (พ.ศ. 2516-2526) ในเนื้อที่ 16,640 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 15 จังหวัด และได้สำรวจ

พบแร่โปแตซทั้งในแอ่งโคราชและสกลนครในพื้นที่หลายจังหวัด โดยเฉพาะที่จังหวัดอุดรธานีพบแร่โปแตซชนิดดี มีปริมาณมากเป็นอันดับ 3 ของโลก (ปรกรณ์ สุวานิช, 2546, อ้างอิงใน เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการเหมืองแร่โปแตซ จังหวัดอุดรธานี : ปัญหาและแนวทางการแก้ไข) ผลสำรวจพบว่า แหล่งอุดรใต้(แหล่งแร่สมบูรณ์) ครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล คือ ตำบลโนนสูง ตำบลนาม่วง ตำบลหนองไผ่ และตำบลห้วยสามพาด มีปริมาณแร่สำรอง 300 ล้านตัน ส่วนแหล่งแร่อุดรเหนือ มีปริมาณแร่สำรอง 1,000 ล้านตัน (แร่โปแตซมีประโยชน์ในการทำปุ๋ยเคมี และอุตสาหกรรมอื่นๆ อีกมาก แต่ในการสกัดแร่โปแตซ จะทำให้เกิดเกลือจำนวน 2 เท่าของแร่โปแตซที่ได้)

หลังจากพบแหล่งแร่โปแตซแล้ว กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม ได้มีคำสั่งระงับการสำรวจแร่โปแตซ เมื่อปี 2524 และให้เอกชนยื่นขอสิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตซในภาคอีสาน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2527 บริษัท เอโปแตซ จำกัด(นามสมมติ) ซึ่งเป็นบริษัทผลิตปุ๋ยของอเมริกา ได้รับสิทธิตามคำประกาศของกระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมทรัพยากรธรณีกับบริษัทฯ ลงนามในสัญญาให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตซ จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2527 ต่อมา เมื่อปี 2536 บริษัทเอโปแตซ ได้เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัท บีโปแตซจำกัด และแจ้งให้รัฐบาลทราบ (บริษัทบีโปแตซจำกัด นี้ มีบริษัท ซี (นามสมมติ) จากแคนาดา ถือหุ้นใหญ่) บริษัทฯ มีพื้นที่ในครอบครองเพื่อสร้างอาคารและโรงแยกแร่ประมาณ 1,300 ไร่

ในส่วนของภาครัฐได้มีการผลักดันแก้ไขกฎหมายแร่ เพื่อให้ทำเหมืองได้ดินได้ลึกลงไป 100 เมตร โดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดิน (ช่วงพิจารณา พ.ร.บ. แร่ ฉบับใหม่ พ.ศ. 2541-2545) และสัญญาที่ทำไว้กับบริษัทบีโปแตซ เป็นสัญญาที่รัฐเสียเปรียบมาก ประชาชนขาดการรับรู้ข้อมูล ขาดการขาดการมีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชน ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นคือ โอกาสที่จะเกิดแผ่นดินทรุดจากการทำเหมืองได้ดิน กองเกลือที่เหลือจากการสกัดแร่ในปริมาณมหาศาล จะเกิดการปนเปื้อนทำให้ดินเค็มเพาะปลูกไม่ได้ เกลือปนเปื้อนลงไปแหล่งน้ำทำให้ใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคไม่ได้ เมื่อธรรมชาติถูกทำลายวิถีชีวิตของชุมชนที่เป็นชาวนาอาชีพธรรมชาติก็ต้องเปลี่ยนไปเพื่อแลกกับ ค่าภาคหลวงแร่ที่รัฐจะได้รับจากการทำเหมือง 22 ปี ประเทศไทยได้ 15,400 ล้านบาท ส่วนบริษัทฯ ได้รับ 220,000 ล้านบาท ต่างกัน 14 เท่า และชาวบ้านยังจะได้รับผลกระทบจากการทำเหมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environment Impact Assessment : EIA) มีข้อบกพร่องผิดพลาดมาก (รายละเอียดในภาคผนวก) ดังนั้น ประชาชนในพื้นที่จึงเกิดการรวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกัน และเคลื่อนไหวทางสังคมคัดค้าน โครงการเหมืองได้ดินและเรียกร้องการมีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลต่อวิถีชีวิตชุมชน

ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ถือหุ้นจากบริษัทต่างชาติ บีโตะแดช เป็นนายทุนไทย คือ บริษัท ดี (นามสมมติ) เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548 แต่แม้ว่าจะเป็นทุนต่างชาติหรือทุนไทย การต่อสู้เพื่อจะมีส่วนร่วมในโครงการ เพื่อจะมีสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนยังคงดำเนินต่อไป

ในปัจจุบัน ยังไม่มีการสร้างเหมืองใต้ดินโตะแดช ที่จังหวัดอุดรธานี บริษัทฯพยายามจะทำการสำรวจรังวัดปักหมุดเขตที่จะทำเหมืองเพื่อประกอบการยื่นขอประทานบัตรอนุญาตทำเหมืองแต่ชาวบ้านยังเผอเรววังพื้นที่ไว้ ไม่ให้เจ้าหน้าที่ของบริษัทฯเข้ามาทำการรังวัดปักหมุดได้

1.3 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน

จากการที่ภาครัฐและบริษัทเอกชน ได้เซ็นสัญญาเพื่อที่จะทำโครงการเหมืองแร่ใต้ดิน โตะแดช ในชุมชน ที่จะผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านอันถือเป็นการคุกคามต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ ชาวบ้านจึงเกิดการรวมตัวกัน เรียนรู้ร่วมกัน และเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการตัดสินใจที่จะเลือกแนวทางการพัฒนา แนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชนเอง จากที่ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในโครงการ ก็ได้ร่วมรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร ชาวบ้านมีการเรียนรู้ เกิดมโนสำนึก เกิดความตระหนักในปัญหา ได้เกิดการรวมกลุ่มองค์กร ชุมชน เรียนรู้ ร่วมกัน แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ได้มีการลงมือปฏิบัติเพื่อที่จะแก้ปัญหา ได้มีการประเมินผลการดำเนินงาน ได้มีการสร้างความรู้ใหม่ และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต ผลจากการเรียนรู้นี้ได้สร้างเสริมพลังอำนาจแก่ภาคประชาชน ให้สามารถมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูล มีส่วนร่วมในการให้ความเห็น มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการร่วมกับภาครัฐ มีส่วนร่วมคิด ตัดสินใจ และร่วมดำเนินการตรวจสอบด้วย

ในที่นี้จะขอวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน โดยจะนำเสนอประเด็นการวิเคราะห์ 5 ประเด็น ตามลำดับดังนี้

- 1.3.1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก
- 1.3.2 การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา
- 1.3.3 การร่วมกันดำเนินงาน
- 1.3.4 การประเมินผลการดำเนินงาน
- 1.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับ วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

1.3.1 การรับรู้และการสร้างมโนสำนึก

หลังจากที่ได้มีการสำรวจพบแร่โปแตชในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งรัฐบาลและบริษัทเอกชนคือบริษัท เอ โปแตช เช่นสัญญาให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตช จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2527 แต่ชาวบ้านได้มีสิทธิจริงในการรับรู้ข้อมูล (Right to Know) ว่าจะมีโครงการเหมืองแร่โปแตช เมื่อ พ.ศ. 2541 เป็นเวลาหลังจากนั้น 14 ปี

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านถึงจุดเริ่มต้นการรับรู้ข้อมูลโครงการ ชาวบ้านได้เล่าว่า บริษัทได้เข้ามาในพื้นที่ มาประชาสัมพันธ์โครงการเหมืองแร่ฯ พูดถึงแต่ผลดี ผลประโยชน์ต่างๆ ซึ่งจริงๆแล้วชาวบ้านยังไม่รู้เลยว่า “โปแตช” มันคืออะไร

“บริษัท เข้ามาประมาณปี 41 เข้ามาประชาสัมพันธ์โครงการนี้ ช่วงนั้นผมเป็นผู้ใหญ่บ้านก็มาติดต่อผม ไอ้ตัวเริ่มคัดค้านก็ผมนี่แหละก่อนเค้า ทีนี้จะถูกฆ่าก็ผมนี่แหละก่อนเค้า จริงๆ แล้วยกก่อนหน้านี้ มันก็เข้ามาอยู่ แต่ยังไม่เป็นทางการก็เข้ามาหาผู้นำ เกี่ยวกับการที่มันจะทำเหมือง ทีนี้มันมาพูดเรื่องที่ดินก่อน เข้ามาหาผมเรื่องที่ดินก่อน พอมันเข้ามาพูด แล้วก็เชิญผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำ ไปประชุมที่โรงแรม แล้วก็เชิญ ชกส. ด้วย คือมันเกี่ยวกับพื้นที่ ในรัศมีของโครงการ ทีแรก บริษัทก็จะซื้อที่ดินของชาวบ้านทั้งหมด พอเค้าให้ ชกส. ประเมินที่ดิน เพราะว่าชาวบ้านเป็นลูกหนี้ ชกส. หมดเลย ชกส. ประเมินราคาอย่างต่ำก็ไร่ละ 50,000 บาท ห่างจากถนนใหญ่ 3-4 กม. แต่ก็ขึ้นอยู่กับบางแปลง ที่บางแปลงเป็นที่ราบทำนาข้าวได้ดีก็ราคาสูงหน่อย 50,000-70,000 บาท แต่ในเขตตำบลหนองไผ่ จะเป็นไร่ละ 100,000 บาท เพราะขึ้นอยู่กับอำเภอเมือง ที่โครงการก็อยู่เขตหนองไผ่ นั่นแหละ หลังจากนั้นบริษัทก็เลิกพูดเรื่องซื้อที่ดิน เพราะมันไม่สามารถจะซื้อได้เพราะราคาสูงเกินไป ช่วงปี 41 มันมาพูดเรื่องที่ดิน และหลังจากนั้นก็พูดประชาสัมพันธ์แต่ก็ประปราย ส่วนมากจะไปลงเป็นจุด เอาชาวบ้านมาฟังแล้วก็สอบถามผู้นำเอาผู้นำไปประชุม มันมาหาผมเรื่อยๆ พวกฝรั่งพวกบริษัท จากนั้นก็เงียบๆ ไป มาชัดเจนก็ปลายปี 43-44 พวก NGO เข้ามาพูดเรื่องโครงการเหมืองแร่และผลกระทบต่างๆ เรื่องของรายได้ ค่าภาคหลวงว่ารัฐได้ก็เปอร์เซ็นต์ มาเปรียบเทียบอะไรให้ฟัง ก็เลยเริ่มศึกษาจากข้อมูลที่พวก NGO ให้มา ”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

ผู้ให้สัมภาษณ์ผู้หนึ่งเล่าให้ฟังถึงจุดเริ่มต้นการรับรู้ข้อมูลโครงการของชาวบ้านว่า

“วันนั้นงานบุญที่วัดบ้านเข็มน้ำชาวบ้านก็มาทำบุญเยอะ มีผู้ชายคนหนึ่งขึ้นไปบนศาลาวัด ก็คุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ก่อน จากนั้นก็ลุกขึ้นไปหยิบไมโครโฟนมาพูดถามว่า ชาวบ้านรู้หรือเปล่าว่าจะมีเหมืองแร่โปแตชจะมาตั้งในหมู่บ้านนี้? เจียบ – ไม่มีเสียงตอบใดๆ คนฟังก็นิ่งๆ เพราะไม่รู้ว่ามันคืออะไร พอเช้าผู้ชายคนนั้น เขาก็ไปนั่งกินข้าวร้านในหมู่บ้าน แล้วก็มีคนมาหา มากุย 2 – 3 คน”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

การรับรู้ข้อมูลของชาวบ้านได้เกิดขึ้นแล้วพร้อมกับคำถามแรกของนักพัฒนาจากองค์กรเอกชน (NGO) คนหนึ่งบนศาลาวัด จากการสัมภาษณ์ NGO คนดังกล่าวถึงแรงบันดาลใจ พบว่า

“ก็ทำงานเกี่ยวกับเรื่องดินเค็มของภาคอีสานอยู่ก่อน พอได้ยินข่าวเรื่องโปแตช ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ในเมืองไทยและยังไม่มีใครศึกษา จึงสนใจ ก็ไม่รู้จักใคร ก็เลือกที่จะเข้าไปที่วัดก่อน และไปวันที่มีงานบุญเพราะชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่วัด”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

การเลือกยุทธวิธีที่จะเปิดประเด็นคำถามกับชาวบ้าน น่าสนใจอย่างยิ่ง การตั้งคำถาม (Problem-posing method) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยตรง การชักชวนเพื่อที่จะให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ไม่ได้ใช้วิธีปลุกระดมหรือโฆษณาชวนเชื่อว่าเหมืองใต้ดินโปแตชไม่ดี แต่เขาเลือกใช้วิธีเปิดประเด็นคำถาม นำเอกสารไปให้ศึกษาและพูดคุยเสวนา (Dialogue) และก็ได้ผล คำถามบนศาลาวัดยังค้างคาใจชาวบ้านบางคน แล้วชาวบ้านที่สนใจจริงๆก็จะมาถาม และเป็นการได้คัดกรองผู้นำตามธรรมชาติ ด้วย จากนั้นก็เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนเสวนากัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของเปาโล แพร์รี่ ที่ว่า “การเสวนาเป็นการพูดคุยอย่างวิพากษ์วิจารณ์ และมีจุดมุ่งหมายที่การต่อสู้และการปลดปล่อยการกดขี่ครอบงำ เนื้อเรื่องที่จะใช้เสวนาอาจเกี่ยวข้องกับสภาพความจริงของประชาชน การเสวนาไม่ใช่การเกลี้ยกล่อมให้คนเชื่อหรือแถลงการณ์ ไม่ใช่เป็นการพูดทางเดียว” และ “การได้ตั้ง

ประเด็นคำถามให้ชาวบ้าน (problem-posing method) ได้คิดต่อ ได้แสวงหาคำตอบ และเลือกทางเดิน เป็นการถูกต้องแล้ว เพราะชาวบ้านนั้นแหละที่จะเป็นผู้ที่ต้องสามารถต่อสู้และปลดปล่อยแอกอันหนักนั้น” (เปาโล แฟร์, 2517 : 9)

นักพัฒนาองค์กรเอกชนที่เข้ามาศึกษาและทำงานร่วมกับชาวบ้านในชุมชนบ้าน โนนสมบูรณ์มี 2 คน จากคนแรกที่เปิดประเด็นคำถามกับชาวบ้านแล้ว เขาก็ตรวจสอบข้อมูลว่าจะมีโครงการแน่ จึงชักชวนเพื่อนที่ศึกษาเรื่องนิเวศวัฒนธรรม ผู้นำภาคอีสาน มาทำงานในพื้นที่ด้วยกัน

จากการสัมภาษณ์ NGO คนหลังถึงช่วงแรกของการทำงานกับชาวบ้านที่นี่พบว่าการทำงาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในช่วงแรกนั้น ต้องใช้ความพยายาม ใช้เวลา และต้องใกล้ชิดกับชาวบ้านมาก

“การสร้างการรวมกลุ่มกับชาวบ้านใช้เวลานาน ไม่ใช่ว่าลงพื้นที่ครั้งสองครั้งแล้วจะทำได้ มันใช้เวลาเป็นปี กว่าจะทำให้ชาวบ้านรวมกลุ่มได้ วิธีของเราที่ใช้วิธีง่ายๆ คือทำอย่างไรให้ชาวบ้านรู้ข้อมูล เราก็ระดมให้ข้อมูลชาวบ้าน ย่อยข้อมูล แล้วก็ประชุมชาวบ้าน บ้านนู้นบ้านนี้ ทั้งตอนกลางวัน ตอนกลางคืน จนถึงเวลาหนึ่งมันสุกงอม พอประเมินถึงความกระตือรือร้นถึงการพูดคุยของชาวบ้านในพื้นที่ หลังจากเราให้ข้อมูลไป เขาตอบรับอย่างไร ตอนแรกเดินเป็นบ้านๆ เลย เคาะประตูบ้านเป็นบ้านๆ เลย พอสร้างความไว้วางใจได้ เราก็ถึงจะชวนประชุมเป็นกลุ่มๆ กลุ่ม 10 คน 15 คน 20 คน บ้านไหนได้เฮอะก็เฮอะ ก็ประชุมตามศาลาวัด ตามศูนย์ชุมชนอะไรแบบนี้ ก็คุยทุกวัน ทุกคืน ไปกัน 30, 40, 50 บ้าน ไปกันทุกวัน ไปกันตลอด เราก็มองว่าชาวบ้านไหนสนใจต่อ เราก็ชวน ก็เอาแต่ละบ้านมาประชุมรวมกันมันก็เลยสร้างกลุ่มได้ สร้างองค์กรชาวบ้านได้ ก็กระบวนการนี่ก็ 2-3 ปี”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ถึงช่วงแรกของการเรียนรู้ของชาวบ้านว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ซึ่งพบว่าไม่ง่ายเลยในการสร้างความเข้าใจกับชาวบ้าน

“การเริ่มต้นของที่นี่ก็ลำบากนะ กว่าชาวบ้านจะเข้าใจ กว่าจะรวมกันได้ ผมเนี่ยทั้งวันทั้งคืนเลยนะ ไม่ได้หลับได้นอน ไปครั้งแรกเนี่ย 3 คนเอง ไป

หาคุยชาวบ้าน ก็อาศัยว่าเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน คนรู้จักเยอะ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านอื่นเค้าก็รู้จัก ไปก็เค้าก็ให้ความร่วมมือดี ไปถึงบ้านไหนก็แจกใบปลิว เรื่องผลกระทบโครงการเหมืองแร่ เดินคุย เดินพูดกับชาวบ้านนี้แหละ เราก็ได้เอกสารจาก NGO แล้วก็ไปที่รัฐสภาเรื่องกฎหมาย พ.ร.บ. แร่ ก็ไปเห็นตรงนั้นแหละที่ชัดเจน การแก้กฎหมายให้ทำเหมืองได้ดินได้ ก็ไปได้เอกสารจาก ส.ว. อีก ไปเรื่องกฎหมายไปหลายครั้ง ไม่ใช่ครั้งเดียว สมมุติว่าถ้าไม่มี NGO เข้ามา แล้วเราจะรู้แค่นี้แหละ เราก็คงไม่รู้หรอก ก็คงจะรู้ว่ามันจะดี มันจะเจริญ ถ้าพูดเรื่องผลกระทบ ก็ไม่รู้เรื่อง ถ้าไม่มีพวกนี้เข้ามา ก็คงไม่รู้ เค้าเอาเอกสารมาให้มาศึกษา เราก็ค่อยบอกชาวบ้าน ถ้าไม่มีเอกสารชาวบ้านก็ไม่เชื่อ เราก็ไปกับพวก NGO นี้แหละไปคุยกับชาวบ้าน เอาตัวเราประกันว่าเป็นเรื่องจริง เอาบัตร ออบต. ให้ดูว่าเมื่อก่อนผมเป็นผู้ใหญ่บ้านนะ เราก็คุยกับชาวบ้าน เอาเอกสารจาก ส.ว. มาให้ชาวบ้าน และหลังจากชุมนุม ผู้ว่าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด ชาวบ้านยิ่งเชื่อมากเลย ”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

ในประเด็นของการรับรู้เรื่องโครงการฯ ผู้ให้ข้อมูลหลักผู้หนึ่งได้กล่าวว่

“พอมีข่าวว่าจะมีเหมืองในหมู่บ้านนี้ก็มีคนตั้งประเด็น ครั้งแรกคนที่สนใจจริงๆ ก็อาจจะจะเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชน แต่ชาวบ้านกับ NGO มีข้อมูลเท่ากันเพราะมันไม่เคยมีเหมือนแร่โปแตชมาก่อน ไม่มีใครรู้ว่ามันคืออะไร หลังจากนั้น ฝ่าย NGO ก็ไปทำงานว่ามันคืออะไร เกิดแล้วจะเป็นอย่างไร แล้วก็มาเล่าให้ชาวบ้านฟัง”

(ผู้สื่อข่าวท้องถิ่น, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเรื่องโครงการเหมืองแร่ได้ดิน ของชุมชนบ้านเข้มแข็ง เริ่มต้นจากนักพัฒนาองค์กรเอกชน 1 คน เข้าไปในพื้นที่จุดประกายคำถาม และได้พูดคุยกับชาวบ้าน และผู้นำในท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้ พูดคุยจากปากต่อปาก (Dialogue) จากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่ง จนชาวบ้านเกิดความเข้าใจ เกิดความตระหนัก ในหมู่บ้านหนึ่ง แล้วขยายผลพูดคุยยังหมู่บ้านอื่นๆ ขยายผลไปเรื่อยๆ ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านถึงช่วงต่อมา

“เราเริ่มแรก มี 20-30 คนก็ประชุม ตามบ้าน ตามหมู่บ้าน อาศัยเวลา
ตอนพักจากการทำงานตอนเย็นมา ก็ไปหาอบกบ้านนั้น บ้านนี้ ไป
เรื่อยๆ ประชุมสัจจะไปเรื่อยๆ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในช่วงแรกของการเรียนรู้ในการสร้างเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนที่สำคัญที่สุดคือ การสร้าง
มโนสำนึก ให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจ เข้าใจตนเอง เข้าใจวิถีชีวิต เข้าใจชุมชน เข้าใจเรื่องของโครงการ
และผลกระทบ เข้าใจในความสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับที่ เปาโล แพร์ ได้แนะนำไว้ว่า
“เนื้อหาขั้นแรกก็จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสำนึกของผู้ถูกกดขี่ ประชาชนต้องรับรู้สถานการณ์ที่แท้จริงของ
การกดขี่” ในที่นี้คือ การเอารัดเอาเปรียบของภาครัฐ ใช้อำนาจในการอนุมัติโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถี
ชีวิตของชุมชน โดยชุมชนนั้นไม่มีโอกาสได้ตัดสินใจในการดำเนินวิถีชีวิตของตน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดมโนสำนึกได้ ชาวบ้านหลายคนให้ความเห็นว่า

“การสร้างจิตสำนึก ก็พูดคุยกัน คิดไตร่ตรอง ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้หลักผู้ใหญ่
ก็บอกว่า เราอยู่กันมานานแล้วนะ ที่ผ่านมาก็หลายๆ ชั่วโคตร ก็อยู่
กันได้โดยไม่มีไอนี้ แล้วคนที่จะมาขอโซ่ได้ถุนบ้านเราไม่เคยมี ตั้งแต่
ก่อนพ่อเนี่ยเคยได้ยินปู่พูดว่าเหนือฟ้าก็คือกรรมสิทธิ์ของเรา สุดฟ้าแล้ว
ก็สุดดินคือกรรมสิทธิ์ของเรา นี่ละคือจิตสำนึกเราที่บวกกัน คือ ความ
จริงและการเป็นอยู่ที่ผ่านมา แล้วอนาคตมองยังไง คนหลายๆ คนก็ไป
ศึกษาดูงาน ไปดูที่มันเป็น อย่างที่ ราสีไสล แล้วก็ลำนน้ำเสียว แล้วก็
หลายๆ ที่ไป ก็เลยมองให้เห็นว่าความจริงใจของรัฐอยู่ขนาดไหน ความ
จริงใจของพวกเรายู่อขนาดไหน อย่างความจริงใจของรัฐดูได้ง่ายๆ เลย
กฎหมายมันเอื้อประโยชน์ให้แก่เงินทุนทั้งหมดเลยนะ เมื่อก่อนไม่มีคำ
ว่าจะมาจำกัดสิทธิของเราแต่ 100 เมตร มันก็ดันออกมาจนได้ ก็เห็น
ได้ว่ารัฐเอื้อยังไง ไม่เอื้อยังไง อย่างพวกพ่อ นี่ที่ไปเห็นหลายๆ มันก็
เกิดจิตสำนึกได้ ยังไงๆ ก็จะมีผู้ ผู้เป็นคนสุดท้าย เหลือคนเดียวก็จะผู้
ถึงมันจะแก้ไขยังไงก็ไม่ได้อยู่ที่นั่นแหละ เทคโนโลยีก็ไปดูอย่างแม่เมาะ
บอกว่าแม่เมาะเทคโนโลยีเขาดี ใ้ฝุ่นที่มันออกมา มันบอกว่าไม่เป็น

อะไร มีบอร์ดตรวจวัดอากาศทุกที่ ไปแล้ว 10 วัน ก็อยู่อย่างนั้นแหละ
เขียนไว้แต่ไม่ทำจริง วันนี้อากาศเท่านั้นเท่านี้ ดูอย่างไรก็ไม่เชื่อถือ
เทคโนโลยี”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

จากการสัมภาษณ์นักพัฒนาองค์กรเอกชนถึงจิตสำนึกของชาวบ้านได้ให้ความเห็นว่า

“จิตสำนึกอุดมการณ์ชาวบ้านก็เป็นอุดมการณ์ชวานาธรรมดา นี้ละไม่ได้มี
อะไรวิเศษซับซ้อน มันฝังรากลึกอยู่ในจิตใจของเขาอยู่แล้ว เขาก็มองแค่
เพียงว่าเหมืองโปแตชมันจะกระทบกับวิถีชีวิตเขา เรื่องแผ่นดินทรุด เรื่องไร
เรื่องนา ไม่ได้คิดอะไรซับซ้อน เขาก็คิดว่าถ้ามีเหมืองแร่โปแตชมา เขาทำนา
ไม่ได้ หาอยู่หากินไม่ได้ เพราะว่าข้าวเป็นปัจจัยหลักในวิถีชีวิตของเขา เขา
จำเป็นต้องทำนา คนส่วนใหญ่ ไม่ได้ซื้อข้าวกิน ส่วนใหญ่ทำนาเพื่อเก็บ
ข้าวไว้กิน ซึ่งมันจะไปทำลายความมั่นคงทางพื้นดินของเขา”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านคนหนึ่งก็ได้ถ่ายทอดความภาคภูมิใจในการเป็นชวานาซึ่งสอดคล้อง
กับที่นักพัฒนาองค์กรเอกชนกล่าวถึงจิตสำนึกชวานา ชาวบ้านคนดังกล่าวให้ความเห็นว่า

“เราภูมิใจที่เป็นชวานามีบ้านอยู่ มีนาข้าว มีวัวมีควายเป็นของตัวเอง เรา
เลือกเป็นชวานาดีกว่าเป็นคนงานรับจ้างอยู่ในเหมืองใต้ดิน”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

อาจจะกล่าวได้ว่ามนโสนำนึกของชาวบ้าน เกิดจากความเข้าใจในตนเอง เข้าใจถึงความสัมพันธ์
กับสรรพสิ่งต่างๆ การได้ไปเห็นสภาพจริง การพูดคุยเสวนา และการคิดไตร่ตรองได้ช่วยทำให้เกิด
จิตสำนึก เกิดโลกทัศน์ใหม่ มีมุมมองต่อโลกใหม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของแฟร์ที่กล่าวว่า “ผู้
ถูกกดขี่จะสามารถปลดปล่อยตัวเองได้ ก็ต่อเมื่อประชาชนรู้ว่าเขาเป็นใคร มองทะลุถึงระบบของสังคมที่
เขาอยู่ รับรู้สภาพการณ์ที่แท้จริงของการกดขี่ เขาต้องมองโลกในแง่ใหม่สภาพความจริงทางสังคมต่างๆ
ที่กำลังเกิดขึ้นนี้ มันไม่ได้เกิดมาโดยความบังเอิญ มันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ เพราะฉะนั้นเมื่อมัน
จะต้องเปลี่ยนแปลง มันก็จะไม่เปลี่ยนแปลงเพราะความบังเอิญ แต่จะต้องเปลี่ยนด้วยน้ำมือของมนุษย์
นี่เอง” (2517 : 30) และ “สำนึกที่แท้จริงนั้น ทุกคนต้องเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง ไม่ใช่เปลี่ยนเพื่อผู้อื่น

บางครั้งเราอาจจะเสนอแนะวิธีแก้ปัญหาก็ได้บ้าง แต่พอถึงขั้นลงมือเปลี่ยนแปลงจริงๆ เจ้าของปัญหา จะต้องเปลี่ยนแปลงและแก้ปัญหาคด้วยตัวเอง” (2517 : 181)

หลังจากชาวบ้านได้มีการรับรู้ เรียนรู้ จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างลึกซึ้ง เรียนรู้ จากการศึกษาเอกสาร เรียนรู้จากการประชุม การจัดเวทีสัญจร เรียนรู้จากการไปดูงาน ชาวบ้านก็เริ่มเกิด ความเข้าใจ เกิดความตระหนัก เกิดสำนึก เกิดความต้องการจะแก้ปัญหาร่วมกัน เรียกร้องการมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจโครงการที่จะมีผลกระทบต่อชุมชนของตน ชาวบ้านจึงตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้านเมื่อ ปี 2545 ใช้ชื่อว่า “กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี” ปัจจุบันมี สมาชิก ประมาณ 600 คน ช่วงเวลาการ เรียนรู้และสร้างมโนสำนึกของชุมชนใช้เวลาประมาณ 2 - 3 ปี ซึ่งจะเห็นว่าการใช้เวลาในการสร้างมโน สำนึก ใช้เวลานานเป็นปีๆ ในเรื่องนี้ แฟรี่ได้อธิบายว่า “สำหรับชาวบ้านที่ยังไม่มีความตระหนัก หรือ ความรู้สึกที่ตัวเองถูกกดขี่มาก่อน อาจต้องใช้เวลาในการเรียนรู้ตัวเอง เรียนรู้สภาพการณ์ เรียนรู้โลก เขาจะต้องมองโลกในแง่ใหม่ ไม่ใช่โลกที่ปิดกั้นหาหนทางไปไหนไม่ได้ เขาจะต้องเข้าใจว่า สภาพที่เขา กำลังประสบอยู่นั้นเป็นเพียงสภาพการณ์ที่จำกัดอันหนึ่งที่เขาจะเปลี่ยนมันได้”

1.3.2 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

หลังจากที่ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันตั้งเป็นองค์กรชาวบ้านคือ กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี แล้ว ก็ได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาเพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการฯ เส้นทางแห่งการเรียนรู้ของชาวบ้าน จากปี 2545 จนถึงปัจจุบัน ก็ยังไม่หยุดนิ่ง ยังคงก้าวเคลื่อนต่อไปเรื่อยๆ ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

จากการสัมภาษณ์แกนนำชาวบ้านในพื้นที่ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของกลุ่มว่า

“พอตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี สมาชิกมีราวๆ ห้าหกร้อยคน หลังจากนั้นก็เริ่มยื่นหนังสือ ยื่นทุกที่แหละที่มีส่วนเกี่ยวข้อง แม้กระทั่ง สถานทูตแคนาดา ก็ไป ไป 2 ครั้ง ยื่นเรื่องกฎหมายแร่ ยื่นเรื่องผลกระทบ โครงการ เรื่องรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม ยื่นทุกที่แหละ สำนักงานยก ยื่นที่สภา ยื่นผู้ตรวจการรัฐสภา ยื่นกรรมการสิทธิฯ ยื่นกรรมการข้อมูล ข่าวสารฯ ยื่นไปหมด ไปกระทรวงอุตสาหกรรม ยื่นให้เค้าตรวจสอบ EIA ใหม่”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านอีกคนหนึ่งได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

“การเรียนรู้ ก็นับว่าได้เรียนรู้พอสมควร เราเรียนรู้จากการประชุมแล้ว
นำเสนอ จุดอ่อนของเราเป็นยังไง จุดแข็งของเราเป็นยังไง จุดอ่อน จุดแข็ง
ของชาวบ้าน ของแกนนำ เราก็จะมาวิเคราะห์กัน กับชาวบ้านยังไม่รู้เรื่อง
กฎหมาย เรื่องสิทธิ ที่ปรึกษาก็ไปหาวิทยากรมา เราก็ประชุมร่วมกัน
ประสานงานกัน ประชุมกันทุกวันอาทิตย์ เอาปัญหาวิเคราะห์กัน”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในประเด็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านนี้จากการสัมภาษณ์นักพัฒนาองค์กรเอกชนถึง
วิธีการจัดการเรียนรู้ พบว่าปัญหาการสื่อสารเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะการสื่อสารในเรื่องที่ดูเหมือนจะ
แปลกใหม่สำหรับชาวบ้าน

“ข้อมูลที่ยากๆ ต้องมาทำให้ง่ายเพื่อที่จะนำไปสู่ชาวบ้าน แล้วก็ไปพูดไปคุย
วันอาทิตย์ ไม่มีการจัดเป็นหลักสูตรอาจไปอธิบาย แล้วก็มีส่วนที่อยู่ในพื้นที่
ก็เอาเรื่องที่ยากๆ ไปอธิบายกับชาวบ้านต่อ แล้วในเวทีวิชาการ เวที
สาธารณะช่วยได้มาก เช่น เรื่องแหล่งน้ำ กลุ่มน้ำ เวทีสาธารณะ เวทีต่างๆ ที่
มันเกิดขึ้น มันช่วยได้ เพราะเขาสนใจประเด็นที่มันเกิดขึ้น เขาสนใจอยู่แล้ว
เขาก็จะมานั่งฟัง เขามาจับประเด็น ทำความเข้าใจของเขาได้ ชาวบ้านเองก็
เรียนรู้จากหลายอย่าง พอคนนี้รู้ปุ๊บ ก็บอกกันคุยต่อกัน คุยกันเอง ก่อนที่เขา
จะมีวิทยุชุมชน เขาก็ผ่านการคุยกันเอง ผ่านการประชุมเป็นหมู่บ้านๆ
ตระเวนคุยกัน พอชาวบ้านคนที่เป็นหัวๆ เป็นแกนน้อยพอเขาเริ่มรู้ข้อมูล
เขาก็จะไปคุยต่อ การคุยต่อ มันก็จะเป็นวงเล็กๆ วงใหญ่ รวมทั้งระดับใน
จังหวัดเอง ก็มีนักวิชาการของจังหวัดสนใจเปิดเวทีสาธารณะบ้าง จากการที่
เขารู้กันแบบไม่ค่อยเข้าใจ พอเขามาร่วมเวที เขาก็จะเข้าใจ เชื่อมมันมากขึ้น
เพราะเขาเริ่มรู้ข้อมูล อันนี้เป็นเรื่องข้อมูลโครงการ ส่วนเรื่องสิทธิ เรื่องนี้เขา
ไม่รู้ ในระหว่างการเรียนรู้ข้อมูล ก็ได้เรียนรู้จากการต่อสู้ด้วย ไม่ใช่ที่เรา
รู้ทุกอย่างตอนเริ่มต้น เหมือนไปแต่ชคืออะไร ทำไม่ต้องมาทำในพื้นที่นี้
ทำไมเยอะขนาดนั้น 70,000 ไร่ที่ขอประทานบัตร ส่วน EIA ที่เขียนที่เถียง
กันอยู่เป็น Site เล็กๆนะ 20,000 ไร่ มันเริ่มจากตรงนั้นที่เรียนรู้ เรื่องการ
แก้ไขกฎหมายด้วย ก็มีการโต้เถียงกันเรื่องแก้ไขกฎหมาย และการโต้เถียง

ตลอด 4-5 ปีที่ผ่านมา ทั้งในพื้นที่สี่ พื้นที่ของชาวบ้านเอง ทำให้เกิดการ เรียนรู้ หยิ่งรู้มากขึ้น เปิดพื้นที่มากขึ้น ในสังคมด้วย จากที่คนไทยไม่เคยรู้ เรื่องเหมืองใต้ดินเลย ไม่รู้จักโปแตชด้วยเข้าไป 4-5 ปีที่ผ่านมา มีการ เคลื่อนไหวของชาวบ้าน ก็ทำให้เกิดการเรียนรู้ทั่วไป”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

จากการสัมภาษณ์นักพัฒนาองค์กรเอกชนอีกคนหนึ่งได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้ว่า

“เราจะพยายามเสนอเวทีไปอบรม เวทีสัมมนา ร่วมกับภาคส่วนอื่น เช่น นักวิชาการ นักกฎหมาย ข้าราชการ แล้วก็พวกบริษัท พวกเอกชน ถ้าเราคิดว่าสถานการณ์มันเป็นแบบนี้มันต้องมีเวทีนะ ต้องมีเวทีช่วย เคลื่อนไหว อย่างเดียวไม่ได้ เวทีวิชาการ เราจะประสานทั้งหมด ตามสถานการณ์ตาม จังหวะที่เหมาะสม เพื่อที่จะทำให้ประเด็นเรื่องโปแตช มันอยู่ในความสนใจ ของสาธารณชนตลอด”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ของชาวบ้านนั้น ได้เรียนรู้จากหลายสิ่งหลายอย่าง อาทิเช่น จากการ พุดคุยเสวนา การประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเปิดเวทีสาธารณะ เวทีสัญจร เรียนรู้จากสื่อต่างๆ และจากการเข้ารับการอบรม จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ของชาวบ้าน ในช่วงแรก ได้ใช้วิธีตั้งประเด็นคำถาม (Problem-posing method) และการพุดคุยเสวนา (Dialogue) เป็นหลัก ซึ่งถือได้ว่า รูปแบบกระบวนการ เรียนรู้ในช่วงแรกนี้ เป็นรูปแบบของการศึกษาตามอัชฌาศัย (Informal education) ต่อมาเมื่อการรวมตัว เป็นองค์กรชุมชน เกิดขึ้นแล้วการเรียนรู้ในช่วงต่อมานี้ ได้มีการรวมกลุ่มเรียนรู้เข้ารับการอบรม สัมมนา วิชาการ เพิ่มขึ้น ซึ่งจัดได้ว่าเริ่มที่จะใช้ รูปแบบการศึกษานอกระบบ (Non-formal education) มาใช้เสริม เพื่อให้กลุ่มมีฐานความรู้ที่รอบด้าน ชัดเจนยิ่งขึ้น

ประเด็นเกี่ยวกับเนื้อหา องค์ความรู้

ในประเด็นของเนื้อหาองค์ความรู้ ชาวบ้านคิดว่าพวกเขาควรมีความรู้ในเรื่องใด เพื่อที่จะเรียกร้อง การมีส่วนร่วมได้ ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่ได้ให้ความสำคัญกับเนื้อหาองค์ความรู้ในเรื่องกฎหมาย การ รู้ว่าตนมีสิทธิอะไรบ้าง และจะใช้สิทธินั้นอย่างไร

จากการสัมภาษณ์แกนนำชาวบ้านคนหนึ่งให้ความคิดเห็นว่า

“คิดว่าความรู้ด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญสำคัญมาก การมีส่วนร่วมของประชาชนเราต้องชี้ให้เขาเห็นว่า คุณมีสิทธินะ คุณมีสิทธิเต็มที่เลยในทรัพยากร เราไม่ได้ทำผิดกฎหมาย เพราะกฎหมายเขาเขียนเอาไว้ว่าเรามีสิทธิ ถ้าชาวบ้านไม่รู้สิทธิตัวเอง ก็ไม่กล้าที่จะไปปกป้อง ไม่กล้าออกมาเคลื่อนไหว เรื่องกฎหมายนี้สำคัญ ค่า-ค่าอย่างไรจะไม่ผิดกฎหมาย เราต้องพูดคุยจะไม่ผิดกฎหมาย สิ่งที่เราทำมันถูกหรือมันผิด เราต้องชี้ให้ชาวบ้าน ถ้าอะไรที่มันล่อแหลม เราก็ไม่ส่งเสริมชาวบ้าน”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

จากประเด็นการเรียนรู้ของชาวบ้าน ได้สอบถามถึงแหล่งข้อมูลการเรียนรู้ของชาวบ้าน แกนนำชาวบ้านคนหนึ่งได้ให้ข้อมูลว่า

“ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ได้ ก็มีการอบรมกฎหมาย อย่างสมาคมทนายความแห่งประเทศไทย ถ้ามีเวทีที่ไหนก็เรียกเราไปร่วมอบรมด้วย สถาบันพระปกเกล้าก็เอากลุ่มเราไป 4 คน 5 คนบ้าง ไปเรื่อยๆ เข้าโรงเรียน-เวทีอบรมการเมืองภาคประชาชน พอไปอบรมหลักสูตรนักการเมืองภาคประชาชน 7 วัน ก็ได้ใบประกาศฯ แล้วก็ไปอบรมเรื่องวิทยุหลายเที่ยวไปอบรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน แล้วแต่หน่วยงานเขาจะเชิญมา แล้วก็มาจัดอบรมที่ในพื้นที่ คือชาวบ้านต้องรู้ให้ทันเขา”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในประเด็นของเนื้อหา องค์ความรู้ ในมุมมองของนักวิชาการในพื้นที่ให้ความเห็นตรงกับชาวบ้านว่า

“ต้องให้ชาวบ้านรู้ กฎหมาย เพราะเล่นกับข้าราชการคอร์รัปชัน เล่นกับนายทุนโลกมาก เราเล่นได้อย่างเดียวคือกฎหมาย และศาลปกครองน่าจะเป็นที่พึ่งได้”

(นักวิชาการ, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

ส่วนนักพัฒนาองค์กรเอกชนมีความเห็นว่า ถ้าจะเรียกร้องการมีส่วนร่วมได้ องค์กร
ความรู้ที่ชาวบ้านควรมีต้องหลากหลาย ชาวบ้านต้องรู้มากกว่ากฎหมาย

“การที่ชาวบ้านจะมีพลังอำนาจจะต่อสู้ได้ ชาวบ้านน่าจะมีความรู้ 2 ทาง
คือ 1. รู้ข้อมูลของเขาพอสมควรระดับหนึ่ง ไม่ต้องเยอะเหมือน
นักวิชาการ แต่ต้องเข้าใจว่าโครงการมันคืออะไร สถานการณ์มันเป็น
อย่างไร ความไม่ชอบมาพากลมันเป็นอย่างไร คือเข้าใจโครงการ แล้วอันที่
2 คือ รู้จักตัวเอง รู้จักพื้นที่ ชุมชนของตัวเองชาวบ้านพูดถึงเรื่องเกษตร
อินทรีย์ พูดถึงเรื่องการยื่นหยัดในพื้นที่ เกษตรกรรมในชุมชนของเขา คือ
เขาอธิบายได้ว่าลุ่มน้ำมันไหลจากไหนไปไหน โรงงานมันตั้งอยู่สูง หมู่บ้าน
ตรงนี้จะทรุด ห้วยนี้จะปนเปื้อนน้ำเค็ม ชาวบ้านอธิบายตัวเองได้ชัดเจนว่า
ทำไมเขาถึงต้องต่อสู้ หนองน้ำมีความสำคัญอย่างไร เขาต้องเข้าใจพื้นที่เขา
เข้าใจนิเวศของเขา เข้าใจวิถีชีวิตของเขาว่ามันจะขัดแย้งกับสิ่งที่จะเกิดขึ้น
อย่างไร ”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

จากการสัมภาษณ์ความเห็นของนักพัฒนาองค์กรเอกชนอีกคนหนึ่งเกี่ยวกับชาวบ้านควรมี
ความรู้เรื่องอะไรบ้าง เขากล่าวว่า

“หนึ่ง ก็คือ เรื่องประชาธิปไตย เรื่องรัฐธรรมนูญ เรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งหมด การเปิดเผยข้อมูลข่าวสาร สิทธิ อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่
เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันทุกๆ เรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นอยู่ เรื่องวิถี
ชีวิต เรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องการปกครอง มันต้องถึงขนาดนั้น และผมคิดว่า
เรื่องเหล่านี้มันควรเป็นภาระหน้าที่ของรัฐ ของหน่วยงานราชการ ตั้งแต่
ระดับบนลงมาถึงข้างล่าง ที่ต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชน
การจัดอบรมด้านกฎหมายไม่ได้ทำแค่องค์กรเดียว เราประสานงานให้
หน่วยงานทั้งส่วนราชการ และ เอกชน ที่ทำงานด้านกฎหมายมาอบรม
ให้กับชาวบ้าน หลักสูตรเราก็คิดร่วมกับองค์กรด้านกฎหมาย เขาก็จะคิด
หลักสูตรมาให้ มีทุกเรื่องเลย เรื่องรัฐธรรมนูญ เป็นรายมาตรา ตั้งแต่มาตรา

การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตราสิทธิอำนาจ หน้าที่ของพลเมืองไทย
 มาตราเกี่ยวกับการปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มาตรา
 46, 56, 79, 290 กฎหมายสิ่งแวดล้อม กฎหมายแร่ กฎหมายกรมโรงงาน
 กฎหมายการปกครองส่วนท้องถิ่น มาย่อยให้ชาวบ้านรู้ เป็นเรื่องๆ
 กฎหมายที่เกี่ยวกับ อบต. เกี่ยวกับการปกครอง กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน อบรม
 ที่นึ่งที่ 2 วันบ้าง 3 วันบ้าง ส่วนการประเมินผลการอบรม เราก็ไม่ได้มี
 วิธีการประเมินผลแบบวัดผลหรือแบบสอบถามอะไรจัด แต่เรามองที่การ
 เจริญเติบโต คือตอนเริ่มแรกที่เรา มา เราก็คิดว่าพอเราอบรมปุ๊บ ก็ควรจะ
 สร้างกลุ่มได้ จะต้องเป็นกลุ่มได้ และชาวบ้านก็เป็นกลุ่มได้ กลุ่มอนุรักษ์ๆ
 มีโครงสร้างชัดเจน การบริหารของชาวบ้าน สอง คือ สามารถจัดวิทยุ
 ชุมชนได้ สาม ก็สามารถระดมทุนเองได้ สี่ ก็เคลื่อนไหวเองได้แล้ว
 หนึ่ง ประชุมร่วมกับหัวหน้า ส่วนราชการในระดับจังหวัด ระดับรัฐมนตรีได้
 ด้วย”

(นักพัฒนาองค์การเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

ในความเห็นของแกนนำชาวบ้านในพื้นที่ให้ความเห็นว่า

“เส้นทางของความรู้ เราก็ติดตามข้อมูลระดับนโยบาย ระดับพื้นที่ ใน
 หมู่บ้านบ้าง ข้อมูลจาก Internet Website จากที่ปรึกษา จาก NGO จาก
 หน่วยงาน สิ่งแวดล้อม จากกระทรวงต่างๆ เราจะไปขอมา แล้วมา
 วิเคราะห์ให้ชาวบ้านฟัง แล้วให้เขาตัดสินใจเอง การสืบข้อมูล เราก็มีสาย
 ของเราในบริษัท ในกระทรวง บางครั้งเราก็ทำตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสาร
 ต้องไปขอ ต้องเป็นนักข่าวที่ดี”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ดังนั้นจะเห็นว่า ในประเด็นของเนื้อหา องค์ความรู้หลักๆจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

- 1) “รู้เรา” คือ เรื่องเกี่ยวกับตัวเอง รู้จักตัวเอง รู้จักชุมชน รู้จักพื้นที่ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากร วัฒนธรรม
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตัวเอง 2) “รู้เขา” คือ รู้เรื่องเกี่ยวกับโครงการๆ และผลกระทบต่างๆ สัญญา
 โครงการ และ 3) “รู้กติกา” คือ กฎหมาย ต่างๆและแนวทางการใช้สิทธิ และการมีส่วนร่วมต่างๆ ซึ่ง
 ในเรื่องเนื้อหา องค์ความรู้นี้ เปาโล แพร์ ไม่ได้กล่าวไว้ตรงๆ ว่าควรจะมีเนื้อหาความรู้อะไรบ้าง แต่ก็

ได้ให้หลักการว่า “ครูหรือผู้สอน ต้องมีการกระตุ้นให้เห็นว่าปัญหาหลายๆปัญหานั้น เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างไร ผลจากการวิเคราะห์และเข้าใจปัญหาจะทำให้ผู้เรียนเพิ่มความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ขึ้น และเกิดการแก้ปัญหาได้ถูกต้อง” (2517 : 78) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าใน 1 ปีปัญหานั้น มีเรื่องที่ต้องเรียนรู้หลายเรื่องจึงจะเกิดความเข้าใจ และมีหลายปัญหาที่เชื่อมโยงกัน ดังนั้นการแก้ปัญหาของชุมชนบ้านเข้มแข็งนี้ ชาวบ้านจะต้องใช้เนื้อหาคำความรู้หลากหลาย ในการเรียกร้องการมีส่วนร่วม

ในการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ฯ นี้ ยังมีหลักการว่า ถ้าแกนนำรู้เท่าไร สมาชิกก็ต้องรู้เท่ากัน ถึงจะขับเคลื่อนไปพร้อมกันได้ ไม่เช่นนั้น ก็จะมีช่องว่าง ต่อกันไม่ติด วิธีการก็คือ แกนนำชาวบ้าน และ NGO ทำเนื้อหา องค์ความรู้ให้ง่ายก่อน โดยใช้ภาษาเดียวกับชาวบ้าน และต้องให้ชาวบ้านมีความรู้ มีความเข้าใจก่อน จากนั้นค่อยฝึกทักษะที่จำเป็น เช่น ฝึกการคิดวิเคราะห์ ฝึกการพูด การนำเสนอ ฝึกการเจรจาต่อรอง ฝึกความกล้า และฝึกการแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า ในประเด็นการเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนให้มีส่วนร่วมได้ จำเป็นต้องอาศัยทักษะหลายอย่าง เพราะโดยธรรมชาติแล้ว ชาวบ้านจะกลัวข้าราชการ กลัวผู้มีอำนาจ และไม่มั่นใจ การฝึกทักษะหรือการฝึกปฏิบัติจึงจำเป็น ซึ่งสอดคล้องกับที่เปาโล แพร์ (2517 : 48-49) กล่าวว่า “ผู้ที่ถูกกดขี่มักจะมองไม่เห็นคุณค่าของตัวเอง และคิดว่าตัวเองโง่ เขาจะเชื่อฟังคนที่เขานับถือว่ามีมากกว่าเขา เขาไม่รู้ตัวว่าความรู้ที่เขามีอยู่กับตัวนั้นแหละจะเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ เพราะความรู้เหล่านั้นไม่ใช่ความรู้ที่มาจากห้องเรียนหรือมหาวิทยาลัยใดๆ แต่เป็นความรู้ในชีวิตจริงที่ได้มาจากมหาวิทยาลัยชีวิต ความรู้เรื่องคนและโลก เป็นยอดแห่งความรู้ทั้งหมด แต่เพราะเขาไม่ไว้วางใจในความสามารถของตัวเอง ในการเริ่มต้นเปลี่ยนความเข้าใจว่าตนเองไร้คุณค่านั้นเราจะต้องเริ่มต้นด้วยการมองมนุษย์ด้วยกันอย่างเชื่อมั่น เราต้องชี้ให้เห็นว่าที่เขาทำอะไรๆไม่ได้นั้น ไม่ใช่เพราะเขาเกียจคร้านหรือโง่เง่า แต่เป็นเพราะเขาถูกเอารัดเอาเปรียบต่างหาก”

จากการสัมภาษณ์ ถึงการฝึกทักษะต่างๆ นักพัฒนาองค์กรเอกชน กล่าวว่า

“ต้องฝึกให้ชาวบ้านเขากล้า คือการฝึกอบรมก็ไม่ใช่ เพียงแค่มานั่งฟังเหมือนครูสอนหนังสือ ก็มีทั้งแบบนั้นด้วยแล้วก็จำลองสถานการณ์จริงแบบ Role play สมมติว่าเป็น โต้ะ ต้องไปเจรจา สมมติว่า มีผู้ว่าฯนั่งตรงนี้ ผู้ว่าฯ จะพูดอะไร เราจะพูดอะไร เป็นการฝึกปฏิบัติการ บางทีเราก็ต้องจำลองว่าเราเป็นทหาร เป็นตำรวจ ที่ถ้าประท้วงแล้ว เดินๆ อยู่มีคนมาสกัดอะไร เราจะทำอย่างไร มีการฝึกกันขนาดนั้น ฝึกทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2550)

แกนนำชาวบ้านผู้หนึ่งได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการฝึกทักษะ เหล่านี้ว่า

“อย่างชาวบ้านที่บริษัทไปจ้างมาวันที่ 21 มีนาคมนี้ เขาไม่รู้เรื่อง เขาไม่เคยไปชุมนุม ไม่เคยฝึกมาเหมือนเรา เราฝึกฝาดำเนินการ การยึดพื้นที่ เราไปยึดหอประชุมโรงเรียนก่อน แล้วก็ปิดประตู ปิดหมุด ยึดไว้ ที่นี้พวกนั้นมาปั๊บ ก็ไปอยู่ตรงสนามฟุตบอล มันเห็นธงเขียว เสื้อเขียว มันก็กลัวแล้ว พอซักพักหนึ่งเราก็ให้ไล่ ชาวบ้านก็มุดหัวออกกลัวโดนตี เราไม่ได้ต้องการไล่ชาวบ้าน ชาวบ้านถูกจ้างมาไม่รู้เรื่อง แต่เราจะไล่ อธิการบดีราชภัฏกับคณะที่จะมาทำเวที ชาวบ้านเขาไม่เคยเห็นเหตุการณ์แบบนี้เขาก็กลัว เขาไม่เคยชุมนุมแบบเรา เรายึดสนามบินร้อยเอ็ดก็ไปยึดแล้ว จนทักษิณต้องยอมมาเจรจาด้วย”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

ประเด็นกิจกรรมการเรียนรู้

นอกจากในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนจะมีการอบรม และเข้าร่วมสัมมนาวิชาการต่างๆแล้ว ชาวบ้านจะได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ในเรื่องของกิจกรรมการเรียนรู้ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ กิจกรรมการเรียนรู้ทั่วไป และกิจกรรมการเคลื่อนไหว ซึ่งจะเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ เช่น การไปดูงาน ไปเห็นของจริง การรณรงค์ให้ความรู้ การฝึกปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปเรียนรู้ดูงาน เป็นสิ่งจำเป็นในการเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ชาวบ้านให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“ชาวบ้าน ไปดูงานบ่อย ทั้งเราไป แล้วเขาก็พาคนของเขา มา ไปกาญจนบุรี ไปคลิตี้ ไปมันคง ไปแม่เมาะ ไปเวียงแหง ไปดูประสบการณ์การต่อสู้ ความล้มเหลวอะไรต่างๆ ส่วนเรื่องโปแตซ ชาวบ้านเห็นมาตลอดว่าขบวนการทำเหมืองนี้ไม่ได้หยุดหรอก ใครจะไปหยุดลงทุนไปเป็นพันล้านแล้ว หยุดยาก”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในความเห็นของนักพัฒนาองค์กรเอกชนจากการสัมภาษณ์ในเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้ ก็ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการดูงานดูสถานที่จริง

“อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ไปดูงาน ไปดูของจริง ดูพื้นที่อื่นที่ทำเกลือ ทางอีสาน คือ ควบน้ำบาดาลจากระดับ 80-90 เมตร ขึ้นมาเพื่อที่จะต้มเกลือ ไซ้หม ขนาค ระดับน้ำใต้ดินเปลี่ยนแปลงเนี่ย มันก็ยังคงแผ่นดินทรุด ที่เราไปดูไปดู ระดับที่เกี่ยวข้องเนี่ย โปแตสเซียม เกี่ยวเนื่องกับดินอยู่แล้ว เราแยกกันไม่ออก ดินเค็มเราก็ปลูกข้าวไม่ได้ และไม่ได้เก็บเฉพาะตรงนั้น มันก็กระจาย ยิ่ง เวลาน้ำหลากขึ้นมา ต้นไม้ใหญ่ยังยืนตาย ปีนี้ 49 ล้านน้ำเสียยังเค็มเป็น เกลืออยู่ ใช้งบไปหลายร้อยล้าน ในการฟื้นฟู รัฐสั่งปิดไม่ให้ทำเกลือ แล้วนะ แต่ในปัจจุบันยังไม่สามารถฟื้นฟูนิเวศได้ แล้วถ้าเกิดทำเหมืองใต้ ดินจริงๆ กองเกลือใหญ่ๆ เกิดขึ้นจริง ก็คงพอกคาดเดาว่าจะเกิดอะไรขึ้นบ้าง ชาวบ้านก็สามารถอธิบายตัวตนของเขา อธิบายประวัติศาสตร์การต่อสู้ เข้าใจข้อมูล เข้าใจตัวเองอย่างชัดเจน ชาวบ้านรู้สึกภูมิใจมากขึ้นจากขบวนการ ต่อสู้ของเขา พอเขารู้แล้ว เขาก็จะกำหนดทำที่ว่าจะเอาไม่เอา พอไม่เอา แล้ว ถ้าจะมีคนเอา มันจะต้องต่อรองกันอย่างไรบ้าง ก็การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างองค์กรชาวบ้านด้วยตัวเอง เช่น กับพวกมันคง หินกรูด การเห็น การเรียนรู้ผ่านสื่อ ทั้งหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ เห็นการเคลื่อนไหวของที่โน่น ที่นี้”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

ในเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้จะเห็นได้ว่า การได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านที่ประสบ ปัญหาคล้ายๆกัน ได้เรียนรู้ชีวิตมนุษย์และการต่อสู้แก้ปัญหา นับเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่ ทรงคุณค่า และกิจกรรมอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และเป็น เครื่องมือในการเสริมพลังความเข้มแข็งให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านโนนสมบูรณ์ ก็คือ **วิทยุชุมชน**

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านถึงการเกิดขึ้นของวิทยุชุมชนที่นี่ ผู้ให้สัมภาษณ์ผู้หนึ่งกล่าวว่า

“ ที่นี้ก็มีวิทยุชุมชน ให้ข้อมูลข่าวสารกับชาวบ้าน เป็น FM 100.75 ไป
 ได้ถึงอุดร กุมวาปี ไปได้ไกลอยู่ ก็เป็นชาวบ้านพวกเสียดลมะมาจัตราการ
 กว่าจะได้มา ผู้ร้องไปแต่ช ก็ฟังเรื่องวิทยุชุมชนด้วย เดียวนี้สบาย พูด
 ข่าวคราวอะไร ความคืบหน้าอะไรก็พูดอยู่ที่นี้แหละ ก็ช่วยๆ กันทำคน
 เดียวก็ทำไม่ได้หรอก”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

จากการพูดคุยกับชาวบ้านถึงวิทยุชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนเป็นกระบอกเสียงของชาวบ้าน ได้ช่วย
 แพร่กระจายข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังใช้ในการแก้ข้อมูลที่บิดเบือนด้วย สถานีวิทยุชุมชนของ
 กลุ่มอนุรักษ์ฯ แต่เดิมจะตั้งอยู่ที่ในบริเวณบ้านของประธานกลุ่มอนุรักษ์ฯ ต่อมาได้ย้ายสถานีมาอยู่ใน
 บริเวณวัดบ้านโนนสมบูรณ์ (วัดอรุณธรรมรังสี) ก่อตั้งเป็นสถานีเล็กๆ มีชาวบ้านหมุนเวียนกันมาจัต
 ราชการทุกวัน ส่วนใหญ่ชาวบ้านอาสาสมัครนัจัตราการจะขับรถมอเตอร์ไซด์มา พร้อมสะพายกระเป๋า
 หรือย่ามซึ่งในนั้นก็คือเอกสารข้อมูลที่จะมาจัตราการ ราชการวิทยุชุมชนที่นี้ไม่มีโฆษณา การจัดการ
 ค่าใช้จ่ายก็ตั้งเป็นกองทุนวิทยุชุมชน มีการทอดผ้าป่าวิทยุชุมชน เพื่อระดมทุน ค่าใช้จ่ายของสถานีวิทยุ
 คือค่าไฟฟ้า ประมาณเดือนละ 400 บาท ชาวบ้านเป็นอาสาสมัครผู้จัตราการโดยไม่มีค่าตอบแทน

จากการสังเกตกิจกรรมวิทยุชุมชน พบว่า ชาวบ้านมาจัตวิทยุชุมชน ตั้งแต่ 6 โมงเช้า และผู้ที่
 มาจัตราชการต่อก็มารอกัน ผู้จัตราชการวิทยุมีความกระตือรือร้น และมีความพร้อมที่จะมาปฏิบัติงาน
 อาสาสมัครนี้ การไปสังเกตการณ์ของผู้วิจัย ไม่ได้บอกผู้จัตราชการล่วงหน้า เพื่อให้เห็นสภาพจริง ได้
 สังเกตเห็นได้ว่าชาวบ้านจะพูดคุย จัตราชการเรื่องอะไร ก็จะมีเอกสารอ้างอิงมาอ่านประกอบด้วย เช่น
 พระราชบัญญัติต่างๆ หนังสือสมุณไพโร ฯลฯ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้มีการเตรียมการ เรียนรู้มา
 ก่อนที่จะมาจัตราชการวิทยุชุมชน จึงนับได้ว่าวิทยุชุมชนเป็นทั้งกิจกรรมการเรียนรู้พัฒนาชาวบ้าน และ
 เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเคลื่อนไหว ซึ่งชาวบ้านที่รับฟังก็ได้เรียนรู้ไปด้วย

ชาวบ้านผู้หนึ่งได้เล่าถึงการเริ่มต้นของวิทยุชุมชนที่นี้ว่า

“เรื่องวิทยุชุมชนเริ่มที่ไม่รู้เลย พอเราเชื่อมโยงกับเครือข่ายที่เขามีวิทยุชุมชน
 มาก่อน ชาวบ้านก็เริ่มเรียนรู้ว่าเขาสิทธิใช้คลื่นตามมาตรา 40 ได้ ก็ไปคูที่
 เมืองกาญจน์บ้าง ประธานกลุ่มยื่นขอเป็นหัวหน้าสถานี จัดเป็นรูปแบบ
 เป็นองค์กรขึ้นมา ของเรารู้ว่าไม่ได้เถื่อน เพราะเรามีทุน SIF ของวิทยุ
 ชุมชนมาให้ แต่เราไม่ได้เครื่อง เราได้เฉพาะเสา ที่แรกได้ 24 เมตร ตอนเรา

ไปดูเมืองกาญจน์ อาจารย์บุญส่งเป็นหัวหน้าสถานี แกมีหลายเครื่อง มี 3-4 เครื่อง ก็เลยใช้หนังสือขอยืมเครื่องจากกลุ่มเมืองกาญจน์ ก็เลยเอาเครื่องส่ง มาใส่กับเสาที่เราได้จาก SIF ทีนี้ก็มาอาศัยที่ปรึกษาเนี่ยละ เอาพวกกฎหมาย มาอบรมชาวบ้าน อบรมเรื่องวิทยุ มาจัดทำผังรายการ แล้วก็ไปทุกสถานที่ ที่มีการจัด แม้แต่กรุงเทพฯ ที่จันทร์เกษมก็ไป ก็ไปหลายๆ ที่ ตอนแรก อบรมประมาณ 3 ครั้ง แล้วก็ไปดูงาน แล้วก็ได้เครื่องมา พอดีก็มาอบรมนัก จัดทำรายการ แล้วก็เริ่มเปิดสถานีวิทยุชุมชน ก็ถือว่าเป็นหัวใจหลักอีกอย่าง หนึ่งที่ต้องรู้ การวางผังรายการก็เอาคณะกรรมการมารวมกันพูดคุยกันว่าใคร จะเป็นคนจัดแล้วแต่เป็นอาสาสมัคร เราก็บอกไปไม่มีค่าตอบแทนใดๆ เลยนะ ค่าน้ำมันรถเครื่องก็ควักกระเป๋าเอง ในใจพอคิดว่าตั้งปณิธานไว้ว่า จะขันอาสาเป็นผู้สมัครจัดทำ รักษาคลื่น 100.75 ให้เป็นของคนในชุมชนนี้ ให้ได้ ซึ่งก็ในอำเภอเรามีแห่งเดียว แล้วก็ต่างจากอำเภออื่นๆ เขาก็เรียกวิทยุ ชุมชนนั่นแหละ แต่เขาก็ไปจัดกิจกรรมจัดการเพื่อหาทุนหาทำไร ของเรา ไม่ใช่ แรกๆ รายการที่นี้ตั้งแต่ 5 โยง 11 โยง แล้วก็พักเที่ยง แล้วก็บ่าย โยง ถึงบ่าย 4 โยง แล้วก็ต่อไปถึง 5 โยง ตอนนี่ก็มีการปรับบ้าง ตอนนี่มี 3-4 รายการติดต่อกัน 1. รายการข่าวตอนเช้า 2. รายการสารบันเทิง 3. รายการ อยู่ดีกินดี 4. รายการเด็กน้อยตามรอยผู้ใหญ่ แล้วก็ปิดสถานีตอน 11 โยง หลังจากนั้นบ่าย โยงเปิดรายการสุขภาพบันเทิงของเสียงน้อยเปิด 2 ชั่วโมง แล้วก็ตอนเย็น 16 น. แม่เมณีพูดชั่วโมงนึง ก็ปิดสถานี”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในประเด็นเนื้อหาข้อมูลที่จะออกอากาศทางวิทยุชุมชน เป็นความรับผิดชอบของผู้จัดการ คำสัมภาษณ์ชาวบ้านที่จัดทำรายการวิทยุชุมชนได้กล่าวว่า

“ก็เราหาเองด้วย คือเราได้รับเบื้องต้นจากการประชุม การอบรม เราจะรู้ เบื้องต้นว่าการพูดเราจะใช้หลักการอะไร การเข้าออกยังงัย ข้อมูลจริงๆ ก็คือเอกสารนั่นแหละ เราหาเอง ตามที่เราสนใจ ที่เราคิดว่ามีประโยชน์กับ ชุมชนเรากลุ่มเรา ด้วย ก็มีเรื่องกฎหมาย เรื่องโครงการ เรื่องการเมือง เรื่อง ทั่วๆ ไปก็มี บางทีที่ปรึกษาจะหามาด้วยว่าอันนี้น่าจะอ่านออกอากาศ อันนี้น่าจะแปลออกอากาศ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

จะเห็นได้ว่าเกือบทุกกิจกรรมของชุมชนบ้านโนนสมบูรณ์ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งสิ้น ก่อนจะเปิดสถานีได้ ชาวบ้านก็ต้องฝึกอบรม ต้องไปเรียนรู้ของจริง และเมื่อเปิดสถานีวิทยุได้แล้ว ก็ได้ปฏิบัติการจริง เป็นการฝึกวิถีประชาธิปไตยให้คนในชุมชนให้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ให้มีจิตสาธารณะทำงานอาสาสมัคร หลักในการทำงานวิทยุชุมชนก็จะต้องทำร่วมกัน ต้องช่วยกัน การตัดสินใจโดย รูปแบบคณะกรรมการ และประโยชน์โดยทางอ้อมก็คือ ชาวบ้านที่จัดรายการได้พัฒนาตัวเองต้องแสวงหาข้อมูล ศึกษาข้อมูลที่จะจัดรายการมาก่อนที่จะมาออกอากาศหรือเล่าให้ชาวบ้านฟัง

1.3.3 การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมภาคประชาชน

หลังจากชาวบ้านได้ศึกษาเรียนรู้ จนเกิดความเข้าใจ และต้องการที่จะเปลี่ยนแปลง แก้ไขปัญหาภาคประชาชนจึงเริ่มการเคลื่อนไหว เพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการฯ ซึ่งเป็นไปตามหลักการที่เปาโล แฟร์ กล่าวไว้ว่า “เราไม่ได้หยุดนิ่งอยู่ชั้นที่ ผู้ถูกกดขี่เข้าใจแล้วก็แล้วกัน แต่เราจะต้องลงมือกระทำ ลงมือแก้ไขด้วย” (2517 : 51) การลงมือกระทำเพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านเข้มแข็งเป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยชูประเด็นรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ที่ผิดพลาด บิดเบือน สัญญาที่รัฐเสียเปรียบ และการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต มาเป็นประเด็นคัดค้านโครงการกิจกรรมการเคลื่อนไหวนี้ ก็มีหลากหลายรูปแบบ จากการสัมภาษณ์ ชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าถึงกิจกรรมการเคลื่อนไหวว่า

“ก็คงเป็นเรื่องของการทำให้ชาวบ้านมีความรู้ การรณรงค์ แจกใบปลิว พูดผ่านกระบอกเสียงวิทยุชุมชน เปิดประชุมตามหมู่บ้านต่างๆ แล้วก็จัดเวทีสาธารณะทั้งในจังหวัด ในหมู่บ้าน และให้ผู้นำมาร่วมแลกเปลี่ยนในหลายๆ วิธี มีเวทีสาธารณะ เราจะให้แกนนำชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม มาร่วมรับฟังไปได้ส่วนหนึ่ง แล้วกลับมาขยายผล และหาพันธมิตรตามจังหวัดต่างๆที่เขาจะมีโครงการเหมือนโปแตซให้ได้รับทราบเรื่องราวการทำเหมืองแต่ละพื้นที่ว่ามันเป็นยังไงบ้าง”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ผู้ให้สัมภาษณ์อีกผู้หนึ่งกล่าวอธิบายเพิ่มเติมว่า

“กิจกรรมเดินรณรงค์ครั้งแรกมีรถ 5 คัน รณรงค์ในพื้นที่ ไล่เครื่องเสียง โฆษณาไป ไปถึงบ้านไหนก็แจกใบปลิว เรื่องผลกระทบโครงการเหมืองแร่ เดินคุย เดินพูดกับชาวบ้านนี้แหละ ไปครั้งที่ 2 ก็ได้รถ 15 คันเพิ่มแล้วนะ ไปครั้งที่ 3 ไป 27 คัน ไปครั้งที่ 4 ได้ 48 คัน ครั้งที่ 5 ล่าสุด 59 คัน เดียวนี้ 20 กว่าหมู่บ้านแล้วรวมถึงตำบลหนองไผ่ด้วย บ้านนาเจริญ ในเขตกิ่ง ประจักษ์ฯ ก็ 3 ตำบล ที่แน่นๆ อยู่ด้วยกันก็ 20 กว่าหมู่บ้าน เวลา เคลื่อนไหวต้องสร้างความเข้าใจก่อน ความจำเป็นที่เราต้องไป ไม่ใช่เรา ต้องไปตลอด ไปตามสถานการณ์ ต้องสร้างความเข้าใจก่อน ถ้าไม่เข้าใจ ก็ จะหาว่าเราพาไปไหนก็ไม่รู้ แต่ถ้าเขาเข้าใจแล้ว เขาจะไปเอง วันนั้นะเรา ต้องไป เพราะอย่างจึกุ บริษัทเข้ามา ถ้ามีเวทีใหญ่เราต้องไป เพราะเป็นเรื่อง ของเรา ต้องสร้างจิตสำนึกร่วมกัน ”

(ชาวบ้านในพื้นที่, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

นักพัฒนาองค์กรเอกชนได้ให้ความเห็นถึงความสำคัญของพลังของชาวบ้านในการทำ กิจกรรมการเคลื่อนไหวว่า

“ถ้าไปร่วมกันในภารกิจ อย่าแตกกลุ่มแตกพวกเพราะภารกิจเหล่านี้เป็น ภารกิจที่ต้องใช้พลังกดดัน เรื่องพลังแต่ละคนเป็นเรื่องสำคัญ จะไปก็ต้อง ท่วมเท”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

เมื่อชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงการบิดเบือนข้อมูลใน EIA เข้าใจถึงการเอารัดเอาเปรียบในสัญญา โครงการ และเข้าใจถึงความไม่ชอบมาพากลในการเกิดโครงการ จึงได้นำมาเป็นประเด็นในการต่อสู้ เรียกร้องการมีส่วนร่วม

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน สะท้อนให้เห็นถึงความบกพร่องของ EIA ที่ทำให้ชาวบ้านไม่ เชื่อถือในหลายเรื่อง อาทิ เช่น การจัดการกองเกลือซึ่งจะได้ออกจากสกัดแร่ไปแต่จะเกิดเกลือปริมาณ 2 เท่าของแร่ไปแต่ชที่ได้ ดังนั้นจึงจะเกิดกากกองเกลือมหาศาล และถ้าเกลือนี้ขาดการจัดการที่ดี ก็ จะทำให้เกิดดินเค็ม น้ำเค็ม เพาะปลูกไม่ได้ ปนเปื้อนในลำห้วย ใช้น้ำไม่ได้หลังคาสังกะสีตามบ้าน ของชาวบ้านผู้กร่อน ฯลฯ

“ถามมันเรื่องกองเกลือ ลานกองเกลือสูง 40 เมตร กว้าง 600 เมตร ยาว 1,000 เมตร บริษัทจะจัดการยังไง ไม่มีหลังคาคลุม มันบอกว่าจะปลูกต้นยูคาลิปตัสรอบๆ แล้วปลูกปีเดียว สูงเกิน 40 เมตรหรือ ปลูกกับลานกองเกลือ มันจะขึ้นมั้ย? บริษัทมันตอบไม่ได้ เวลาน้ำมาละ ฝนตกหนักละ เกิดคันดินรอบมันพังทลายละ กองเกลือไหลลงไปในหนองหาน ไหลลงไปในน้ำป่า โน่นถึงเขื่อนปากมูล แม่น้ำชีแม่น้ำมูลเสียหายหมดละ ในสัญญา มันบอกว่าเป็นเหตุสุดวิสัย บริษัทไม่ต้องรับผิดชอบการจ่ายค่าชดเชย บริษัทไม่ต้องเสีย นี่มันจะพ่วงมากับสัญญาเลย”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

“ก็ห่วงทุกอย่าง ในรายงานของบริษัทมันบอก แผ่นดินยุบแน่นอน ทรุดทุกปี ทรุดเรื่อยๆ จนอึดตัว แล้วเมื่อไหร่จะอึดตัวละ มันเป็นคำคล้ายๆกับคำทำนาย โครงการนี้แค่คิดก็คิดแล้วไม่สมควร ก็มันอยู่ในชุมชน ที่ตรงนี้เป็นที่สูงและน้ำเกลือจะกระจายออกไปเร็วที่สุด แต่มันก็ฝืน”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

“ประเด็น EIA ผิดขั้นตอน ทำ EIA ตั้งแต่ยังไม่ได้รังวัดเขตพื้นที่เหมือง แล้วก็ผ่าน EIA ตั้งแต่ยังไม่ยื่นขอประทานบัตร คือผ่านตั้งแต่ขั้นอนุญาตพิเศษ EIA ผ่านความเห็นชอบแล้ว สผ.ซึ่งเป็นคนของ คชก. พูดยชัดเจนว่าเขาต้องการเอา EIA ไปเพื่อระดมทุน ก็เลยเกิดคำถามว่า EIA มีไปเพื่อระดมทุนหรือ ไม่ใช่มีเพื่อเป็นมาตรฐานสิ่งแวดล้อมของไทยหรือ?”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

“EIA นี้ต้องยกเลิกก่อนเพราะมันทำไม่ถูกขั้นตอน แล้วก็ไม่ครอบคลุม คือ EIA ต้องทำที่ไหน ตอนไหน ไม่ใช่ทำในห้องแอร์ หรือไปเอาจากฝรั่ง ออกมาเป็น EIA นะ มันใช้ไม่ได้ การทำรายงานต้องทำในพื้นที่และต้องมาถามอาสา ดาตี ตามา ตามี เกิดมาตั้งแต่ปี ถึงปีนี่เขาคำเนินชีวิตอย่างไร ในนี้มีชุมชนเท่าไร มีวัด มีโบสถ์ มีโรงเรียน เท่าไร คือถ้ามันมาทำอย่างนั้นจริง ถือว่าใช้ได้ แต่เขาทำผิดขั้นตอนและทำไม่ครบ ทำไม่หมด ด้านสุขภาพ

ของมนุษย์ ถ้าเกิดปัญหาด้านสุขภาพของมนุษย์ถ้าเกิดขึ้นมาใครจะ
รับผิดชอบ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

“ตอนนี้ประชาชนไม่ใช่หัวขี้เลื่อยแล้วนะ เขารู้แม้แต่ขั้นตอน แม้แต่
กฎหมาย ที่จริงพอว่ามันอยู่ที่คนไทย อย่างวิศวกร อย่างการประชาสัมพันธ์
ของบริษัทเนี่ยเป็นคนไทยแต่เขาจริงๆ เขาไม่รู้กับเรา วัฒนธรรมก็ไม่รู้
สังคมก็ไม่รู้ คนในพื้นที่อยู่กันยังไงก็ไม่รู้ ที่นี้คนไทยมันเห็นแก่ได้ พวก
ขายอุดมการณ์นี่ จึงทำให้บริษัทได้ใจว่าต้องได้ ก็เลยเป็นอย่างนี้ ถ้ามีแต่
ต่างชาติจริง โครงการนี้ไม่มีแล้ว ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

อีกประเด็นหนึ่ง ที่นำมาต่อสู่คัดค้านคือเรื่องสัญญาที่รัฐเสียเปรียบ ผู้ให้สัมภาษณ์ ได้ให้
ความเห็นว่

“บริษัทมันพูดเรื่องรายได้ พูดเรื่องคนจะมีงานทำ พูดเรื่องค่าปุ๋ยจะมี
ราคาถูกลง พูดเรื่องค่าภาคหลวงที่รัฐจะได้ ที่ อบต. จะได้ ไอ้พวกนั้นไม่รู้เรื่อง
ก็ตาเหลือกแล้ว พวกที่ไม่รู้ข้อมูลจริงนะ อันนั้นมันเป็นคำหลอกชาวบ้าน
มันไม่จริง เอาตัวเลขมาหลอก คุณสัญญาชิ 8 ปี ไม่ต้องเสียภาษี ถ้ามัน
ขาดทุนล่ะไอ้ค่าภาคหลวงแระ 7% จะได้กับใคร มันขอต่อได้อีก 5 ปี เกิดมัน
บอกว่ามันขาดทุนตลอดแล้วจะได้มี่ย? เอกสารที่มันมาให้ชาวบ้านดู แต่
ละหุดๆไม่เหมือนเก่าเลย ทำให้ชาวบ้านสับสนแล้ว ถามมันว่าคุณ
เปลี่ยนตัวเลขได้ยังไง มันบอกเปลี่ยนให้มันดีขึ้นการนำเข้าเครื่องจักรกล ก็
ไม่ให้รัฐบาลไทยเก็บภาษีนำเข้าเวลานั้นกลับรัฐบาลต้องซื้อเครื่องจักรกล
มันด้วยนะมันทำเหมือง 8 ปีแรก ไม่ต้องเก็บภาษีมันอีกนะค่าภาคหลวงแระ
ถ้ามันขาดทุนต้องผ่อนผันไม่เก็บภาษีมันอีก 5 ปี โอ้ย...มันหลายข้อ
เสียเปรียบมันหลายข้อ จำไม่หมดหรอก”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

“อย่างแม่เมาะก็มีปัญหามาแล้ว ก็ไปดูอย่างแม่เมาะ แล้วก็จังหวัดตาก เหมือนสังกะสี ก็ไม่ไหวแล้ว นายกลงไปสั่ง ถ้าจำเป็นจริงๆ ให้อพยพคนออกไป แล้วโรงงานตั้งที่หลังคนทำไม่เอาโรงงานออกไป? มันก็อยู่ที่สัญญา สัญญาบางข้ออยู่เหนือกฎหมาย อย่างเช่น ถ้ารัฐหรือองค์กรของรัฐ สั่งให้ยกเลิก-เลิกไม่ได้ เพียงแต่สั่งให้แก้ไข ถ้าภายใน 45 วัน ไม่มีการทำอะไรเลย หรือการแก้ไขอะไรเลย ถึงเลิกได้ แต่ตรงกันข้ามถ้าบริษัทจะยกเลิก ยกเลิกได้เลยวันนี้ไม่มีผลต่อกัน เกิดเหมือนพังถล่ม บริษัทจะหนีชกยกเลิกก็ถือว่าพุงนี้ไม่ต้องรับผิดชอบแล้วถือเป็นผลบังคับในวันนั้นเลย นี่คือข้อที่เสียเปรียบมากๆ เลย”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ในการพิจารณาเรื่องกิจกรรมโดยแบ่งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้กับกิจกรรมการเคลื่อนไหว จะพบว่ากิจกรรมการเรียนรู้ ส่วนใหญ่ ผู้กำหนดหรือผู้จัดกิจกรรม คือ นักพัฒนาองค์กรเอกชนร่วมกับแกนนำชาวบ้าน และนักวิชาการ ส่วนกิจกรรมการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่จะใช้มติของชาวบ้านตกลงร่วมกัน โดยมีนักพัฒนาองค์กรเอกชนเป็นที่ปรึกษา

“ส่วนใหญ่กิจกรรมอย่างรณรงค์ ชาวบ้านก็จะบอกว่าถึงเวลาแล้วนะที่ต้องรณรงค์ ไม่ได้รณรงค์มาตั้ง 3-4 เดือนแล้ว ครึ่งปีแล้ว ต้องรณรงค์ได้แล้ว เดี่ยวชาวบ้านจะเฉื่อย ก็ลงมติกัน เห็นด้วยไหม ถ้าเห็นด้วยเยอะก็กำหนดวันกัน ชาวบ้านเขาจะวิเคราะห์สถานการณ์จากการประชุมวันอาทิตย์ เราก็มีทีมงานประเมินสถานการณ์ร่วมกับชาวบ้าน ส่วนกิจกรรมจะออกมาจากชาวบ้าน หลังประชุม หลังจากฟัง”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

1.3.4 การประเมินผลการดำเนินงาน

ในการดำเนินงานทุกอย่าง ชาวบ้านจะมีการประเมินผล จะมีการมาวิเคราะห์ ประเมินผลร่วมกันใน ทุกเช้าวันอาทิตย์ ซึ่งการประชุมทุกวันอาทิตย์นี้ เป็นการตกลงร่วมกันตั้งแต่ตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้าน คือกลุ่มอนุรักษ์อุตรธานี ชาวบ้านได้ดำเนินการประชุมเช่นนี้ ต่อเนื่องกันมาตลอดเวลา 5 ปี

จากการสังเกตการประชุมของชาวบ้าน จะพบว่าชาวบ้านเริ่มทยอยกันมารวมตัวบนศาลาวัดบ้านเข้มแข็ง ได้เริ่มประชุมจริงประมาณ 9 โมงกว่า และเลิกประชุมประมาณเที่ยง บางครั้งก็จะมีการพูดคุยกลุ่มย่อยกันต่อตามความสนใจ ไม่ได้มีการเลี้ยงอาหาร มีน้ำดื่มของทางวัดให้ดื่มได้ อุปกรณ์ที่ใช้จะมีบอร์ดตั้งอยู่ด้านหน้า เพื่อที่จะใช้เขียนข้อความ หรือสรุปข้อมูลข่าวสารที่สำคัญ ชาวบ้านก็นั่งประชุมกับพื้น ประมาณ 40-50 คน มีการเขียนชื่อผู้มาเข้าประชุมและทำบันทึกการประชุม โดยน้องๆที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่และเป็นอาสาสมัครเพื่อพัฒนาชนบท ผู้ดำเนินการประธานในที่ประชุมบางครั้งก็จะเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชน ซึ่งชาวบ้านจะให้เกียรติและเชื่อใจ ชาวบ้านจะเรียกว่าหัวหน้า และบางครั้งก็จะเป็นแกนนำชาวบ้าน การดำเนินงานของประธานไม่ต้องกระตุ้นให้ชาวบ้านพูดเลย เพียงแต่จัดคิวให้เหมาะสม เท่านั้น เพราะชาวบ้านตื่นตัวมีความพร้อมที่จะมาเล่าเรื่อง เล่าปัญหา เล่าเหตุการณ์ที่เขาประสบมา ชาวบ้านช่วยกันวิเคราะห์แล้วก็ช่วยกันออกความคิดเห็นแก้ปัญหา เช่น ปัญหาคือ ทางบริษัทพยายามที่จะเข้ามาทำการรังวัดปักหมุด โดยไม่สนใจข้อเรียกร้องของชาวบ้านว่าให้ยกเลิก EIA ที่บกพร่องและชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมเลยเสียก่อน แล้วจึงเริ่มต้นกระบวนการใหม่ แต่บริษัทก็ดึงดันใช้ EIAฉบับเดิมในการยื่นขอประทานบัตรทำเหมือง ซึ่งในที่นี่จะต้องมีรายงานการรังวัดเขตพื้นที่ทำเหมืองยื่นด้วย จึงเกิดความขัดแย้งในพื้นที่มาหลายครั้งแล้ว และยังเป็นคดีความกันอยู่ ทางบริษัทก็พยายามสร้างสถานการณ์ เช่น จัดเวทีหรืออื่นๆ เพื่อให้ชาวบ้านไปร่วม และบริษัทฯก็ส่งคนเข้ามาทำการรังวัด ชาวบ้านจึงตกลงกันแก้ปัญหาโดยการเผาระวังพื้นที่ จดการณรงค์ปักคติดไปก่อน และจัดเวรชาวบ้านวันละ 2 คน ซึ่รถมอเตอร์ไซด์สำรวจพื้นที่เป็นระยะๆ คำน้ำมันรถเบิกเงินกองทุน ชาวบ้านก็จะอาสาสมัคร เขียนชื่อบนกระดาน ส่วนชาวบ้านทุกๆ ไปก็ให้ช่วยเผาระวังพื้นที่ด้วย ถ้าพบเห็นคนแปลกหน้า หรือเหตุการณ์ไม่ชอบมาพากลให้บอกกัน โทรศัพท์ประสานงานกันทันที นอกจากการประเมินสถานการณ์ ประเมินผลการปฏิบัติงานที่ผ่านมา หาหนทางแก้ปัญหาาร่วมกัน แล้วก็วางแผนงานขั้นต่อไปร่วมกันว่า จะไปยื่นหนังสือที่จังหวัด ขอให้ผู้ว่าฯ อุตสาหกรรมจังหวัด ที่ดินจังหวัด มาให้ความกระจ่างแก่ชาวบ้านในเรื่องการรังวัดปักหมุดหลังจากไม่ปฏิบัติตามที่เคยตกลงกันว่า จะระงับไว้ก่อน

จากการสัมภาษณ์ นักพัฒนาองค์กรเอกชนและชาวบ้านเกี่ยวกับกิจกรรมการประชุม ได้ให้ความเห็นว่า

“กิจกรรม ตอนนี่วะทีของชาวบ้านก็มีประจำทุกวันอาทิตย์ เป็นสภากองเขา เราก็เข้าไปบ้าง ช่วงไหนที่มีข้อมูลน่าสนใจที่เกี่ยวข้องกับเขา เราก็เอาเข้าไป ให้ ส่วนการประชุมภายนอกที่ต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งก็ทำเป็นระยะๆ ก็เสริมสร้างความรู้ใหม่ๆ ให้กับเขา เรื่องทางกฎหมาย เรื่อง

สถานการณ์บ้านเมือง เรื่องสถานการณ์โลก เราก็จัดเวทีที่เป็นหน้าที่ของเรา ที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับโครงสร้างเก่าแล้วก็มีคนใหม่ๆ มาเรื่องการจัดเวทีที่ใช้ประเด็นจากสถานการณ์บ้านเมือง ดูความต้องการของชาวบ้าน แล้วก็จากการวิเคราะห์ของเราว่าสิ่งนี้นั้นจำเป็น ก็มีทั้งการเรียกร้องจากชาวบ้าน แล้วก็สิ่งที่เราคิดจากภายนอก จริงๆ เราก็พยายามดูความต้องการของชาวบ้านเป็นหลัก”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์ถึงแหล่งเรียนรู้ของชุมชนแกนนำชาวบ้านได้ให้ความเห็นว่า

“ชาวบ้านไม่ได้มีการจัดศูนย์การเรียนรู้ หรือ แหล่งเรียนรู้อย่างเป็นทางการ แต่ชาวบ้านจะมีการประชุมทุกวันอาทิตย์ แต่ถ้ามีสถานการณ์ ก็ถึกว่านั้นก็คือข้อมูลที่แกนนำรู้ ชาวบ้านทั่วไปต้องรู้ด้วย ไม่งั้นเขาเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกันไม่ได้ ก็คือถ้าเขาไม่เชื่อมั่น ไม่รู้ข้อมูลเลย เขาจะไม่ออกมาโดยไม่มีเหตุผล ถ้าเกิดการเคลื่อนไหวที่นิ่ง เขาก็ผ่านการวางแผนพอสมควร ว่าเรื่องนี้มันไม่ชอบมาพากลอย่างไร แล้วเราต้องการอะไร ประชุมกันทุกวันอาทิตย์ 5 ปีประชุมกันสม่ำเสมอ ถ้าไม่คิดที่จำเป็นจริงๆ ถ้าเทียบกับที่อื่นเขาจะประชุมกันเดือนละครั้งหรือ 2 เดือนครั้งแล้วบางทีตอน 2 ทูม 3 ทูม ก็จะไปเปิดเวทีสัญจรตามหมู่บ้านแต่เราไม่มีเงินเดือนให้แกนนำ”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

“การประชุมทุกวันอาทิตย์ นอกจากจะมาวิเคราะห์ประเมินสถานการณ์ร่วมกันแล้ว เราจะเสริมความรู้มิติอื่นๆด้วย บางทีก็อ่านบทความของอาจารย์นิธิฯ ให้ชาวบ้านฟัง บางทีก็อ่านข่าว ให้ชาวบ้านได้คิดวิพากษ์วิจารณ์”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2550)

ในการดำเนินการประชุมในทุกวันอาทิตย์นั้น ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญมาก เพราะเป็นกิจกรรมมีวัตถุประสงค์หลายประการ ประการสำคัญ คือ การมาร่วมกันคิด ไตร่ตรองประเมินผลงานร่วมกันเพื่อพัฒนา เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับที่เปาโล แฟร์ ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ แม้เป็นสิ่งยังไม่สมบูรณ์ก็ตาม แต่ก็ยังสามารถที่จะย้อนกลับมาวิเคราะห์ดูการกระทำซึ่งตัวเองได้กระทำลงไปแล้วได้ด้วย มนุษย์สามารถประเมินผลงานที่ทาลงไปแล้วว่าดีหรือไม่ เมื่อไตร่ตรองการกระทำแล้วก็จะนำมาปรับปรุงใหม่ ความรู้และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ก็มีการเริ่มต้นเกิดมาเพราะสาเหตุนี้ ซึ่งข้อนี้เองทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ สัตว์ไม่สามารถวางเป้าหมายในการทำงาน จะทำไปตามสัญชาตญาณ ทำให้สัตว์ทำงานอย่างไม่มีเป้าหมาย ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต สัตว์จึงเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีประวัติศาสตร์ และการที่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีประวัติศาสตร์ นี้ทำให้การมีชีวิตอยู่ไร้ความหมายและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโลกได้ (2517 : 100 - 106) และแฟร์ก็ยังได้แนะนำวิธีการที่จะช่วยให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น ซึ่งตรงกับวิธีที่ใช้ที่บ้าน โนินสมบูรณ์คือ วิพากษ์วิจารณ์ข่าว แฟร์กล่าวว่า “อีกวิธีหนึ่งที่สามารถใช้ได้ คือการอภิปรายถึงเรื่องต่างๆ ในข่าวที่หน้าหนังสือพิมพ์ ซึ่งจะเป็หนังสือพิมพ์รายวันหรือรายสัปดาห์ก็ตาม ที่เห็นว่าหนังสือพิมพ์จะช่วยได้มากเพราะ ตามธรรมดาชาวบ้านจะอ่านหนังสือพิมพ์ และมักจะเชื่อตามคำโฆษณาชวนเชื่อ นั้น แต่จากการฝึกหัดให้รู้จักวิพากษ์วิจารณ์ จะช่วยให้ชาวบ้านได้ขบคิดปัญหา และมีความคิดอ่านที่ดีมากขึ้น” (2517 : 138-139)

1.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

จากการที่ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้ การลงมือปฏิบัติ และการไตร่ตรอง ทำให้เกิดการเลือกสรรสิ่งใดที่ควรจะทำต่อไป สิ่งใดที่ไม่ควรทำ และสิ่งใดที่ควรปรับปรุง จากการที่ชาวบ้านได้ศึกษาเรียนรู้ชุมชนของตนมากขึ้น รู้เรื่องแหล่งน้ำรู้เรื่องระบบนิเวศมากขึ้น ผนวกกับการพูดคุยเสวนากันอย่างต่อเนื่องจึงเกิดความคิดที่จะรื้อฟื้นวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน มาเพิ่มพลังให้ชุมชน เช่น การระดมทรัพยากรโดยงานบุญกุ่มข้าวใหญ่ ได้ทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 เรื่อยมา และการทำงานรวมของกลุ่มอนุรักษ์ฯ เริ่มเมื่อ ปี 2549 เพื่อสร้างตำนก เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพ และเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ และเน้นย้ำถึงว่าทำไมชาวบ้านต้องต่อสู้คัดค้านโครงการเหมืองโปแตช เพราะโครงการจะทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไป ทำลายความสามัคคี ทำลายนาข้าว และทำลายจิตวิญญาณของชาวนา

จากการสัมภาษณ์ แกนนำชาวบ้าน ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“ชาวบ้านบางคนก็เสนอว่าเราเองมีวัฒนธรรม เราเอาวัฒนธรรมชู ก็ทำเป็น บุญทอดผ้าป่าวิฑูรชุนชน งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ด้านภักเหมืองแร่โปแตซ หรือ บุญคุณลาน คือเวลาทำนาเสร็จ เขาได้ข้าวมาจะขึ้นยุ้ง แต่เราก็เอามาร่วมกัน แล้วทำพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ แล้วก็เอาข้าวที่ได้มารวมกัน มาทำพิธี แล้วก็เอาไปขาย หรือฝากขาย ก็จะได้เงินมาเป็นกองทุนเรา สำหรับการต่อสู้ เราก็เลยบอกว่าถ้ามีโครงการเหมืองโปแตซ เราจะไม่มี กองข้าวแบบนี้ละ เราจะไม่มีข้าวมาให้ชาวบ้านกิน เราก็ต้องรักษามันไว้ แล้วข้าวตรงนี้แหละที่จะช่วยให้เราอยู่และสู้ต่อไป

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2549)

นอกจากนั้นแกนนำชาวบ้าน ได้กล่าวถึงนารวมด้วยความภาคภูมิใจว่า

“อย่างนารวมเป็นของกลุ่มพอบอกปุ๊บก็มากัน ร้อย สองร้อยคน เราทำนารวม จุดประสงค์ใหญ่ก็เพื่อเพิ่มความสามัคคี สร้างความเข้มแข็ง แล้วให้เกิดกระแสออกไปข้างนอก”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

“บุญกุ่มข้าวใหญ่ ถือเป็นบุญประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงจิตวิญญาณของ ชุมชนที่ดำรงอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมมาช้านาน ด้วยสำนึกในบุญคุณของข้าว ที่หล่อเลี้ยงชีวิตเรามา นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงพลังแห่งความ สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน ที่จะสืบทอดจิตวิญญาณที่กล้าแข็ง ของชาวนา และยังเป็นประเพณีที่จะให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ได้เห็น ว่า ถ้าวันใดมีการทำเหมืองแร่โปแตซเกิดขึ้นในชุมชนของเรา พวกเขาจะ ไม่มีโอกาสได้เห็นกองข้าว ที่จะนำมากองรวมกันอย่างในวันนี้อีกต่อไป เพราะเหมืองแร่โปแตซจะทำลายวิถีวัฒนธรรมตรงนี้ ให้สูญหายไป”

(แกนชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

จากการได้นำวัฒนธรรมดั้งเดิม “เกลือ ปลา นาข้าว รากเหง้าชาวอีสาน” ซึ่งเป็นจิตวิญญาณ ของชาวอีสานเข้ามาเป็นแกนยึดโยงในการดำเนินงาน ได้เป็นการเพิ่มพลังของภาคประชาชนมากยิ่งขึ้น

การที่มองเห็นกองข้าวกองใหญ่อยู่ข้างหน้าซึ่งเป็นผลผลิตจากน้ำมือและน้ำใจของชาวบ้าน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นชาวนา เป็นผู้ผลิตอาหารเลี้ยงโลก เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะไม่หลงเชื่อการครอบงำการรุกรานทางวัฒนธรรมที่มาจากภายนอก

เปาโล แฟร์ (2517 : 158-159) กล่าวถึงเรื่องของวัฒนธรรมไว้ว่า “การรุกรานทางวัฒนธรรมอาจมาได้หลายแบบ ทำให้ผู้ถูกรุกรานเกิดความรู้สึกว่าวัฒนธรรมของตนเป็นสิ่งที่ต่ำต้อย ดังนั้นเขาจึงเริ่มปฏิเสธวัฒนธรรมของตนเองและหันไปยึดเอาค่านิยม มาตรฐาน และเป้าหมายของผู้รุกราน” เช่น ส่งเสริมอุตสาหกรรม ไม่เหลียวแลเกษตรกรรม ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายและอย่างอื่นต้องซื้อกิน ยึด ค่า GDP ยึดตัวเลขเพื่อบอกความเจริญ ชื่นชมวัฒนธรรมการกินอาหารfast food ที่อุดมไปด้วยโทษมากกว่าประโยชน์ แฟร์ กล่าวว่า “ด้วยวิธีนี้ ผู้กดขี่จะสามารถหล่อหลอมความคิดและวิถีชีวิตของผู้ถูกกดขี่ และสามารถควบคุมผู้ถูกกดขี่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ถูกกดขี่จะมองโลกนี้ไม่ใช่ของตัวเอง แต่มองด้วยความคิดของผู้กดขี่ ยิ่งผู้ถูกกดขี่เลียนแบบผู้กดขี่มากเท่าไร ผู้กดขี่ก็ยิ่งสามารถควบคุมผู้ถูกกดขี่ได้มากยิ่งขึ้นเท่านั้น การรุกรานทางวัฒนธรรมจะได้ผลดี ถ้าผู้รุกรานได้เข้าถึงความต่ำต้อยที่เก็บกดอยู่ภายในของผู้ถูกรุกราน เพราะถ้าผู้ถูกรุกรานคิดถึงความต่ำต้อยของตนเองมากเท่าไร เขาก็จะยิ่งมองเห็นความสูงส่งของฝ่ายตรงข้าม และจะพยายามรับเอาความสูงส่งนั้นมาเป็นของตัวเองบ้าง แต่ยิ่งเขาเอาความสูงส่งมาไว้กับตัวมากเท่าไร เขาก็จะยิ่งห่างจากตัวเอง ห่างจากวัฒนธรรมของตัวเองมากขึ้นกัน เขาจะกลายเป็นคนแปลกหน้าสำหรับตัวเอง

ผลจากการรุกรานทางวัฒนธรรมนี้ จะทำให้สังคมที่ถูกกดขี่ต้องยอมใช้วัฒนธรรมใหม่ โดยที่“ต้องละทิ้งวัฒนธรรมเดิมของตน” และได้พูดถึงความเชื่อมโยงกับการพัฒนาว่า “การเปลี่ยนแปลงไม่จำเป็นต้องเป็นการพัฒนาทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงของเมล็ดพืชที่งอกเป็นต้นอ่อนไม่ใช่การพัฒนา การเปลี่ยนแปลงของสัตว์ไม่ใช่การพัฒนา เพราะการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นเพราะมันถึงเวลาที่ต้องเกิด แต่คนเป็นสิ่งเดียวที่ต้องพัฒนา และเขาจะพัฒนาได้ เมื่อเขา มีชีวิตอยู่เพื่อตัวเอง แต่ในลักษณะที่ถูกกดขี่ เขาจะต้อง มีชีวิตอยู่เพื่อผู้อื่น เพื่อคนที่เขาจำเป็นต้องพึ่งพา การตัดสินใจของเขาจะมาจากผู้อื่น ผู้ถูกกดขี่จะพัฒนาได้ก็ต่อเมื่อเขาเริ่มมีชีวิตอยู่เพื่อตัวเอง ประเทศที่จะพัฒนาจะต้องสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง นโยบายของประเทศต้องไม่วิ่งไปตามหลังประเทศอื่น ในระดับสังคมหรือชุมชนก็เช่นเดียวกัน สังคมที่ถูกกดขี่ไม่เป็นตัวของตัวเอง ต้องพึ่งพาจากภายนอก อำนาจการตัดสินใจถูกกำหนดมาจากภายนอก หาใช่กำหนดมาจากสังคมภายในไม่”

จากการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ และลงมือปฏิบัติ คิดใคร่ครวญไตร่ตรอง เพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ เลือกรวิถีชีวิตของชุมชน เป็นไปด้วยความอดสาหะและอดทน ชาวบ้านก็ได้เลือกรวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่พอเพียง พึ่งตัวเอง และทำเกษตรอินทรีย์ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี ไม่เอาแร่โปแตช และ

จากหลักการดังกล่าว ชาวบ้านก็ได้บูรณาการเข้ามาในการดำเนินชีวิต ทุกวันนี้ชาวบ้านไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการทำนา ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่า เมื่อคัดค้านไปแต่ชซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของปุ๋ยเคมี เมื่อเราคัดค้านมัน เราก็ควรจะเลิกใช้มัน ชาวบ้านยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง และต่อสู้คัดค้านโครงการเหมืองแร่โปแตช ต่อไปเพื่อให้เขาได้ดำเนินชีวิตอย่างที่เขาเลือกเอง

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย มีทั้งหมด 5 ขั้นตอน คือ การรับรู้และสร้างมโนสำนึก การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือก การร่วมกันดำเนินการ การประเมินผลการดำเนินงาน และ การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

1.4 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้

1.4.1 นักพัฒนาองค์กรเอกชน

นักพัฒนาองค์กรเอกชน นับว่าได้มีส่วนช่วยเป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงแก่กลุ่มอนุรักษ์ฯ และชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ได้ช่วย แสวงหาข้อมูลเชิงลึก ติดต่อประสานงานนักวิชาการในการอบรมความรู้ให้แก่ชาวบ้าน ประสานงานด้านวิทยุ ชุมชน หาทุนเพื่อพาชาวบ้านไปดูงาน ประสานงานและทำสื่อ อีกทั้งเป็นที่ปรึกษาให้แก่ชาวบ้านด้วย

จากการสัมภาษณ์ถึงบทบาทและความช่วยเหลือของ NGO ที่มีต่อชาวบ้าน พบว่าในปัจจุบัน NGO และชาวบ้านประสานงานกันเป็นอย่างดี

“ NGO ก็ช่วยเรื่องข้อมูล เพราะสำคัญมาก ส่วนเรื่องการจัดการชาวบ้านจะจัดการกันเอง โดยธรรมชาติชาวบ้านจะมีวิธีการอยู่แล้ว งานนี้ใครจะทำอาหาร ใครจะทำอะไร อย่างทำบุญกองข้าว ก็จะแต่งตั้งคนที่เราเชื่อถือเป็นเหรียญที่ต้องเก็บเงิน ตรวจสอบบัญชีอย่างไร จัดการการใช้จ่ายอย่างไร ในการประชุมวันอาทิตย์ ก็จะมาเล่าให้กันฟังว่ามีเงินอยู่เท่าไร ใช้ไปเท่าไร ถ้าไม่พอต้องหาเงินเพิ่มจะทำยังไง ก็จัดการแบบคณะกรรมการตัดสินใจร่วมกัน ถ้าไม่มี NGO เข้ามาช่วย ชาวบ้านก็คงรู้แต่สามารถจะตามข้อมูลได้ถึงขนาดไหน จริงขนาดไหน พอบอกว่าฉันไม่รู้ ชาวบ้านก็จะจบที่ไม่รู้ ไม่คิดว่าเราสามารถที่จะรู้ได้ในทางไหนบ้าง เพราะว่าไม่มีคนชี้แนะ ไม่มีคนบอก ไม่มีที่ปรึกษา ชาวบ้านก็จะรู้แค่ อบรม. ผู้ใหญ่บ้าน แต่ถ้า อบรม. ผู้ใหญ่บ้านไม่รู้ก็จบแค่นั้น แต่ NGO เขาจะรู้ระดับ

นโยบาย จะรู้จักคนนั้น คนนี้ เขาจะต่อไปให้รู้จัก รัฐมนตรีว่าจะต้องเข้า
หาอย่างไร จะต้องทำหนังสือแบบไหนประเด็นเคลื่อน ยังไง”

(แกนชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

ผู้สื่อข่าวในท้องถิ่นให้ความเห็นในเรื่องเดียวกันนี้ว่า

“ทาง NGO นี้ก็จะไปฝ่ายข้อมูลที่ชาวบ้านไปไม่ถึง ปกติชาวบ้านจะไม่อ่าน
หรือหนังสือพิมพ์เศรษฐกิจ อ่านแต่ไทยรัฐ มติชน ถ้าชาวบ้านไม่มี
NGO เป็นพี่เลี้ยง ก็ยาก ชาวบ้านก็ลำบาก สำหรับชาวบ้านที่บ้านนี้ก็มีน้องๆ
ที่เขามาที่หลังก็พอมีความรู้บ้าง แต่สำหรับตัวแกนๆ ที่ตามข้อมูล
สถานการณ์เกาะติดยังไม่ค่อยมี ยกเว้นจากอาจารย์จากราชภัฏ จากอื่นๆ บ้าง เขา
ก็จะส่งถึงกัน คือถ้าเราไม่เกาะสถานการณ์จริงๆ ก็จะทำให้โครงการมันไป
ไม่ได้โดยง่าย เพราะว่าด้านที่เป็นลอบต่อ โครงการเจ้าของโครงการก็ไม่ให้
ข้อมูลอยู่แล้ว เรื่องที่มันไปยุ่งเกี่ยวกับต่างประเทศนี่เราก่อนข้างเข้ามา ชาว
บริษัทที่ไม่ออกในเมืองไทย ซึ่งเราก็ต้องคอยตาม คอย search จาก Internet
เช่น ชาวต่างชาติ อย่างมีการเปลี่ยนแปลงผู้ถือหุ้นเป็นบริษัท ดี (นามสมมติ)
บริษัท ดี นอมินี ก็เป็นชาวที่มาจากข้างนอก ไม่มีการเคลื่อนไหวในไทยเลย
จนเขาซื้อเสร็จเขาถึงประกาศในตลาดหุ้น ซึ่งวันที่ประกาศในตลาดหุ้น ก็
ประกาศเฉพาะใน Web site ของตลาดหุ้น ชาวบ้านไม่มีสิทธิรู้เลยว่าเกิดการ
เปลี่ยนแปลง พอเขาซื้อเสร็จวางใจว่าเสร็จแล้ว เขาก็มาแถลงข่าว ชาวที่
ออกไปสายธุรกิจ ฐานเศรษฐกิจ เราก็ต้องไปตามเองว่า บริษัทนี้เป็นใคร
แต่ก็ไปจดในทะเบียนที่เมืองที่ไม่สามารถตรวจสอบธุรกรรมได้ที่แคนาดา
มันจึงเกิดข้อสงสัยขึ้นมาว่า แล้วทำไมบอว่าเป็นทุนไทย ถ้าเป็นทุนไทย
ทำไมงไม่กล้าเปิดเผย ถ้าไม่มีใครตามจี้ โครงการๆ มันก็จะผ่านไป
โดยง่าย ความไม่ชอบมาพากล ก็ถูกซ่อนไว้”

(ผู้สื่อข่าวท้องถิ่น, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

สำหรับนักพัฒนาองค์กรเอกชนมองบทบาทตัวเองว่า ทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน

“ เรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน มันควรเป็นภาระหน้าที่ของรัฐ แต่ต้องบอกว่าโครงสร้างหรือกลไกบุคลากรของรัฐของราชการเหล่านี้มันไม่เพียงพอ ที่จะทำให้เกิดกระบวนการเหล่านั้นได้ ผมคิดว่า NGO อย่างเราก็เป็นองค์กรเล็กๆ องค์กรหนึ่งที่ไม่ได้สังกัดอะไรเนี่ย ก็พร้อมที่จะทำงานสนับสนุน ร่วมมือกับรัฐในเรื่องของการส่งเสริมสิทธิ ให้กับชาวบ้าน ส่งเสริมให้ชาวบ้านรับรู้ มีอะไรต่างๆ อันนี้ก็เป็นสิ่งที่เราคิดว่าเป็นเรื่องบวก ที่หน่วยงานทางราชการไม่ค่อยเห็นคุณค่าว่าจริงๆ มันเป็นหน้าที่ของเขา นอกจากเรื่องข้อมูล ก็มีเรื่องวิทยุชุมชน เราช่วยประสานงานทั้งเรื่องทุน ทั้งเรื่องบุคลากรที่ทำเรื่องวิทยุชุมชนมาให้ความรู้ มาจัดตั้งองค์กร มาจัดระเบียบแผนผังต่างๆ แล้วก็สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวบ้าน อบรมการเป็นผู้ประกาศข่าว อบรมการเป็นผู้จัดรายการ การให้ความรู้หลายๆ ก็ความรู้ด้านกฎหมายทั้งหมดเรื่องสิทธิเสรีภาพ และเรื่องวิทยุชุมชน เราคิดว่าเรื่องวิทยุชุมชนมันจะมีความจำเป็นมาก เราจะต้องจัดตั้งให้ชาวบ้านให้ได้ และเราก็ระดมทุน ระดมบุคลากร ที่เหลือชาวบ้านมาจัดรายการเอง มาควบคุมสถานีเอง ปิด-เปิดเอง ควบคุมกองทุนเอง จ่ายค่าไฟค่าน้ำ เกี่ยวกับสถานการณ์ เรามีหน้าที่ที่สังเคราะห์ภาพใหญ่ ประเมินสถานการณ์แล้ว ที่เหลือการเคลื่อนไหว ต้องใช้กำลังคน เป็นหลักในพื้นที่ เพราะฉะนั้นอันนี้คือหน้าที่ของชาวบ้านเขาโดยตรง เราคิดว่า อาจจะสร้างกระบวนการต่อเนื่องให้กับชาวบ้าน จริงๆแล้ว ถึงแม้จะอยู่กรุงเทพ หรืออยู่ไหนก็ทำแบบนี้ได้นะ เราอาจจะทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นมากที่สุด อยากให้ชาวบ้านมีความเข้าใจมากที่สุดว่าเราไม่ได้มาทำให้ชาวบ้านหวงแหนทรัพยากร จริงๆ เราเองเราก็มีความรู้สึกหวงแหนด้วย เราารู้สึกว่าทำอย่างไรเราถึงจะทำให้กฎเกณฑ์ กฎกติกาที่เข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้ มันมีความชอบธรรม ถ้าเราเห็นว่ามัน OK เราก็หยุดได้ แต่ตอนนี้เราเห็นว่ามันยังไม่ OK เราก็ยังไม่หยุด คือเราไม่ได้ฝากภาระว่าคุณปกครองรักษาบ้านคุณนะ ถ้าคุณไม่ทำคุณอย่ามาโทษฉันนะ บอกแล้วไม่ทำ แต่สิ่งเหล่านั้นมันอยู่ในจิตใจเราด้วย เราอยากรักษาไว้ เราหวงแหนไว้ เหมือนกับว่า เราเห็นแม่น้ำสายหนึ่ง แต่เราเป็นคนกรุงเทพฯ สมมุติว่าเห็นแม่น้ำโขง เขาจะสร้างเขื่อน

เราจะไปบอกแต่ว่า ให้คนที่นั่น ให้คนที่หนองคายคัดค้านการสร้างเขื่อน
 ผมว่ามันไม่ใช่ คนกรุงเทพฯ ก็มองได้ คิดได้ว่าทำไมมันต้องไปปิดแม่น้ำ
 โขงด้วยวะ มันเป็นทรัพย์สินสมบัติของเรานะ เหมือนกับถ้ารัฐบาลจะสร้าง
 โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ที่ทำเรือชายฝั่งตะวันออก แล้วเราไปบอก ไปกดดัน
 ให้การะการคัดค้าน โรงไฟฟ้านิวเคลียร์เป็นของคนชลบุรี จันทบุรี ระยอง
 ผมว่าไม่ใช่ คนกรุงเทพฯ อย่างเราก็คัดค้านได้ เพราะเรา รู้สึกว่ามันเป็น
 พลังงานที่อันตราย แล้วก็เขื่อนนี้มันจะสร้างความเสียหายให้กับคนเป็น
 แสนคน แล้วมันจะสร้างความ หนีบหายให้กับแผ่นดิน”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

ในมุมมองของชาวบ้านที่นี่ได้ให้ความเห็นว่า NGO ยังมีความจำเป็น และในมุมมองของ NGO
 เอง เห็นว่า NGO เป็นเพียงชื่อเรียกเท่านั้นเอง จะเป็นใครก็ได้แต่ควรจะต้องมีคนทำหน้าที่ในการสร้าง
 ความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน ให้ทั่วประเทศไทย

“หลายๆ พื้นที่ในประเทศไทยจำเป็นต้องมีตัวประสานงาน ที่ต้องทำงาน
 เหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องเป็น NGO ก็ได้ จะเป็นคนในหมู่บ้าน จะเป็นครูบา
 อาจารย์ จะเป็นนิสิตนักศึกษาก็ได้ หรือเป็นข้าราชการก็ได้ ที่จะมาทำงาน
 แบบนี้ ถ้าวิเคราะห์แล้วว่า ถ้ามีโครงการนี้จะเกิดโทษ คือสองจิตสองใจ
 ระหว่างโทษกับประโยชน์ที่น่าจะทำงาน เราก็น่าจะเป็นตัวสำคัญที่ทำให้
 ชาวบ้านรู้จริงๆ แล้วใครก็ได้ที่รู้ข้อมูล จำเป็นต้องทำ แต่ส่วนใหญ่มันเป็น
 NGO เท่านั้นเอง ทุกพื้นที่ในประเทศไทยถ้าไม่มีตัวกลางเหล่านี้ก็ไม่
 สามารถจะสร้างความเข้มแข็งให้กับชาวบ้านได้ เพราะว่ากระบวนการ
 สังเคราะห์ กระบวนการสร้างคน มาเป็นองค์กรได้ ขบวนการเคลื่อนไหว
 ต่างๆ มันความซับซ้อนและใช้กำลังเยอะ และก็ใช้แรงผลักดันของชาวบ้าน
 อย่างเดียวไม่พอ เพราะว่าต้องใช้ทั้งเงิน ใช้ทั้งสมอง ไม่ใช่สมองของพวกเขา
 เราอย่างเดียว เราเป็นตัวประสานงาน แต่ใช้สมองของนักวิชาการ สมองของ
 นักกฎหมาย สมองของนิสิตนักศึกษา มันต้องมีคนเหล่านี้มาระดมช่วย
 ชาวบ้านอย่างเดียวไม่พอหรอก คิดง่ายๆ สมมติว่าไม่มีพวกเรานะ ถ้าฟัง
 เพียงแค่ว่าจืดเดิมน้ำมัน จืดไปอีกบ้านหนึ่ง เพื่อนัดประชุมหารือกัน

ชาวบ้านก็ไม่มีเงินเติมน้ำมันแล้ว สิ่งที่เราต้องทำก็คือทำยังไงต้องสร้าง
กองทุนให้กับชาวบ้านให้ได้”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

1.4.2 นักวิชาการ

นักวิชาการ นับว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญอีกปัจจัยหนึ่งในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ไม่
เพียงแต่สนับสนุน ด้านข้อมูลวิชาการหรือเป็นวิทยากรเท่านั้น นักวิชาการยังทำหน้าที่เป็นสื่อช่วย
แพร่กระจายข่าวสารความทุกข์ของชาวบ้าน การบิดเบือนข้อมูล EIA ฯลฯ ให้เป็นประเด็นสาธารณะอีก
ด้วย จากการสัมภาษณ์นักวิชาการในพื้นที่ พบว่า

“เวลาที่ไปทำงานต่างๆ เราจะแทรกเรื่องนี้เข้าไป เรายอมที่จะเสียเงิน
ส่วนตัว xerox เอกสารที่เป็นบทสรุป เราไม่สามารถที่จะเอาเนื้อหาทั้งหมด
ได้ เราเอาเอกสารบทสรุปติดตัวเราไปเวลาที่เราไปทำงาน แล้วเราก็แจกให้
เขาอ่านแล้วเราก็เปิดบอกว่า ถ้าสงสัยต้องการรายละเอียด เรามีเบอร์
โทรศัพท์ ในกลุ่มอนุรักษ์ฯ เราก็ให้เบอร์ไป เราจะเปิดประเด็นตลอดเวลา
บางทีเราก็เป็นผู้ร่วมเสวนา แล้วแต่สถานการณ์ อย่างชมรมศิษย์เก่า
ขอนแก่น เขาเป็นนักธุรกิจ เขาจะหนุนเรื่องโปแตช เขาก็บอกว่ามันจะทำ
ให้คนของเรา กินคือยูตินะ ก็บอกว่า พี่ไม่ได้ขวาง ในการแสดงตัวในเรื่อง
โปแตช กลุ่มอนุรักษ์ฯคัดค้านเต็มที่ แต่เราไม่ได้ขวางแต่ขอให้อธิบาย
ให้ได้เรื่องกองเกลือ ว่าทำอะไรกองเกลือมันจะไม่แพร่ไปในดิน ในน้ำ
แล้วทำให้เรากินน้ำไม่ได้ อ่างน้ำไม่ได้ ใช้น้ำไม่ได้ ทำการเกษตรไม่ได้
สัตว์อยู่ไม่ได้ คุณตอบตรงนี้ได้ คุณทำไปเลย นี่เป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม สอง
“ผลประโยชน์ชาติ” คุณทำให้มันยุติธรรม เราจะไม่ขวางคุณเลย”

(นักวิชาการ , สัมภาษณ์ , 13 กันยายน 2549)

1.4.3 สื่อท้องถิ่นและวิทยุชุมชน

ในการเรียนรู้ต่อผู้ของชุมชนบ้านเข็ญแจ่งสมบูรณ์นี้ เรื่องสื่อ นับว่ามีความสำคัญมาก
ชาวบ้านส่วนใหญ่รับฟังข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อวิทยุชุมชน นอกจากนั้น ที่นี่ยังมี จดหมายข่าวชุมชนคนฮัก

ถิ่น เป็นสื่อกลางประชาสัมพันธ์ทั้งเรื่องโครงการ วิถีชีวิตชุมชน การศึกษาผลกระทบต่างๆ โดยแจกจ่ายไปยังกลุ่มอนุรักษ์ หน่วยงานข้าราชการในเมืองอุดรธานี นักวิชาการทั้งในและนอกพื้นที่และผู้สนใจต่างๆ และยังเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ของชาวบ้านในพื้นที่ในการหาข่าว หาข้อมูลในชุมชนตัวเอง แล้วนำเสนอแก่สาธารณชน

จากการสัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวท้องถิ่น ในประเด็นสื่อ ได้ให้ความเห็นว่า

“โครงการ ถ้าไม่มีคนทำสื่อ ก็จะเงียบไปเลย จนกระทั่งมีคนตายสื่อถึงเริ่มไปสนใจ งานเราก็ มีจดหมายข่าวที่เราช่วยดูเรื่องข้อมูล ประเด็นจะมาจากชาวบ้านในพื้นที่ และอาสาสมัคร มอส. เรามาช่วยจัดเล่มจัดอะไรให้ แต่ภาษาบางทีก็ยังไม่ค่อยดี สำหรับชาวบ้านแต่เราอยากจะสื่อกับข้างนอกด้วย คนทั่วไปในอุดร พ่อค้า ข้าราชการ ส่งไปถึงศาลากลาง ส่งถึงเครือข่าย บางทีก็ยากไปนิด แต่ก็ยังดีกว่าที่ไม่มีอะไรเคลื่อนไหวเลย แต่ละวัน ชาวบ้านเขาจะเก็บข่าวท้องถิ่นของเขาเอง แล้วก็บันทึก บางทีก็เอามาลง”

(ผู้สื่อข่าวท้องถิ่น, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

1.5 ปัญหาอุปสรรคต่อการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน

ถึงแม้ว่าในการเรียนรู้ของชาวบ้านจะมีปัจจัยสนับสนุนหลายปัจจัย แต่ชาวบ้านก็ต้องเผชิญกับปัญหาอุปสรรคหลายด้าน เช่น ขาดการรับรู้ข้อมูล การปิดบังข้อมูล ความลำบากในการขอข้อมูล ขาดการสนับสนุนเงินทุนดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง และการศึกษาในระบบยังมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในปริมาณน้อย

1.5.1 ปัญหาการปิดบังข้อมูล

จากการสัมภาษณ์นักวิชาการผู้หนึ่งเรื่องการรับรู้โครงการฯ ได้ให้ความเห็นว่า

“ไม่ได้รู้เรื่องเลย ขนาดอยู่อุดร ยังไม่รู้เรื่องเลยว่า EIA มันเซ็นแล้ว คชก.ชุดนั้นเซ็นไปได้ยังไง นี่คืออิทธิพลของเงิน EIA ไม่มี Public Hearing ไม่มี Stake Holders เนี่ยมันชี้ให้เห็นเลยว่าอะไรก็

เกิดขึ้นได้ในประเทศด้อยพัฒนา ประเทศที่คนเห็นแก่ตัวได้แต่
กอบโกย ประเทศที่คนไม่มีความรักให้ผู้อื่นนอกจาก ตัวเอง”

(นักวิชาการ, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2549)

1.5.2 ปัญหาความลำบากในการขอข้อมูล

ปัญหาความลำบากในการขอข้อมูล ปัญหาเรื่องภาษา สะท้อนออกมาในคำพูดของ
ชาวบ้านหลายคน

“เราขอคู่มือ ใช้เวลา 1 ปี ให้มาแผ่นเดียว สัญญาทั้งหมด 88 หน้า เขาให้
มาแผ่นเดียว ก็เลยส่งเรื่องให้คณะกรรมการข้อมูลข่าวสาร ฟ้องว่าเขาปิดบัง
ไม่ให้ข้อมูลเรา พอฟ้องเรื่องสัญญา อีก 2 เดือนเขาก็เลยให้มา สัญญา
มันให้มาเป็นภาษาอังกฤษ 88 หน้า มี 21 ข้อ แต่มีข้อปลีกย่อยเยอะ พวกเรา
นี่แหละต้องมาแปลกันเอง มีคนมาช่วย เราไม่ค่อยรู้เรื่องกฎหมายก็เลยให้
คณะกรรมการสิทธิฯ กับสหภาพความ ดีความมาให้เรื่องกฎหมาย ก็เลยรู้
เรื่องราวสัญญาเป็นยังไง มันเอาเปรียบเรายังไง”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2546)

1.5.3 ปัญหาการศึกษาในระบบยังมีส่วนร่วมน้อย

ปัญหาการศึกษาในระบบกับการสร้างพลัง หรือการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มีหลาย
ประการ เช่น การศึกษาในระบบมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในปริมาณน้อย ผู้ที่
เกี่ยวข้องกับการศึกษาในระบบยังไม่ค่อยรับรู้เรื่องโปแตซ ปัญหาเรื่องโครงสร้างอำนาจของการศึกษาใน
ระบบผู้ให้สัมภาษณ์หลายคน ให้ความคิดเห็นต่อประเด็นนี้อย่างหลากหลาย

“เด็กในระบบโรงเรียนกับเรื่องโปแตซ เด็กในเมืองไม่ค่อยรู้เรื่อง อย่าถาม
เด็ก ให้ถามครูโรงเรียนประจำจังหวัดนี้ซิ เขารู้ไหมเรื่องโปแตซ อาจจะรู้ว่า
จะมีเหมือง แต่ถามว่าโปแตซอยู่ที่ไหน เอาไปใช้ประโยชน์อย่างไร แล้วมี
ผลกระทบอย่างไร เป็นอย่างไร เนี่ยจบเลย ไม่รู้ จะรู้ก็คือ กลุ่มอนุรักษ์
เขตที่เขาจะทำ site งานขึ้นมา ถามว่ามีไหมโรงเรียนที่ร่วมกับชุมชน? มี
แต่ถามว่ามีก็เปอร์เซ็นต์ ที่เอาประเด็นทางสังคมเข้ามาจับแล้วให้ โรงเรียน
เป็นของชุมชนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แล้วโรงเรียน

ไปจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ ส่งเสริมสุขภาพส่งเสริมสิ่งแวดล้อม ให้กับ
ชุมชน ทำอย่างไรเราจะสร้างได้ โรงเรียนใหญ่ๆ จะไม่เป็นอย่างที่ว่าเลย
เพราะครูมีแต่ไปสอนพิเศษ สอนพิเศษได้เดือนหนึ่งเป็นแสน”

(นักวิชาการ, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2549)

ชาวบ้านบางคนยังได้กล่าวถึงข้อเสนอแนะถึงโรงเรียนว่า

“ในประเด็นการศึกษาในระบบโรงเรียนช่วยสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน
ทำได้ เริ่มต้น ก็ให้โรงเรียนสำรวจก่อนว่าชุมชนเรา ที่อยู่ของเรา มีอะไร
สิ่งแวดล้อมเรามันมีอะไรบ้าง ธรรมชาติเราที่มีคุณค่า มีประโยชน์ แร่ธาตุ
ทรัพยากรมีอะไรบ้าง อย่างน้อยเราก็ต้องศึกษาสิ่งที่มีในชุมชนเราก่อน ไม่
ต้องไปไกลถึงเมืองนอกเมืองนา เอาแต่ในชุมชนก่อน เช่น อุดรมีเรื่องโปแตช
เด็กก็ควรจะรู้ว่ามันคืออะไร มันมีความสำคัญอย่างไร มันใช้ประโยชน์
อย่างไร มันมีโทษอย่างไร เอาแค่คร่าวๆ ไม่ต้องลึกซึ้งขนาดนักวิชาการ ตีอก
เตอร์อะไร แล้วก็ให้เด็กมีสำนึกเกี่ยวกับทรัพยากร รับผิดชอบต่อสังคม รักธรรมชาติ
รักสิ่งแวดล้อม รักสิ่งที่มีแล้วก็สิ่งที่เขาเป็น”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

“คิดว่าควรปลูกฝังตั้งแต่เด็กน้อย ให้เด็กเขารู้จักหน้าที่ในการรักษา
สิ่งแวดล้อม มันน่าจะเกิดจากตรงนั้น ชุมชนควรเข้าไปในโรงเรียนก่อน
แล้วต่อไปโรงเรียนก็ออกมา เพราะถ้อย่างไงๆ โรงเรียนงานเขาเยอะกว่า
เรา เราก็อาจจะไปหาเขาก่อน ที่โรงเรียนเขามีการฝึกทักษะการอ่านให้เด็ก
อ่านออกเสียงตามสาย พ่อคิดว่าพ่อจะไปชวนเขาชวนโรงเรียนให้เด็กๆ มา
จัดรายการวิทยุชุมชนจริง ให้เขาได้เรียนรู้ว่าการออกเสียงตามสายที่
โรงเรียนกับการจัดรายการวิทยุชุมชนแตกต่างกันอย่างไร ก็ได้เรียนรู้กันไป
เป็นการปลูกฝัง”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

“ การศึกษาในระบบ ก็ไม่หวังอะไรมาก แต่เขาไม่ไปเข้ากับบริษัทที่ดีแล้ว
แต่จะ让他ไปจัดการศึกษาที่ลึกกว่านี้ เขาไม่กล้าทำหรอก เพราะเขาจะโดน

ข้างบนกดคันเขา ก็เป็นไปได้อย่างที่จะให้เขามาช่วยชาวบ้าน ครูเขาก็บอก
ว่าผมพูดไม่ได้หรอก แต่ถ้าให้เขาอยู่เฉยๆ ไม่รับของบริษัทพอได้ ชาวบ้าน
ต้องช่วยตัวเองในชุมชน”

(อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2550)

จะเห็นได้ว่าในประเด็นเรื่องการศึกษาในระบบที่ไม่ค่อยมีส่วนในการสร้างเสริมพลังอำนาจ
ภาคประชาชน ก็เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับที่ เปาโล แฟร์ (2517 : 34) ได้พูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า
“การศึกษาปัจจุบันที่มีอยู่แบบเป็นระบบนั้น จะเปลี่ยนได้เฉพาะเมื่อมีอำนาจทางการเมืองเท่านั้น”
ดังนั้นการศึกษาเพื่อที่จะเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนนั้น ยากที่จะเกิดจากการศึกษาในระบบได้

อนาคตของชุมชนบ้านโนนสมบูรณ์

จากการสัมภาษณ์ถึงอนาคต ชาวบ้านเปิดเผยถึงความรู้สึกว่า

“คิดว่ามันคงจะจบยาก ทรายไคที่โปแตชมันยังมีอยู่ได้ดิน มันก็ยังมีคนที่จะ
จะอยากได้อยู่เรื่อยไป แต่เราก็ต้องดูแลมันเรื่อยไปเหมือนกัน ก็คิดว่าใครจะ
อดทนกว่ากัน APPC ออกไป อิตาลีเียนไทยก็เข้ามา อิตาลีเียนไทยออก จะ
บริษัทไหนเข้ามาอีก ก็เทคโอเวอร์กันไปเรื่อยๆ ทรายไคที่มันยังไม่ถูกเอา
ขึ้นมาใช้จนหมดไป ก็ยังมีความต้องการของคนที่มีความโลภอยู่เหมือนเดิม
นายทุนก็ยังอยากได้ เป้าหมายสูงสุดอยากให้อยกเลิกโครงการเมืองโปแตช
แต่มันอาจจะยาวนานยืดเยื้อ แต่ที่สำคัญ คือ เราต้องสร้างความเข้าใจให้
ชาวบ้าน ให้ชาวบ้านได้รู้จักสิทธิของตัวเอง รู้จักสิทธิชุมชน รู้จักการ
ตรวจสอบ ไมใช่อะไรจะเข้ามา ก็ปล่อยให้เขาทำ อย่างน้อยถ้ามันจะสร้าง
เราก็ต้องได้รู้บ้างว่ามันดีหรือไม่ดียังไง ให้เราได้ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ให้
ชาวบ้านได้เรียนรู้ เรียนรู้จาก กิจกรรม จากสื่อ จากถนนนำ จาก
ประสบการณ์จริง”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2549)

แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาองค์กรเอกชน ยังทำงานต่อไปด้วยความหวัง

“ถ้าชาวบ้านแรงพอ ก็คือยื่นยื่นเรื่องเกษตรอินทรีย์ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง แล้วทำได้จริง ชัดเจนจริง โครงการไหนก็ไม่สามารถจะเกิดได้”

(นักพัฒนาองค์กรเอกชน, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2549)

การเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยนี้ ต้องมีการเรียนรู้เพื่อสร้างมโนสำนึก มีการเรียนรู้ให้รู้เท่าทันปัญหาหรือเหตุการณ์ มีการเรียนรู้เพื่อการเคลื่อนไหว เรียกร้องการมีส่วนร่วม นอกจากการเรียนรู้ทั้งเนื้อหา และการฝึกปฏิบัติ ชาวบ้านยังได้เรียนรู้จากการทำกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้และกิจกรรมการเคลื่อนไหว ทั้งเรียนรู้โดยเข้าอบรมความรู้เรื่องต่างๆ เรียนรู้โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ การรณรงค์ให้ความรู้ การเดินขบวนคัดค้าน ชุมนุมประท้วง การไปยื่นหนังสือแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรียนรู้จากการไปดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านที่มีปัญหาคล้ายๆกันคือขาดการมีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน จาก การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน คือ กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ทำให้เกิดผลคือ ได้มีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ได้มีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ ภาครัฐได้แต่งตั้งคณะกรรมการร่วมๆ โดยมีภาคประชาชนร่วมด้วยเพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการฯ เมื่อปี 2546 และคณะทำงานร่วมๆเพื่อการประชาสัมพันธ์ เมื่อปี 2548

ในปัจจุบันจากการเคลื่อนไหวคัดค้าน ได้มีการเปลี่ยนสัดส่วนผู้ถือหุ้นเป็นทุนไทยเพิ่มขึ้น และอยู่ในขั้นการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ได้คืน ชาวบ้านเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ยกเลิก EIA ฉบับเดิมแก้ไขสัญญาให้เป็นธรรม ให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนแรก และให้ระงับการรังวัดปักหมุดพื้นที่เหมืองไว้ก่อน ทุกวันนี้สถานการณ์ยังคงไม่หยุดนิ่ง ชาวบ้านก็ยังเรียนรู้ และดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมกันต่อไป ดังคำพูดของเปาโล แฟร์ (2517 : 25) ว่า การเปลี่ยนสภาพการณ์เดิมนี้น่าไม่ใช่ของที่ทำได้เล่นๆ หรือง่ายๆ การต่อสู้อย่างจริงจังเท่านั้นที่จะสามารถทำให้เปลี่ยนแปลงสภาพการณ์เดิมได้และหน้าที่ของผู้ที่จะเปลี่ยนสภาพการณ์นี้ก็ต้องเป็นภาระของผู้ถูกกดขี่เท่านั้น

สรุปการศึกษาระดับปริญญาโทที่ 1

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของกรณีศึกษาที่ 1 คือ ชุมชนบ้านเข้มแข็ง (นามสมมติ) ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี สามารถสรุปผลการศึกษา ได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ
กรณีศึกษาที่ 1 มี 5 ขั้นตอน คือ

1. การรับรู้และสร้างมโนสำนึก
2. การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา
3. การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม
4. การประเมินผลการดำเนินงาน
5. การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

การเรียนรู้ของชาวบ้าน เริ่มจากบุคคล 1 คนคือนักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGO) ได้จุดประเด็น
คำถามเกี่ยวกับโครงการ และผลกระทบต่างๆ ถามชาวบ้าน ผู้นำชุมชนให้ความสนใจ เริ่มพูดคุย
จากนั้น NGO และเพื่อน รวมทั้งผู้นำชุมชนได้ เผยแพร่ข่าวสารให้ชาวบ้านรับรู้ พูดคุยเป็นบ้านๆ ใช้
วิธีการปากต่อปากพูดคุยให้ได้คิด วิเคราะห์เชื่อมโยง เกิดการสร้างมโนสำนึก ในกลุ่มชาวบ้าน จาก
หมู่บ้านหนึ่ง แล้วขยายไปหมู่บ้านอื่นๆ ใช้เวลาการพูดคุยเพื่อการรับรู้ เพื่อสร้างมโนสำนึก ใช้เวลา
ประมาณ 2-3 ปี จึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี เมื่อ ปี 2545

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งการฝึกอบรมเรื่อง
กฎหมาย เรื่องโครงการฯและผลกระทบ ทั้งเรื่องนิเวศวิทยาในชุมชน เรื่องวิถุชุมชน และกิจกรรมไป
ดูงานยังที่ต่างๆ และกิจกรรมฝึกทักษะต่างๆ

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการ เรียกร้องการมีส่วนร่วม

จากการเรียนรู้ก็ได้เริ่มลงมือปฏิบัติเพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจโครงการที่มีผลกระทบคือ
โครงการเหมืองได้ดินโปแตช เรียกร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการยื่นหนังสือ
คัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรียกร้องข้อมูลข่าวสารจากทั้งราชการคือ รายงานผลกระทบ
(EIA) และสัญญา เริ่มการรณรงค์เผยแพร่ความรู้ ชุมชนเรียกร้อง ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการดำเนินงาน

ในขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลการปฏิบัติ การคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง มีการประชุมทุกวันอาทิตย์ เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

ในขั้นตอนนี้เป็นการสร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน ผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งที่เป็นประโยชน์ก็ดำเนินการซ้ำ และนำสิ่งที่เลือกสรรแล้วบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

สรุปกิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ของกรณีศึกษาที่ 1 ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

- 1) การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา
- 2) การเรียนรู้จากการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร
- 3) การฝึกอบรมและดูงาน
- 4) การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ
- 5) การสัมมนาวิชาการ
- 6) การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสารต่างๆ
- 7) เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ยื่นหนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมชุมเรียกร้อง เดินขบวน
- 8) เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล(วิจัย) ในชุมชนของตน
- 9) เรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมพิธีกรรม :- การทำนารวม งานบุญกุ่มข้าว

กรณีศึกษาที่ 2 : ชุมชนบ้านมั่นคง อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

2.1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

2.1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านมั่นคง ตั้งอยู่ในเขต อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

มีระยะห่างจากตัวเมืองประจวบคีรีขันธ์ ประมาณ 28 กิโลเมตร มีถนนลาดยางเข้าหมู่บ้านจากถนนเพชรเกษม ที่ตั้งของชุมชนมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อกับ บ้านคลองเก่า
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อกับ บ้านคลองชายธง
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อกับ ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อกับ บ้านสองพี่น้อง

2.1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

แต่ก่อนตำบลนี้ เดิมชื่อว่า “ตำบลปากคลองเกลือ” มีขุนเกลียวมหาราชเป็นกำนันคนแรก การปกครองขึ้นกับอำเภอเกาะหลัก หรืออำเภอเมืองในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อเดือน ตุลาคม 2485 ได้เปลี่ยนชื่อตำบล คำว่า มั่นคง ยังเป็นชื่อหมู่บ้านหมู่ที่ 6 เล่ากันว่าในอดีตที่หมู่บ้านนี้ ชาวบ้านขุดบ่อน้ำในหมู่บ้าน พบแต่น้ำเค็ม น้ำกร่อย ใช้น้ำบริโภคไม่ได้ จึงออกมาขุดบ่อน้ำที่ป่าละเมาะนอกหมู่บ้าน ต่อมาจึงมีชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณ แหล่งน้ำจืดมากขึ้น เรียกว่า หมู่บ้านมั่นคง และเมื่อมีการเปลี่ยนชื่อตำบลจากเดิม ซึ่งขณะนั้นกำนันปากคลองเกลืออยู่ที่บ้านมั่นคง จึงได้ใช้ชื่อบ้านมั่นคงเป็นชื่อตำบล ตั้งแต่นั้นมา บ้านมั่นคงมีพื้นที่รวมกันทั้งสิ้น 2,300 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 2,000 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 86.9 ของพื้นที่

2.1.3 ประชากร

ชุมชนบ้านมั่นคง มีครัวเรือน 157 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 618 คน เป็นชาย 288 คน หญิง 330 คน ส่วนใหญ่เป็นประชากรช่วงอายุ 18-49 ปี จำนวน 342 คน คิดเป็นร้อยละ 55.34 ของประชากรทั้งหมด มีประชากรสูงอายุ (อายุมากกว่า 60 ปี) จำนวน 100 คน คิดเป็นร้อยละ 16.18 ของประชากรทั้งหมด (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2548 , กระทรวงมหาดไทย) ครอบครัวมีลักษณะครอบครัวชาย นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมแบบไทยภาคกลาง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำไร่และรับจ้าง ประชากรสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ มีวิถีชีวิตเรียบง่าย

ในชุมชนบ้านมั่นคงนี้ มีการยึดถือประเพณี ประกอบพิธีกรรมเหมือนชุมชนภาคกลางทั่วไป เมื่อก่อนในช่วงคัดค้านโครงการฯ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคัดค้าน และฝ่ายสนับสนุนโครงการฯ จะแตกแยกกัน กล่าวคือไม่ทำบุญร่วมกัน แต่ปัจจุบันนี้ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนดีขึ้นกว่าเดิม

2.1.4 การบริการสาธารณะในชุมชน

การบริการสาธารณะในชุมชนบ้านมั่นคง ประกอบด้วย

วัด	1	แห่ง
ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน	1	แห่ง
ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือสถานรับเลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน	1	แห่ง
โรงเรียนอนุบาลชนบท	1	แห่ง
(รวมทั้งโรงเรียนประถมศึกษาที่เปิดสอนชั้นเด็กเล็กหรือชั้นอนุบาล)		
โรงเรียนภาคบังคับ 9 ปี	1	แห่ง
โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	1	แห่ง
(รวมทั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาที่สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน)		
หอกระจายข่าวหรือเสียงตามสายที่ใช้งานได้ หรือวิทยุชุมชน	1	แห่ง
ห้องสมุดประชาชน	1	แห่ง
(รวมทั้ง ห้องสมุดโรงเรียน หรือห้องสมุดที่วัดที่ประชาชนใช้ได้)		
ศาลาประชาคม (ศาลากลางบ้าน)	1	แห่ง
ลานกีฬาหรือสนามกีฬาของหมู่บ้าน	1	แห่ง
ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร	1	แห่ง

ทุกบ้านมีไฟฟ้าใช้ มีการสื่อสารทางโทรศัพท์ ทุกครัวเรือนมีโทรศัพท์มือถือ ในหมู่บ้านมีร้านค้าขายของเบ็ดเตล็ด 9 ร้าน

ชุมชนบ้านมั่นคง นับว่าเป็นชุมชนที่มีปัญหาน้อย กล่าวคือไม่มีเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน หรือถูกทอดทิ้ง ไม่มีคนพิการ ไม่มีคนคิดยาเสพติด ด้านสุขภาพอนามัยไม่มีโรคติดต่อร้ายแรงในหมู่บ้าน มีคนปัญญาอ่อน 3 คน คนอายุ 18-60 ปี มีการประกอบอาชีพและมีรายได้ จำนวน 381 คน คิดเป็นร้อยละ 100 ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพาตนเองได้

ในด้านแหล่งน้ำธรรมชาติ มีคลองหักใหม่ มีน้ำเพียงพอใช้ และคุณภาพเหมาะสมพอใช้สำหรับการเพาะปลูกเพียงพอตลอดปี แหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ มีบ่อน้ำดินสาธารณะ 2 บ่อ ไม่มีบ่อบาดาล คุณภาพน้ำโดยทั่วไป พอใช้ได้ ปัจจุบันชาวบ้านใช้น้ำประปาทุกครัวเรือน

2.1.5 การศึกษาและการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาเรียนรู้ของชุมชนบ้านมั่นคง พบว่ามีคนในหมู่บ้านที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ จำนวน 80 คน เข้าเรียนคิดเป็นร้อยละ 100 กำลังเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย 19 คน อยู่ระหว่างศึกษาระดับอนุปริญญา 12 คน ระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า 6 คน ส่วนคนในหมู่บ้านที่เรียน

จบแล้ว ส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ 388 คน จบมัธยมศึกษาตอนปลาย 9 คน จบปริญญาตรี 4 คน (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2548 , กระทรวงมหาดไทย)

ในด้านการศึกษาอบรม พบว่าชาวบ้านได้เข้ารับการอบรม ดังนี้

ด้านการฝึกอาชีพ เกษตรกรรม จำนวน 5 คน

ด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด จำนวน 40 คน

นอกจากอบรมด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดแล้วยังได้มีการจัดกิจกรรมรณรงค์เผยแพร่ความรู้ และกิจกรรมส่งเสริมกีฬา และจัดเวทีประชาชนเพื่อหาแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในหมู่บ้านอีกด้วย

ในด้านการมีส่วนร่วม พบว่าชาวบ้านได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชนหรือท้องถิ่น 110 คราวเรือน คิดเป็นร้อยละ 70.7 ของครัวเรือนทั้งหมด มีการจัดเวทีประชาคมในการค้นหาปัญหาและจัดทำแผนชุมชน ประมาณ 1- 6 ครั้ง และเป็นสมาชิกกลุ่มสหกรณ์การเกษตร จำนวน 64 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 40 เป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพเกษตร จำนวน 89 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 56.7 ใช้แหล่งเงินเชื่อเพื่อการผลิตเป็นเงินทุนหมุนเวียนจากราชการ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนฟื้นฟูการเกษตร เงินกระตุ้นเศรษฐกิจ จำนวน 64 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 40.7

2.1.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ในหมู่บ้านนี้ ไม่มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และไม่มีปราชญ์ชาวบ้าน (ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2548 , กระทรวงมหาดไทย)

2.1.7 การคมนาคม

ชุมชนบ้านมั่นคง มีเส้นทางคมนาคม แยกจากถนนเพชรเกษม เป็นถนนลาดยางหรือคอนกรีต ระยะทาง 10 กิโลเมตร และเป็นลูกรัง 4 กิโลเมตร จากปากทางถนนเพชรเกษมเข้าหมู่บ้านจะมีรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างบริการ ในชุมชนบ้านมั่นคงนี้ ชาวบ้านใช้รถมอเตอร์ไซด์ เป็นหลัก โดยในปี 2548 จากข้อมูล กชช. 2 ค. ของกระทรวงมหาดไทย รายงานว่า จำนวนครัวเรือนที่มียานพาหนะของตนเอง มีดังนี้

รถปิคอัพ	58	ครัวเรือน	จำนวน	74	คัน
รถมอเตอร์ไซด์	157	ครัวเรือน	จำนวน	188	คัน
รถจักรยานสองล้อ	110	ครัวเรือน	จำนวน	180	คัน
รถประเภทอื่นๆ	11	ครัวเรือน	จำนวน	14	คัน

(เช่น รถสองแถว รถเก๋ง รถสามล้อเครื่อง)

เรือ (เรือยนต์ เรือพาย เป็นต้น) 60 ครั้วเรือน จำนวน 60 ลำ

2.1.8 การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจ

ชาวบ้านชุมชนบ้านมั่นคง มีอาชีพหลักคือ ประมงพื้นบ้าน การเกษตร (ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์) ทำไร่สับปะรด สวนมะพร้าว และรับจ้าง บ้านมั่นคงมีพื้นที่รวมกันทั้งสิ้น 2,300 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร (ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์) ทั้งหมด 2,000 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 86.9 ของพื้นที่

พบว่าในชุมชนบ้านมั่นคงนี้มีการเลี้ยงกุ้ง และมีการเลี้ยงปลุสัตว์เพื่อจำหน่าย คือ เลี้ยงวุ้นเนื้อ วุ้นนม หมู เป็ด และไก่

จำนวนครั้วเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้าง 58 ครั้วเรือน อัตราค่าจ้างประมาณวันละ 135 บาท ส่วนมากรับจ้างทำงานภาคเกษตร ครั้วเรือนส่วนใหญ่มีรายได้ ละ 68,000 บาทต่อปี ในหมู่บ้านนี้ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรม และแหล่งท่องเที่ยว

2.1.9 ประเพณีและวัฒนธรรม

ชาวบ้านมั่นคง มีประเพณีและถือปฏิบัติเช่น ชาวไทยภาคกลางถือปฏิบัติ เช่น วันสำคัญทางพุทธศาสนา ชาวบ้านมั่นคงมีประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติ ดังนี้

เดือนอ้าย	-	ทำบุญขึ้นปีใหม่
เดือน 3 ขึ้น 15 ค่ำ	-	ทำบุญวันมาฆบูชา
เดือน 5 (13-15 เมษายน)	-	บุญสงกรานต์ ก่อพระทราย
เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ	-	ทำบุญวันวิสาขบูชา
เดือน 8 ขึ้น 15 ค่ำ	-	ทำบุญวันอาสาฬหบูชา
เดือน 8 แรม 1 ค่ำ	-	บุญเข้าพรรษา
เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ	-	บุญออกพรรษา
เดือน 12 ขึ้น 15 ค่ำ	-	ประเพณีลอยกระทง

2.2 ปัญหาของชุมชน : โครงการโรงไฟฟ้า

ชุมชนบ้านมั่นคง อยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีชีวิตเรียบง่าย ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะทำอาชีพประมงพื้นบ้าน เกษตรกรรม และรับจ้างทำไร่ มีความเป็นอยู่แบบพอเพียง การทำมาหากินต้องพึ่งพาธรรมชาติ ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งตัวเองได้ เมื่อประมาณปี 2538 ชาวบ้านได้รู้ข่าวว่าจะมีการตั้งโรงงานไฟฟ้าซึ่งเป็นโครงการที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน และชาวบ้านก็ไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โครงการที่จะตั้งขึ้นในเขตชายฝั่งทะเลอันสวยงามและเงียบสงบนี้

โครงการโรงไฟฟ้าเป็นโครงการผู้ผลิตไฟฟ้าอิสระ (Independent Power Producer – IPP) ซึ่งเกิดจากแนวคิดของ 3 หน่วยงาน คือ สำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ (สพช) สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช) และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ) ที่กำหนดยี่สิบตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ในการจัดหาพลังงานไฟฟ้าสำรองให้เพียงพอ โดยกำหนดจะพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันตกและภาคใต้เป็นแหล่งอุตสาหกรรม แนวนโยบายดังกล่าวถูกเสนอต่อรัฐบาล และโครงการโรงไฟฟ้าเป็น 1 ใน 7 ของโครงการผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชนอิสระ (Independent Power Producer – IPP) ซึ่งนโยบายดังกล่าวถูกเสนอต่อรัฐบาลในปี 2535 และนำไปสู่การเซ็นสัญญาซื้อขายไฟฟ้า (Power Purchase Agreement – PPA) ระหว่าง กฟผ. กับบริษัท พี จำกัด (นามสมมติ) เพื่อจะทำการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่มั่นคง ในปี 2540 ภายใต้เงื่อนไขของสัญญาผูกมัดให้ กฟผ. ในฐานะผู้รับซื้อไฟฟ้าจาก IPP จะต้องจ่ายเงินมหาศาลเป็นค่าความพร้อมจ่ายให้กับ IPP (คือไม่ซื้อ ก็ต้องจ่าย เป็นเวลา 25 ปี ตามสัญญา) ค่าใช้จ่ายนี้ก็จะถูกผลักไปสู่ประชาชนในรูปของค่าไฟฟ้า และในรูปของตัวเลขหนี้สาธารณะที่เพิ่มสูงขึ้นจากที่ประชาชนต้องแบกรับอยู่ในขณะนี้

ชาวบ้านมั่นคงได้มีการเรียนรู้และแสวงหาคำมีส่วนร่วมและคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าด้วยวิธีการหลายรูปแบบและต่อเนื่อง เป็นเวลายาวนาน ถึง 8 ปี (ตั้งแต่ปี 2538 – 2545) เหตุผลที่ชาวบ้านคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า เนื่องจาก จะเกิดปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เกิดมลพิษทางอากาศจากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน และเกิดมลพิษทางน้ำ กระทบต่อระบบนิเวศวิทยาทางทะเล และส่งผลกระทบต่อทางสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และความสมานฉันท์ในชุมชนถูกทำลาย อีกทั้งรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการ (EIA) ทั้ง 2 ฉบับ คือ EIA ในส่วนของโครงการโรงไฟฟ้า และ EIA โครงการทำเหมืองแร่ถ่านหินที่ต้องสร้างยื่นลงไปใต้ทะเล 3.5 กิโลเมตร ให้ข้อมูลที่บิดเบือน และประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการ ชาวบ้านรับรู้ถึงข้อมูลที่บิดเบือน ได้เกิดการเรียนรู้ มีการสร้างสำนึกร่วมกัน จึงเกิดการเคลื่อนไหว เรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น

ในปัจจุบันไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าที่บ้านมั่นคง หลังจากคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อ 10 พฤษภาคม 2545 ให้เลื่อนโครงการโรงไฟฟ้าฯออกไป บริษัท ฯ ฟ้องร้องรัฐบาล และเรียกค่าเสียหายจากรัฐบาล 4,000 ล้านบาท กระทรวงพลังงานได้เสนอให้คณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติอนุมัติให้บริษัท พี ก่อสร้างโรงไฟฟ้าแห่งใหม่ ที่ อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี โดยเปลี่ยนพลังงานจากถ่านหินมาใช้ก๊าซธรรมชาติ เพื่อแลกกับการที่รัฐไม่ต้องจ่ายค่าเสียหายให้บริษัท และเพื่อเป็นการ

สืบทอดการเรียนรู้ภาคประชาชนของชุมชนมั่นคง ปัจจุบันได้มีโครงการที่จะจัดสร้างแหล่งเรียนรู้ในการต่อสู้ภาคประชาชน ที่วัดที่บ้านมั่นคงนี้ ขณะนี้กำลังรวบรวมเงินทุน

2.3 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน

จากการที่ รัฐบาลได้มีนโยบายรับซื้อ ไฟฟ้าจากผู้ผลิตเอกชน เนื่องจากมีการปรับโครงสร้างกิจการไฟฟ้าของประเทศไทย โดยเริ่มต้นจากการส่งเสริมให้มีผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชนเมื่อ ปี 2535 และคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแนวนโยบายในการรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน (IPP) เมื่อปี 2537 ส่งผลให้บริษัท พี ได้รับคัดเลือกจากคณะกรรมการประเมินและคัดเลือกข้อเสนอการรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน เพื่อทำการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งโครงการนี้ ประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมใดๆเลย ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกัน และลงมือปฏิบัติการคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าเนื่องมาจากจะเกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เกิดมลพิษทางอากาศจากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาทางทะเล ส่งผลกระทบต่อทางสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน จากการเริ่มต้นรับรู้ข้อมูลเมื่อ ปี 2538 ผ่านการเรียนรู้ ปฏิบัติการ จนกระทั่งรัฐบาลมีมติให้เลื่อนไปและตั้งคณะกรรมการสืบสวนข้อเท็จจริงเมื่อ 10 พ.ค. 2545 นับเป็นเวลา 7 ปี ในการต่อสู้เพื่อการรักษาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพในท้องทะเล การต่อสู้เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตในวิถีชุมชนที่เขาเลือกเอง

ในที่นี้จะขอวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน โดยจะนำเสนอประเด็นการวิเคราะห์ 5 ประเด็น ตามลำดับดังนี้

2.3.1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

2.3.2 การรวมกลุ่ม เรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

2.3.3 การร่วมกันดำเนินการ

2.3.4 การประเมินผลการดำเนินการ เลือกสรร ปรับปรุงการดำเนินงาน

2.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.3.1 การรับรู้และการสร้างมโนสำนึก

จากการที่รัฐบาลได้มีนโยบายรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตเอกชนส่งผลให้บริษัท พี ได้รับคัดเลือกจากคณะกรรมการประเมินและคัดเลือกข้อเสนอการรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน เพื่อทำการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ บริษัทฯ และทางอำเภอจึง

กำหนดวันที่จะประชาสัมพันธ์โครงการฯ ให้ชาวบ้านรู้ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2538 เมื่อมีการประกาศวันที่จะมาชี้แจง กลุ่มครูในพื้นที่ก็ได้ทำการศึกษาเรื่องโรงไฟฟ้าถ่านหินและผลกระทบ ทำเอกสารมาแจกจ่ายให้แก่ชาวบ้านในวันที่บริษัทฯ ประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงโครงการ

ในวันที่ประชุมชี้แจงโครงการฯ ครู ต. (นามสมมติ) ชาวบ้านในพื้นที่ ได้นำกรณีที่เกิดผลกระทบขึ้นจากโรงไฟฟ้าที่แม่เมาะ มาซักถามโต้แย้ง ทางบริษัทไม่สามารถตอบได้ ชาวบ้านยังเกิดความไม่มั่นใจ จึงรวมตัวกันคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าตั้งแต่เริ่มแรกในวันนั้นเลย รวมกลุ่มกันเป็นองค์กรประชาชนต่อมาใช้ชื่อว่า กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง นายอำเภอได้แนะนำให้ชาวบ้านทำหนังสือคัดค้านที่มีรายชื่อผู้คัดค้าน ส่งอำเภอในวันรุ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านรวบรวมรายชื่อได้ 4,000 คน จาก 13 หมู่บ้าน ขึ้นต่อรัฐบาลและ การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) โดยผ่านทางนายอำเภอ

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ กล่าวว่า

“โรงไฟฟ้านี้ไม่เคยรับทราบข้อมูลมาก่อนว่าจะมีการก่อสร้าง การศึกษาอะไรเราก็ไม่เคยรับรู้ไม่เคยเห็น ชาวบ้านรับรู้เมื่อเขามายกบ่อว่าจะสร้างแล้วนะ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2549)

“มาฟังเขาชี้แจง เขาก็ถามว่าใครมีอะไรจะถามบ้าง ตอนแรกไม่มีใครถามเลย นั่งกันเงียบหมด จริงๆ แล้วชาวบ้านก็รู้ว่าถ่านหินไม่ดี มันจะเป็นแม่เมาะ 2 อะไรอย่างนี้ แต่พอทางอำเภอแต่งเครื่องแบบเต็มยศมาอย่างนี้ บอกว่า เฮ้! ใครมีอะไรจะถาม แล้วกำนันคนเก่าก็เป็นนายหน้าค้าที่ดิน อิทธิพลอยู่ใครจะไปกล้าถาม คนเขากลัวอิทธิพล พอ 2 ครั้ง 3 ครั้ง ไม่มีใครถาม ผมก็ยกมือถามเอง เขาก็ตอบ ผมก็เถียง ชาวบ้านก็ชอบใจตบมือกัน เลยกลายเป็น ถาม-ตอบ-เถียง พอผมเถียงชาวบ้านตบมือ พอบริษัทตอบ ชาวบ้านโห่ได้ ผมก็เลยถามมติ เอาอย่างนี้ดีกว่า ชาวบ้านว่ายังไง เราจะยอมให้สร้างหรือไม่ให้สร้าง ให้ลงมติกันเลย นายอำเภอก็เลยถาม ใครต้องการให้สร้างบ้าง ไม่มีใครยกมือเลย ใครไม่ให้สร้าง ยกมือกันเต็ม นายอำเภอก็บอกว่ายกมืออย่างนี้ ไม่ได้หรอก ต้องเซ็นชื่อด้วย ต้องมีหลักฐาน ให้ครูรวบรวมเอาไปส่งที่อำเภอ ก็รวบรวม ได้ 4-5 พันชื่อวันเดียว

แล้วก็ไปส่งอำเภอ แล้วก็เราก็ดีใจ ว่าเราชนะแล้ว เราส่งชื่อคัดค้านไปแล้ว
มันไม่สร้างแล้ว ปี 38 ส่งชื่อไป แล้วก็เงียบไป”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2549)

ความจริงแล้วเรื่องโรงไฟฟ้าถ่านหิน ไม่ใช่เรื่องใหม่ในประเทศไทย ตัวอย่างผลกระทบที่เกิด
กับประชาชนก็มีให้เห็นอย่างชัดเจนที่โรงไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง จากการที่ชาวบ้านได้อ่าน
เอกสารความรู้เกี่ยวกับโรงไฟฟ้าถ่านหินที่แจกให้แก่ชาวบ้านในวันนั้น อีกทั้งบรรยากาศในการประชุม
ชี้แจงโครงการ ยิ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความวิตกกังวลในปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาทรัพยากรในท้อง
ทะเล ที่เป็นที่ทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ แต่ถึงแม้จะวิตกกังวลเพียงใด ถ้าไม่มีผู้นำคือครูในพื้นที่ที่
กล้าถามเรื่องผลกระทบ แล้วชาวบ้านจะมีใครกล้าท้าทายอำนาจ อิทธิพลในท้องถิ่นหรือไม่ อย่างไรก็ตาม
ตาม เมื่อมีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นแล้ว การรับรู้ การเรียนรู้กำลังเกิดขึ้นตามมา ความเข้าใจในวิถีชีวิต
ของตนเองที่ผูกพันกับทะเลทำให้เกิดมโนสำนึกและเกิดการรวมตัวขึ้นโดยง่าย อนึ่งในสภาพการณ์ที่
ชาวบ้านต้องอยู่ในอิทธิพลเดือน หรืออิทธิพลนักการเมืองท้องถิ่นมานาน พอถึงจุดหนึ่งที่ไม่อาจทนต่อ
การกดขี่ได้อีกต่อไป เมื่อมีผู้นำชาวบ้านจึงเริ่มที่จะมองหาแบบใหม่ คือไม่ยอมถูกกดขี่อีกต่อไป ซึ่ง
สอดคล้องกับที่เปาโล แฟร์ (2517 : 116) กล่าวไว้ว่า “ถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงอะไรกัน ก็ต้องเริ่มต้นกัน
ที่จุดนี้ คือจุดรับรู้และการมองโลก”

จากการสัมภาษณ์ถึงการรวมตัวของชาวบ้านสามารถรวมตัวได้อย่างเข้มแข็งตั้งแต่ครั้ง
แรกของการประชุมชี้แจงโครงการ ชาวบ้านเปิดเผยว่า

“พื้นที่ ที่นี้ มันโดนกดขี่มานาน อิทธิพลทั้งนั้น สมัยก่อน กำนัน
ผู้ใหญ่บ้าน เป็นวงศ์เครือเดียวกันหมด สมมติเราอยู่ตรงนี้แล้วค่า ศส. ทับ
สะแก นี้ เขาก็รู้หมด คนเขาก็จะกลัว แต่พอถึงจุดโรงไฟฟ้า มันก็ระเบิด
มันอัน ไม่อยู่แล้ว แกนนำบางคนถูกยิงชู่ที่หน้าบ้าน ยังเป็นร้อยนัด ทั้ง M.16
ทั้งอะไร ทั้งข่มขู่ ทั้งถูกยิงบาดเจ็บก็มี ที่มันคงนี้มันคิดว่าอิทธิพลใน
ท้องถิ่นจะข่มหัวชาวบ้านได้ บริษัทฯมันเข้าหาเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน กำนันที่มี
อิทธิพลกดหัวชาวบ้านอยู่ ที่นี้พอที่มันคงชาวบ้านสู้ขึ้นมาเขาก็เอาไม่อยู่คือมัน
ไม่ได้ซื้อชาวบ้านไว้เลย ที่นี้มันหลายอย่าง คือพื้นฐานเดิมของคนที่นี่
ประจวบ เป็นคนที่ถูกกดขี่มาตลอด มันโดนอำนาจของพวกนักการเมือง
ท้องถิ่น พวกนักการเมืองระดับชาติ อำนาจอิทธิพลเดือนกดหัวมาตลอด แต่

คนส่วนใหญ่จะคิดว่าช่างมัน จะเลือกตั้งจะ โกงยังงี้ก็ช่างมัน ไม่เกี่ยวกับเรา ใครจะเป็น สส. เราก็รับจ้างทำไรก็ได้แบบนี้แหละ ก็ใช้คำว่าช่างมัน ช่างมัน อดทนมาตลอด จนมีเรื่อง โรงไฟฟ้าเข้ามา มันก็เหมือนกับเป็นจุดว่า มันทนไม่ไหวแล้ว เพราะว่าถ้าโรงไฟฟ้าเข้ามาแล้ว ชาวบ้านจะเดือดร้อนโดยตรง พวกนี้พวกกลุ่มนายทุน พวกกลุ่มอิทธิพลจะเป็นคนที่ได้ผลประโยชน์ในการค้าที่ดินบ้าง อะไรบ้าง มันก็เป็นจุดระเบิดที่ว่าเขาทนไม่ไหวอีกต่อไปแล้วที่จะมารั้งแกเขาถึงขนาดเอามลพิษมาให้เขาถึงลูกถึงหลานเขาอีกในวันหน้า มันก็เลยพอมีคนจุดประเด็นขึ้นมาว่า เราต้องออกมาต่อสู้ คนมันก็เลยลุกฮือขึ้นมา คนมันพร้อมที่จะสู้อยู่แล้ว แต่มันไม่มีผู้นำเท่านั้นเอง จริงๆ ในทุกเรื่องแหละ เช่น ในเรื่องการก่อสร้างสาธารณูปโภคในพื้นที่ มีการคอร์รัปชันกัน ใครจะโกงกินตรงไหน ชาวบ้านเขารู้เห็นตลอดแหละ แต่เขาก็ช่างมัน สมมติว่าสร้างฝายเก็บน้ำปีเดียวก็พัง ครึ่งปีก็พัง เพราะมันโกงกินกัน ชาวบ้านเขาก็ช่างมัน ไม่เดือดร้อน พอเกิดเหตุใหญ่กระทบถึงลูกถึงหลานก็เลยทนไม่ไหวแล้ว ต้องสู้แล้ว มันก็เลยเป็นแรงปะทุ เหมือนกับเก็บกดมานาน พอมีจังหวะที่จะสู้ด้วย ประเด็นเรื่องผู้นำ จริงๆ แล้วชาวบ้านก็อยากจะทำทุกคนแหละ แต่เขาพูดไม่เป็น เช่นจะพูด ชลเฟอร์ได้ออกไซด์ ก็พูดไม่ได้ ศัพท์พูดผิดๆ ถูกๆ เขาก็ไม่กล้าพูดแล้วก็จะกลายเป็นว่า ชาวบ้านไม่รู้เรื่อง แล้วมาประท้วงส่งเดชมีคนมาขยง จริงๆ แล้ว 'ไม่ใช่'

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

ผู้ให้สัมภาษณ์หลายคนได้พูดถึงการสร้างมโนสำนึกว่าเกิดจากการพูดคุยและการกระทำโดยการพึ่งตนเอง

“สร้างสำนึกโดยการกระทำ และการพูดคุย ถ้าในชุมชนไหนไม่ได้มีจิตสำนึก ไม่ได้มีการพึ่งตนเอง คุณจะไปสู้อย่างไร ถ้าคุณมีแต่ความคิดหวังพึ่งพาอยู่ในสมองเนี่ย”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

“ผลประโยชน์มันเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่ม รวยกันไม่กี่กลุ่มมีเพียงไม่กี่ตระกูลเท่านั้นที่รวย แต่หมื่นตระกูลต้องสูญเสีย ไม่มีงานทำ ไม่มีปลาตกเลี้ยง

ชีวิต กลุ่มของเราเป็นผู้เดือดร้อนจากการมาพัฒนาโดยรัฐ เราพยายามจะรักษาปกป้องวิถีชีวิตเราไว้ รักษาสิทธิชุมชน เราขออยู่อย่างนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ตอนนี้เรามีความสุขดีอยู่แล้ว การสร้างโรงไฟฟ้าเพื่อการพัฒนาให้ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวหรืออะไรก็ได้แล้วแต่ ตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตและบริษัทฯ สัญญาเอาไว้ว่า ไม่มีความจำเป็น เพราะชาวบ้านมีอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวเองและลูกหลานได้ บางครอบครัวสามารถส่งลูกเรียนจนจบปริญญาตรี ด้วยอาชีพประมงขนาดเล็ก ทั้งนี้ หากมีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเพื่อการพัฒนาให้กับคนนอก เราคิดว่าไม่เอา เราอยากอยู่อย่างชุมชนช่วยเหลือกันดีกว่า”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

ผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านหนึ่งกล่าวว่า

“เราเป็นคนที่นี่คนหนึ่ง ทำเพื่อแม่เรา ปกป้องเอาอากาศบริสุทธิ์ไว้ให้แม่เรา ญาติพี่น้องเรา บางทีมันเหนื่อยๆ ก็เคยท้อ แต่มาคิดถ้าเราท้อแล้วชาวบ้านใครจะช่วยเขา”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

จากการรวมกลุ่มพูดคุย เสวนากัน ทำให้เกิดสำนึกร่วมกันในการเป็นชุมชนท้องถิ่นที่จะปกป้องสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ทรัพยากรและวิถีชีวิตชุมชนไว้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ เปาโล แฟร์ (2517 : 27) ที่กล่าวว่า “ผู้ถูกกดขี่จะเริ่มต่อสู้เมื่อเขาได้ค้นพบความจริงว่า การมีชีวิตอยู่โดยปราศจากอิสรภาพก็เหมือนไม่ได้มีชีวิตอยู่อย่างแท้จริง”

2.3.2 การรวมกลุ่ม เรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา

หลังจากที่ชาวบ้านได้มีการรับรู้เรื่องโครงการโรงไฟฟ้า และเรียนรู้ โดยผ่านการพูดคุย เสวนา (dialogue) สร้างมโนสำนึก ศึกษาจากเอกสาร และ ดูงานผลกระทบจากโรงไฟฟ้าที่แม่เมาะ จังหวัดลำปาง การรวมกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง กำหนดการประชุมทุก 2 อาทิตย์ ที่จะมาพูดคุย แลกเปลี่ยนกันถึงปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้น

การที่ชาวบ้านได้ รวบรวมชื่อคัดค้านส่งให้ทางอำเภอ 4,000 ชื่อในเวลาเพียง 1 วัน ชาวบ้านก็เห็นว่าคัดค้านเสร็จสิ้นแล้ว เวลานั้นผ่านไปก็รู้ว่า รายชื่อที่รวบรวมส่งไปให้ทางการไม่เป็นผล เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2540 คณะกรรมการผู้ชำนาญการได้ให้ความเห็นชอบในรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ของโรงไฟฟ้า ชาวบ้านจึงได้รู้ว่า โรงไฟฟ้าได้ดำเนินการอยู่ตลอดเวลา

“แต่เดิมา ชาวบ้านก็ไม่รู้อะไรหรอกว่าจะเข้าไปสู่ตรงจุดไหนบ้าง ชาวบ้านก็จะรู้แต่เพียงว่า สู้ไปตามวิถีทางการปกครอง ไปตามลำดับราชการ ต้องบอกให้นายอำเภอรู้ ต้องให้ผู้ว่าฯ รู้ ผู้ว่าฯ จะได้ยกเลิก พอสู้ไประดับอำเภอ จังหวัดแล้ว ชาวบ้านก็จะเรียนรู้ว่า ผู้ว่าฯ ก็ไม่มีอำนาจที่จะเลิกได้ เพราะผู้ว่าฯ ก็จะโยนขึ้นไปข้างบน อันนี้เป็นมติ ครม. แล้ว ถ้าจะเลิกต้องให้ ครม. เลิก พอไปยื่นหนังสือให้หน่วยราชการหลายๆ ครั้ง จะมีหนังสือตอบแบบนี้กลับมา ชาวบ้านก็จะเรียนรู้ว่า เราต้องขึ้นไปให้สูงกว่านี้ ให้มันเหนือผู้ว่าฯ ไปอีก สุดท้ายมันก็ต้องให้ถึงนายก ถ้านายกรู้แล้วนายกต้องไม่เอาแน่ๆ นายกต้องช่วยเรา ชาวบ้านก็ยังเชื่อว่า ส่วนราชการที่มีหน้าที่ดูแลเราเนี่ย ถ้าเขารู้ว่าเราเดือดร้อนเขาต้องช่วยเรา เขาคิดอยู่แค่นี้ พอสู้มาเรื่อยๆ ก็รู้ว่า เขาช่วยเราไม่ได้เลย เราต้องช่วยตัวเอง เราก็จะสอนกันว่า พอสุดท้ายแล้ว ใครก็ช่วยเราไม่ได้ เราต้องช่วยตนเอง ถ้าเราจะสู้เขาให้ได้ เราต้องออกมาใช้พลังของเราช่วยกัน ในช่วงปี 40 เรารู้โดยที่ตัวราชการเขาก็บอกมาเองละ ว่าโครงการนี้มันผ่านการอนุมัติรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมมาแล้ว มันก็ต้องอนุมัติไป เพราะว่าผ่านการประเมินแล้ว เราก็้อ..มันมีรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม เราอยากรู้มั้งว่าเป็นยังไง เราก็จะขอ จุดหลักที่ว่าแหล่งข้อมูลที่เราจะไปยื่นหนังสือที่ไหน มันก็มาจากรายผลกระทบสิ่งแวดล้อม EIA ในนั้นมันจะเขียนไว้เลยว่าขั้นตอนการอนุมัติโครงการนี้เป็นยังไง ใครจะเป็นผู้อนุมัติอะไรบ้าง ในหนังสือเล่มนั้นมันจะมี 13 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เราก็เอา EIA เป็นตัวตั้ง แล้วก็ไปยื่นหนังสือให้หน่วยงานต่างๆ เช่น กรมเจ้าท่า จะอนุมัติให้สร้างท่าเทียบเรือ เราก็ไปยื่นหนังสือที่กรมเจ้าท่า ขอขยับขยับอนุมัติให้สร้างท่าเทียบเรือนะ เพราะอะไรๆ ต่างๆ เราก็ไปทุกกรมที่เกี่ยวข้อง เราไปทุกแห่ง แล้วก็มีการส่งพลังงานทางเลือกเพื่ออนาคต ที่เข้ามาช่วยเราเรื่องข้อมูล”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

เมื่อชาวบ้านได้เรียนรู้แล้วว่าการส่งรายชื่อคัดค้านไม่เป็นผลจึงเริ่มที่จะดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เริ่มเปิดเวทีชาวบ้านมากขึ้น ประสานงานกับนักพัฒนาองค์กรเอกชน เพื่อขอความสนับสนุน

เรื่องข้อมูล แกนนนำชาวบ้านท่านหนึ่งได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของชาวบ้าน เป็นการค่อยๆเรียนรู้ไปทีละขั้นตอน

“จริงๆ ถ้ามว่า เรามีประสบการณ์ใหม่ พวกเราก็ไม่มีประสบการณ์อะไรในการต่อสู้เรียกร้อง เราก็ค่อยๆ ศึกษากันไป เรียนรู้กันไป เหมือนกรณีเรื่อง EIA เนี่ย ถ้ามว่าชาวบ้านรู้จักมันคืออะไร แต่ก่อนเราก็ไม่รู้จัก แต่ตอนหลังเราก็ได้เรียนรู้ว่า EIA คือรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม ตามความเข้าใจของชาวบ้านเรา มันก็เป็นเหมือนใบเบิกทางให้กับโครงการขนาดใหญ่ที่จะมาสร้างในชุมชนเราก็คือโครงการ โรงไฟฟ้า ซึ่งเราก็ได้เรียนรู้อีกว่า ไม่ใช่เฉพาะโครงการโรงไฟฟ้าเท่านั้น แต่โครงการที่เกี่ยวกับการลงทุนขนาดใหญ่คุณต้องมีการทำ EIA ทุกโครงการ NGO ก็เข้ามามีบทบาทเสริมในเรื่องของความรู้ ข้อมูลบางส่วน สมมติเราไปได้ศัพท์มาคำว่า EIA เราก็จะไปถามเขาว่า มันคืออะไร พี่เขาก็จะอธิบายให้เราฟังว่ามันคืออะไร หลังจากนั้นเราก็เรียกร้องต่อโครงการว่า เราอยากอ่าน EIA อันนี้เราได้มาก็เป็นฉบับภาษาอังกฤษ ชาวบ้านไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษ เราก็จะวานพี่ๆ NGO ช่วยหาข้อมูล แปลให้หน่อย”

(แกนนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

จากการสัมภาษณ์กำนันในพื้นที่ถึงการเรียนรู้ของชาวบ้านเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนว่าเรียนรู้ได้อย่างไร

“ทางหลวงไม่เคยมาอบรมเลยนะ ตอนสู้ใหม่ๆ ก็มีการจัดเวทีบ้าง แล้วก็ขึ้นไปดูงานว่าสร้างโรงไฟฟ้าไม่ดียังไง แล้วตอนหลังก็พูดเรื่อง EIA ก็คุยกันพูดกันปากต่อปาก ชาวบ้านในหมู่บ้านไม่ได้จัดประชุมใหญ่อะไรมาก แล้วเวลาไปไหนก็รวมกลุ่มชวนกันไป วันนั้นวันนี้จะเข้ากรุงเทพฯ จะไปจังหวัด บางทีก็ใช้รถโฆษณาบ้างว่าจะไปไหน เมื่อไหร่ ไปทำอะไร เราก็มีการทำเป็นใบปลิวในบางช่วง จดหมายข่าวในหมู่บ้านไม่มี ชาวบ้านบ้านมันคง ได้เรียนรู้หลายทาง ยกตัวอย่าง อย่างผม ก็จบ ป.7 ก็ได้เรียนรู้จากส่วนราชการจากจังหวัด จากรองผู้ว่าฯ กับผู้ตรวจจังหวัด ที่ให้ความรู้เรื่องกฎหมาย อยากรู้เรื่องอะไร ก็ปรึกษาเขา เขาก็แนะนำเรื่องกฎหมาย

เรื่องสิ่งแวดล้อม เขาก็ให้มาดูให้มาอ่านก็ได้ตรงนั้น แล้วก็เรียนรู้จากการพูดคุยกันกับชาวบ้านด้วยว่า โรงไฟฟ้ามันเป็นยังไง ไม่ดียังไง เกี่ยวกับพวกถ่านหินมันเป็นยังไง ถ่านหินมีกี่ชนิด ก็หาความรู้ตรงนี้มา เขาก็แนะนำกัน มาว่าดีไม่ใช่อะไร มีผลกระทบอย่างไร ก็เรียนรู้เข้าร่วมประชุมกัน ปรีกษา กัน ก็เรียกว่าปากต่อปาก บางคนก็รู้มาจากจังหวัดบ้าง จากอาจารย์บ้าง อาจารย์นั้นศึกษา ที่อยู่ศูนย์วิทยาศาสตร์หัวอก ก็มาให้ความรู้ แล้วก็ให้หมอราชที่มาให้ความรู้ชาวบ้าน”

(กำนันในพื้นที่, สัมภาษณ์ , 14 พฤษภาคม 2549)

ผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านหนึ่งเล่าว่า

“ส่วนเรื่องกฎหมาย ถ้าเรามีปัญหาข้อกฎหมาย เราก็จะประสานหรือถามไป ยังสภานายความผู้รู้ต่อไป เขาก็เข้ามาจัดอบรมกฎหมายนะ แต่ไม่ได้จัดให้ประชาชน เขาจัดให้พวกท้องถิ่น ซึ่งสมาชิก อบต. หลังๆ ก็คือพวกเรานี้แหละที่ค้ำโรงไฟฟ้า เข้าไปเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ้านมั่นคง ก็จะมีการประชุมกันเดือนละ 2 ครั้ง ก็มาบอกกัน มาบอกให้ชาวบ้านรู้ การประชุมกันเดือนละ 2 ครั้ง ก็มีชาวบ้านมาประชุมเยอะ ถ้ามีงานสำคัญ ก็เป็นร้อยคน ถ้าปกติไม่มีอะไรพิเศษ ก็ 50-60 คน แล้วคนเหล่านี้ก็ไปขยายผลอีกทีหนึ่ง ส่วนข้อมูล เราเอามาจากหนังสือของโรงไฟฟ้าเนี่ยแหละครับ เราเอามาขยายผล ชี้ให้ ชาวบ้านเห็น เช่น สูบน้ำเข้าไปใช้ใน โรงไฟฟ้า นาทีละ 550 คิว ใน 1 คิว มีปลา 2 ตัว ในหนังสือเขาเองบอกไว้ว่าในน้ำ 1 คิวมีลูกปลาหรือปลาติดมา 2 ตัว เราก็เอาตรงนี้มาขยายผล 1 นาที ก็ปลา 1,100 ตัว ชั่วโมงหนึ่งก็ตัว วันหนึ่งก็ตัว ก็คูณเอาแล้วเราก็มาบอกชาวบ้าน ทำใบปลิว แล้วถ้าปลาเหล่านี้มันอยู่ในทะเล แล้วไม่ได้ถูกสูบน้ำขึ้นมา แล้วมันเติบโตขึ้นมาประมาณครั้งหนึ่งที่มันรอดชีวิต แล้วเราไปจับมาขายจะเป็นเงินเท่าไร ชาวประมงคิดว่ายังไง เราก็ตั้งคำถามทิ้งท้ายไว้ ชาวบ้านเขาก็จะคุยกันต่อ แล้วก็ไปปลิว เอกสารไปแจกบ้าง ”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

จะเห็นว่า การเรียนรู้ของชาวบ้านในช่วงที่ 2 (ปี 2540) นอกจากจะเรียนรู้โดยผ่านการพูดคุยเสวนา ที่ประเด็นคำถามให้ชาวบ้านได้คิด วิเคราะห์ ปรัชญาหารือกัน ยังได้ศึกษาจากเอกสาร และจากการเข้าร่วมอบรมสัมมนาเรียนรู้จากนักวิชาการ เพิ่มขึ้น สิ่งสำคัญในการการเรียนรู้ของชาวบ้านมั่นคงคือไม่ใช่ฟังแล้วเชื่อตามนั้นแต่การแยกแยะข้อมูล การคิด วิเคราะห์ เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะสภาพการณ์ของการต่อสู้กันทางข้อมูลข่าวสารรุนแรงมาก ทั้งทางบริษัทฯ และทางกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นฯ

ประเด็นเกี่ยวกับ เนื้อหา / องค์ความรู้

จากการสัมภาษณ์ แกนนำและชาวบ้านในพื้นที่ ให้ความคิดเห็นว่า ความรู้ที่ชาวบ้านควรรู้ คือเรื่องสิทธิ โดยเฉพาะสิทธิในความเป็นมนุษย์ และปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ จิตใจที่กล้าหาญพร้อมจะต่อสู้กับการกดขี่ และการพึ่งตัวเอง

“ประเด็นสำคัญคือ ต้องรู้สิทธิของตัวเองว่าตัวเองสามารถที่จะลุกขึ้นมาสู้กับอำนาจรัฐได้ สู้กับปัญหาอย่างนี้ได้ ไม่ใช่ว่ารัฐว่าอย่างไร ชี้นกเป็นนก ชี้ไม้เป็นไม้ แล้วเราก็ต้องรับสภาพไป อย่างงี้ ไม่ใช่ ต้องทำให้เขาดันรู้ตรงนี้ก่อนว่าตัวเองมีสิทธิ วันนีถึงแม้ว่ากฎหมายรัฐธรรมนูญจะไม่ออกมา แต่ที่ผ่านมามันดันรู้จากการที่คิดว่าตัวเองวิถีชีวิตจะถูกทำลาย เราที่ต้องถือว่าสิทธิความเป็นมนุษย์ของเรามันต้องมี จะปล่อยให้ใครๆ มากำหนดอะไรก็ได้ มันไม่ใช่ ถ้าถามว่าเรื่องกฎหมายรัฐธรรมนูญต้องมีความรู้ไหม? ไม่จำเป็นก็ได้ แต่มันรู้จากจิตสำนึกว่าเราต้องมีสิทธิตรงนี้ไม่ใช่ปล่อยให้ใครมาย่ำยี คือต้องสำนึกสิทธิความเป็นมนุษย์และความมีจิตใจที่กล้าหาญ เสียสละ และกล้าที่จะลุกขึ้นมา ตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญ ถ้าถามว่าถ้าคุณมีแค่องค์ความรู้รู้แต่เรื่องกฎหมายๆ แต่ถ้าคุณไม่มีใจ ไม่มีจิตที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้ ไม่มีจิตใจที่กล้าหาญ มันก็เป็นได้แค่เพียง สิทธิตามรัฐธรรมนูญ อยู่ในหนังสือใช่ไหม? แล้วถามว่าอย่างงี้คุณจะไปสู้อะไรกับเขาละ”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

และผู้ให้สัมภาษณ์อีกท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า

“อันแรก เขาน่าจะรู้ว่าเขามีสิทธิ เขามีสิทธิที่จะดูแลท้องถิ่นตัวเอง ชาวบ้านบางคนก็จะกลัวว่าออกไปแล้วจะผิดกฎหมายไหม เราต้องให้

เขารู้ว่า เรามีสิทธิอะไรตามรัฐธรรมนูญ เรามีสิทธิที่จะชุมนุมคัดค้าน
 อย่างสงบโดยปราศจากอาวุธ แล้วก็มีสิทธิที่จะดูแลท้องถิ่นเรา ถ้ามันมี
 โครงการไหนที่มันมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เราก็มีสิทธิที่จะกำหนด
 เรียกว่าสิทธิชุมชน เราต้องให้เขารู้ว่าเขามีสิทธิ เขาจะกล้าออกมาสู้ เขา
 มีสิทธิที่จะปกป้อง เรามีสิทธิที่จะกำหนดอนาคตตัวเอง เมื่อก่อนขึ้น
 ป้ายใหญ่มากที่มันคง “เรามีสิทธิกำหนดอนาคตตัวเราเอง” ไม่ใช่ให้คน
 อื่นมีสิทธิมากำหนด แล้วก็จะพูดย้ำกันอยู่ตลอดเวลา เรื่องพวกนี้เรามี
 สิทธิ สิทธิของเรา แล้วก็หวังพึ่งใครไม่ได้ ต้องพึ่งตัวเอง ต้องช่วยตัวเอง
 2 เรื่องหลักคือเรื่อง สิทธิกับพึ่งตนเอง”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

จะเห็นได้ว่าในส่วนของเนื้อหา องค์ความรู้ของชาวบ้านมั่นคงนี้ ไม่ได้เน้นเรื่องโครงการ
 โรงไฟฟ้าถ่านหิน ไม่ได้เน้นเรื่องวิถีชีวิตชุมชน มากนัก แต่ได้เน้นเรื่องสิทธิ อาจเป็นเพราะเรื่อง
 โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน และผลกระทบต่อ ไม่ใช่เรื่องใหม่ในประเทศไทย และสื่อก็ได้เคยเผยแพร่
 เรื่องราวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่แม่เมาะ ประมาณช่วงปี 2535 ไม่นานกับที่มีเหตุการณ์ของ
 บ้านมั่นคงคือ ปี 2538 อีกทั้งชาวบ้านยังได้ไปดูงาน เห็นสภาพจริง และได้พูดคุยกับชาวบ้านที่มีปัญหา
 บ้างแล้ว ส่วนวิถีชีวิตของประมงพื้นบ้าน ก็ไม่ได้สลับซับซ้อน เป็นชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและ
 เรียนรู้ทะเลมาตลอดชีวิต ดังนั้นชาวบ้านมั่นคงจึงให้ความสำคัญกับเนื้อหาความรู้เรื่องของสิทธิ ทั้ง
 สิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และเน้นเรื่องสิทธิในการกำหนดอนาคตตัวเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด
 ของเปาโล แฟร์ (2517 : 12) ที่กล่าวว่า “แต่ละคนจะต้องตัดสินใจเลือกด้วยตัวเอง แต่ละคนมีภารกิจ
 ของตนแตกต่างกันไป แต่ทุกคนควรพยายามมีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นคน” และ
 “มนุษยชาติทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็ชนชาติใด ภาษาใด ศาสนาใด หรืออาศัยอยู่ที่ไหน ต่างก็มีปัญหา
 ร่วมกัน และเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องแก้ไขอย่างรีบด่วน โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ ปัญหานั้นก็คือ
 ปัญหาเรื่องการถูกทำลายความเป็นมนุษย์ โดยผู้กดขี่ จากการใช้ความอยุติธรรม การเอาัดเอาเปรียบ
 การกดขี่ และการใช้มาตรการรุนแรงต่างๆ ปล้นความเป็นมนุษย์อยู่เสมอ”

กิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ของชาวบ้านมั่นคง ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเวทีสัญจร กิจกรรมการเรียนรู้

ดูงานในพื้นที่ที่มีปัญหาจากโครงการของรัฐ และเป็นกิจกรรมการสัมมนาวิชาการทั้งเป็นผู้การเข้าร่วมอบรมสัมมนา และเป็นวิทยากรเผยแพร่เรื่องราวของกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ทั้งนี้เพื่อให้เรื่องราวของมั่นคงเป็นประเด็นสาธารณะ และส่วนใหญ่ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ หรือจัดอบรมสัมมนาที่เสริมพลังให้ภาคประชาชน คือ NGO และนักวิชาการ และแกนนำชาวบ้านก็จะให้ความรู้กับชาวบ้านในการประชุมกลุ่ม และไฮปาร์คเมื่อมีการชุมนุม

“NGO เจ้าจัดสัมมนา เจ้าจัดสัมมนาบ่อยเพื่อให้เราเอาข้อมูลเรื่อง โรงไฟฟ้า ไปพูดให้กระแสมันขึ้นระดับประเทศ ก็เชิญนักวิชาการต่างๆ มา เรื่อง โรงไฟฟ้าตั้งแต่มีการปิดถนน ก็มีคนมาสนใจก็จัดสัมมนาบ่อยๆ เขาก็มาตามแล้วให้คนมั่นคงขึ้นไป แรกๆ ก็ผม เจริญ ครอบอก ตอนหลังก็พยายามปั้นคนใหม่ๆ ขึ้นไป เวทีสัญจรมาช่วงหลังๆ ระยะเวลาๆ ประมาณปี 42-43 เราเห็นว่าทางรัฐบาล ทางโรงไฟฟ้ามันไม่เลิก โครงการแน่ เราต้องการคนเพิ่มขึ้นอีก เราพึ่งใครไม่ได้ต้องพึ่งตนเอง ต้องพลังชาวบ้านอย่างเดียว ทำอย่างไรให้พลังชาวบ้านเพิ่มขึ้น ก็ต้องไปขยายผลให้ชาวบ้านเขารู้ถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้น ก็เรียกทีมงานที่ไปทำงานมวลชน ก็ใช้สัญจรนี้แหละ ไปตามหมู่บ้านต่างๆ ก็จัดทีมกันไป หมู่บ้านละ 5-6 คน ก็นัดหมายตามหมู่บ้านต่างๆ คือในหมู่บ้านต่างๆ มันมีคนที่มาประหวัดกับเราอยู่แล้ว ก็ให้คนเหล่านั้นแหละไปนัดหมายชาวบ้านไว้ แล้วเราก็ไปพูดให้เขาฟังถึงผลกระทบของสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้น ผลกระทบที่จะเกิดมาถึงเขา ก็พูดหลายเรื่อง ไม่ใช่เรื่องผลกระทบอย่างเดียว พูดทั้งในแง่ความชอบธรรม ทั้งในแง่นโยบายของประเทศ ในแง่ทิศทางการพัฒนาประเทศควรจะไปทางไหน ก็พูดหลายเรื่อง แต่จะเน้นเรื่องผลกระทบ”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

“ก็ทำมวลชนแต่ละสายๆ แล้วมารวมกัน ทำเวทีสัญจร ฉาย VDO เชิญนักวิชาการมาพูด”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 7 พฤษภาคม 2549)

ศัพท์ของชาวบ้าน “การทำงานมวลชน หรือการทำงานทางความคิด” จากการซักถามได้ความว่า ก็คือการทำงานที่ชาวบ้าน เสวนา พูดคุยกัน ให้มีความเข้าใจในตัวเอง ในปัญหาที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างไร จนเกิดสำนึก อยากจะเปลี่ยนแปลง อยากจะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง

ทั้งนี้เพราะในการเคลื่อนไหวต้องการพลังจากกลุ่มชนมาก เปาโล แฟร์ (2517 : 26) ก็ได้สนับสนุนพลังจากมวลชน เขากล่าวว่า “งานต่อสู้จะทำโดยคนๆเดียวไม่ได้ เพราะคนเราถูกปล้นความเป็นมนุษย์ไปด้วยระบบสังคมที่อยู่ดิฐธรรมและเอาโรคเอาเปรียบมนุษย์ด้วยกันเอง ปัญหาที่เกิดจากกลุ่มชน ก็ต้องอาศัยพลังจากกลุ่มชนเป็นผู้แก้เช่นเดียวกัน ผู้ต่อสู้ทุกคนจึงต้องการเพื่อน”

2.3.3 การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม

ในกรณีศึกษาชุมชนบ้านมั่นคง ได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการเคลื่อนไหวเป็นอย่างมาก การเรียนรู้ของชาวบ้านก็เกิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมโดยตรง กิจกรรมการเคลื่อนไหวมีหลายรูปแบบทั้งรณรงค์ให้ความรู้ การไปยื่นหนังสือแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การชุมนุมประท้วง ฯลฯ และชาวบ้านก็ร่วมทำกิจกรรมอย่างพร้อมเพรียงกัน จากการสัมภาษณ์ ได้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับกิจกรรมการเคลื่อนไหวมาก

“ถ้าเป็นเรื่องชุมนุมชาวบ้านสื่อสารกันได้ทั่วและปลื้มเวลามาได้ เพราะเป็นผลประโยชน์ของชาวบ้าน เป็นผลประโยชน์ของทุกคนเราจะไม่ทำก็ไม่ได้ต้องช่วยๆ กัน ไม่ใช่ว่าปีนึงประท้วง 300 วัน ไม่ใช่”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 7 พฤษภาคม 2549)

“จริงๆ แล้วชาวบ้านที่นี้ตื่นตัวก่อนกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับนี้ออก เพราะการต่อสู้ของเรา มันเริ่มตั้งแต่ปี 38 แต่กฎหมายรัฐธรรมนูญออกเมื่อปี 40 จริงๆ แล้วสิทธิชุมชนของเรามันตื่นก่อนรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้นกฎหมายเนี่ยมาทีหลัง และเราก็ไม่ได้หวังพึ่งเรื่องกฎหมาย เราถือว่าเรารู้ก่อน เพียงแต่เวลาเราไปเรียกร้องก็กล่าวอ้างมาตรา พูดถึงบางมาตราเพื่อให้มันเข้มแข็งขึ้น”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

“เราใช้พลังชาวบ้าน ทั้งความชอบธรรม ทั้งไสยศาสตร์ ยังมีเลข ไปเอากระดูกผี 9 ป้าเข้า ไปที่วัดไปที่เมรุเผาศพ ไปโยยจี๋เข้าข้างกระดูกผี

ข้าง 9 วัด ไปทำพิธี พวกคนแก่คนเฒ่า สัปเหร่อ แล้วพวกผมก็เอาไป
 ไปรยไปหว่านพื้นที่ที่จะสร้างโรงไฟฟ้า เราไปรยไปเราก็ก้าวไป
 กระตุกที่เหล้อยังเอามาไว้ที่วัดสี่แยกมันคงเลย ก็เล่นกันทุกรูปแบบ มี
 อย่างเดียวที่เราไม่ทำก็คือ ยิงกับมันเท่านั้นเอง เพราะเราก็บอกชาวบ้าน
 ตลอดว่าถ้าเราไปทำเขาด้วยปืนลูกซอง เขาก็จะมาด้วย M.16 ที่ใหญ่
 กว่าเรา ถ้าเราไปทำเขาด้วย M.16 เล็กก็มาด้วย M.79 ถ้าเราไปด้วย
 M.79 เขาก็จะมาด้วยระเบิด ก็บอกว่าเราสู้เขาไม่ได้หรอก มีแต่ต้อง
 ระวังอย่างเดียว มีคนเอาปืนมาให้ผมไว้ป้องกันตัว ผมไม่เอา มัน
 ป้องกันไม่ได้หรอก”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

“อย่างชุมชนเราก็ สละทั้งกำลังทรัพย์ สละทั้งเวลา อย่างกรณีชุมนุม
 ใหญ่ของเราแต่ละครั้ง เราระดมกันอย่างสุดขีดเนี่ย อาชีพทุกคนต้อง
 หยุด เรื่องทุกอย่างต้องจอดหมด ถ้าคุณไม่หยุด ไม่ให้ความร่วมมือ เราก็จะ
 ตัดคุณออกจากสารบบเลยนะ เราใช้มาตรการกันอย่างนี้เลย อย่าอยู่
 อย่างคนเห็นแก่ตัว ถ้าคุณคิดว่าคุณเป็นหนึ่งในที่ได้รับผลกระทบจาก
 โครงการนี้ คุณต้องให้ความร่วมมือ อย่างอาชีพไร่ คุณก็ต้องหยุดเพื่อ
 ไปร่วมกิจกรรมกัน เราเล่นกันอย่างนี้เลย เป็นเงื่อนไขทางใจนะไม่ได้
 เป็นลายลักษณ์อักษร”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

ในกรณีที่ไม่มีร่วมกิจกรรม หรือไปสนับสนุนโรงไฟฟ้า ชาวบ้านก็จะมีวิธีการจัดการทาง
 สังคม คือไม่คบหาสมาคม ไม่ช่วยเหลือ

“เราเองก็สร้างบทเรียน สร้างบรรทัดฐาน อย่างกรณีการไปสนับสนุน
 โครงการโรงไฟฟ้า เรารู้ว่าคุณไม่ได้สนับสนุนด้วยใจที่เห็นว่ามันเป็น
 เรื่องของความเจริญอย่างแท้จริง เราก็จะให้บทเรียนแก่คนเหล่านี้ ไม่
 คบไม่ค้า ไม่คุย ถือว่าไม่รักบ้านเกิด เห็นแก่ตัว กรณีที่เห็นได้ชัดที่เรา
 ให้บทเรียนแก่คนเรื่อเนี่ย ก็มีเรื่องอยู่ลำนึงซึ่งไปสนับสนุน และไปรับ
 ผลประโยชน์ตรงนี้มา พอชาวบ้านรู้ปั๊บ เรื่องปกติเวลาคลื่นลมแรงไม่ได้

จอดริมฝั่ง แต่ไปจอดในคลอง พอเวลาสมอที่ตึงเรือมันหลุด เรือลอยไปไหน ชาวบ้านก็ไม่ช่วย ไม่ไปสืบสมอให้ใหม่ แต่ถ้าเป็นเมื่อก่อนนี้ ต้องช่วยเหลือกัน อย่างกรณีที่คุณต้องเอาเรือขึ้นฝั่งมาขึ้นคาน เอามาซ่อมสิ ซ่อมเพรียงที่เกาะเรือ ชาวบ้านก็ไม่ช่วยเงิน ไม่ช่วยคุณ ก็ต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว ผลที่สุดก็ต้องขายเรือ ก็จบไป แต่ตอนนี้พอเรือโรงไฟฟ้ามันจาง เขาก็เริ่มมาทำเรือใหม่ เพราะว่าตัวเองก็ต้องมีวิถีชีวิตที่ผูกติดกับทะเล แต่ว่าในตอนนั้นถึงขั้นต้องขายเรือ

แล้วก็ในส่วนของการร่วมสังฆกรรมในชุมชน งานประเพณี งานบวช งานศพ งานแต่ง อะไรอย่างเงี้ย ชุมชนเราไม่ใช่สังคมเมือง ไม่ได้อยู่กันอย่างคนเห็นแก่ตัว เรามีความเป็นพี่เป็นน้องกันสูง คนที่เมื่อก่อนสนับสนุนโรงไฟฟ้า เราก็จะไม่ร่วมสังฆกรรม แต่ชาวบ้านอื่นๆ จะไม่คบ ไม่ค้า ไม่พูด ไม่คุยกับคุณ ก็จะทำให้คนเหล่านั้นไม่มีที่อยู่ที่ยืนเหมือนตัวประหลาด”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

ประการสำคัญของกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ่มั่นคงนี้ คือ 1) การเคลื่อนไหว เป็นการเคลื่อนไหวด้วย ความรู้ และ 2) เป็นเรื่องของชาวบ้าน โดยแท้ NGO จะถูกจำกัดบทบาทในเรื่องการสนับสนุนข้อมูลและการประสานงานเท่านั้น

ในประเด็น การเคลื่อนไหวด้วยความรู้ จากการสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านได้ใช้ความรู้ที่มีอยู่ในตัวเอง ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และการแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อมาคิด พุด เขียน สื่อออกไปสู่สาธารณะให้มากที่สุด และใช้ความรู้ที่นั่นมาหักล้างข้อมูลจากฝ่ายรัฐ และบริษัทฯ

“การก่อสร้างโรงไฟฟ้า แรกเริ่มยังไม่มีความรู้อะไร รู้เพียงว่าจะเป็นโรงไฟฟ้าที่ใช้ถ่านหิน ตอนนั้นมีการรวมตัวโดยใช้ความรู้จากปัญหาโรงไฟฟ้าแม่เมาะ มาศึกษาว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วจับประเด็นมาเขียน ให้ชาวบ้านได้อ่าน ตอนนั้นเราไม่รู้หรอกว่า ชับบีทูนีนัส คืออะไร หรือชื่ออะไร เราคิดว่ามันเป็นถ่านหิน ตอนนั้นเราก็ทำเอกสารแจกกันไป กลุ่มแรกที่ทำคือครู ก็นำเอกสารที่ทำไปแจกนักเรียนบอกพ่อแม่ให้มารวมกัน เมื่อโรงไฟฟ้าจะมาชี้แจง ซึ่งก็ได้ผล เอกสารที่

เขียนจะเป็นเรื่องของผลกระทบที่จะเกิดว่าชาวบ้านจะเอาอย่างไร เพราะเขาจะสร้างโรงไฟฟ้าที่นี่ ตอนนั้นเขียนบอกว่าเมื่อมีการสร้างโรงไฟฟ้าซึ่งจะใช้ถ่านหิน ก็บอกว่าโรงไฟฟ้าแม่เมาะคือตัวอย่างเมื่อปี 2535 มันมีผลกระทบที่ออกมาจากสารซัลเฟอร์ไดออกไซด์ เราต้องช่วยกัน การทำงานของชาวบ้านมีความเข้มแข็งเพราะเราถือว่าเป็นหน้าที่ เมื่อเราเปิดประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม เรามองว่ามันจะสูญเสียส่วนใหญ่ชาวบ้านจะคิดกันเอง ในการทำงานแต่ละครั้ง เราจะศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ และดูข่าวหนังสือพิมพ์บ้าง บางครั้งก็ขอเอกสารจากกลุ่มองค์กรเอกชน เวลาทีมงานสัมมนาให้ความรู้ที่ไหนเราไปหมดไม่ว่า ธรรมชาติ จุฬาฯ จากการเก็บข้อมูลมาทั้งหมดแล้ว เรามีข้อมูลทั้งสองด้าน มาวิเคราะห์ให้กับชาวบ้าน เราไม่ใช่ค้านอย่างเดียวแล้วไม่มีทางออกให้เขา”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

“เราเข้าใจเขว่ารัฐบาลไม่อยากจะเสียการลงทุนระหว่างประเทศหรอก เราก็ต้องเอามาเป็นข้ออ้างว่า ทำผิดกฎหมายทำผิดอะไรต่ออะไรเนี่ย จะเอาข้ออ้างที่ว่าชาวบ้านไม่ยอมรับ นั่นก็มีในกฎหมายรัฐธรรมนูญก็มีอยู่ แต่คราวนี้ ระหว่างประเทศจะใช้แค่แบบนี้มันพุดยาก มันอ่อนไปก็มีรองปลัดมหาดไทย ครม. เขาแต่งตั้งลงมาเก็บข้อมูล เขาสั่งให้ไปอธิบายเรื่องพวกนี้ให้เขาฟัง พี่ก็ไปอธิบายทั้งหมด 4 ชั่วโมงที่หัวหิน ใช้กลุ่มคนประท้วงอย่างเดียว ใช้วิธีนี้อย่างเดียว ไม่ได้ เราก็ไปชี้แจงตลอดถ้าเขาเชิญมา พี่คิดว่ามันต้องสู้ทั้งบู๊ทั้งบุนัน ต้องเอา 2 อย่างมาประกอบกัน เราก็ต้องไปชี้แจงตามหน่วยงานกระทรวงต่างๆ เพราะเขาจะมีหนังสือมาว่าทำไม อบต. ถึงมีมติไม่เห็นชอบให้ก่อสร้างโรงงานไฟฟ้า เราก็ต้องไปชี้แจงตามรัฐสภาบ้าง กระทรวงมหาดไทย กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เราก็ใช้หลักที่เคยอบรมเกี่ยวกับการเลี้ยงกึ่งเอามาใช้ คำมาตรฐานและปฏิกิริยาของสารพิษต่างๆ พอเราอ่าน EIA บู๊บ เราค้านได้หมดเลย

ยกตัวอย่างคือ คำมาตรฐานของกรมมลพิษ บอกว่า ค่าซัลเฟอร์ได้ออกไซด์ไม่เกิน 178 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตรก็ถือว่าบริษัทยังไม่ผิด แต่ ณ วันที่ที่บริษัททำรายงานออกมาว่า ที่นี้ ค่าซัลเฟอร์ได้ออกไซด์อยู่ที่ 6 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร แล้วในลักษณะที่ว่าถ้าคุณเป็นคนที่นี่ ขณะที่เรายู่กันที่ 6 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร คือ เราเอาหนังสือรายงานผลกระทบของบริษัทที่เขาแจกให้เราอ่าน เราก็อ่าน เราก็อ่าน เราก็อ่านว่าคุณอยู่ในอากาศที่มีซัลเฟอร์ได้ออกไซด์ 6 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร แล้วขึ้นไปถึง 178 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร คุณเอาไหม? คุณยอมไหม? คุณชอบไหม? ถ้าคุณเป็นชาวบ้านที่นี่คุณจะชอบไหม? คำมาตรฐานที่รัฐกำหนดออกมาเนี่ย ใช้ไม่ได้ ธรรมชาติอยู่ไม่ได้ มันก็เจ็บหมด ทำให้คุณไม่เอาคำมาตรฐานที่มันเป็นธรรมชาติจริงๆ ขึ้นมาพูดกัน สิ่งที่เราดำรงชีวิตอยู่จริงๆ มันเป็นอย่างนี้ๆ ไม่ใช่ไปกำหนดคำมาตรฐาน”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 14 พฤษภาคม 2549)

“ถ้าไม่มีคนเอา EIA มันมาตีคูแต่ละจุดแล้วมาเผยแพร่เนาะ จะไม่รู้เลยว่าประเทศเรามันมั่วกันมากมายขนาดไหน มันมั่วทุกอย่างเลย เนี่ยเขาเขียนทะเลมันคง เป็นทะเลที่ไม่สมบูรณ์ ไม่มีปลาเศรษฐกิจที่สำคัญ คือตรงไหนที่มันจะเอา มันจะบอกไม่ดีทั้งหมด แต่ของมันดีทั้งหมด แต่มันไปถ่ายรูปมาก็บรรยายไม่ถูกแล้ว ไปถ่ายรูปกระต๊อบโย้เย้จะพังแล้วก็มาเขียนบรรยายสภาพบ้านในชุมชนมันคงว่าเป็นคนยากจนแล้วที่บ้านที่เขาเป็นตึกทำไมไม่ไปถ่ายมาบ้าง มันมั่ว ไปถ่ายที่ๆ น้ำท่วมถึงที่มันปลูกพืชอะไรไม่ได้แล้วก็มาเขียนว่า สภาพที่ดินทำกินเสื่อมโทรมไม่สามารถทำกินได้ แล้วที่สวนมะพร้าวทำไมไม่ถ่ายบ้าง ก็เลยไม่เชื่อถือมัน พออ่านๆ ไปเจอจุดบกพร่องเยอะๆ โรงไฟฟ้า มันหมกเม็ดเอาไว้ทุกอย่างเลย เราไปจับจุดไหนขึ้นมาเราก็จับโกหกมันได้หมดทุกอย่างเลย กระทั่งประชาพิจารณ์ วันประชาพิจารณ์ เขาพูดว่า โรงไฟฟ้า จะใช้เทคโนโลยีทันสมัย เช่นเดียวกับโรงไฟฟ้าที่ แคลิฟอร์เนีย เขาก็บอกชื่อโรงนั้น โรงนี้ หลังๆ พอพวก NGO มาช่วยค้ำยันก็ทำหนังสือไปที่สถาบันที่ แคลิฟอร์เนีย เป็นสถาบัน

ควบคุมคุณภาพอากาศ ก็แปล EIA ฉบับนี้ว่าโรงไฟฟ้านี้ เผาถ่านหิน
เท่านั้น ปล่อยก๊าซเท่านั้น สามารถสร้างที่เคลิฟอเนียร์ได้ไหม สถาบันนั้น
ก็ตอบกลับมาเป็นภาษาอังกฤษว่า สร้างไม่ได้ เราก็เอาให้ NGO แปลให้
เราก็จับโกหกได้ เราก็แฉ ว่าวันที่เท่านั้นที่คุณพูดว่าอย่างนี้ๆ วันนี้เรา
พิสูจน์ได้แล้วว่าไม่จริง มีหนังสือจากที่โน่นมา เราเล่นด้วยข้อมูล
เต็มที่”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

จากการสัมภาษณ์ จะเห็นว่าชาวบ้านแสวงหาข้อมูลความรู้ทั้งในชุมชน และ
ต่างประเทศ เพื่อค้นหาความจริงมาต่อสู้กับข้อมูลของรัฐ และบริษัทฯ ซึ่งในหลักการแสวงหาความ
จริงก็ตรงกับที่ เปาโล แฟร์ (2517 : 55) กล่าวไว้ว่า “การต่อสู้เพื่อความเป็นมนุษย์นั้น หมายถึงการมี
ชีวิตอยู่อย่างริเริ่มและสร้างสรรค์ กล่าวที่จะตั้งคำถาม กับปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น กล่าวที่จะเสี่ยงใน
การแสวงหาความจริงอีกลักษณะหนึ่งที่ต่างไปจากความจริงที่ปรากฏอยู่ทุกๆวัน

2.3.4 การประเมินผลการดำเนินงาน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ได้พบว่าช่วงเวลาที่เรียกร้องการมีส่วนร่วม เรียกร้องสิทธิ
ในการรักษาทรัพยากรส่วนรวมนี้ นับว่าเป็นช่วงเวลาที่ได้เรียนรู้อย่างจริงจัง

“ในทุกกิจกรรมที่เราทำ มันเป็นเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เราคิด
กัน เพราะเราคิดว่าการต่อสู้ของเรามันไม่ได้สิ้นสุดได้ภายในวันเดียว ก็
ให้ชาวบ้านคิดกันไป ลองผิดลองถูก ทำกันไป สรุปรบทรเรียนกันไป เอา
ข้อดีข้อด้อยเก็บมาใช้ในวันข้างหน้า ข้อด้อยก็เอามาแก้ไข ข้อดีก็เอามา
ใช้ต่อไปในแต่ละกิจกรรมคือที่ผ่านมาวิธีการทำงานของพวกเรา ตอนที่เรา
เคลื่อนไหวที่แรก เราก็ไม่รู้หรอกว่า เครื่องขยายเสียงสำคัญ เป็นอาวุธ
สำคัญในการต่อสู้ เราไม่รู้หรอก พอเราสู้ๆ ไปเราได้เห็นความสำคัญ
ว่าเราต้องมีเครื่องขยายเสียง เพื่อใช้เป็นหน่วยงานโฆษณา
ประชาสัมพันธ์เพื่อจะใช้ในกิจกรรม เราก็มาระดมทุนซื้อ เราก็ไป
สอบถามว่า เครื่องชุดหนึ่งมีศักยภาพเสียงดังได้เท่านี้ พอที่เราจะคุม

ขบวนของเราได้ มีราคา 7 หมื่น เราก็มีระดมทุนในชุมชนของเรา 2 วันได้แล้ว 7 หมื่น”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

“เวลาไปสัมมนาใหม่ๆ ไม่กล้าพูดหรือก เจอคือเตอร์ คนบ้านนอกไม่กล้าพูดหรือ เราไม่ใช่คนสำคัญ ไปสองสามครั้งก็มานั่งทบทวนกันว่า ถ้าเราไปฟังอย่างเดียว คนเขาจะรู้ไหมปัญหาของเรา เราต้องช่วยกันพูดก็เลยตอนหลัง ถ้าเวทีไหนเราไม่ไป คนเขาจะถามเลย ไม่มาหงอยมากเลย พูดเก่งไม่กลัวใคร ตอนนั้นพูดจำได้หมดละครับ น้ำก็ลิตร ก็ลิตรสูบน้ำเข้าไปก็ลิตร ออกมาก็ลิตร เมื่อก่อน ดี 2- ดี 3 ยังนั่งปรึกษากันอยู่เลยว่าจะสู้กับมันยังไงดี เหมือนคนบ้าขับรถไปก็ตั้งคำถามเอง ตอบคำถามเอง เวลาหนังสือพิมพ์ลงข่าว อย่างเขาว่าชาวบ้านวิตกกังไปเองชาวบ้านขัดขวางความเจริญ ก็คิดไป หากคำตอบไป ขับรถไปก็พูดไปคนเดียวเหมือนคนบ้า บางทีคิดๆ ไปพอคิดได้ก็จ้อครตจได้ไว้ มันครุ่นคิดแต่เรื่องนี้อยู่ตลอดว่า ถ้าเขาว่าเราแบบนี้เราจะตอบเขาแบบไหน บางทีของพวกนี้ก็แวบขึ้นมาเอง เช่น เขาบอกว่า คุณขัดขวางความเจริญ เราจะไปได้เขาอย่างไร อยู่ๆ ก็คิดได้ เราไม่ได้ขัดขวางความเจริญ แต่เราอาจจะขัดขวางความร่ำรวยของบางคน ที่จะมากอบโกยหากินบนความทุกข์ยากของคนอื่น คุณมาสร้างความร่ำรวยได้แต่คุณทำให้เราเดือดร้อน บางทีก็เหมือนคนบ้าเลยขับรถไปก็ไฮด์ปาร์คไป”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

ในการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ในบางครั้งก็มีผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ในมุมมองของชาวบ้านกลับมองด้วยโลกทัศน์อีกแบบหนึ่ง

“อย่างเวลาเราไปกรุงเทพฯ เราตั้งขบวนจากพระบรมรูปทรงม้าไปทำเนียบ เวลาเราไปเจอคนกรุงเทพฯ ที่เลวๆ คนเมืองที่เลวๆ บีบแตรไล่เรา ขบวนเราที่เดินกันอยู่ เราเดินกันอย่างเป็นระเบียบ แถวตอนเรียง 4 แต่ขบวนเราอาจจะยาวหน่อย คนเป็นพันคน บีบแตรไล่เรา เราก็

โต้ตอบ เพราะเขาไม่ใช่เจ้าของประเทศคนเดียว ถนนก็สร้างมาจาก
ภาษีของเราด้วย เขาใช้ถนนกันอยู่ทุกวันเราไม่เคยว่าเลย เพียงแค่วันนี้
เรามาขอใช้ถนนเพียงแค่ระยะเวลาไม่กี่ชั่วโมงเนี่ย ทำไมไม่มีปัญหาอะไร
เราจะโต้ตอบ เราจะไม่ยอม คุณไม่มีสิทธิมาทำอย่างนี้กับเรา เพราะเรา
ถือว่าเราเป็นประชาชนคนหนึ่ง เราก็เสียภาษีเหมือนกับคุณ แล้วก็เอา
ภาษีมาสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในประเทศไทยเหมือนกันก็ต้องมี
สิทธิที่จะได้ใช้ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นการสร้างการเรียนรู้ให้กับชาวบ้าน
สร้างกันไปเรื่อยๆ จากการปฏิบัติ จะเกิดการสะสมและก็จะทำให้ชาวบ้าน
คิดว่าทำไมไม่ล่ะ เราก็มีสิทธิเดิน เมื่อก่อนมันก็ไม่รู้หรือก้ออย่างนี้แหละ
เรียกว่ามันสร้างขึ้นมา เรียนรู้โดยอัตโนมัติ”

(แกนนำชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 15 พฤษภาคม 2549)

2.3.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ความรู้อันเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับ วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญา และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเก็บข้อมูลนิเวศทาง
ทะเล พยายามถ่ายภาพวาฬมันคง เพื่อเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นว่า ทะเลมันคงเป็นทะเลที่อุดมสมบูรณ์
ผนวกกับวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น ว่าปลาวาฬเป็นปลาจำว ชาวบ้านเคารพ ปลาวาฬ แล้วบูรณาการ
เข้าสู่ชีวิต ก็ทำให้การดำเนินชีวิตประมงพื้นบ้าน มีการเคารพต่อธรรมชาติ คนและวาฬ ให้ความ
ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วาฬก็ช่วยคน ไม่ให้โรงไฟฟ้ามาตั้งได้ทำให้ทะเลมันคงยังใสสะอาด คนก็ช่วย
วาฬ ไม่ยุ่งกับวาฬ ให้ได้อยู่ตามธรรมชาติ ช่วยรักษาสีงแวดล้อมและเป็นการอนุรักษ์สัตว์ที่หายากด้วย

ปลาวาฬบรูด้า (Balaenoptera edeni - Bryde's Whale อ่านว่าบรูด้าเพราะไม่ใช่
ภาษาอังกฤษ) หรือ วาฬมันคง ชาวบ้านเรียกว่า "ปลาใหญ่" หรือ "ปลาจำว" ชาวบ้านเคารพปลาวาฬ
เขาไม่อยากยุ่งกับปลาวาฬ เมื่อเจอก็แล่นเรือไปห่างๆ เพราะกลัวจะหนูนเรือ ชาวบ้านไม่ได้แจ้งกรม
ประมงหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพราะไม่ได้คิดว่ามีความสำคัญ ต่อเมื่อเริ่มมีเรื่องโรงไฟฟ้า ชาวบ้าน
พยายามนำเสนอข้อมูลส่วนนี้มานาน ชาวบ้านแจ้งภาครัฐ แต่กลับไม่มีหน่วยงานไหนมาดูแล จนพวกเขา
ต้องออกไปพิสูจน์กันเอง พยายามหากล้องถ่ายภาพและกล้องวิดีโอออกไปถ่ายภาพเองจนสำเร็จ (การ
ถ่ายภาพครั้งแรกเมื่อเดือนมิถุนายน 2544 จนถึงวันที่ 19 มกราคม 2545) บางทีชาวประมงเจอเขาก็จะ
วิทยุบอกกัน คนเรือเขาจะรู้กันว่า วาฬขึ้นที่มันคง ขึ้นที่กุย ถ้าเป็นช่วงจังหวะที่มีนักท่องเที่ยวก็จะ
เช่าเรือออกไปดูวาฬกัน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับวาท ได้ความว่า

“เรื่อง วาท ก็ขึ้นทะเลแถวๆนี้ล่ะครับ แล้วมันเจ้ากรรมชอบไปขึ้น
แถวๆโครงการโรงไฟฟ้า บ่อยมาก ชาวบ้านก็จะเชื่อว่า เทพเจ้า ผี
สาว นางไม้ มาช่วยเรา ”

(ชาวบ้าน, สัมภาษณ์ , 7 พฤษภาคม 2549)

อีกหนึ่งตัวอย่าง จากการมีสำนึกร่วมกัน มีการเคลื่อนไหวร่วมกัน ต่อสู้กับการกดขี่
จากผู้มีอำนาจ โดยรวมแรงร่วมใจกัน ทำให้ชาวบ้านได้สร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาว่า “ชุมชนเข้มแข็ง ต้อง
ไม่มีงบประมาณ ทุกคนทำด้วยใจ ออกกำลังกายกันเวลาเดินขบวน” ทำให้เกิดการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต
เป็นวัฒนธรรมพึ่งตนเอง ของ ชุมชนท้องถิ่น ที่เงินซื้อไม่ได้ ดังเช่น บทสัมภาษณ์ เกษนาคณบดีของ
บ้านมั่นคงที่ถูกลอบสังหารเมื่อ ปี 2547 ได้กล่าวยืนยันถึงการบูรณาการหลักการ การพึ่งตนเองและเงิน
ซื้อไม่ได้ เข้าสู่วิถีชีวิต ว่า

“ที่ผ่านมามีบริษัทฯไม่เคยคำนึงถึงความแตกแยกในชุมชน ซึ่งมันคิด
เป็นมูลค่าไม่ได้ เงินกองทุนดังกล่าว อาจก่อให้เกิดความแตกแยก
หนักขึ้น เงิน 150 ล้านบาท ไม่มีประโยชน์ต่อหมู่บ้านหรือประเทศ
เพราะมูลค่าทรัพยากรธรรมชาติวัดเป็นมูลค่าไม่ได้ แม้จะตั้งกองทุน
ให้เท่ากับงบประมาณโครงการ คือ 30,000 ล้านบาท ชาวบ้านก็
ไม่รับ”

(ข่าวสด 25 กพ 2544)

2.4 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้

ปัจจัยที่สนับสนุนในการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน คือ

2.4.1 นักพัฒนาองค์กรเอกชน

นักพัฒนาองค์กรเอกชน ได้มีส่วนสนับสนุนในเรื่องข้อมูล การแปลเอกสาร และช่วย
ประสานงานในการจัดเวทีวิชาการต่างๆ

2.4.2 นักวิชาการ และข้าราชการ

นักวิชาการ และข้าราชการ ได้มีส่วนสนับสนุนในเรื่องการจัดสัมมนาวิชาการ และได้ช่วยอยู่เบื้องหลังในการสนับสนุนข้อมูล และเป็นທີ່ปรึกษาให้แก่ชาวบ้าน นักวิชาการคนหนึ่งทำงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน มีความชื่นชมในความเก่งและกล้าหาญของชาวบ้านว่า “ต้องบอกว่าชาวบ้านที่นี้เขาเข้มแข็งอยู่แล้ว แล้วก็มีคนเก่งๆ เยอะชาวบ้านเขาก็หวงแหนสิทธิ แล้วก็รักการเรียนรู้ คิดดูซิแม่ค้าขายกล้วยแขกยังอ่านรัฐธรรมนูญเลย เราก็ช่วยด้านข้อมูล ด้านวิชาการจัดเวทีให้ที่ธรรมชาติจัดบ่อย แต่เราจะรู้จักบทบาทไม่ก้าวก่ายกับนักพัฒนาองค์กรเอกชน” (สัมภาษณ์ , 4 พฤษภาคม 2550)

2.4.3 สื่อต่างๆ

สื่อต่างๆ ได้มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้กันในวงกว้าง และทำให้ประเด็นโรงไฟฟ้าเป็นประเด็นสาธารณะ

2.5 ปัญหาอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

2.5.1 ปัญหาภาครัฐปิดกั้นข้อมูล

รายการลานบ้านลานเมือง ที่มาจัดเวทีที่มั่นคงเพื่อเป็นการเสริมสร้างการเรียนรู้ของภาคประชาชน ให้รู้เท่าทันสถานการณ์ต่างๆ ได้นำเสนอแก่ประชาชน 4 ตอน คือในวันที่ 7 , 14 , 21 ตุลาคม 2542 และ 11 พฤศจิกายน 2542 ได้ออกอากาศ เฉพาะ บางตอนที่ถูกต้องแล้ว นับว่าเป็นการเลือกนำเสนอข้อมูล จากการสัมภาษณ์ ชาวบ้านที่ร่วมรายการลานบ้านลานเมืองพบว่า

“รายการลานบ้านลานเมือง ตอนที่พี่พูด ถูกตัดทิ้งเลย ช่วงพี่พูดได้ออกแค่แป๊บเดียว แต่เค้าทิ้งภาพโฆษณาไว้ว่าตอนต่อไปจะพูดอย่างนี้ ภาพของพี่ออกมาโฆษณาเรียบร้อยแล้ว แต่ปรากฏว่าถูกแบน ช่วงแรกๆ ยังไม่สะใจเท่าไร ช่วงหลังๆ เริ่มพูดกันมาก ทำทั้งหมด 4 ชั่วโมง ตั้งใจจะออกหลายตอนก็โฆษณาไว้ ผลที่สุดรายการที่ทำที่มั่นคงถูกแบนเลย ชาวบ้านแย่งไมค์กันพูด มันก็ทำทุกรูปแบบ ถูกแบนไปเลย วันนั้นพี่จะกับด็อกเตอร์เอาประเด็นกฎหมายออกมาพูด ถูกแบนทันทีเลย เรียบร้อย”

(สัมภาษณ์ , 14 พฤษภาคม 2549)

2.5.2 การศึกษาในระบบไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน
การศึกษาในระบบ ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน
ไม่มีส่วนร่วมกับชุมชน และการที่โรงเรียนรับของจากบริษัทฯ ทำให้โรงเรียนกับชาวบ้านไม่ถูกกัน ซึ่ง
แม้แต่นักเรียนในโรงเรียนก็ไม่มีการเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อม และพลังงานถ่านหิน

จากการสัมภาษณ์ เขาชนในพื้นที่ในเรื่อง ดังกล่าว พบว่า “ครอบครัวของเขา เรา
ไม่ต้องไปยุ่ง เราเป็นนักเรียนอยู่แต่ในโรงเรียน” (สัมภาษณ์ , 7 พฤษภาคม 2549) ดังนั้นเมื่อ รัฐมนตรี
จะลงพื้นที่ กลุ่มอนุรักษ์ก็ใช้วิธีบอกชาวบ้าน ให้ลูกหลานหยุดโรงเรียน เราต้องใช้มาตรการนี้ ไม่ต้องเอา
นักเรียนมาจัดต้อนรับ ชาวบ้านก็ช่วยกันดี โดยไม่ต้องไปวิ่งวอนร้องขอผ่านผู้อำนวยการ โรงเรียน”

แกนนำชาวบ้านคนหนึ่งได้กล่าวถึง โรงเรียนว่า หลักสูตรท้องถิ่น ก็ทำเรื่องอาชีพ
ดั้งเดิม เช่น อาชีพจักสาน สานตะกร้า กระบุง ทำน้ำผลไม้ เครื่องคัมที่มีวัตถุดิบอยู่ในพื้นที่ ทำ
ออกมาให้มองเห็นเป็นวัตถุ เช่น โรงเรียนนี้มีน้ำสับปะรด โรงเรียนนี้มีน้ำยาสระผม น้ำยาล้างจาน
ฯลฯ การศึกษาในระบบ จึงยังไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน
(สัมภาษณ์ , 16 พฤษภาคม 2549)

อนาคตของชุมชนบ้านมั่นคง

ถึงแม้ว่าจะไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าที่บ้านมั่นคง ณ วันนี้ ถึงแม้ชาวบ้านจะเรียกร้องสิทธิในการ
มีส่วนร่วม โครงการฯ ได้ แต่ลึกๆก็ยังรู้สึกว่ ปัญหาการถูกกดขี่ ไม่ได้ถูกแก้ไข เพียงแต่เปลี่ยนกลุ่มผู้
ถูกกดขี่ เท่านั้นเอง ดังคำกล่าวของแกนนำคนหนึ่งสะท้อนความรู้สึกว่า

“สู้กันเกือบ 10 ปี แต่ก็เท่ากับเป็นการสำเร็จที่ปลายเหตุ เป็นการ
แก้ปัญหาที่ปลายเหตุ สร้างที่นี่ไม่ได้มันก็ไปสร้างที่อื่น มันก็ไปทำ
ให้ที่อื่นเดือดร้อนเหมือนกัน จริงๆ แล้วมันโหดมากเลย คนของรัฐ
กับคนของทุน มันโหดร้ายมันมั่วทุกอย่างเลย มันเหมือนกับประเทศ
นี้เป็นของมันมันจะทำยังไงก็ได้ มันจะเอาอะไรก็ได้”

(สัมภาษณ์ , 16 พ.ค. 2549)

ชาวบ้าน มีความคิดในการสืบทอด การเรียนรู้ และการต่อสู้ของภาคประชาชน จึงได้คิด
โครงการ แหล่งเรียนรู้ เป็นโครงการที่จะทำการก่อสร้างอุทยานการเรียนรู้ ที่วัดบ้านมั่นคง เพื่อจะให้

เป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชนทั่วไปที่ถูกอำนาจรัฐเข้าไปกดขี่ ได้มาเรียนรู้วิธีการต่อสู้ของคนที่นี่ มีการระดมทุน เก็บวัสดุ ที่เคยใช้ในการเรียกร้อง เก็บไว้เพื่อทำเป็นพิพิธภัณฑน์ ทำเป็นห้องสมุด ชาวบ้านได้มีการระดมทุนโดยการทอดผ้าป่า ได้เงิน 2 แสนเศษๆ ทางกรีนพีซบริจาคมาให้ 1 แสนบาท (แต่ค่าที่ดิน ราคา 2 ล้าน)

ปัญหาที่คือการขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ การสนับสนุนมาจาก ภาคประชาชนและ NGO ทั่วๆไปที่อุทยานการเรียนรู้เป็นหน้าที่ของรัฐ ตามพรบ. การศึกษา เราควรจะถามคำถาม หาความจริงใจ ในการกระจายอำนาจ ให้ภาคประชาชนเข้มแข็ง หรือควรจะอ่านคำตอบจาก เปาโล แพร่ (2517 : 145) ที่กล่าวไว้ว่า สำหรับผู้กดขี่ เขาต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะขัดขวางการปลดปล่อย เพราะถ้าผู้ถูกกดขี่ ได้รับการปลดปล่อยสำเร็จ ชาวบ้านรู้จักคิดเองทำเอง นั่นก็หมายความว่า ผู้กดขี่จะต้องสูญเสียอำนาจของตนเองไป

สรุปผลการวิจัย

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านมั่นคง (นามสมมติ) อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้และคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า ด้วยวิธีการหลายรูปแบบและต่อเนื่อง เป็นเวลายาวนาน (ตั้งแต่ ปี 2538 – 2545) เหตุผลที่ชาวบ้านคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า เนื่องจาก จะเกิดปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เกิดมลพิษทางอากาศ จากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน และเกิดมลพิษทางน้ำ กระทบต่อระบบนิเวศวิทยาทางทะเล และส่งผลกระทบต่อสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และความสมานฉันท์ในชุมชนถูกทำลาย อีกทั้งรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการ (EIA) ให้ข้อมูลที่บิดเบือน และประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการ

ชาวบ้านรับรู้ถึงข้อมูลที่บิดเบือน ได้เกิดการเรียนรู้ มีการสร้างสำนึกร่วมกัน จึงเกิดการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น จากการศึกษาสามารถสรุปผลได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของกรณีศึกษาที่ 2 มี 5 ขั้นตอน คือ

1. การรับรู้และสร้างมโนสำนึก
2. การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา
3. การร่วมกันดำเนินการ
4. การประเมินผลการดำเนินงาน

6. การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านและบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

เริ่มจากบุคคล 1 คนคือครูซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ ได้เป็นผู้จุดประกายความรู้ เพราะได้ซักถามเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดในชุมชนในการประชุมเพื่อชี้แจงโครงการครั้งแรก บริษัทตอบไม่ได้เป็นเหตุให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นอีกทั้งได้มีตัวอย่างความเดือดร้อนจากโครงการแบบเดียวกันออกข่าวให้เห็นอย่างแพร่หลาย ชาวบ้านจึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นตั้งแต่วันแรกของการรับรู้ข้อมูลโรงไฟฟ้าอย่างเป็นทางการ เมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2538 เพื่อคัดค้านโครงการ และได้เกิดผู้นำตามธรรมชาติหลายคนทางอำเภอให้ส่งหนังสือคัดค้านพร้อมรายชื่อ รวบรวมได้ 4,000 คน ส่งให้ทางอำเภอในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้าน นี้กว่าคงไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าแล้ว

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ประชุมปรึกษาปรึกษาหารือ และไปดูงาน ที่แม่เมาะ ลำปาง ในช่วงแรกเรื่องเงียบไป จนถึง ปี 2540 ทางราชการก็แจ้งว่าโครงการต้องสร้าง เพราะมีการอนุมัติผ่านรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมแล้ว ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกัน ขอข้อมูลจากทางราชการ คือ รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม ส่วนสัญญาโรงไฟฟ้า ไม่เป็นที่เปิดเผย

ขั้นตอนที่ 3 การร่วมกันดำเนินการ

การปฏิบัติการ (Action) จากการเรียนรู้ได้เริ่มลงมือปฏิบัติเพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจ โครงการที่มีผลกระทบคือโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน เรียกร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการยื่นหนังสือคัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รมรณรงค์ให้ความรู้ เวทีสัญจร ชุมชุม เรียกร้อง ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการดำเนินงาน

ในขั้นตอนนี้ เป็นการประเมินผลการปฏิบัติ การคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง เมื่อตอนที่มีการเรียกร้องการมีส่วนร่วม มีการต้านโรงไฟฟ้า มีการประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 5 สร้างความรู้ใหม่ และผนวกกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

ในขั้นตอนนี้ เป็นการสร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน ผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต โดยชาวบ้านเลือกที่จะดำรงชีวิตชุมชนท้องถิ่นอย่างเรียบง่าย เป็นชาวประมงพื้นบ้านและทำการเกษตร

สรุปกิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ของกรณีศึกษาที่ 2 ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

- 1) การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา
- 2) การเรียนรู้จากการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร
- 3) การฝึกอบรมและดูงาน
- 4) การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ
- 5) การสัมมนาวิชาการ
- 6) การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสารต่างๆ
- 7) เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ยื่นหนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมนุมเรียกร้อง เดินขบวน ปิดถนน
- 8) เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล (วิจัย) ในชุมชนของตน และเขียนบทความเผยแพร่ข้อมูล

ตอนที่ 3 : สรุปผลการศึกษาระบบการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา

จากการศึกษาระบบการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา คือ ชุมชนบ้านเข้มแข็ง (นามสมมติ) ตั้งอยู่ในเขตตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี และ ชุมชนบ้านมั่งคั่ง (นามสมมติ) ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สามารถสรุปผลการศึกษาของทั้ง 2 กรณีศึกษา ได้ดังนี้

ประเด็น	ชุมชนบ้านเข้มแข็ง	ชุมชนบ้านมั่นคง
<p>1. กระบวนการเรียนรู้</p>	<p>1. เริ่มจากบุคคล 1 คนคือนักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGO) ได้จุดประเด็นคำถามเกี่ยวกับ โครงการ และผลกระทบต่างๆ ตามชาวบ้าน ผู้นำชุมชนให้ความสนใจ เริ่มพูดคุย จากนั้น NGO และเพื่อน รวมทั้งผู้นำชุมชนได้เผยแพร่ข่าวสารให้ชาวบ้านรับรู้พูดคุยเป็นบ้านๆ ใช้วิธีการปากต่อปากพูดคุยให้ได้คิด วิเคราะห์เชื่อมโยง เกิดการสร้างมโนสำนึก ในกลุ่มชาวบ้าน จากหมู่บ้านหนึ่ง แล้วขยายไปหมู่บ้านอื่นๆ ใช้เวลาการพูดคุยเพื่อการรับรู้ เพื่อสร้างมโนสำนึก ใช้เวลาประมาณ 2-3 ปี จึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี เมื่อ ปี 2545</p> <p>2. เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งเรื่องกฎหมาย เรื่องโครงการและผลกระทบ ทั้งเรื่องนิเวศวิทยาในชุมชน เรื่องวิทยุชุมชน และไปดูงานยังที่ต่างๆ</p> <p>3. การปฏิบัติการ (Action) จากการเรียนรู้ได้เริ่มลงมือปฏิบัติ เพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจ โครงการที่มีผลกระทบคือ โครงการเหมืองได้ดินโปแตช เรียก</p>	<p>1. เริ่มจากบุคคล 1 คนคือครูซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ ได้ชักถามเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดในชุมชนในการประชุมเพื่อชี้แจงโครงการครั้งแรก บริษัทตอบไม่ได้เป็นเหตุให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่น อีกทั้งได้มีตัวอย่างความเดือดร้อนจากโครงการแบบเดียวกัน ออกข่าวให้เห็นอย่างแพร่หลาย ชาวบ้านจึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงตั้งแต่วันแรกของการรับรู้ข้อมูลโรงไฟฟ้าฯ อย่างเป็นทางการ เมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2538 เพื่อคัดค้านโครงการ และได้เกิดผู้นำตามธรรมชาติหลายคน ทางอำเภอให้ส่งหนังสือคัดค้านพร้อมรายชื่อ รวบรวมได้ 4,000 คน ส่งให้ทางอำเภอในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้าน นึกว่าคงไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าแล้ว</p> <p>2. เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ประชุมปรึกษาหารือ และไปดูงาน ที่แม่เมาะลำปาง ในช่วงแรกเรื่องเงียบไปจนถึง ปี 2540 ทางราชการก็แจ้งว่าโครงการต้องสร้าง เพราะมีการอนุมัติผ่าน</p>

ประเด็น	ชุมชนบ้านเข้มแข็ง	ชุมชนบ้านมั่นคง
<p>2. กิจกรรมการเรียนรู้</p>	<p>ร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการขึ้นหนังสือคัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรียกร้องข้อมูลข่าวสารจากทั้งราชการคือ รายงานผลกระทบ(EIA) และสัญญา เริ่มการรณรงค์เผยแพร่ความรู้ ชุมชนเรียกร้อง ฯลฯ</p> <p>4. การประเมินผลการปฏิบัติการคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง มีการประชุมทุกวันอาทิตย์ เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน</p> <p>5. สร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน สนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต</p> <p>- การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา - การเรียนรู้จากการประชุมและ</p>	<p>รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมแล้ว ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกัน ขอข้อมูลจากทางราชการ คือ รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม ส่วนสัญญาโรงไฟฟ้า ไม่เป็นที่เปิดเผย</p> <p>3. การปฏิบัติการ (Action) จากการเรียนรู้ได้เริ่มลงมือปฏิบัติเพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจโครงการที่มีผลกระทบคือโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน เรียกร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการขึ้นหนังสือคัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รณรงค์ให้ความรู้ เวทีสัญจร ชุมชนเรียกร้อง ฯลฯ</p> <p>4. การประเมินผลการปฏิบัติการคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง มีการประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน</p> <p>5. สร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน สนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต</p> <p>- การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา - การเรียนรู้จากการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร</p>

ประเด็น	ชุมชนบ้านเข้มแจ้	ชุมชนบ้านมั่นคง
	จัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร - การฝึกอบรมและดูงาน - การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ - การสัมมนาวิชาการ - การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสาร ต่างๆ - เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ยื่น หนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมชนเรียกร้อง เดินขบวน - เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล(วิจัย) ในชุมชนของตน - เรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมพิธีกรรม :- การทำนารวม งานบุญกุ่มข้าว	- การฝึกอบรมและดูงาน - การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ - การสัมมนาวิชาการ - การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสาร ต่างๆ - เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ยื่น หนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมชนเรียกร้อง เดินขบวน ปิดถนน - เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล (วิจัย) ในชุมชนของตน และเขียนบท ความเผยแพร่ข้อมูล

ใน 2 กรณีศึกษา แสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถือเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ภาคประชาชน มีความคิดวิเคราะห์ สาเหตุของปัญหา เข้าใจตัวเองและวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง สามารถหาทางเลือก ดำเนินการร่วมกัน ในการแก้ปัญหา เพื่อการมีส่วนร่วมการตัดสินใจ โครงการที่จะมีผลกระทบ และเรียกร้องสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตชุมชน

ตอนที่ 4 : การสังเคราะห์ผลการศึกษาระบบการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของ 2 กรณีศึกษา

จากการศึกษาข้อมูล วิเคราะห์ กระบวนการเรียนรู้ ของ 2 กรณีศึกษาดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถทำการสังเคราะห์ข้อค้นพบได้ ดังนี้

1. พลังอำนาจภาคประชาชน ได้ถูกพัฒนาจากภายในชุมชน ถึงแม้ว่าผู้จุดประกายการเรียนรู้จะเป็นคนภายในชุมชนหรือภายนอกก็ตาม
2. เงื่อนไขหรือสภาพบริบทของชุมชนที่จำเป็นที่จะทำให้เกิดพลังอำนาจของภาคประชาชนได้ คือ ในชุมชนนั้นต้องมีสภาพเศรษฐกิจพึ่งตัวเองได้ มีความพอเพียง และมีผู้นำที่เสียสละ แต่เงื่อนไข

ใจนี้ยังไม่เพียงพอ ชุมชนนั้นต้องมี ฐานความรู้ มโนสำนึก และการกระทำรวมหมู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้

3. กระบวนการเรียนรู้ที่มีผู้จัด (Actors) คือ ผู้นำชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรเอกชน และนักวิชาการทั้งในและนอกพื้นที่

4. กระบวนการเรียนรู้ มี 5 ขั้นตอน คือ การรับรู้และสร้างมโนสำนึก การรวมกลุ่มและการ

5. เรียนรู้ร่วมกัน การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม การประเมินผลการดำเนินงาน

6. และ การสร้างความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ใหม่โดยบูรณาการความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

7. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ มีรายละเอียด ดังนี้

แนวคิด / ความเชื่อ

เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าเรียนรู้ได้ แก้ปัญหาได้ เปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นได้

เป้าหมายการเรียนรู้

1) เพื่อสร้างมโนสำนึก คือเกิดความตระหนัก เข้าใจในสถานการณ์ เข้าใจชีวิต เข้าใจถึงความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง เกิดความเป็นอิสระมีเสรีที่จะคิดที่จะทำ

2) เพื่อแก้ปัญหา และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

เนื้อหา / องค์ความรู้

1) รู้เรา หมายถึง เนื้อหาเกี่ยวกับชุมชน สิ่งแวดล้อมระบบนิเวศ ทรัพยากร วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งแตกต่างหลากหลายแล้วแต่ท้องถิ่น

2) รู้เขา หมายถึง เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับ โครงการที่จะเกิดขึ้นในท้องถิ่น ผลกระทบที่จะเกิดจากโครงการทั้งด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสุขภาพ ด้านสังคม รวมทั้งสัญญาหรือข้อตกลงของโครงการ

3) รู้กติกา หมายถึง เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับ ระบบการเมือง กฎหมาย และข้อตกลงต่างๆในการอยู่ร่วมกันในสังคม เรื่องสิทธิ หน้าที่ และการมีส่วนร่วม

วิธีการ / กระบวนการ

1) ใช้วิธีการพูดคุยเสวนา (Dialogue) การตั้งคำถาม (Problem-posing) โดยเฉพาะเรื่องที่เป็น ปัญหาในชุมชน (หลักการของการเสวนา คือ มีความรัก ปราศจากอคติต่อกัน มีความถ่อมตัว ไม่อวดดี มีความเชื่อมั่นในเพื่อนมนุษย์ และมี ความหวัง)

2) ฝึกกระบวนการคิด วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์

- 3) ฝึกทักษะการพูด การฟัง การถาม การนำเสนอ การแก้ไขสถานการณ์
- 4) ฝึกทักษะการแสวงหาความรู้
- 5) จัดกิจกรรมหลากหลาย โดยเฉพาะการไปดูงาน ได้สัมผัสชีวิตจริงของมนุษย์ ได้

เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง

- 6) จัดให้มีการประชุมสม่ำเสมอเพื่อเป็นการคิด ไตร่ตรอง ประเมินผลของการปฏิบัติ
- 7) จัดบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกัน ลดการแข่งขัน และลดการใช้อำนาจ

การประเมินผลการเรียนรู้

การประเมินผลการเรียนรู้ ประเมินผลจากการปฏิบัติจริง (Authentic Assessment) คือ ชาวบ้านมีความเข้าใจในตนเอง ในชุมชน ในสถานการณ์ต่างๆ สามารถดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมได้

ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยสนับสนุนในกระบวนการเรียนรู้ของทั้ง 2 กรณีศึกษา คือ สื่อ วิทยุชุมชน แหล่งเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

การพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ด้านความเป็นประชาธิปไตย

ในการพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยนั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการเป็น 2 ขั้นตอนดังนี้คือ

ตอนที่ 1 การยกร่างแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน

ตอนที่ 2 การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบ และให้ความเห็นตลอดจนข้อเสนอแนะ แล้วนำเสนอผล

ตอนที่ 1 การยกร่างแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน 2 กรณีศึกษา ดังได้กล่าวมาแล้ว แล้วทำการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งข้อค้นพบที่ได้จากกรณีศึกษาทั้งสองมา ยกร่างแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ดังนี้

1. ปรัชญา/แนวคิด

การจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนต้องเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ อีกทั้งมีทิศทางสู่ความเป็นมนุษย์ที่มีเสรีภาพ สามารถกำหนดชีวิตของตนเองได้

2. เป้าหมาย

เพื่อสร้างมโนสำนึกและแก้ปัญหาของมวลมนุษย์

3. หลักการ

- 3.1 เน้นให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน
- 3.2 เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน
- 3.3 เน้นการพึ่งตนเองของสมาชิกและชุมชน
- 3.4 เน้นการใช้ทรัพยากร และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาของชุมชน

4. วัตถุประสงค์

- 4.1 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรู้เพื่อแก้ปัญหาในชุมชน
- 4.2 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีทักษะเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน
- 4.3 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีคุณธรรมเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน

5. เนื้อหาสาระการเรียนรู้

- 5.1 ความรู้เกี่ยวกับตนเอง ชุมชน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ของคนกับสรรพสิ่ง รวมถึงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละท้องถิ่น
- 5.2 ความรู้เกี่ยวกับโครงการที่จะเกิดขึ้นในชุมชนและผลกระทบต่างๆ
- 5.3 ความรู้เกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครอง รัฐธรรมนูญและกฎหมายต่างๆ อันเป็นกติกาการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น สิทธิ เสรีภาพ หน้าที่พลเมือง แนวทางการใช้สิทธิในทางการเมืองการปกครอง แนวทางการมีส่วนร่วม
- 5.4 ความรู้ที่กำหนดขึ้นจากความต้องการของชุมชน

6. กระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้มีขั้นตอน แนวทางตลอดจนวิธีการดังนี้

6.1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

- (1) ผู้จุดประกายการเรียนรู้ถามคำถามเกี่ยวกับโครงการ ปัญหา ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดความตระหนัก
- (2) ผู้สอนพูดคุยเสวนากับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในเรื่องโครงการและผลกระทบ
- (3) ผู้สอนเตรียมเอกสารเกี่ยวกับโครงการ/ผลกระทบ ให้ผู้เรียนได้ศึกษาด้วยตนเองเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น
- (4) ผู้สอนพูดคุยเสวนากับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจเชื่อมโยงในปัญหาโครงการ/ผลกระทบ และสรรพสิ่ง และเกิดความรู้สึกรู้สึกต้องการเปลี่ยนแปลง
- (5) ผู้เรียนพูดคุยเสวนากันเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจลึกซึ้งในเรื่องโครงการและผลกระทบ และความสัมพันธ์กับระบบสังคม

6.2 การรวมกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

- (1) ผู้เรียนร่วมกันจัดตั้งกลุ่มองค์กรประชาชนเพื่อดำเนินการแสวงหาการมีส่วนร่วม
- (2) ผู้สอนนำเสนอ สื่อต่างๆ เอกสาร วิดีโอ เกี่ยวกับโครงการให้ผู้เรียนได้เกิดความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงพิษภัยจากผลกระทบ
- (3) ผู้เรียนเข้ารับการฝึกอบรมในหลักสูตรต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหา
- (4) ผู้เรียนและผู้สอน ร่วมกัน รวมกลุ่มศึกษา สัญญาโครงการ และรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม
- (5) ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์
- (6) ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะการมีส่วนร่วมทักษะการพูด การนำเสนอข้อมูล ฝึกทักษะในการฟัง อดทนรอคอยในการฟังผู้ที่มีความคิดเห็นที่ต่างกัน และ ฝึกการเผชิญสถานการณ์
- (7) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านที่มีปัญหาคล้ายกัน
- (8) ผู้สอนจัดเวที เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น
- (9) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำรายการวิทยุชุมชน
- (10) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันการเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อวิเคราะห์ชุมชน
- (11) ผู้สอนนำเสนอข่าวจากหนังสือพิมพ์ บทความที่น่าสนใจให้ผู้เรียนได้ และใช้เป็นประเด็นการวิเคราะห์วิพากษ์
- (12) ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรม บำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม

6.3 การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมภาคประชาชน

- (1) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำจดหมายเรียกร้องต่อผู้มีอำนาจและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- (2) แกนนำชาวบ้านเป็นตัวแทนเข้าชี้แจงต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ขอให้ไปชี้แจง
- (3) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหว นัดชุมนุม รณรงค์ เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม
- (4) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำโปสเตอร์ ป้ายผ้า เพื่อการรณรงค์

6.4 การประเมินผลการดำเนินงาน

- (1) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดประชุมทุกเช้าวันอาทิตย์เพื่อประเมินผลการดำเนินงาน เป็นการจัดอย่างสม่ำเสมอ
- (2) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกัน เสวนาพูดคุยเพื่อสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาของชุมชน

6.5 การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิ

ปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

- (1) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันในงานบุญกุ่มข้าวใหญ่ และการทำงานรวม
- (2) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันทำวิจัยเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อสร้างองค์ความรู้ของชุมชน

เงื่อนไขในการใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนฯ

เงื่อนไขในการใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย มีดังนี้คือ ในชุมชนนั้นสมาชิกในชุมชนต้องมีความพอเพียง พึ่งตนเองได้ และในชุมชนนั้นต้องมีผู้นำที่เสียสละ

ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยสนับสนุนแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยได้แก่ สื่อ วิทยุชุมชน แหล่งเรียน และเครือข่ายการเรียนรู้

การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบ และให้ข้อเสนอแนะ

การตรวจสอบและให้ความเห็นตลอดจนข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิปรากฏผลดังนี้

ประเด็นเรื่องความเหมาะสมของแนวทางการจัดการศึกษา

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่าน พิจารณาเห็นพ้องต้องกันว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ที่มีจุดเริ่มต้นจากที่ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลโครงการที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ตนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ และมีผู้จุดประเด็นให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเกิดมโนสำนึกและการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนขึ้น หลังจากนั้นก็เป็นการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติ เรียกร้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ อาทิ การอบรมในเรื่องที่หลากหลาย การศึกษาดูงาน การฝึกทักษะต่างๆ และเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การประเมินผลการปฏิบัติ รวมทั้งการสร้างความรู้ใหม่ โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านจนกระทั่งเรียนรู้ที่จะเลือกแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชน และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิตที่มีความเหมาะสม โดยให้ความเห็นเพิ่มเติม ดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า การจัดการศึกษาในรูปแบบการศึกษานอกระบบ และตามอัธยาศัย โดยนักพัฒนาองค์กรเอกชนนั้น ไม่ยั่งยืน และอาจถูกบิดเบือนเป็นการต่อต้านรัฐได้

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นว่าแนวทางการศึกษาน่าจะสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาดังปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

ประเด็นเรื่องความเป็นไปได้ในการนำแนวทางการจัดการศึกษาไปประยุกต์ใช้

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาแล้วเห็นว่า มีความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้แนวทางการจัดการศึกษากับชุมชนที่มีสถานการณ์คล้ายกัน คือ มีปัญหาการไม่มีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชน โดยให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมถึงการประยุกต์ใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ควรระบุเจ้าภาพหรือตัว Actors ที่จะดำเนินการจัดการศึกษาให้ชัดเจน

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 1 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นว่าควรแบ่งแนวทางการจัดการศึกษาแยกเป็น 2 ตอน คือ แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อสร้างมโนสำนึก และแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อการรวมกลุ่มและสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม

ประเด็นเรื่องประโยชน์เชิงวิชาการต่อการกำหนดนโยบาย

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นชอบตรงกันว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ที่ได้พัฒนาขึ้นเป็นประโยชน์เชิงวิชาการ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประกอบการกำหนดนโยบายของรัฐในการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน เพื่อการมีส่วนร่วม โดยได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 1 ท่านเห็นว่า การเริ่มต้นการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนในการมีส่วนร่วม อาจเริ่มต้นในชุมชนที่ไม่มีปัญหา โครงการที่มีผลกระทบก็ได้

ตอนที่ 2 การนำเสนอผลการตรวจสอบแนวทางการจัดการศึกษา

ผลการตรวจสอบและพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

ประเด็นเรื่องความเหมาะสมของแนวทางการจัดการศึกษา

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่าน พิจารณาเห็นว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ที่มีจุดเริ่มต้นจากที่ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลโครงการที่จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ตนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ และมีผู้จุดประเด็นให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเกิดมโนสำนึกและการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนขึ้น หลังจากนั้นก็เป็นการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ อาทิ การอบรมในเรื่องที่หลากหลาย การศึกษาดูงาน การฝึกทักษะต่างๆ และเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การประเมินผลการปฏิบัติ รวมทั้งการสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านจนกระทั่งเรียนรู้ที่จะเลือกแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชน และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นชอบตรงกันว่าแนวทางการจัดการศึกษา มีความเหมาะสม โดยให้ความเห็นเพิ่มเติมดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า การจัดการศึกษาในรูปแบบการศึกษานอกระบบ และตามอัธยาศัย โดยนักพัฒนาองค์กรเอกชนนั้นไม่ยั่งยืน และอาจถูกบิดเบือนเป็นการต่อต้านรัฐได้

ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นว่าการเขียนแนวทางการจัดการศึกษาควรใช้รูปแบบ เดียวกับการเขียนในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

ประเด็นเรื่องความเป็นไปได้ในการนำแนวทางการจัดการศึกษาไปประยุกต์ใช้

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นชอบตรงกันว่า มีความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้กับ ชุมชนที่มีสถานการณ์คล้ายกัน คือ มีปัญหาการไม่มีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบต่อชุมชน โดย ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมถึงการประยุกต์ใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ควรระบุเจ้าภาพหรือตัว Actors ที่จะทำการจัด การศึกษาให้ชัดเจน

ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นว่าการเขียนแนวทางการจัดการศึกษาแยกเป็น 2 ตอน คือ การจัดการศึกษาเพื่อสร้างมโนสำนึก และแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อการรวมกลุ่มและสร้างความ เข้มแข็งของกลุ่ม

ประเด็นเรื่องประโยชน์เชิงวิชาการต่อการกำหนดนโยบาย

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านพิจารณาเห็นชอบตรงกันว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลัง อำนาจภาคประชาชน ที่ได้พัฒนาขึ้นเป็นประโยชน์เชิงวิชาการ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประกอบการ กำหนดนโยบายของรัฐในการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังภาคประชาชน เพื่อการ มีส่วนร่วม โดยได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม

ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 ท่าน ให้ข้อคิดเห็นว่าการเริ่มต้นการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน ในการมีส่วนร่วม อาจเริ่มต้นในชุมชนที่ไม่มีปัญหาโครงการที่มีผลกระทบก็ได้

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย การอภิปราย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนในมิติการมีส่วนร่วม และนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ผลการวิจัยสามารถสรุปตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อได้ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

สรุปการศึกษากรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนบ้านเข้มแจ้ (นามสมมติ) จังหวัดอุดรธานี

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของกรณีศึกษาที่ 1 คือ ชุมชนบ้านเข้มแจ้ (นามสมมติ) ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี สามารถสรุปผลการศึกษา ได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของกรณีศึกษาที่ 1 มี 5 ขั้นตอน คือ

3. การรับรู้และสร้างมนโต้นึก
4. การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา
5. การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม
6. การประเมินผลการดำเนินงาน
7. การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้และสร้างมนทัศน์

การเรียนรู้ของชาวบ้าน เริ่มจากบุคคล 1 คนคือนักพัฒนาองค์กรเอกชน (NGO) ได้จุดประเด็นคำถามเกี่ยวกับโครงการ และผลกระทบต่างๆ ถามชาวบ้าน ผู้นำชุมชนให้ความสนใจ เริ่มพูดคุย จากนั้น NGO และเพื่อน รวมทั้งผู้นำชุมชนได้ เผยแพร่ข่าวสารให้ชาวบ้านรับรู้ พูดคุยเป็นบ้านๆ ใช้วิธีการปากต่อปากพูดคุยให้ได้คิด วิเคราะห์เชื่อมโยง เกิดการสร้างมนทัศน์ ในกลุ่มชาวบ้าน จากหมู่บ้านหนึ่ง แล้วขยายไปหมู่บ้านอื่นๆ ใช้เวลาการพูดคุยเพื่อการรับรู้ เพื่อสร้างมนทัศน์ ใช้เวลาประมาณ 2-3 ปี จึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี เมื่อ ปี 2545

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งการฝึกอบรมเรื่องกฎหมาย เรื่องโครงการฯและผลกระทบ ทั้งเรื่องนิเวศวิทยาในชุมชน เรื่องวิทยุชุมชน และกิจกรรมไปดูงานยังที่ต่างๆ และกิจกรรมฝึกทักษะต่างๆ

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการ เรียกร้องการมีส่วนร่วม

จากการเรียนรู้ก็ได้เริ่มลงมือปฏิบัติเพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจโครงการที่มีผลกระทบคือโครงการเหมืองได้ดินโปแตช เรียกร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการยื่นหนังสือคัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรียกร้องข้อมูลข่าวสารจากทั้งราชการคือ รายงานผลกระทบ (EIA) และสัญญา เริ่มการรณรงค์เผยแพร่ความรู้ ชุมนุมเรียกร้อง ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการดำเนินงาน

ในขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลการปฏิบัติ การคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง มีการประชุมทุกวันอาทิตย์ เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

ในขั้นตอนนี้เป็นการสร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน ผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งใดที่เป็นประโยชน์ก็ดำเนินการซ้ำ และนำสิ่งที่เลือกสรรแล้วบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

สรุปกิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ของกรณีศึกษาที่ 1 ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

- 1) การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา
- 2) การเรียนรู้จากการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร
- 3) การฝึกอบรมและดูงาน
- 4) การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ
- 5) การสัมมนาวิชาการ
- 6) การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสารต่างๆ
- 7) เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ยื่นหนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมนุมเรียกร้อง เดินขบวน
- 8) เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล(วิจัย) ในชุมชนของตน
- 9) เรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมพิธีกรรม :- การทำนารวม งานบุญกุ่มข้าว

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนบ้านมั่งคั่ง อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (นามสมมติ)

ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้และคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า ด้วยวิธีการหลายรูปแบบและต่อเนื่อง เป็นเวลายาวนาน (ตั้งแต่ ปี 2538 – 2545) เหตุผลที่ชาวบ้านคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า เนื่องจาก จะเกิดปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เกิดมลพิษทางอากาศ จากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน และเกิดมลพิษทางน้ำ กระทบต่อระบบนิเวศวิทยาทางทะเล และส่งผลกระทบต่อสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และความสมานฉันท์ในชุมชนถูกทำลาย อีกทั้งรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการ (EIA) ให้ข้อมูลที่บิดเบือน และประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการ ชาวบ้านรับรู้ถึงข้อมูลที่บิดเบือน ได้เกิดการเรียนรู้ มีการสร้างสำนึกร่วมกัน จึงเกิดการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น จากการศึกษาสามารถสรุปผลได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ของกรณีศึกษาที่ 2 มี 5 ขั้นตอน คือ

1. การรับรู้และสร้างมโนสำนึก
2. การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา
3. การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม
4. การประเมินผลการดำเนินงาน

5. การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้และสร้างมโนสำนึก

เริ่มจากบุคคล 1 คนคือครูซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ ได้เป็นผู้จุดประกายความรู้ เพราะได้ซักถามเกี่ยวกับปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดในชุมชนในการประชุมเพื่อชี้แจงโครงการครั้งแรก บริษัทตอบไม่ได้เป็นเหตุให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นอีกทั้งได้มีตัวอย่างความเดือดร้อนจากโครงการแบบเดียวกันออกข่าวให้เห็นอย่างแพร่หลาย ชาวบ้านจึงรวมตัวตั้งเป็นกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นตั้งแต่วันแรกของการรับรู้ข้อมูลโรงไฟฟ้าฯอย่างเป็นทางการ เมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2538 เพื่อคัดค้านโครงการ และได้เกิดผู้นำตามธรรมชาติหลายคนทางอำเภอให้ส่งหนังสือคัดค้านพร้อมรายชื่อ รวบรวมได้ 4,000 คน ส่งให้ทางอำเภอในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้าน นี้ก็ว่าคงไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าแล้ว

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

เมื่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านแล้ว จึงเริ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน ประชุมปรึกษาปรึกษาหารือ และไปดูงาน ที่แม่เมาะ ลำปาง ในช่วงแรกเรื่องเงียบไป จนถึง ปี 2540 ทางราชการก็แจ้งว่าโครงการต้องสร้าง เพราะมีการอนุมัติผ่านรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมแล้ว ชาวบ้านจึงรวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกัน ขอข้อมูลจากทางราชการ คือ รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม ส่วนสัญญาโรงไฟฟ้า ไม่เป็นที่เปิดเผย

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วม

การปฏิบัติการ (Action) จากการเรียนรู้ได้เริ่มลงมือปฏิบัติเพื่อการมีส่วนร่วมตัดสินใจ โครงการที่มีผลกระทบคือโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน เรียกร้องสิทธิที่จะกำหนดวิถีชีวิตชุมชน เริ่มปฏิบัติการยื่นหนังสือคัดค้านโครงการฯยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รณรงค์ให้ความรู้ เวทีสัญจร ชุมนุมเรียกร้อง ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการปฏิบัติ

ในขั้นตอนนี้ เป็นการประเมินผลการปฏิบัติ การคิดไตร่ตรอง (Reflection) กิจกรรมใดที่ควรทำต่อไป กิจกรรมใดที่ควรปรับปรุง เมื่อตอนที่มีการเรียกร้องการมีส่วนร่วม มีการด้านโรงไฟฟ้า มีการประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เพื่อปรึกษาหารือ วิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 5 สร้างความรู้ใหม่ และผนวกกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

ในขั้นตอนนี้ เป็นการสร้างความรู้ใหม่ โดยเก็บข้อมูลในชุมชน ผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต โดยชาวบ้านเลือกที่จะดำรงชีวิตชุมชนท้องถิ่นอย่างเรียบง่าย เป็นชาวประมงพื้นบ้านและทำการเกษตร

สรุปกิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ของกรณีศึกษาที่ 2 ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

- 7) การเรียนรู้จากการพูดคุยเสวนา
- 8) การเรียนรู้จากการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน เวทีสัญจร
- 9) การฝึกอบรมและดูงาน
- 10) การฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะต่างๆ
- 11) การสัมมนาวิชาการ
- 12) การเรียนรู้ผ่านสื่อและเอกสารต่างๆ
- 7) เรียนรู้จากการปฏิบัติ :- ขึ้นหนังสือ รณรงค์ให้ความรู้ ชุมชนเรียกร้อง เดินขบวนปิดถนน
- 8) เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล (วิจัย) ในชุมชนของตน และเขียนบทความเผยแพร่ข้อมูล

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย แนวทางการจัดการศึกษาฯ มีดังนี้ คือ

สรุปผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็น
ประชาธิปไตย แนวทางการจัดการศึกษาฯ มีดังนี้

ปรัชญา / แนวคิด

เคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ การศึกษาสู่ความเป็น
มนุษย์ที่มีเสรี สามารถกำหนดชีวิตของตนเองได้

เป้าหมาย

เพื่อสร้างมโนทัศน์เพื่อแก้ปัญหาของมวลมนุษย์

หลักการ

- 6.6 เน้นให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน
- 6.7 เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน
- 6.8 เน้นการพึ่งตนเอง
- 6.9 เน้นการใช้ทรัพยากร และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาของชุมชน

วัตถุประสงค์

- 6.10 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรู้เพื่อแก้ปัญหาในชุมชน
- 6.11 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีทักษะเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน
- 6.12 มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนมีคุณธรรมเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน

เนื้อหาสาระการเรียนรู้

- 6.13 เนื้อหาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง ชุมชน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม
ความสัมพันธ์ของคนกับสรรพสิ่ง รวมถึงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละท้องถิ่น
- 6.14 เนื้อหาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับโครงการที่จะเกิดขึ้นในชุมชนและผลกระทบ
ต่างๆ

- 6.15 เนื้อหาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครอง รัฐธรรมนูญและกฎหมายต่างๆ อันเป็นกติกาการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น สิทธิ เสรีภาพหน้าที่พลเมือง แนวทางการใช้สิทธิในทางการเมืองการปกครอง แนวทางการมีส่วนร่วม
- 6.16 เนื้อหาสาระการเรียนรู้ที่กำหนดขึ้นจากความต้องการของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้

- 6.17 การรับรู้และสร้างมโนทัศน์
- (6) ผู้จุดประกายการเรียนรู้ถามคำถามเกี่ยวกับโครงการ ปัญหา ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดความตระหนัก
 - (7) ผู้สอนพูดคุยเสวนากับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในเรื่องโครงการและผลกระทบ
 - (8) ผู้สอนเตรียมเอกสารเกี่ยวกับโครงการ/ผลกระทบ ให้ผู้เรียนได้ศึกษาด้วยตนเองเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น
 - (9) ผู้สอนพูดคุยเสวนากับผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจเชื่อมโยงในปัญหาโครงการ/ผลกระทบ และสรรพสิ่ง และเกิดความรู้สึกต้องการเปลี่ยนแปลง
 - (10) ผู้เรียนพูดคุยเสวนากันเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจลึกซึ้งในเรื่องโครงการและผลกระทบ และความสัมพันธ์กับระบบสังคม
- 6.18 การเกิดกลุ่ม การเรียนรู้ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา
- (13) ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มองค์กรประชาชนเพื่อดำเนินการแสวงหาการมีส่วนร่วม
 - (14) ผู้สอนนำเสนอ สื่อต่างๆ เอกสาร วีดีโอ เกี่ยวกับโครงการให้ผู้เรียนได้เกิดความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงพิษภัยจากผลกระทบ
 - (15) ผู้เรียนเข้ารับการฝึกอบรมในหลักสูตรต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหา
 - (16) ผู้เรียนและผู้สอน ร่วมกัน รวบรวมกลุ่มศึกษา สัญญาโครงการ และรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม
 - (17) ผู้เรียนรับการฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์

- (18) ผู้เรียนรับการฝึกปฏิบัติ ฝึกทักษะการมีส่วนร่วมทักษะการพูด การนำเสนอ ข้อมูล ฝึกทักษะในการฟัง อดทนรอคอยในการฟังผู้ที่มีความคิดเห็นที่ต่างกัน และฝึกการเผชิญสถานการณ์
- (19) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันศึกษาคูณานแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านที่มีปัญหา คล้ายกัน
- (20) ผู้สอนจัดเวที เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น
- (21) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำรายการวิถุชุมชน
- (22) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันการเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อวิเคราะห์ชุมชน
- (23) ผู้สอนนำเสนอข่าวจากหนังสือพิมพ์ บทความที่น่าสนใจให้ผู้เรียนได้ และใช้ เป็นประเด็นการวิเคราะห์หิวพากษ์
- (24) ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรม บำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม

6.19 การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมภาคประชาชน

- (5) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำจดหมายเรียกร้องต่อผู้มีอำนาจและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- (6) แกนนำชาวบ้านเป็นตัวแทนเข้าชี้แจงต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ขอให้ไปชี้แจง
- (7) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหว นัดชุมนุม รณรงค์ เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม
- (8) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดทำโปสเตอร์ ป้ายผ้า เพื่อการรณรงค์

6.20 การประเมินผลการดำเนินงาน

- (3) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันจัดประชุมทุกเช้าวันอาทิตย์เพื่อประเมินผลการดำเนินงาน เป็นการจดอย่างสม่ำเสมอ
- (4) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกัน เสวนาพูดคุยเพื่อสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาของชุมชน

6.21 การสร้างความรู้ใหม่โดยใช้ข้อเท็จจริงในชุมชนผนวกกับวัฒนธรรม ภูมิ

ปัญญา
ท้องถิ่น และบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

- (3) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันในงานบุญประเพณี วัฒนธรรม เช่น งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ และการทำนารวม
- (4) ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันทำวิจัยเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อสร้างองค์ความรู้ของชุมชน

เงื่อนไขในการใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนฯ

เงื่อนไขในการใช้แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย มีดังนี้คือ ในชุมชนนั้นสมาชิกในชุมชนต้องมีความพอเพียง พึ่งตนเองได้ และในชุมชนนั้นต้องมีผู้นำที่เสียสละ

ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยสนับสนุน แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้าน

อภิปรายผลการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องการนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยนี้จะได้อภิปรายถึงผลการวิจัยใน 3 ประเด็น ดังนี้คือ

1. การศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยกับการบรรลุเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ
2. ผู้จัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย
3. เงื่อนไขของชุมชนในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

1. การศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยกับการบรรลุเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้บัญญัติไว้ว่า “สภาร่างรัฐธรรมนูญได้จัดทำร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีสาระสำคัญเป็นการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง และตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ตลอดจนทั้งปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งนี้ โดยได้คำนึงถึงความ

คิดเห็นของประชาชนเป็นสำคัญ” จะเห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นเสมือนกฎกติกาสัญญาประชาคมที่ใช้ร่วมกัน ให้ความสำคัญกับภาคประชาชนเพิ่มขึ้น โดยได้มีการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชนเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ เพื่อที่จะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญหรือกฎหมายอื่นๆ จะเปิดช่องทางให้ไว้ก็ตาม แต่ในส่วนของประชาชนที่จะมีส่วนร่วมได้ ก็ต้องมีความรู้และมีความสามารถพอที่จะดำเนินการตามนั้นได้ จึงเห็นว่าประเด็นที่ควรพิจารณาในเรื่องนี้มีอยู่ 2 เรื่อง คือ 1) ด้านกฎหมาย ได้มีการเปิดทางหรือบัญญัติแนวทางให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในทางการเมือง การปกครอง อย่างแท้จริงมากน้อยแค่ไหน และ 2) ด้านประชาชนมีความพร้อม เพียงใดในการมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง

การอยู่ร่วมกันในสังคมจำเป็นต้องอาศัยกฎระเบียบต่างๆ ในการที่จะช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม ถ้าทุกคนในสังคมอยู่กันอย่างมีเมตตาต่อกัน ทำหน้าที่ของตนโดยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เคารพซึ่งกันและกัน กฎระเบียบต่างๆ ก็คงไม่จำเป็นต้องมี แต่ธรรมชาติของมนุษย์ก็มีทั้งด้านดีและเห็นแก่ตัว และมีความต้องการแตกต่างหลากหลาย เช่น ถ้าเป็นผู้ผลิตก็ต้องการขายสินค้าให้ได้ราคา จะได้มีกำไรมากๆ แต่ถ้าเป็นผู้บริโภคก็ต้องการซื้อของดี ราคาถูก จึงจะเห็นได้ว่า ความต้องการของมนุษย์ในหลายคู่ความสัมพันธ์จึงสวนทางกัน เราจึงต้องมีกฎกติกาในการอยู่ร่วมกันมีการปกครองที่ยอมรับร่วมกันเพื่อให้สังคมนั้นอยู่ได้อย่างสงบสุข

ในความสัมพันธ์ของผู้ปกครองคือรัฐ และผู้ถูกปกครองคือประชาชน ก็เช่นกัน ต่างก็พยายามที่จะจัดความสัมพันธ์ที่จะจัดความสัมพันธ์ ให้สมดุลกัน กล่าวถึง ภาครัฐหรือผู้ปกครองก็ต้องการอำนาจที่จะปกครอง (Power) ส่วนภาคประชาชนที่ถูกปกครองก็ต้องการเสรีภาพคืออิสระที่จะเลือก (Liberty) เพราะถ้าเมื่อไหร่ เกิดความไม่สมดุลระหว่างความต้องการอำนาจของฝ่ายปกครองและความต้องการเสรีภาพของฝ่ายประชาชนแล้วก็จะเกิดความขัดแย้งขึ้น และอาจจบด้วยการเจรจาเพื่อหาทางออกร่วมกันหรือจบด้วยการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาที่ขัดแย้งก็ได้ ดังนั้นจึงต้องมีการกำหนดให้ชัดเจนถึงขอบเขตของอำนาจของฝ่ายปกครอง (คือความสามารถบังคับให้ผู้อื่นทำตามได้) และขอบเขตของเสรีภาพของประชาชน (คือภาวะที่ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำ หรือไม่ถูกบังคับให้กระทำในสิ่งที่ไม่ประสงค์ที่จะทำ ซึ่งก็คือการเลือกวิถีชีวิตได้ด้วยตนเอง) โดยได้กำหนดสิ่งเหล่านี้เป็นลายลักษณ์อักษรในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและในกฎหมายต่างๆ เมื่อพิจารณาบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ที่ได้เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้มีส่วนร่วมในการเมืองได้ ในหลายลักษณะคือ เช่น การแสดงประชามติ (referendum) การริเริ่มเสนอนโยบาย (initiatives) การเรียกคืนอำนาจโดยการถอดถอนหรือปลดออกจาก

ตำแหน่ง (recall) และ การประชาพิจารณ์ (public hearing) พบว่าในกรณีการมีส่วนร่วมในโครงการที่จะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชุมชน เกี่ยวข้องกับตัวบทกฎหมายเกี่ยวกับ “การประชาพิจารณ์ (public hearing)” เป็นอย่างมาก จากระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความเห็นของประชาชน พ.ศ. 2548 ซึ่งเป็นการกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการในการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และเป็นแนวทางในการที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการของรัฐ มีข้อนำสังเกต ดังนี้ คือในข้อ 5 ความว่า

“ ก่อนเริ่มการดำเนินการ โครงการของรัฐ หน่วยงานของรัฐที่ผู้รับผิดชอบโครงการต้องจัดให้มีการเผยแพร่ข้อมูลตามข้อ ๗ ให้ประชาชนทราบ ”

“ข้อ ๗ ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการของรัฐที่หน่วยงานของรัฐต้องเผยแพร่แก่ประชาชนอย่างน้อยต้องประกอบด้วยข้อมูลดังต่อไปนี้

- (๑) เหตุผลความจำเป็น และวัตถุประสงค์ของโครงการ
 - (๒) สารสำคัญของโครงการ
 - (๓) ผู้ดำเนินการ
 - (๔) สถานที่ที่จะดำเนินการ
 - (๕) ขั้นตอนและระยะเวลาดำเนินการ
 - (๖) ผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการ
 - (๗) ผลกระทบที่อาจเกิดแก่ประชาชนที่อยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพอยู่ในสถานที่ที่จะดำเนินโครงการและพื้นที่ใกล้เคียง และประชาชนทั่วไป รวมทั้งมาตรการป้องกัน แก้ไข หรือเยียวยาความเดือดร้อนหรือความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นจากผลกระทบดังกล่าว
 - (๘) ประมาณการค่าใช้จ่าย ในกรณีที่หน่วยงานของรัฐจะเป็นผู้ดำเนินโครงการของรัฐเองให้ระบุที่มาของเงินที่จะนำมาใช้จ่ายในการดำเนินโครงการนั้นด้วย
- ให้หน่วยงานของรัฐประกาศข้อมูลที่ต้องเผยแพร่แก่ประชาชนตามวรรคหนึ่งในระบบเครือข่ายสารสนเทศที่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีจัดให้มีขึ้นตามระเบียบนี้ด้วย ”

และ “ข้อ ๑๑ ในการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน หน่วยงานของรัฐต้องประกาศให้ประชาชนทราบถึงวิธีการรับฟังความคิดเห็น ระยะเวลา สถานที่ ตลอดจนรายละเอียดอื่นที่เพียงพอแก่การที่ประชาชนจะเข้าใจและสามารถแสดงความคิดเห็นได้

ประกาศตามวรรคหนึ่ง ให้ปิดไว้โดยเปิดเผย ณ สถานที่ปิดประกาศของหน่วยงานของรัฐและสถานที่ที่จะดำเนินโครงการของรัฐนั้นเป็นเวลาไม่น้อยกว่าสิบห้าวันก่อนเริ่มดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และให้ประกาศในระบบเครือข่ายสารสนเทศที่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีจัดให้มีขึ้นตามระเบียบนี้ด้วย”

ข้อสังเกตประการแรก การประกาศข้อมูลโครงการที่ต้องเปิดเผยแก่ประชาชน และการประกาศให้ประชาชนทราบวิธีการรับฟังความคิดเห็น ระยะเวลา สถานที่ ตลอดจนรายละเอียดอื่น ไม่เหมือนกัน โดยการประกาศข้อมูลโครงการ ให้ประกาศในระบบเครือข่ายสารสนเทศที่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีจัดให้มีขึ้น ส่วนการประกาศการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ให้ปิดไว้โดยเปิดเผย ณ สถานที่ปิดประกาศของหน่วยงานของรัฐและสถานที่ที่จะดำเนินโครงการของรัฐ และให้ประกาศในระบบเครือข่ายสารสนเทศที่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีจัดให้มีขึ้นด้วย จริงๆแล้วนับเป็นข้อดี ที่ไม่มีการปิดบังข้อมูลโครงการ แต่จะเกิดปัญหาในการเข้าถึงข้อมูล ของชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงระบบเครือข่ายสารสนเทศที่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีจัดให้มีขึ้น ดังนั้นถ้ายึดหลัก 4S ในการบริหารกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ Starting early การเริ่มต้นเร็ว , Stakeholders ครอบคลุมผู้เกี่ยวข้อง , Sincerity ความจริงใจ และ Suitability วิธีการที่เหมาะสม แล้ว น่าจะเพิ่มช่องทางการประกาศข้อมูลโครงการให้ประชาชน ได้เข้าถึงอย่างสะดวก รวดเร็ว และไม่ยุ่งยาก

ประการที่สอง การเปิดเผยข้อมูลคือการให้โอกาสชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลโครงการ แต่ชาวบ้านก็ยังไม่เกิดการเรียนรู้ เพราะอาจยังไม่เข้าใจ เกี่ยวกับโครงการและผลกระทบ และ ระยะเวลาในการเผยแพร่ข้อมูลโครงการ ไม่ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าเมื่อไหร่ จะประกาศให้ประชาชนได้รู้ก่อนจะมีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนกี่วัน มีแต่ระบุเวลาในการประกาศการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ไม่น้อยกว่า 15 วันก่อนเริ่มดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ดังนั้นชาวบ้านจะเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับโครงการและผลกระทบได้อย่างไร ถ้าชาวบ้านไม่เคยมีประสบการณ์ในเรื่องนั้นมาก่อน

ดังนั้นจากที่กล่าวมาจะเห็นว่าในระเบียบนี้ยังมีช่องว่างในช่วงระหว่างการประกาศให้รับรู้โครงการและการเรียนรู้เข้าใจโครงการตลอดจนผลกระทบ ซึ่ง **การจัดการศึกษา** จะต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการที่จะช่วยให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจพอที่จะ “พิจารณา” หรือ อภิปรายสาธารณะได้

ด้านประชาชน มีความพร้อมเพียงใดในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการ และการได้จัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเริ่มพลังอำนาจ ช่วยให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นเพียงใด จากผลการวิจัยทั้ง 2 กรณีศึกษา จะเห็นได้ว่า ในสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ต่างกัน ลักษณะโครงการที่จะทำให้เกิดผลกระทบก็ต่างกัน และความพร้อมของชาวบ้านก็ต่างกัน ผลการวิจัยจากทั้ง 2 กรณีศึกษา พบว่าชาวบ้านต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และทำความเข้าใจโครงการและผลกระทบกับชุมชน ชาวบ้านต้องใช้เวลาในการขอข้อมูลข่าวสารจากภาครัฐและบริษัท เช่น รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม และถ้าเป็นโครงการที่ยังไม่เคยมีมาก่อนในประเทศไทย เช่นกรณีเหมืองแร่โปแตช ก็ยังต้องใช้เวลาที่จะเรียนรู้ทำความเข้าใจมากยิ่งขึ้น อีกทั้งประชาชนต้องมีต้นทุนในการแสวงหาความรู้นี้ด้วยตัวเอง เช่นชาวบ้านที่มันคงต้องแสวงหาความรู้จากสถาบันต่างประเทศเพื่อมาหักล้างกับข้อมูลที่บริษัทกล่าวไว้อย่างบิดเบือน อีกทั้งในการประสานนักพัฒนาองค์กรเอกชนมาช่วยเหลือด้านข้อมูล และนักวิชาทั้งในและนอกพื้นที่ จากผลการวิจัยที่ได้พบว่าชาวบ้านต้องพึ่งตนเองและต้องช่วยกันภายในชุมชน โดยภาครัฐมิได้ให้การส่งเสริม สนับสนุน ช่วยเหลือ ในด้านการจัดการศึกษาเสริมพลังอำนาจให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการเลย อีกทั้งการเปิดเผยข้อมูลโครงการให้ชาวบ้านได้รู้ ในกรณีที่ศึกษาที่ 1 ก็เนิ่นนานหลังจากที่ภาครัฐเซ็นสัญญากับบริษัทนับเป็นเวลา สิบกว่าปี และการจัดทำประชาพิจารณ์ ในกรณีที่ศึกษาที่ 2 ก็เป็นการดำเนินการภายหลังจากการตัดสินใจเซ็นสัญญาโครงการแล้ว เพียงแต่จัดทำประชาพิจารณ์เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับประชาชนเท่านั้น ผลคือชาวบ้านผู้มีส่วนได้เสียปฏิเสธการเข้าร่วมการทำประชาพิจารณ์ เพราะไม่เชื่อมั่นในคณะกรรมการจัดการประชาพิจารณ์ และประชาพิจารณ์ก็ทำผิดขั้นตอน

อนึ่งจากผลการวิจัยทั้ง 2 กรณีศึกษา พบว่า รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมของทั้ง 2 โครงการมีปัญหา คือ 1) ข้อมูลในรายงานมีความบกพร่อง บิดเบือนจากความเป็นจริงเป็นจำนวนมาก 2) ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมเลย 3) คณะผู้ชำนาญการและสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ให้การรับรองผ่านความเห็นชอบรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมทั้ง 2 โครงการแล้ว

ภาคประชาชนได้พยายามใช้ช่องทางต่างๆ ในการเรียกร้องการมีส่วนร่วม ทั้งการร้องเรียนตามสายงานการปกครอง ทั้งการยื่นหนังสือให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ไม่มีการตอบรับ และภาคประชาชนก็ยังไม่มีโอกาสที่จะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการ ในที่สุดภาคประชาชน จึงต้องใช้ “ความรู้” เพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียกร้องการมีส่วนร่วม เริ่มจากการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้าน แสวงหาข้อมูลที่แท้จริงจากชุมชนของตน ไม่ว่าจะเป็นการสำรวจสภาพนิเวศทางทะเล ร่วมกับนักวิชาการ และถ่ายภาพปลาวาฬในทะเลมัลดีนัง ไม่ว่าจะเป็นการพยายามแสวงหาข้อมูลจากสัญญาที่รัฐเสียเปรียบทั้ง 2 โครงการ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อที่จะ “สู้” กับความรู้ข้อมูลของภาครัฐและบริษัทที่บิดเบือน เพื่อการแสวงหาการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการและกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนเอง

ในสภาวะการณ์ของชาวบ้านที่มีสภาพเป็นผู้ถูกกดขี่ และถูกแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะเมื่อภาครัฐ(ทั้งฝ่ายการเมืองและราชการ) ซึ่งมีสิทธิอำนาจอันชอบธรรม หันมาร่วมมือกับภาคเอกชน ทั้งทุนไทยและทุนต่างประเทศ ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่า ภาคประชาชนกลับมีการเรียนรู้และพร้อมที่จะรักษาสิทธิชุมชน และพร้อมที่จะมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ แต่ภาครัฐ ทั้งฝ่ายการเมืองและราชการ ต่างหากที่ปิดกั้นการมีส่วนร่วม นั้น เพราะไม่อยากจะสูญเสียอำนาจ ภาคเอกชนก็ไม่คิดถึงอะไรมากไปกว่าผลประโยชน์ของตัวเอง แล้วก็ร่วมมือกับรัฐเพื่อแย่งชิงทรัพยากรจากคนเล็กคนน้อย แม้แต่การศึกษาในระบบซึ่งควรต้องส่งเสริมการเรียนรู้ของประชาชน หน่วยงานการศึกษาในระบบ ก็ปฏิเสธการมีส่วนร่วมของประชาชน ปิดกั้นตัวอยู่แต่ในรั้วโรงเรียน และก็หันหลังให้กับความเดือดร้อนปัญหาในชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจทางการศึกษาที่บิดเบี้ยว และการกดขี่ครอบงำทางการศึกษา ถือเป็นภาวะวิกฤตยิ่ง

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในบริบทของประเทศไทยในปัจจุบัน การปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนและความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิมนั้นไม่เพียงพอ ไม่อาจตอบสนองต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ในปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องส่งเสริมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจให้ภาคประชาชน ได้มีอำนาจในการตัดสินใจ กำหนดวิถีชีวิตของตนเอง และมีส่วนร่วมที่แท้จริง ให้มากขึ้นทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ

2. ผู้จัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

การศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ใครควรเป็นผู้จัด ภาครัฐ นักพัฒนาองค์กรเอกชน หรือกลุ่มชาวบ้าน จากการศึกษาครั้งนี้พบว่ากลุ่มชาวบ้าน นักพัฒนา องค์กรเอกชน และนักวิชาการทั้งภายในและภายนอกพื้นที่เป็นผู้จัดในรูปแบบของการศึกษาตาม อรรถศาสตร์และการศึกษานอกระบบ ในความเป็นจริงอาจกล่าวได้ว่า ภาครัฐไม่ได้ให้ความสนใจในการ เสริมสร้างพลังอำนาจภาคประชาชนมากเท่าที่ควร ในการจัดการศึกษาจำเป็นต้องใช้งบประมาณและ ทรัพยากร หากภาครัฐไม่ได้ตระหนักว่าเป็นหน้าที่ ประชาชนก็คงอ่อนแอกระจายอยู่ทั่วประเทศ โดย อาจมีบางชุมชนที่สามารถจะสร้างพลังขึ้นมาด้วยตนเอง และ/หรือจากการสนับสนุนจากภายนอก แต่ ถ้าเทียบชุมชนหมดทั้งประเทศแล้ว ก็ยังเป็นส่วนน้อยเท่านั้น

เมื่อพิจารณาถึงการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย พบว่านักพัฒนาองค์กรเอกชนมีบทบาทร่วมด้วยไม่มากนักน้อย ซึ่งบทบาทส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับการ สนับสนุนข้อมูล ให้คำปรึกษา และการประสานงาน ดังนั้นสิ่งเหล่านี้นับเป็นส่วนที่ยังเป็นความ ต้องการของชาวบ้านอยู่ และได้รับการตอบรับจากนักพัฒนาองค์กรเอกชน จึงดูเหมือนว่านักพัฒนา องค์กรเอกชนเป็นผู้ชี้แนะหรือยุยง ชาวบ้านโดยธรรมชาติแล้วงานของนักพัฒนาองค์กรเอกชนมีความ เป็นอิสระและส่วนใหญ่จะทำงานเชิงรุก ในขณะที่ชุมชนบางแห่งเกิดปัญหาภัยกับรัฐ ในความรู้สึกรักของ ชาวบ้านคิดว่าไม่เป็นธรรมชาวบ้านถูกกดขี่จากอำนาจรัฐ เมื่อมีคนยื่นมือมาช่วย ชาวบ้านก็ย่อมจะต้อง รับความช่วยเหลือนั้น ขึ้นอยู่กับว่าชาวบ้านจะปรับความสัมพันธ์กับนักพัฒนาองค์กรเอกชนอย่างไร จะ ให้นักพัฒนาองค์กรเอกชนมีบทบาทต่อชุมชนมากน้อยเพียงใด

ในบางครั้งที่ชุมชนมีปัญหา ภาครัฐเช่น โรงเรียน หรือหน่วยงานราชการบางแห่งไม่ได้ ช่วยเหลือเท่าที่ควร จากการศึกษาครั้งนี้พบว่าโรงเรียนซึ่งสังคมได้คาดหวังในบทบาทของการให้ ความรู้ การสร้างความรู้ ให้แก่ชุมชนกลับไม่สามารถแสดงบทบาทนั้นได้ ในภาพรวมโรงเรียนไม่ สามารถเป็นที่ปรึกษาหรือให้คำแนะนำการแสวงหาความรู้ให้ชาวบ้านได้เลย ยิ่งไปกว่านั้นครูบางคนก็ ประกาศห้ามนักเรียนไม่ให้เข้าไป “ยุ่ง” โดยบอกว่า “เราเป็นนักเรียนก็อยู่แต่ในโรงเรียน” ซึ่งเป็นการ กั้นโลกภายนอกและโรงเรียนเหมือนอยู่คนละโลก อาจทำให้นักเรียนเพาะนิสัยไม่เอาธุระกับสังคมได้ ในสภาพภาคหน้า แต่ทั้งนี้ก็มีครูบางคนเป็นครูของชุมชนแต่น้อยนิดเหลือเกิน จากข้อค้นพบเหล่านี้จึงทำ

ให้เกิดคำถามว่า ในการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยซึ่งมุ่งเน้นให้คนมีความคิด กล้าวิพากษ์วิจารณ์ด้วยเหตุผล กล้าเรียกร้องสิทธิ และการมีส่วนร่วม ถ้าภาครัฐเป็นผู้จัดเจ้าหน้าที่รัฐจะเข้าไปในลักษณะเป็นผู้ให้ เสมือนเป็นที่ที่หิบบิ้นให้ห้อย อย่างเช่น โครงการฝึกอบรมต่างๆจากภาครัฐ ซึ่งบ่อยครั้งนักที่ชาวบ้านจะได้พูด ได้บอก ได้คิด แต่แต่จะกลายเป็นการหิบบิ้นความรู้สำเร็จรูปที่ออกแบบโดยส่วนกลางให้

จากการศึกษาครั้งนี้ ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนเพื่อแสวงหาพื้นที่การมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิต เลือกแนวทางของตนเองเพื่อให้พ้นจากการครอบงำ พบว่า นักพัฒนาองค์กรเอกชนเป็นเสมือนพี่เลี้ยงให้กับชาวบ้านในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ในเรื่องนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ความเห็นว่า การจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน โดยนักพัฒนาองค์กรเอกชนจะไม่ยั่งยืน และอาจถูกบิดเบือนให้เกิดการต้านรัฐได้ เมื่อพิจารณาถึงความยั่งยืนในการจัดการศึกษาโดยนักพัฒนาองค์กรเอกชน อาจไม่ยั่งยืนเหมือนภาครัฐที่มีงบประมาณและทรัพยากร ส่วนการบิดเบือนให้ชาวบ้านต้านรัฐก็มีความเป็นไปได้ เพราะนักพัฒนาองค์กรเอกชนก็คือคนทั่วไป มีทั้งดีและไม่ดี มีอุดมการณ์หลากหลาย อีกประการหนึ่งจากที่ชาวบ้านหลายพื้นที่ได้ ศึกษาเรียนรู้ ความเป็นจริงถูกตีแผ่ เช่น ในรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่บิดเบือนและมีข้อบกพร่อง แต่ผ่านความเห็นชอบจากหน่วยงานของรัฐแล้ว ชาวบ้านก็อาจจะมีความคิดเห็นแย้งกับรัฐอยู่ลึกๆ โดยไม่ต้องมีใครยุยงก็เป็นได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงควรต้องรู้เท่าทันทั้ง รัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชน

โดยแท้จริงแล้วถ้าภาครัฐทำหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยจะเป็นการดีเป็นอย่างยิ่ง และจะเกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนได้ เพราะรัฐมีทั้งงบประมาณ ทรัพยากร ความพร้อมและความชอบธรรม เพียงถ้าผู้มีอำนาจกำหนดนโยบายการศึกษา จะให้ความสำคัญการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยก็สามารถเกิด โดยรัฐเป็นผู้จัดการศึกษาก็ได้

3. เงื่อนไขของชุมชนในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตยที่นำเสนอนี้ ถ้าจะนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนที่มีปัญหาการไม่มีส่วนร่วมในโครงการของรัฐที่มีผลกระทบ

ควรคำนึงถึงเงื่อนไขทั้ง 3 ข้อที่ระบุไว้ด้วย คือ ชุมชนนั้นต้องมีความพอเพียง สามารถพึ่งตนเองได้ และมีผู้นำที่เสียสละ กล่าวคือถ้าชุมชนนั้นไม่มีความพอเพียง สมาชิกของชุมชนจำนวนมากยอมรับเงินและผลประโยชน์จากบริษัทเจ้าของโครงการแล้ว ก็ไม่สามารถประยุกต์ใช้แนวทางการจัดการศึกษาที่ได้ผล ชาวบ้านไม่สามารถรวมพลังได้เพราะคนส่วนมากในชุมชนยอมสยบต่ออำนาจเงิน อีกทั้งถ้าชุมชนนั้นพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องคอยหวังพึ่งพิงจากภายนอก ก็ไม่สามารถจะมีพลังที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้เรียกร้องได้เพราะจะรอคอยแต่การหยิบยื่นให้ การเรียกร้องเพื่อการมีส่วนร่วมนี้ต้องมีต้นทุน มีค่าใช้จ่าย และถ้าชุมชนนั้นไม่มีผู้นำที่เสียสละก็อาจรวมกลุ่มร่วมเรียนรู้กันไม่ได้ ดังนั้นจึงควรตระหนักถึงเงื่อนไขเหล่านี้ด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนนับว่าเป็นหัวใจสำคัญของประชาธิปไตย การจะมีส่วนร่วมได้ ประชาชนต้องมีความรู้ มีทักษะและมีคุณธรรม แม้ว่าการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจภาคประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย ยังไม่สามารถบรรลุเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญได้ในขณะนี้ เพราะประชาชนยังไม่มีอำนาจที่แท้จริงในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองแต่การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนก็มีเพิ่มขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านก็ยังคงต้องเรียนรู้ต่อไป และแสวงหาพื้นที่การมีส่วนร่วมให้มากขึ้นต่อไป การช่วงชิงอำนาจกันในภาคส่วนต่างๆยังคงดำเนินต่อไป ตามโคที่ “ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น” เกินความพอเพียงในสังคมทุนนิยมเสรีนี้ยังคงดำรงอยู่

งานวิจัยชิ้นนี้ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งในการนำสารคือการต่อสู้ของชาวบ้านให้ทุกคนได้เห็นพลังความรัก ความหวงแหนแผ่นดิน ทรัพยากร ของคนไทย และจะช่วยกระตุ้นเตือนให้เราหันมาให้ความสนใจ และร่วมมือกันดูแลประเทศให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์ของชาติอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ภายใต้ภาวะการถูกกดขี่จากภาครัฐที่เป็นฝ่ายผูกขาดอำนาจ และเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรและงบประมาณ มาโดยตลอดนั้น ปัจจุบันนี้ ภาคประชาชน บางชุมชน บางพื้นที่ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไม่ยอมต่อสภาพเช่นนั้น พยายามแสวงหาหนทาง แสวงหาการรวมพลังอำนาจของคนเล็กคนน้อย โดยใช้ ความรู้ เป็นตัวขับเคลื่อนเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพ ดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า ความรู้ เปรียบเสมือนทรัพยากรอย่างหนึ่ง ความรู้เป็นอำนาจอย่างหนึ่ง และความรู้ที่แท้จริงมีหนึ่งเดียวที่ ถึงแม้นักวิชาการและผู้มีอำนาจที่ไม่ซื่อสัตย์ พยายามที่จะบิดบังและบิดเบือนความรู้ อย่างไรก็ตาม ข้อมความรู้อหรือความจริงก็รอเวลาที่จะถูกค้นพบ และฝ่ายที่แสวงหาข้อมความรู้นั้นหาใช่ ครูอาจารย์

โรงเรียนหรือฝ่ายการศึกษาไม่ กลับกลายเป็นภาคประชาชนที่ถูกเอาเปรียบนั่นเอง ดังนั้นเพื่อเป็นการเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน จึงขอเสนอข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ควรส่งเสริมการศึกษาให้แก่ภาคประชาชน โดยเฉพาะพื้นที่ที่เกิดปัญหาจากโครงการให้มีการเรียนรู้อย่างเข้มข้น รวดเร็ว ทันการ
2. หน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการศึกษาควรมีบทบาทในการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจให้แก่ภาคประชาชน
3. นักวิชาการทั่วประเทศ ควรให้การสนับสนุนภาคประชาชนด้านการเรียนรู้มากกว่านี้
4. ควรจัดการศึกษาเชิงรุก และเน้นการป้องกันการเกิดปัญหามากกว่าคอยแก้ปัญหา
5. ส่งเสริมการรวมกลุ่มในชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้
6. ควรส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งตนเอง และดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง
7. ควรส่งเสริมแหล่งการเรียนรู้ ศูนย์ข้อมูลชุมชน และสื่อต่างๆเพื่อการเรียนรู้
8. ควรมีการบังคับใช้กฎหมายที่มีประสิทธิภาพ
9. ควรใช้หลักธรรมาภิบาลในการบริหารงานสาธารณะ ควรมีการตรวจสอบการทำงานของ รัฐ ลงโทษผู้กระทำผิด ประพฤติไม่ชอบในหน้าที่การงาน ผู้ทุจริตต่างๆ ทั้งภาครัฐ (ทั้งฝ่ายราชการและการเมือง) และบริษัทที่ทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมบิดเบือน
10. องค์กรพัฒนาเอกชน ควรแก้ไขภาพลักษณ์ของตน ที่มีผู้กล่าวว่า รับเงินต่างประเทศ มาอุ้มชาวบ้านให้ต่อต้านรัฐ
11. ในการคัดค้านโครงการฯ ต้องคำนึงถึงการขัดแย้งที่รุนแรง ในการเคลื่อนไหวและการควบคุมสถานการณ์ต้องไม่ใช้วิธีการรุนแรงทุกรูปแบบ
12. เร่งสร้าง ค่านิยม “เสริมสร้างความกล้าหาญทางจริยธรรม” และ “ลดความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ที่ เกินความพอเพียง”

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาปัญหาและปัจจัยเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนที่ไม่มีปัญหาจากโครงการรัฐ
2. ควรมีการศึกษาหาแนวทางการสร้างเสริมการสร้างคุณธรรมในชุมชน เช่น การไม่รับเงิน การไม่ขายเสียง การมีจิตสาธารณะเพื่อส่วนรวมในชุมชน

3. ควรมีการศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัวเกี่ยวกับการเสริมพลังอำนาจให้แก่สมาชิกในครอบครัว
4. ควรมีการศึกษาเรื่องแรงจูงใจของ นักพัฒนาองค์กรเอกชน และนักวิชาการที่ทำงานร่วมกับชาวบ้านอย่างเสียสละ
5. ควรมีการศึกษาปัญหา และแสวงหาแนวทางแก้ปัญหา การศึกษาในระบบในมิติ การศึกษาเพื่อสร้างเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน เนื่องจากโรงเรียนเป็นหน่วยหนึ่งของชุมชน จึงควรเป็นที่พึ่งของชาวบ้านเมื่อยามมีปัญหา
6. ควรมีการศึกษา ติดตาม การดำเนินการที่เกี่ยวกับ ภาคประชาชนและการประชาพิจารณ์ที่เกิดขึ้นจริงหลังจากมีระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน พ.ศ. 2548 พร้อมทั้งปัญหาและอุปสรรค



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545.

คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549).

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, สำนักงาน. รายงานการพัฒนาคน ของประเทศไทย 2546. กรุงเทพฯ, 2546.

จรูญ สุภาพ. หลักรัฐศาสตร์ฉบับพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช. 2527.

จรูญ สุภาพ. สารานุกรมรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช. 2533.

ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร. นโยบาย หลักสูตรการศึกษา และการอบรมกลุ่มেলাทางการเมือง : ศึกษากรณีระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2520-2537. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ชนิตา รักษ์พลเมือง. สังคมวิทยาการศึกษา : สาระต่อแห่งความคิดและทฤษฎี. กรุงเทพฯ : ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ชัชฉานท์ ธีระเดิมพงษ์. ประชาพิจารณ์กับการตัดสินใจของรัฐ : ศึกษากรณีชุมชนบ้านครัว. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ชัยยศ อิมสุวรรณ์. การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ประชาธิปไตยกับการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : บริษัท พีเพรส จำกัด, 2541.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย : คำกราบับคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2538.

- ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ). **ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2541.
- เดโช สวานานนท์. **คำอธิบายศัพท์ : รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540**. กรุงเทพฯ หจก. วีทีซี คอมมิวนิเคชั่น จำกัด , 2541.
- แถมสุข นุ่มนนท์. **กบฏยังเติร์กรุ่นแรก ร.ศ. 130**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. **นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ของโลก ปรัชญาและทฤษฎีการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสหાયบลิคและการพิมพ์ , 2541.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. **รัฐศาสตร์ : ทฤษฎี แนวความคิด ปัญหาสังคมและแนวทางการศึกษาวิเคราะห์การเมือง**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสหાયบลิคและการพิมพ์ , 2543.
- ธิดา สาระยา. **ราษฎรในครรลองแห่งความเจริญของสยาม**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2540
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2539.
- นิลุบล ฉลวยศรี. **ผลของการใช้วิธีสอนแบบผสมผสานระหว่างการสอนแบบ “คิดเป็น” กับการสอนของ เปาโล แฟร์ เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกทางประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในระดับหมู่บ้าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษา นอกโรงเรียน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- นวนน้อย ตรีรัตน์ (บรรณาธิการ). **ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์ทางปัญญา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์, 2546.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ . **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา .โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข** , 2546
- ปรีชา ธรรมวินทร. **การกล่อมเกลากองการเมืองโดยผ่านหนังสือเรียน : วิเคราะห์หนังสือเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

- พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์ และ นุชนารถ สุภาพันธุ์. การศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2537.
- พรพรรณ วีรปรียางกูล. การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.
- พลุธิสาณ ชุมพล. ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- การดี มหาพันธ์. ประวัติศาสตร์การปกครองไทย. กรุงเทพฯ : บุรพาสาสน์, 2527.
- กัญญา สาธร. รัฐศาสตร์การศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2530.
- มหาดไทย, กระทรวง. กรมการปกครอง. 64 ปี กรมการปกครองกับการพัฒนาประชาธิปไตย (พ.ศ. 2475 – 2539). 2539.
- มณีรัตน์ มิตรประสาธ. การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมพลังอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอลิเกา จังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ยุทธนา วรณปิติกุล และสุพิทา เริงจิต. สำนักพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม, กรุงเทพฯ : มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาสังคม, 2542.
- รังสรรค์ ธนพรพันธ์. อนิจลักษณะของการเมืองไทย เศรษฐศาสตร์วิเคราะห์ว่าด้วยการเมืองกรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, 2536.
- ลิขิต ชีรเวคิน. วิวัฒนาการการเมืองการปกครองของไทย (ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ 8 แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- วันชัย วัฒนศัพท์ (แปลและเรียบเรียง). คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของรัฐ. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า 2544 หน้า 25-28)
- วิชัย ต้นศิริ. วัฒนธรรมการเมืองและการปฏิรูป. กรุงเทพฯ : สุขุมและบุตร, 2547.

- วิไลเลขา บุรณศิริ, สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วารศิwap สุนทรวิภาต. **ประวัติศาสตร์ไทย 2**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- วุฒิพงษ์ เปรียบจริยวัฒน์. **ข้าและ พ.ร.บ. การศึกษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2542.
- วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. **สิทธิ เสรีภาพ ตามรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ : บริษัทเคเค็ดไทยจำกัด, 2538.
- ศาลรัฐธรรมนูญ. **ศาลรัฐธรรมนูญกับการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบนิติรัฐ**. กรุงเทพฯ : ศาลรัฐธรรมนูญ, 2542.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **สังคมวิทยาการเมือง : หลักการและการประยุกต์**. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532.
- สภาวัฒนธรรมตำบลหัวลำโพง. **ประชาคมตำบลหัวลำโพง. ฉบับปรับปรุงใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 2**, ลพบุรี : สภาวัฒนธรรมตำบลหัวลำโพง, 2547.
- สวนา พรพัฒน์กุล. **ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของเด็กไทย** (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.
- สุจิต บุญบงการ(บรรณาธิการ). **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- สุภางค์ จันทวานิช. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- สุภาพร แจ่มกระจ่าง. **การศึกษาการนำเนื้อหารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาใช้ในการสอนสังคมศึกษาในกรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ (บรรณาธิการ). **60 ปี ประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : บริษัทตรีเอทีฟพับลิชชิงจำกัด, 2536.
- สุจิต บุญบงการ. **การพัฒนาทางการเมืองของไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

สุนทร สุนันท์ชัย. การศึกษานอกโรงเรียน. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523.

สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. ทิศบ้านทางเมืองบนเส้นทางประชา
สังคมไทย. นครปฐม : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. เอกสารการประชุมวิชาการ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับ
ทิศทางของสังคมไทย, 2545.

สถาบันพระปกเกล้า . แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : ปัญหา อุปสรรค และทางออก , 2545.

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. วิพากษ์สังคมไทย . กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) , 2538.

อนก เหล่าธรรมทัศน์. การเมืองของพลเมือง. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545.

อนุชาติ พวงสำลี และกฤติยา อาชวนิชกุล (บรรณาธิการ). ขบวนการประชาสังคมไทย : ความ
เคลื่อนไหวภาคพลเมือง. นครปฐม : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล,
2542.

อภิญญา รัตนมงคลมาส และวิวัฒน์ คดิธรรมนิษฐ์. คนไทยกับการเมือง ปิติหรือวิปโยค. กรุงเทพฯ :
สถาบันนโยบายศึกษา, 2547 .

อมร รักษาสัตย์และคณะ. การเมืองการปกครองไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ วิเจ พริ้นติ้ง, 2545.

อมร รักษาสัตย์และคณะ. ประชาธิปไตย : อุดมการณ์ หลักการและแบบอย่างการปกครองหลาย
ประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2543.

อมร รักษาสัตย์และคณะ. รายงานการวิจัยประกอบการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ
ประเด็นการศึกษากับการพัฒนาประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ , 2541.

อมร รักษาสัตย์และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยและ
รัฐธรรมนูญ ของผู้นำสังคมจากการวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า , 2546.

อมรวิเศษ นาคทรพร . การศึกษากับวิถีชุมชน . เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชน ครั้งที่ 1 . วันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2543.

อรทัย กักผล . คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน . กรุงเทพฯ : มูลนิธิปริญญาโทนักบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2546.

อุทัย หิรัญโต. สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2524.

ภาษาอังกฤษ

Freire Paulo. **Pedagogy of The Oppressed**, tenth prining. New York : The Seabury Press, 1974.

John J. Patrick. **Global Trends in Civic Education. May 1997,**

<http://www.civnet.org/journal/issue1/Patrick.htm>

John J. Patrick. **Concepts at the core of education for Democratic Citizenship.**

<http://www.civnet.org/journal/demo.citizen1.htm>.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ลำดับเหตุการณ์การเคลื่อนไหวในการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน

กรณีศึกษาที่ 1 : ชุมชนบ้านเข้มแข็ง กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี)

ชุมชนบ้านเข้มแข็งอยู่ในตำบลห้วยสามพาด กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี เป็นชุมชนที่ชาวบ้านทำการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเหมืองไต้ดินโปแตช ที่เกิดโดยบริษัทเอชเอ ประทานบัตรทำเหมืองแร่โปแตช ครอบคลุมพื้นที่ 25 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 15,600 ไร่ (ได้มีการขุดพบแหล่งแร่โปแตชในภาคอีสานเป็นจำนวนมาก เมื่อปี 2524 ปริมาณมากเป็นอันดับ 3 ของโลก ครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัด แร่โปแตชมีประโยชน์ในการทำปุ๋ยเคมี และอุตสาหกรรมอื่นๆอีกมาก แต่การสกัดแร่โปแตชจะทำให้เกิดเกลือจำนวน 2 เท่าของแร่โปแตชที่ได้ ภาครัฐได้เซ็นสัญญากับบริษัทฯ ลงนามในสัญญาให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตช จังหวัดอุดรธานี เมื่อ ปี 2527) ปัจจุบันบริษัทมีพื้นที่ในครอบครองเพื่อสร้างอาคารและโรงแยกแร่ประมาณ 1,300 ไร่ ได้มีการผลักดันแก้ไขกฎหมายแร่ เพื่อให้ทำเหมืองไต้ดินไต้ลึกลงไป 100 เมตร โดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดิน สัญญาที่ทำไว้กับบริษัทเอชเอ เป็นสัญญาที่รัฐเสียเปรียบมาก ประชาชนขาดการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ขาดการมีส่วนร่วมในโครงการที่มีผลกระทบ และ EIA มีข้อบกพร่องผิดพลาดมาก ประชาชนในพื้นที่จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อคัดค้านโครงการเหมืองไต้ดินนี้และเรียกร้องการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนลำดับเหตุการณ์การเคลื่อนไหวในกรณีศึกษาที่ 1 : ชุมชนบ้านเข้มแข็งอยู่ใน กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
ปี 2516	กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม เริ่มโครงการสำรวจแร่โปแตชในภาคอีสาน (2516-2526) มีเนื้อที่ 16,640 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 15 จังหวัด
ปี 2523	ประกาศกระทรวงอุตสาหกรรม เรื่องการยื่นขอสิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตชในภาคอีสาน ด้วยความประสงค์จะให้มีการยื่นขอรับสิทธิสำรวจและผลิตแร่ แต่เพียงผู้เดียว (ไม่มีบริษัทใดยื่นขอสิทธิสำรวจและผลิตแร่)
ปี 2524	กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม ได้มีคำสั่งระงับการสำรวจแร่โปแตชเพิ่มเติม หลังจากที่สำรวจพบแร่โปแตชทั้งชนิดคาร์แนลไลต์และซิลไวท์

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	ทั้งในแง่โคราช และแง่สกลนคร ทั้งๆที่โครงการสำรวจยังมีเวลาดำเนินงานถึงปี 2526
ปี 2527	บริษัทผลิตปุ๋ยของอเมริกา ได้ขอรับสิทธิผูกขาดตามคำประกาศของกระทรวงเมื่อปี 2523
4 ต.ค. 2527	กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมทรัพยากรธรณี กับบริษัทฯ ลงนามในสัญญาให้สิทธิสำรวจและผลิตแร่โปแตช จังหวัดอุดรธานี
ปี 2527 – 2536	มีการเปลี่ยนแปลงหุ้นของบริษัทฯ
18 ส.ค. 2536	บริษัทเดิม ได้เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัท เอ และแจ้งให้รัฐบาลทราบ (บริษัทเอ นี้ มีบริษัท Crew Development Corporation จาก แคนาดา ถือหุ้นใหญ่)
9 พ.ย.2537	กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมทรัพยากรธรณี กับบริษัทเอได้ทำสัญญาแก้ไขเพิ่มเติมสัญญาฉบับวันที่ 4 ต.ค. 2527 เกี่ยวกับการโอนหุ้น (ทุนจดทะเบียน 2 ล้านบาท รัฐบาลถือหุ้น 10% บริษัทศรีกรุงวัฒนา ถือหุ้น 15% และบริษัทเอ 75%)
ปี 2537	บริษัทฯเริ่มทำการเจาะหลุมสำรวจโปแตช 100 หลุม หลุมน้ำใต้ดิน 200 หลุม บริเวณพื้นที่ บ.หนองตะไก่อ / บ.หนองนาเจริญ ต.หนองไผ่ อ.เมือง จ.อุดรธานี และได้กว้านซื้อที่ดิน สำหรับใช้เป็นที่ตั้งโครงการ
ปี 2540	บริษัทฯ ได้ทำการขุดเจาะสำรวจแล้วเสร็จในพื้นที่ จ. อุดรธานี ครอบคลุมพื้นที่ 25 ตารางกิโลเมตร (425 ไร่) ตามที่ได้รับอนุญาตให้สำรวจ

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
ปี 2541	บริษัทฯ เพิ่มทุนจาก 2 ล้านเป็น 100 ล้านบาทโดยกระทรวงการคลังถือหุ้น 10 %
24 มิ.ย. 2541	บริษัทฯ ยื่นขออาชญาบัตรพิเศษ 53 แปลงเนื้อที่ 528,750 ไร่ ต่อกระทรวงอุตสาหกรรม
8 ก.ย. 2541	กระทรวงอุตสาหกรรม นำเสนอร่าง พ.ร.บ.แร่ แก้ไขจากเดิม พ.ร.บ. แร่ พ.ศ. 2510 ไม่อนุญาตให้ทำเหมืองใต้ดิน (ช่วงพิจารณา พ.ร.บ.แร่ ฉบับใหม่ 2541 – 2545)
26 ก.พ. 2542	เอกอัครราชทูตแคนาดาประจำประเทศไทย เข้าพบนายสุวัจน์ ลิปตพัลลภ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมขณะนั้น เพื่อขอให้เร่งแก้ไขกฎหมายแร่ ให้มีการอนุญาตทำเหมืองใต้ดินได้
ปี 2542	บริษัทฯ เริ่มประชาสัมพันธ์โครงการกับชาวบ้านในพื้นที่ (ชาวบ้านได้รู้ หลังจากรัฐเซ็นสัญญากับบริษัทมาแล้ว 15 ปี)
6 พ.ค. 2542	บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นต์ จำกัด (ที่ได้รับจ้างบริษัท APPC ทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม) เสนอ EIA ต่อสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และได้รับความเห็นชอบจาก ส.ผ. และ ก.ช.ก. เมื่อ 26 ธ.ค. 2543
ม.ค. 2543	บริษัทเอ ทำ Letter of Intent กับกลุ่มบริษัทยูนิไทย ในการพัฒนาระบบขนส่งลอจิสติกส์ และท่าเรือส่งออก โดยยูนิไทยเตรียมหาสถานที่สำหรับสร้างท่าเรือที่แหลมฉบัง
2 มิ.ย. 2543	นายสุวัจน์ ลิปตพัลลภ รมต. กระทรวงอุตสาหกรรม เอกอัครราชทูตแคนาดาประจำประเทศไทย และผู้บริหารของ บริษัทเอ ร่วมเปิด “สวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติ 6 รอบ พระชนมพรรษา” ที่หนองน้ำสาธารณะ “หนองนาตาล”

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	ต.หนองไผ่ อ.เมือง จ.อุตรธานี หนองน้ำสาธารณะนี้ครอบคลุมพื้นที่ 400 ไร่ ตั้งอยู่ห่างจากบริเวณพื้นที่ตั้งโครงการทำเหมืองเพียง 500 เมตร
14 ก.ค. 2543	ร่างกฎหมายแร่ของคณะรัฐมนตรี ส่งถึงประธานสภาผู้แทนราษฎร (11 ต.ค. 2543 ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร พิจารณาวาระที่ 2 และลงมติเห็นชอบในวาระที่ 3 ด้วยคะแนนเสียงเป็นเอกฉันท์)
13 ต.ค. 2543	ร่างกฎหมายแร่ของสภาผู้แทนราษฎร ส่งถึงประธานวุฒิสภา เพื่อขอให้นำเสนอต่อวุฒิสภาพิจารณาต่อไป
22 พ.ย. 2543	ได้รับการส่งเสริมการลงทุนจาก BOI (มีเงื่อนไข ระบุว่า ต้องได้รับความเห็นชอบจาก สผ. ในแง่มาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ภายใน 8 เดือน นับแต่วันที่ออกบัตรส่งเสริมการลงทุน)
26 ธ.ค. 2543	ได้รับความเห็นชอบ EIA
ปี 2544	ผู้แทนชาวบ้าน กิ่ง อ. ประจักษ์ศิลปาคม 10 คน ยื่นหนังสือคัดค้านร่าง พ.ร.บ. แร่ ต่อ คณะกรรมการร่วมฯ โดยมี พ.อ. สมคิด ศรีสังคม ประธาน คณะกรรมาธิการร่วมฯ เป็นผู้รับหนังสือ และร่วมชี้แจงข้อมูล แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาการแก้ไข พ.ร.บ.แร่ ดังกล่าว ต่อคณะกรรมาธิการร่วมด้วย
17 มกราคม 2545	ผู้แทนชาวบ้านจาก 16 หมู่บ้าน ใน กิ่ง อ. ประจักษ์ศิลปาคม รวมทั้งสิ้น 60 คน เข้าร่วมประชุม ก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุตรธานี อย่างเป็นทางการ ณ ศาลาเวฬุธรรมรังษี บ้านเข้มนัดประชุมกลุ่มทุกวันอาทิตย์
1-2 เมษายน 2545	ชาวบ้านประมาณ 200 คน เดินทางมาประท้วงที่หน้าศาลากลางจังหวัดอุตรธานี และยื่นข้อเสนอ ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรธานีจึงแต่งตั้งคณะทำงานศึกษา

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	ผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจากโครงการเหมืองแร่โปแตช ซึ่งมีตัวแทนส่วนราชการ นักวิชาการ ประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และฝ่ายการเมืองท้องถิ่น โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน
23 เมษายน 2545	คณะกรรมการร่วมเพื่อพิจารณาร่าง พ.ร.บ.แร่ ของรัฐสภา นำโดยพันเอก สมคิด ศรีสังคม ได้เดินทางมาพื้นที่ เพื่อรับฟังข้อมูล และติดตามสถานการณ์
พฤษภาคม 2545	มีการประชุมคณะทำงานเพื่อเสนอกรอบการศึกษาผลกระทบจากโครงการฯ โดยสถาบันราชภัฏอุดรธานี ร่วมกับตัวแทนฝ่ายประชาชนร่วมกันจัดทำกรอบประเด็นศึกษา
มิถุนายน 2545	คณะกรรมการที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เดินทางมาร่วมรับฟังข้อมูล และซักถามรายละเอียดโครงการฯ จากบริษัท ในประเด็นที่ประชาชนร้องเรียน และเดินทางไปรับฟังข้อมูลจากกลุ่มอนุรักษ์ฯ และประชาชนในพื้นที่
กรกฎาคม 2545	<p>คณะทำงานศึกษาผลกระทบจาก โครงการเหมืองแร่โปแตช จัดทำเอกสารสรุปผลกระทบที่ดำเนินการศึกษาเพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน โดยมีข้อเสนอสำคัญ ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ทบทวนพ.ร.บ. แร่ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ประชาชน และรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติ 2. ยกเลิกรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ฉบับกุมภาพันธ์ 2544 3. แก้ไข พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยเสนอเพิ่มประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชน 4. เปิดเผยสัญญาระหว่างบริษัทเอ กับรัฐบาล 5. ให้ทุกฝ่ายสนับสนุนและให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ 6. ให้ส่วนราชการวางตัวเป็นกลาง 7. ให้ตั้งตัวแทนชุมชนเพื่อทำหน้าที่ประสานงานระหว่างฝ่ายหมู่บ้าน นักวิชาการ และข้าราชการ

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
ตุลาคม 2545	จังหวัดได้ตั้งผู้แทนจากหน่วยทหารเข้าเป็นคณะทำงานเพิ่มเติม เนื่องจากข้าราชการและประชาชนในเขตพื้นที่ทหารยังไม่ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับโครงการมากนัก
26 พ.ย. 2545	ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยว่า พ.ร.บ.แร่ไม่มีข้อความขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ (คะแนนเสียง 12 : 2)
1 ม.ค. 2546	พรบ. แร่ พุทธศักราช 2545 มีผลบังคับใช้
2 ม.ค. 2546	โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้ทำหนังสือถึงสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อขอข้อมูลเกี่ยวกับการพิจารณารายงาน EIA ของโครงการเหมืองแร่โปแตช
13 ม.ค. 2546	<p>รมว. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์) ได้แต่งตั้งคณะทำงานแก้ปัญหาข้อร้องเรียนเกี่ยวกับรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการเหมืองแร่โปแตช จังหวัดอุดรธานี ต่อมาได้ให้ความเห็นรายงาน EIA ว่ามีข้อบกพร่อง 26 ประการ เสนอต่อรมว. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติฯ ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ไม่มีการประเมินขนาดที่เหมาะสมของเหมืองแร่และโรงแต่งแร่ที่จะให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมและเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด 2. ไม่มีการประเมินทางเลือกวิธีการทำเหมือง และวิธีการแต่งแร่ที่เหมาะสมที่สุด 3. ไม่มีการรับรองความปลอดภัยของเหมืองที่ได้ออกแบบไว้ 4. ที่ตั้งของเหมืองและโรงแต่งแร่ไม่เหมาะสมเพราะเป็นแหล่งต้นน้ำลำปางและห้วยหลวงและเป็นแหล่ง recharge น้ำบาดาล 5. การทำเหมืองที่เสนอจะก่อให้เกิดแผ่นดินทรุดในวงกว้าง ก่อให้เกิดผลกระทบต่อราษฎรในพื้นที่เหมือง ซึ่งยอมให้เกิดขึ้นไม่ได้

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	<ol style="list-style-type: none"> 6. ไม่มีการประเมินผลกระทบที่เกิดจากกองทางแร่และบ่อน้ำเกลือต่อการปนเปื้อนน้ำผิวดินและน้ำบาดาลในพื้นที่ 7. ไม่มีการประเมินผลกระทบที่เกิดจากไอเกลือและฝุ่นเกลือจากโรงแต่งแร่ ลานกองทางแร่ และบ่อน้ำเกลือ 8. ไม่มีการประเมินผลกระทบต่อการใช้ที่ดินบริเวณข้างเคียงพื้นที่โครงการ 9. ไม่มีการประเมินผลกระทบต่อระบบต่อระบบนิเวศในพื้นที่ใกล้เคียง และพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน กุมภวาปี 10. ไม่มีการประเมินผลกระทบที่อาจเกิดจากการขนส่ง การเก็บ การใช้ การกำจัด และอุบัติภัยจากสารเคมีที่ใช้ในการแต่งแร่ 11. ไม่มีการประเมินผลกระทบต่อน้ำผิวดิน และน้ำบาดาลในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง 12. ไม่มีการประเมินผลกระทบจากการสร้างถนน ทางรถไฟ และจากการขนส่งแร่ 13. ไม่มีการประเมินผลกระทบเนื่องจากการขายเกลือต่อผู้ผลิตเกลือรายย่อยภายในประเทศ 14. ไม่มีการประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการปิดเหมือง 15. ไม่มีการประเมินผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ สุขภาพอนามัย สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และเศรษฐกิจชุมชน 16. ไม่มีการประเมินผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีต่างๆ เนื่องจากการทรุดตัวของพื้นดิน 17. การประเมินผลกระทบด้านต่างๆ มิได้มีการประเมินที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ใช้ความเห็นของผู้ทำรายงานเป็นหลัก จึงควรทำการประเมินใหม่ทั้งหมด 18. ต้องดำเนินการมาตรการลดผลกระทบและการติดตามตรวจสอบใหม่ทั้งหมด ขาดการประเมินในประเด็นสำคัญ โดยการตัดสินใจของคณะผู้จัดทำรายงานเท่านั้น 19. ประชาชนไม่มีส่วนร่วมพิจารณาโครงการขัดต่อเจตนารมณ์ของ

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	<p>รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 การกระจายอำนาจ พ.ศ. 2539 และจัดตั้ง พรบ. แร่ พ.ศ. 2545</p> <p>20. ข้อมูลที่ใช้ในการจัดทำรายงานไม่ถูกต้อง ไม่ครบถ้วน หรือล้าสมัย</p> <p>21. ข้อผิดพลาดของรายงานมีมากกว่าที่จะยอมรับได้</p> <p>22. คุณสมบัติของผู้จัดทำรายงานไม่สอดคล้องกับวิชาการที่จำเป็นต้องใช้</p> <p>23. การพิจารณาให้ความเห็นชอบรายงานผิขั่นตอนตาม พรบ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535</p> <p>24. คชก. ไม่ควรให้ความเห็นชอบรายงานฉบับนี้</p> <p>25. รายงานฉบับนี้มีความบกพร่องตามพรบ. แร่ พ.ศ. 2510 และ บกพร่องมากขึ้นตาม พรบ.แร่ ฉบับแก้ไข พ.ศ. 2545 โดยเฉพาะ เรื่องการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ต้นน้ำ เรื่องขั้นตอนการจัดทำรายงาน เรื่องความปลอดภัยของเหมืองใต้ดิน เรื่องการกำหนดเงื่อนไขใน ประทานบัตรในการทำเหมืองใต้ดิน เรื่องมีสิทธิมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย เรื่องการจัดตั้งกองทุน เรื่องการมีส่วนร่วมของ ประชาชน และเรื่องการคุ้มครองสิทธิในอสังหาริมทรัพย์</p> <p>26. บริษัทเอ ได้ละเมิดสัญญาข้อที่ 8 ที่ทำไว้กับรัฐบาลและกระทรวง อุตสาหกรรม ในเรื่องการมีส่วนร่วมของคนไทย ดังนั้น รัฐบาล ควรพิจารณาเลิกสัญญาที่ฝ่ายไทยเสียเปรียบนี้เสีย</p>
9 ม.ค. 2546	<p>กลุ่มอนุรักษ์ฯ ประมาณ 400 คน ได้มาชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดและส่ง ตัวแทนเข้าร่วมประชุมเพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขมีการเจรจาระหว่างประชาชน และผู้แทนรัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและกระทรวงอุตสาหกรรม เพื่อตกลงในประเด็นต่างๆที่คณะทำงานฯ และกลุ่มอนุรักษ์ฯเสนอ ผลการเจรจา ให้มีการพิจารณา EIA ใหม่และในช่วงการพิจารณา EIA ดังกล่าวจะไม่มี การดำเนินการพิจารณาออกประทานบัตร</p>
ปี 2546	<p>กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี มีกิจกรรมการเคลื่อนไหว ยื่นหนังสือคัดค้าน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น จัดเวทีชาวบ้าน รณรงค์ให้ ความรู้บนรถ แจกเอกสารตามหมู่บ้าน ในงานต่างๆ ชุมนุม อบรมความรู้ ด้านกฎหมาย และวิทยุชุมชน ดูงานเครือข่ายพันธมิตรต่างๆแลกเปลี่ยน</p>

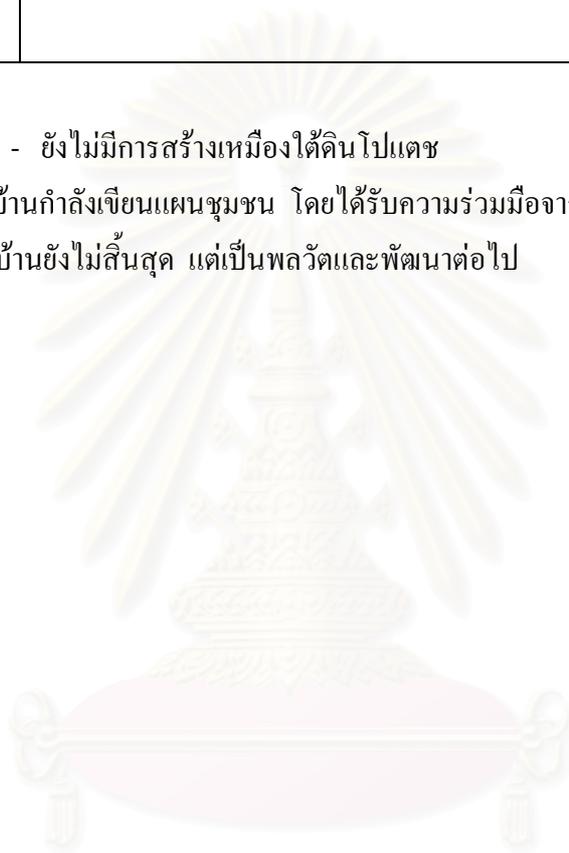
วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	<p>ประสบการณ์การต่อสู้ การระดมทุน งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ (ครั้งที่ 1)</p>
29 พ.ค. 2546	<p>บริษัทเอ ได้ยื่นขอประทานบัตรเหมืองแร่โปแตชแหล่งอุดรใต้ โดยพื้นที่ขอ ประทานบัตรรวม 4 แปลง 2 หมื่น 2 พันไร่ ใช้ EIA ฉบับเดิม ซึ่งบริษัทอ้างว่า เพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขของสัญญาที่ทำไว้</p>
28 มิ.ย. 2546	<p>กลุ่มอนุรักษ์ฯ เริ่มต้นทำการทดลองออกอากาศกระจายเสียงวิทยุชุมชนคนฮัก ถิ่น คนในชุมชนให้ความสนใจเป็นอย่างมาก</p>
25 ต.ค. 2546	<p>รวบรวมรายชื่อผู้คัดค้านในพื้นที่ได้ 13,064 รายชื่อ ยื่น รมต. กระทรวง อุตสาหกรรม กิจกรรมเดินรณรงค์ให้ข้อมูลในเมือง และกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย</p>
ปี 2547	<ul style="list-style-type: none"> • การเคลื่อนไหวของขบวนการคัดค้านเหมืองใต้ดินฯ • การเคลื่อนไหวฝ่ายสนับสนุนโครงการ (Counter movement)
ก.ค. - ก.ย. 47	<p>บริษัทฯทำการปิดหุมดรงวัดเขตเหมืองแร่ โดยไม่ชี้แจงทำความเข้าใจประชาชน จึงร้องเรียนผู้ว่าฯ</p>
ก.พ.- มี.ค. 2548	<p>บริษัทฯทำการปิดหุมดรงวัดอีก จ้างคนมาคุ้มกัน</p>
ปี 2548	<ul style="list-style-type: none"> • กิจกรรมการเคลื่อนไหวคัดค้านเหมืองใต้ดินฯ อย่างหลากหลาย
ก.ค. 2548	<p>การเข้ามาถือหุ้นของ บริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวลอปเมนท์ (มหาชน) ออก ประชาสัมพันธ์</p>
11-18 มี.ค. 2549	<p>บริษัทฯรังวัดปิดหุมด เขตเหมืองแร่และโรงแต่งแร่ โดยไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านรู้</p>

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
15 มี.ค. 2549	บริษัทฯ แจ้งความ 5 แกนนำชาวบ้านว่าบุกรุก และทำให้เสียหายในวันที่ บริษัททำการรังวัดปักหมุด
29 มี.ค. 2549	กลุ่มอนุรักษ์ 500 คน เดินทางมามอบตัว ให้จับกุมดำเนินคดีเพราะทุกคนร่วมเข้าไปสอบถามในวันที่บริษัททำการรังวัดปักหมุด ประธานสภาทนายความจังหวัดอุดรธานีใช้ตำแหน่งประกันตัวแกนนำที่ถูกแจ้งความ จากนั้นทั้งหมดได้เดินขบวนไปศาลากลางจังหวัด เพื่อเรียกร้องให้ผู้ว่าฯ สั่งยกเลิกการรังวัดปักหมุดก่อน
29 - 31 มี.ค.2549	ชุมนุม 500 คน ที่ ศาลากลางฯ วันที่ 30 มี.ค. 2549 ผู้ว่าฯ เปิดห้อง เจรจาด้วย และสัญญาจะทำหนังสือยับยั้งการปักหมุดส่งไปที่ กพร. กรุงเทพฯ
21 เม.ย. 2549	กลุ่มอนุรักษ์ฯ บุกรุกเวที การประชุมสามัญของสภาการเหมืองแร่ ที่จัดงานเปิดตัวผู้ถือหุ้นใหม่ คือบริษัท อิตาเลียนไทย ดีเวลอปเม้นท์ (มหาชน) และจัดเสวนา “แร่ไปแดงและการพัฒนาประเทศ” ที่ โรงแรมอินทรา กรุงเทพฯ จนต้องเลิกประชุมกลางคัน
ปี 2549	งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ ปีที่ 4 นี้ ได้ข้าวเปลือก และเงิน 160,207 บาท ชูประเด็นทางศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดสำนึกรักท้องถิ่น ไม่ลี้มรอกเหง้าตัวเอง
ปี 2549	กิจกรรมการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่อต้านโครงการฯ และฝ่ายสนับสนุนโครงการฯ ทำสงครามน้ำลายผ่านทางวารสารออกอากาศวิทยุ
3-4 ส.ค. 2549	ใช้มิติทางวัฒนธรรม “เกลือ ปลา นาข้าว รากเหง้าคนอีสาน” สร้างสำนึกร่วม ระดมพล ทำนารวม 25 ไร่ เสร็จภายในวันครึ่ง
16 ก.ย. 2549	คูงานเกษตรอินทรีย์ ที่กุดชุม ขโซธร ยึดแนวทางการต่อสู้ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
	พอเพียง และเกษตรอินทรีย์ ไม่เอาหม้องโปแดช
21 มกราคม 2550	งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ปีที่ 5 นี้ ได้ข้าวเปลือก (กำลังอยู่ในระหว่างการขาย) และเงิน บริจาค 48,010 บาท

ในปัจจุบัน - ยังไม่มีการสร้างหม้องโปแดช

- ชาวบ้านกำลังเขียนแผนชุมชน โดยได้รับความร่วมมือจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข การเรียนรู้ของชาวบ้านยังไม่สิ้นสุด แต่เป็นพลวัตและพัฒนาต่อไป



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

กรณีศึกษาที่ 2: ชุมชนบ้านมั่นคง อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ชุมชนบ้านมั่นคง อยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นชุมชนที่ชาวบ้านทำการคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้า ซึ่งเป็น 1 ใน 7 ของโครงการผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชนอิสระ (Independent Power Producer – IPP) ซึ่งแนวนโยบายดังกล่าวถูกเสนอต่อรัฐบาลในปี 2535 และนำไปสู่การเซ็นสัญญาซื้อขายไฟฟ้า (Power Purchase Agreement – PPA) ระหว่าง กฟผ. กับ บริษัท เพื่อจะทำการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่มั่นคง เมื่อปี 2540 ภายใต้เงื่อนไขของสัญญาผูกมัดให้ กฟผ. ในฐานะผู้รับซื้อไฟฟ้าจาก IPP จะต้องจ่ายเงินมหาศาลเป็นค่าความพร้อมจ่ายให้กับ IPP (คือไม่ซื้อ ก็ต้องจ่าย เป็นเวลา 25 ปีตามสัญญา) ค่าใช้จ่ายนี้ก็จะถูกผลักไปสู่ประชาชนในรูปของค่าไฟฟ้า และในรูปของตัวเลขหนี้สาธารณะที่เพิ่มสูงขึ้นจากที่ประชาชนต้องแบกรับอยู่ในขณะนี้

ชาวบ้านมั่นคงได้มีการเรียนรู้และแสวงหาพื้นที่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าด้วยวิธีการหลายรูปแบบและต่อเนื่อง เป็นเวลายาวนาน (ตั้งแต่ ปี 2538 – 2545)

เหตุผลที่ชาวบ้านคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้า เนื่องจาก จะเกิดปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เกิดมลพิษทางอากาศ จากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน และเกิดมลพิษทางน้ำ กระทบต่อระบบนิเวศวิทยาทางทะเล และส่งผลกระทบต่อทางสังคม ทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และความสมานฉันท์ในชุมชนถูกทำลาย อีกทั้งรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการ (EIA) ทั้ง 2 ฉบับ คือ EIA ในส่วนของโครงการโรงไฟฟ้า และ EIA โครงการท่าเทียบเรือขนถ่ายถ่านหินที่ต้องสร้างยื่นลงไปในทะเล 3.5 กิโลเมตร ให้ข้อมูลที่บิดเบือน และประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการ ชาวบ้านรับรู้ถึงข้อมูลที่บิดเบือน ได้เกิดการเรียนรู้ มีการสร้างสำนึกร่วมกัน จึงเกิดการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับเหตุการณ์การเคลื่อนไหวในกรณีศึกษาที่ 2: ชุมชนบ้านมั่นคง เมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
ปี 32-33	การซื้อขายที่ดินระยะแรก อ้างว่าทำนาถุ้ง และจะสร้างรีสอร์ท
ปี 2535	รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน มีนโยบายรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตเอกชน เนื่องจากมีการปรับโครงสร้างกิจการไฟฟ้าของประเทศไทย โดยเริ่มต้นจากการส่งเสริมให้มีผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน
31 พ.ค.37	คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแนวนโยบายในการรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน โดยกำหนดปริมาณรับซื้อจำนวน 3,800 เมกกะวัตต์
30 มิ.ย.37	ผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชนยื่นข้อเสนอทั้งสิ้น 32 ราย รวมทั้งสิ้น 50 โครงการ
20 ก.พ.38	บริษัทกัลฟ์ฯ ร่วมกับทางอำเภอมาชีแ่งที่วัดมั่นคง มีชาวบ้านร่วมรับฟังประมาณ 2,000 คน อาจารย์นันต์ ซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ ได้ทำเอกสารเกี่ยวกับโรงไฟฟ้าถ่านหินมาแจกชาวบ้าน ได้นำกรณีผลกระทบที่เกิดที่แม่เมาะมาได้แย้งซักถาม บริษัทตอบไม่ได้ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันและคัดค้านโรงไฟฟ้ามั่นคงตั้งแต่เริ่มแรก
21 ก.พ. 2538	นายอำเภอเสนอให้ชาวบ้านส่งหนังสือคัดค้านที่มีลายมือชื่อ ชาวบ้านจึงได้รวบรวมรายชื่อชาวบ้านที่คัดค้าน 4,000 คนจาก 13 หมู่บ้าน ยื่นรัฐบาลและกฟผ. โดยผ่านนายอำเภอ
19 มี.ค. 39	มีผู้ลงทุนได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการประเมินและคัดเลือกข้อเสนอการรับซื้อไฟฟ้าจากผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน จำนวน 7 โครงการ (โครงการที่ใช้แก๊สธรรมชาติ 4 โครงการ / ใช้ถ่านหิน 3 โครงการ
28 ส.ค. 39	บริษัทกัลฟ์ฯ ส่ง EIA โรงไฟฟ้าให้สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) พิจารณา
30 ก.ย. 39	บริษัทฯ ได้รับอนุญาตให้ใช้ที่ดินสาธารณประโยชน์คลองชายธงจาก อบต.มั่นคง
30 พ.ย. 39	บริษัท ฯ ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการ กฟผ. ในโครงการผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชน (IPP)
ปลายปี 39	บริษัท ฯ ได้กว้านซื้อที่ดินเพิ่มอีกครั้งหนึ่ง
16 พค. 40	คณะกรรมการผู้ชำนาญการได้ให้ความเห็นชอบ EIA โรงไฟฟ้า

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
17 มิ.ย. 40	<p>ชาวบ้าน ต.มันคง ประมาณ 2,000 คนชุมนุมคัดค้าน โรงไฟฟ้ามันคง ยื่นข้อเสนอผู้ว่าฯ 5 ข้อ ดังนี้ 1) ขอให้ผู้ว่าฯ ชี้แจงเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับการดำเนินการดังกล่าว</p> <p>2) ขอให้ผู้ว่าฯ ช่วยประสานกับโรงไฟฟ้าจัดนักวิชาการมาชี้แจง ทั้งนี้โดยให้มีนักวิชาการที่ชาวบ้านคัดสรรมาพบกัน เพื่อให้ประชาชนได้ซักถาม</p> <p>3) ขอให้บริษัทที่เข้ามาดำเนินการใดๆ ในพื้นที่ ต. มันคง แจ้งให้ได้ทราบและพิจารณาก่อน</p> <p>4) ให้เชิญตัวแทนจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมาชี้แจงกับประชาชน</p> <p>5) ให้สืบหาตัวบุคคลที่เข้ามาทำลายป่าการคัดค้าน โรงไฟฟ้าของประชาชน</p>
25 ก.ค. 40	<p>ชาวบ้าน ต.มันคง 1,000 กว่าคนยื่นหนังสือที่ อบต.มันคง และชุมนุมคัดค้าน โครงการหน้าศาลากลางจังหวัดโดยมีการปิดถนน ทำให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเซ็นหนังสือรับรองต่อชาวบ้านว่าจะไม่มีการอนุญาตให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้า (ภายหลังผู้ว่าฯ กล่าวว่าทำไปเพื่อให้ชาวบ้านเลิกปิดถนน)</p>
ปลายปี 2540	<p>ชาวบ้านเปิดเวทีบ่อยขึ้น แต่ไม่มีความรู้เพียงพอ จึงติดต่อ NGO กลุ่มพลังงานทางเลือก เพื่อสนับสนุนด้านความรู้ ข้อมูล</p>
3 ก.ย. 2540	<p>ชาวบ้านมันคงได้ยื่นหนังสือขอให้คณะกรรมการยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาผลกระทบของการก่อสร้างโรงไฟฟ้า</p>
4 ต.ค. 2540	<p>ชาวบ้านมันคงยื่นหนังสือร้องเรียน ณ ที่ทำการพรรคประชาธิปัตย์ สาขาบางสะพาน กับนายชวน หลีกภัย ซึ่งเป็นผู้นำฝ่ายค้านในขณะนั้น</p>
6 ต.ค. 2540	<p>ชาวบ้านมันคงได้ยื่นหนังสือที่ อบต.มันคงเพื่อคัดค้าน โรงไฟฟ้ามันคง</p> <p>อบต.มันคง ทำหนังสือถึงชาวบ้านมันคงที่คัดค้านว่า อบต.มันคง ไม่เคยมีมติอนุมัติให้ใช้พื้นที่สร้างโรงไฟฟ้า และอบต.มันคงจะแจ้งมติที่ประชุม อบต. เกี่ยวกับโรงไฟฟ้าให้ชาวบ้านทราบทุกครั้ง</p>
20 ต.ค. 40	<p>ชาวบ้าน ต.มันคงและบ้านกรูดกว่า 2,000 คน ชุมนุมคัดค้าน โรงไฟฟ้าทั้ง 2 แห่ง พร้อมร่วมลงชื่อคัดค้านโครงการ</p>
15 พ.ย. 40	<p>มีการประชุมชี้แจงชาวบ้านเรื่องการก่อสร้างโรงไฟฟ้า แต่ชาวบ้าน ต.มันคงและ ต.ธงชัย ยังคงยืนยันคัดค้านโรงไฟฟ้าทั้ง 2 แห่ง</p>

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
28 พ.ย. 40	ชาวบ้าน 2,000 กว่าคน ชุมนุมคัดค้าน โรงไฟฟ้าทั้ง 2 แห่ง ที่วัดมั่นคง ปรากฏว่ามีการยิงปืน ช่มชู่ชาวบ้าน และเผาทำลายป้ายคัดค้าน โรงไฟฟ้า
16 ธ.ค. 40	แกนนำชาวบ้าน ต.มั่นคง ถูกลอบยิงจนได้รับบาดเจ็บสาหัส
22 ธ.ค. 40	บริษัทฯ ลงนามสัญญาซื้อขายไฟฟ้า (โรงไฟฟ้ามั่นคง) กับ กฟผ.
25 ธ.ค. 40	บริษัทฯ ส่ง EIA โครงการทำเทียบเรือขนถ่ายถ่านหินให้สผ. พิจารณา
25 พ.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงเข้าพบนายอดิศร เพียงเกษ รองประธานคณะกรรมการการยุติธรรม และสิทธิมนุษยชน สภาผู้แทนราษฎร เพื่อตามเรื่อง
26 พ.ค. 41	สผ. อนุมัติเห็นชอบ EIA โรงไฟฟ้ามั่นคงในส่วน โครงการทำเทียบเรือขนถ่ายถ่านหิน
29 พ.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นยื่นหนังสือคัดค้าน โครงการ ต่อ อบต.มั่นคง รายชื่อชาวบ้านคัดค้าน โครงการ 8,000 คน
10 มิ.ย. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ยื่นหนังสือถึง เลขาธิการสผ. ขอให้ยกเลิกโครงการ
17 มิ.ย. 41	ชาวบ้าน 1,000 กว่าคน ชุมนุมคัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้า หน้าศาลากลางจังหวัด ประจวบฯ
6 ก.ค. 41	คณะกรรมการยุติธรรมฯ สภาผู้แทนราษฎร ลงพื้นที่ดูข้อเท็จจริง ชาวบ้านมั่นคง 500 กว่าคน ชุมนุมปราศรัยคัดค้าน โรงไฟฟ้า ที่บริเวณวัดสี่แยกมั่นคง
6 ส.ค. 41	ชาวบ้านทั้ง 2 พื้นที่ 250 คน เข้าพบรองผู้ว่าการ กฟผ. ยื่นหนังสือคัดค้านโครงการผู้ผลิต ไฟฟ้าเอกชน(IPP) กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมบ้านกรูด และกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ยื่น หนังสือถึง ดร. ปิยะสวัสดิ์ อมรนนท์ เลขาธิการ สพช. (สำนักงานคณะกรรมการนโยบาย พลังงานแห่งชาติ) ขอให้ยกเลิกการก่อสร้างโรงไฟฟ้ามั่นคง-หินกรูด โดยทาง สพช. โยนความ รับผิดชอบไปให้กับกระทรวงวิทยาศาสตร์ที่ดูแลเรื่อง EIA ว่า หาก EIA ไม่ผ่านก็ทำ โครงการไม่ได้ ชาวบ้านเข้าพบ ดร.สาวิตรี โพธิวิหค รัฐมนตรีที่กำกับดูแลทางด้านนโยบายที่รัฐสภา โดย ดร.สาวิตรี รับปากว่าจะดูแลให้ กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึง อบต.มั่นคง แจ้งผล การพิจารณาของ สผ. เพื่อขอให้ทาง อบต.มั่นคง ยับยั้งการพิจารณาโครงการไว้ก่อน
20 ส.ค. 41	ชาวบ้านบ้านกรูดและมั่นคงกว่า 2,000 คน เดินขบวนประท้วงในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และยื่นหนังสือต่อสื่อมวลชนที่มาสัมภาษณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่ โรงแรมหาดทอง อ.เมือง จ. ประจวบคีรีขันธ์

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
18 ก.ย. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึง อบต.มั่นคง เพื่อขอทราบมติกรรมการบริหาร อบต.มั่นคง
23 ก.ย. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึง ผู้ว่าราชการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ คัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้ามั่นคง
27 ต.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ยื่นหนังสือถึงอธิบดีกรมเจ้าท่า ขอให้ยับยั้งการออกใบอนุญาตการก่อสร้างสิ่งล่วงล้ำลำน้ำของโครงการโรงไฟฟ้ามั่นคง
28 ต.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ยื่นหนังสือถึงอธิบดีกรมโรงงานอุตสาหกรรม ขอให้ยับยั้งการออกใบอนุญาตก่อสร้างโรงงานต่อโครงการโรงไฟฟ้ามั่นคง
3 พ.ย. 41	กรมโรงงานอุตสาหกรรม ทำหนังสือถึง ผู้ว่าประจวบฯ แจ้งเรื่องการยับยั้งการออกใบอนุญาตโรงไฟฟ้ามั่นคง
8-9 ธ.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงและชาวบ้าน 10,000 คน ชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัด เรียกร้องให้กรม. ทบ. ทวนโครงการและรอผลการสรุปจากคณะกรรมการยุติธรรมฯ สภาผู้แทนราษฎร โดยเรียกร้องให้รัฐบาลส่งตัวแทนที่มีอำนาจตัดสินใจลงมารับข้อเสนอกภายในเที่ยงวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านปักหลักรอคำตอบจนข้ามคืน จึงชุมนุมปิดถนนเพชรเกษม ช่วงสี่แยกมั่นคง กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงได้ประสานองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมมาสนับสนุนด้วยดังต่อไปนี้ สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโลกสีเขียว
10 ธ.ค. 41	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง และเครือข่ายพันธมิตรชุมนุมปิดถนนเพชรเกษม ช่วงสี่แยกมั่นคง โดยในที่สุด นายพินิจ จารุสมบัติ รมช.มหาดไทย มาเจรจา นายพินิจ ได้เซ็นชื่อรับรองเป็นหลักฐานว่าจะไม่มีการออกใบอนุญาตให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้า ทำให้ชาวบ้านพอใจและสลายการชุมนุมในที่สุด
11 ธ.ค. 41	นายชวน หลีกภัย นายสาวิตรี โทธิวิหค และ พลโท สนั่น ขจรประศาสน์ ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนว่าการที่นายพินิจไปตกลงกับชาวบ้านเป็นการทำเกินอำนาจหน้าที่ รัฐบาลจะไม่รับรู้ด้วย
15 ธ.ค. 41	กรม.มีมติให้จัดทำประชาพิจารณ์โครงการโรงไฟฟ้าทั้ง 2 แห่ง ให้ปฏิบัติงานภายใน 120 วัน เพื่อแก้ไขปัญหาการชุมนุมคัดค้านของชาวบ้าน
17 ธ.ค. 41	นายสาวิตรี โทธิวิหค มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการประชาพิจารณ์ มีนายสีปนนท์ เกตุทัต เป็นประธานคณะกรรมการ

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
9 มี.ค. 42	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงและกลุ่มอนุรักษ์ฯ บ้านกรูด ขึ้นจดหมายเปิดผนึกถึงนายชวน หลีกภัยและนายสาวิตรี โพธิวิหค เพื่อคัดค้านกระบวนการประชาพิจารณ์ ไม่ยอมรับคณะกรรมการประชาพิจารณ์ว่ามีส่วนได้เสียกับโครงการ ไม่เป็นกลาง และให้รัฐยกเลิกโครงการ สัญญา ใบอนุญาตทั้งหมดก่อน
21 เม.ย. 42	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ขึ้นหนังสือถึง อบต.มั่นคง เพื่อขอทราบมติ อบต.
12 พ.ค. 42	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงขึ้นหนังสือถึงกรมโรงงานอุตสาหกรรม ขอให้ระงับการออกใบอนุญาตก่อสร้างให้บริษัท กอล์ฟ ก่อสร้างโรงไฟฟ้ามั่นคง
17 พ.ค.42	คณะกรรมการวิชาการวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม สภาผู้แทนราษฎร นำโดยนายบุญมาก ศิริเนาวกุล ประธานกรรมการ ลงพื้นที่บ้านกรูดและมั่นคง
มิ.ย. 42	กลุ่มอนุรักษ์ฯ บ้านกรูด และกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึงสถานทูตออสเตรเลีย ประจำประเทศไทย เพื่อขอให้ชี้แจงข้อมูลกรณีที่รัฐบาลออสเตรเลีย เชิญคณะ รมช.พินิจ จารุสมบัติไปดูงานโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ออสเตรเลีย และขึ้นหนังสือที่สถานทูตอเมริกา คัดค้านที่เข้าพบนายสาวิตรี โพธิวิหค เร่งให้รัฐบาลดำเนินโครงการอย่างรีบด่วน ถือว่าเป็นการแทรกแซงละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน
14 ก.ค. 42	กลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงและกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมบ้านกรูด เข้ายื่นหนังสือถึง ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ รมว.กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมคนใหม่ กลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงและกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมบ้านกรูดขึ้นหนังสือถึงเอกอัครราชทูตออสเตรเลีย เพื่อคัดค้านการโฆษณาชวนเชื่อ เรื่องถ่านหินสะอาดของรัฐบาลออสเตรเลีย
18 ก.ค. 42	เลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลมั่นคง ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า ฝ่ายคัดค้านโรงไฟฟ้าได้รับการเลือกตั้งเข้าเป็น อบต. 21 คน จากจำนวน อบต. ทั้งหมด 26 คน
29 ก.ค. 42	กลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้า มั่นคงเดินรณรงค์คัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าและชี้แจงการไม่เข้าร่วมประชาพิจารณ์ที่ตัวจังหวัดประจวบคีรีขันธ์เนื่องจากผิดขั้นตอน

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
20 ส.ค. 42	กลุ่มบริษัทฯ บ้านเรา และกลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึงผู้ว่าการ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เพื่อขอให้เปิดเผยสัญญาซื้อขายระหว่าง กฟผ. กับบริษัทเอกชนผู้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าทั้งสองแห่ง และยังทำหนังสือถึงนายกสมาคมทนายความ ขอให้ช่วยดำเนินการเปิดเผยสัญญาซื้อขายดังกล่าวด้วย
3 ก.ย. 42	อบต. มั่นคง ลงมติเป็นเอกฉันท์ไม่เห็นชอบให้ก่อสร้างโครงการ โรงไฟฟ้าในพื้นที่ตำบลมั่นคง
9 ก.ย. 42	กลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้าน โครงการ โรงไฟฟ้าทั้งมั่นคงและบ้านกรูดเดินรณรงค์คัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าและชี้แจงการไม่เข้าร่วมประชาพิจารณ์ที่ตัวจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
10-11 ก.ย. 42	เปิดประชาพิจารณ์โครงการ โรงไฟฟ้ามั่นคงที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยปรากฏว่าไม่มีชาวบ้านฝ่ายคัดค้านเข้าร่วมการประชาพิจารณ์ (จากกำหนดการ 3 วัน ลดเหลือ 1 วัน)
12 ก.ย. 42	แกนนำกลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง แกลงประนามการจัดประชาพิจารณ์ที่บริเวณ องค์การบริหารส่วนตำบลมั่นคง
14 ก.ย. 42	กลุ่มอนุบริษัทฯ บ้านเรา และกลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึงนายสัก กอแสงเรือง เพื่อขอความช่วยเหลือทางกฎหมาย
23 ก.ย. 42	เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย เข้าพบรัฐมนตรีสชาติ โภชวิหก เพื่อเร่งให้รัฐบาลไทยรีบก่อสร้างโครงการโรงไฟฟ้ามั่นคง
13 ต.ค. 42	กลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง และกลุ่มอนุบริษัทฯ บ้านกรูด ทำหนังสือถึงคณะกรรมการกฤษฎีกาเพื่อร้องขอให้เพิกถอนการอนุญาตสร้างโรงไฟฟ้าที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง ทำหนังสือถึงอธิบดีกรมเจ้าท่า และอธิบดีกรมโรงงานเพื่อคัดค้านการออกใบอนุญาตก่อสร้างให้กับโรงไฟฟ้ามั่นคง และทำหนังสือถึง รมว. วิทยาศาสตร์เพื่อขอให้ยกเลิก EIA โรงไฟฟ้า
18 พ.ย. 42	กลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง และองค์กรบริหารส่วนตำบลมั่นคง ทำหนังสือถึงประธาน US EXIMBANK เพื่อเรียกร้องให้ทบทวนการให้เงินกู้กับโครงการโรงไฟฟ้ามั่นคง
9 ธ.ค. 42	กลุ่มบริษัทท้องถิ่นมั่นคง และกลุ่มอนุบริษัทฯ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านกรูด ร่วมกันจัดงานรำลึกเหตุการณ์วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2541 โดยมีเวทีปราศรัย และจัดกิจกรรมฝึกซ้อมการชุมนุมและปิดถนนบริเวณทางเข้าวัดสี่แยกมั่นคง

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
21 ธ.ค. 42	อบต. มั่นคง เข้ายื่นหนังสือถึงคณะรัฐมนตรี เพื่อนำ มติ อบต. ไม่เห็นชอบให้ก่อสร้างโรงไฟฟ้ามั่นคงและขอผลสรุปการประชาพิจารณ์
28 ธ.ค. 42	ชาวบ้านจากกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ประมาณ 800-1,000 คน เดินทางมาเรียกร้องให้รัฐมนตรีมีมติยกเลิกการก่อสร้างโครงการโรงไฟฟ้ามั่นคง ที่ทำเนียบรัฐบาล แต่ผลการประชุม ครม. วันนี้ ไม่มีการพิจารณาเรื่องผลการประชาพิจารณ์โรงไฟฟ้ามั่นคง สมาคมพนักงานรัฐวิสาหกิจการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (สฟร.กฟผ.) ออกจดหมายเปิดผนึกสนับสนุนการคัดค้าน ชี้แจงว่า 1) ไฟสำรองของประเทศมีเพียงพอ และ 2) สัญญาซื้อขายระหว่างกฟผ. และเอกชนมีความไม่เป็นธรรม และไม่โปร่งใส
14 ก.พ. 43	ชาวบ้านจากบ้านกรูดและมั่นคง ประมาณ 300 คน เดินทางมายื่นหนังสือต่อที่ประชุมองค์คัดและต่อตัวแทนอเมริกาเพื่อเรียกร้องให้ถอนการลงทุนจากโครงการ
16 เม.ย. 43	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงพร้อมด้วยประชาชน ประมาณ 400 คน ได้ร่วมชุมนุมคัดค้านโรงไฟฟ้ามั่นคง ณ สี่แยกมั่นคง
23 เม.ย. 43	คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนของสภาทนายความ ลงพื้นที่บ้านกรูด มั่นคงตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีที่ดินสาธารณะ
12 พ.ค. 43	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคง ชุมนุมปิดถนนเพชรเกษม ขวางขบวนรถของนายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านโรงไฟฟ้ามั่นคง แต่ขบวนรถไม่หยุดเจรจากับชาวบ้าน
29 ก.ค. 43	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงและกลุ่มอนุรักษ์ฯ บ้านเรา ประมาณ 2,000 คน ดินขบวนตามถนนเพชรเกษมจากวัดสี่แยกมั่นคง ไปยังสถานที่ก่อสร้างโรงไฟฟ้ามั่นคง ระยะทาง 5 ก.ม. บรรทุกโรงไฟฟ้าจำลองมีหุ่นรูป นายชวนและนายสาวิตรีผูกติดปล่องโรงไฟฟ้าไปด้วย และทำการเผาโรงไฟฟ้าจำลอง พร้อมตะโกนว่า “มึงสร้าง ภูเขา” และได้เดินทางมาชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลยุบสภา พร้อมด้วย 169 องค์กรที่สนามหลวง
ปลายปี 2543	องค์กรสิ่งแวดล้อมระดับโลก Friend of the Earth และ Green Peace ให้การสนับสนุนการคัดค้านโครงการฯของชาวบ้าน ชาวบ้านเตรียมประท้วงใหญ่

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
10 ต.ค. 43	ชาวบ้านชุมชนมรอฟังมติ ครม. ชวน 2 เกี่ยวกับการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินมันคง-บ้านเรา ที่วัดสี่แยกมันคง ขณะเดียวกัน อบต. มันคงเดินทางไปยื่นหนังสือคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินมันคง ร่วมกับเทศบาลตำบลธงชัยที่คัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าหินกรูด ที่ทำเนียบรัฐบาลมีวุฒิสมาชิก 40 คน ลงชื่อยื่นหนังสือชะลอโครงการโรงไฟฟ้าประจวบฯ ต่อ นายชวน หลีกภัย
27 พ.ย. 43	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมันคง-กลุ่มอนุรักษ์ฯ บ้านเรา พร้อมชาวบ้าน 500 คน ยื่นหนังสือปฏิเสธคณะกรรมการส่งเสริมความเข้าใจกับประชาชนในโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเอกชน เนื่องจากมีความเข้าใจเรื่องโรงไฟฟ้าถ่านหินดี
ปี 2544	ภาวะเศรษฐกิจชะลอตัว กฟผ. ปรับแผนการผลิตไฟฟ้าพ.ศ. 2544-2559 โดยให้โรงไฟฟ้ามันคงชะลอไปในปี 2547 (กำหนดเดิม ปี 2546)
19 ก.พ. 44	คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม วุฒิสภาเดินทางรับฟังข้อมูลและดูพื้นที่มันคง ที่ อบต. มันคง ประชาชนต้อนรับกว่า 1,000 คน และคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม วุฒิสภา ได้ยื่นหนังสือถึงนายกฯ เพื่อให้ระงับโครงการฯ ไว้ก่อน แต่หอการค้าจังหวัดประจวบออกมาคัดค้านเรียกร้องให้ตัดสินใจโครงการ โดยคำนึงถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจ และการลงทุนของประเทศ รัฐบาลตั้งคณะไต่สวนศึกษาเสริมสร้างความเข้าใจกับประชาชน กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นฯ ปฏิเสธคณะกรรมการชุดนี้
28 ก.พ. 44	กลุ่มรักษ์ฯ ยื่นหนังสือต่อนายกฯ ทักท้วง
3 เม.ย. 44	เครือข่ายคณะทำงานติดตามตรวจสอบค่าเอฟที ยื่นหนังสือถึงรองนายกรัฐมนตรี นายพิทักษ์ อินทรวินัยนันท์ และนายจาตุรนต์ ฉายแสง รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ขอให้ยกเลิกโครงการโรงไฟฟ้าฯ
2 มิ.ย. 44	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมันคงพร้อมด้วยกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านกรูด ได้มีจดหมายเปิดผนึกถึงประชาชนทั่วประเทศ เกี่ยวกับการที่ต้องรับผิดชอบในการจ่ายค่าไฟฟ้า (ค่าเอฟที)

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
19 มิ.ย. 44	กรมเจ้าท่าได้อนุมัติใบอนุญาตการก่อสร้างสะพานให้บริษัทกัลฟ์ฯ
29 ก.ค. 44	กฟผ. มีมติจากคณะกรรมการบริหาร กฟผ. ให้ดำเนินการก่อสร้างโรงไฟฟ้ามันคงและหินกรูดต่อไป
14 ส.ค. 44	อบต. มันคงมีมติไม่อนุญาตให้บริษัท กัลฟ์ เพาเวอร์ เจเนอเรชั่น จำกัด เช่าที่ดินสาธารณะ
27 ก.ย. 44	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมันคงได้ชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวน EIA (ในประเด็นปลาวาฬและความสมบูรณ์ในทะเลมันคง) ต่อนายปิยสวัสดิ์ อมรมานนท์ เลขาธิการ สพข. และนายจาตุรนต์ ฉายแสง รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
2 ต.ค. 44	มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและชุมชนของโรงไฟฟ้ามันคง ผล EIA ผิดพลาดจริง แต่รัฐบาลยังไม่มีการยกเลิกโครงการฯ
2-6 ต.ค. 44	รัฐมนตรีกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการได้ลงพื้นที่ในการตรวจสอบ พบทะเลมันคงมีความสมบูรณ์ ซึ่งหากรัฐบาลจะตัดสินใจสร้างโรงไฟฟ้าในสถานที่ตั้งปัจจุบันต่อไป จะเสี่ยงต่อการเกิดความรุนแรงได้
11 ธ.ค. 44	นักวิชาการ ตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วมประชุมกับ สพข. กฟผ. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
3 ม.ค. 45	คณะกรรมการสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนกับคณะกรรมการประสานงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคุ้มครองผู้บริโภค ออกมาคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน
10 ม.ค. 45	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมันคงประมาณ 1,000 คน พร้อมด้วยสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยเดินทางมาชุมนุมกันที่หน้าทำเนียบรัฐบาล เพื่อฟังผลการประชุมร่วมระหว่างรัฐมนตรีที่รับผิดชอบด้านการพลังงาน สำนักงานพลังงานแห่งชาติ และการไฟฟ้าฝ่ายผลิต
20 ม.ค. 45	นักวิชาการ 4 ภาคทั่วประเทศ จำนวน 533 คน ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ยกเลิกโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินและให้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบสัญญา
24 ม.ค. 45	นายกรัฐมนตรี นายจาตุรนต์ ฉายแสง รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีพร้อมด้วย คณะเดินทางไปดูพื้นที่มันคง

วัน - เดือน - ปี	เหตุการณ์ / กิจกรรม
16 มี.ค. 2546	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นมั่นคงเกรงว่าจะมีการอนุมัติโครงการ จึงเตรียมรับสถานการณ์ โดยตั้ง 3 กองทุน คือ 1) กองทุนวันละ 1 บาท 2) กองทุนสมทบค่าเล่าเรียนแก่ลูกหลานของผู้เคลื่อนไหวคัดค้านที่ได้รับบาดเจ็บ และ 3) กองทุนเลือด
26 มี.ค. 45	กลุ่มรักษ์ท้องถิ่นและกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านกรูด พร้อมด้วยชาวบ้านกว่า 1,000 คน ชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาล
26 มี.ค. 45	คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนมีข้อเสนอเชิงนโยบายต่อรัฐบาลให้ทบทวนโครงการและให้เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับโครงการต่างๆ
11 เม.ย. 45	รัฐบาลเลื่อนโครงการและจะตัดสินใจ 30 เมษายน 2545
29 เม.ย. 2545	คณะกรรมการกฤษฎีกาคณะพิเศษได้ตรวจสอบสัญญา การแก้ไขสัญญา รวม 3 ครั้ง รัฐบาลต้องชดเชยค่าเสียหายให้บริษัทฯ 2,738 ล้านบาท จากข้อมูลนี้ รัฐบาลเลื่อนการตัดสินใจไม่เกินสิ้นเดือน พฤษภาคม 2545
1 พ.ค. 45	คณะกรรมการร่วมได้แก่ 1) คณะอนุกรรมการพลังงานของคณะกรรมการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ วุฒิสภา 2) คณะกรรมการประสานงานด้านทรัพยากรธรรมชาติ การทุจริตคอร์รัปชัน สื่อ และการคุ้มครองผู้บริโภคของคณะกรรมการ การมีส่วนร่วมของประชาชน วุฒิสภา 3) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน วุฒิสภา ออกมาคัดค้านโรงไฟฟ้า
10 พ.ค. 45	รัฐบาลเลื่อนโครงการ โรงไฟฟ้าออกไป 2 ปี พร้อมตั้งคณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริง

การคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าของชาวบ้านมั่นคงและเครือข่าย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือ 1) รัฐบาลเปิดให้มีการเจรจากับประชาชนอย่างเสมอหน้า 2) การให้มีการศึกษาปริมาณพลังงานสำรองของประเทศอย่างแท้จริง และ 3) การให้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบเรื่อง EIA ผลของการศึกษาในข้อ 2 พบว่ามีปริมาณไฟฟ้าสำรองเพียงพออย่างน้อยถึง ปี 2550 และในข้อ 3 พบความผิดพลาดบิดเบือนข้อมูลใน EIA หลายประเด็น จึงส่งผลให้รัฐบาลพิจารณาโดยการเลื่อนโครงการออกไปอีก 2 ปี

ในปัจจุบันไม่มีการสร้างโรงไฟฟ้าที่มั่นคง หลังจากได้เลื่อนโครงการโรงไฟฟ้าออกไป บริษัทฯ ฟ้องร้องรัฐบาล และเรียกค่าเสียหายจากรัฐบาล 4,000 ล้านบาท กระทรวงพลังงานได้เสนอให้คณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ อนุมัติให้บริษัทฯ ก่อสร้างโรงไฟฟ้าแห่งใหม่ โดยใช้ก๊าซธรรมชาติ ที่ อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี เพื่อแลกกับการที่รัฐไม่ต้องจ่ายค่าเสียหายให้บริษัท

แนวทางการสัมภาษณ์

การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเสริมพลังอำนาจจากประชาชนด้านความเป็นประชาธิปไตย

ชื่อ – สกุล อายุ ปี

สถานที่สัมภาษณ์

สัมภาษณ์วันที่ เดือน พ.ศ.

เวลา

แนวคำถาม

1. ท่านช่วยกรุณาเล่าเรื่องที่ท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการฯ (การต่อต้าน การกดขี่ครอบงำ)
2. ท่านคิดว่าการเคลื่อนไหวต่อต้าน โครงการฯ ให้ประสบความสำเร็จเกิดจากอะไร
3. ท่านช่วยกรุณาเล่าเรื่องการรวมกลุ่มองค์กรชุมชน (การก่อตัว กิจกรรม การเรียนรู้ การประสานงาน)
4. ท่านคิดว่า ตัวท่าน / ชาวบ้าน เรียนรู้ได้อย่างไร เช่น รู้ถึงสิทธิ การมีส่วนร่วมทางการเมือง ช่องทางคัดค้านต่างๆ EIA และกฎหมายต่างๆ (ใครเป็นแหล่งข้อมูล ใครมาช่วยสอน / แหล่งเรียนรู้)
5. ท่านคิดว่าการที่จะช่วยให้ประชาชนมีพลังต่อต้านการถูกครอบงำ ประชาชนได้เลือกตัดสินใจในสิ่งที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นของตน ชาวบ้านควรมีความรู้ในเรื่องใดบ้าง? และควรมีการจัดการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไร ?
6. ในช่วงการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการฯ มีกิจกรรม (การเรียนรู้) อะไรบ้าง เช่น การประชุม เวทีสาธารณะ นัดชุมนุม ฐาน ฯลฯ
7. การเผยแพร่ กระจายความรู้ของชุมชนทำอย่างไร ? มีจดหมายข่าว จดหมายเวียน ในชุมชนหรือไม่
8. วิทยุชุมชนมีบทบาทหรือไม่ อย่างไร
9. องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เข้ามาช่วยอย่างไร
10. การศึกษาในระบบ (โรงเรียน สถาบันราชภัฏ สถาบันการศึกษาอื่นๆ) มีส่วนร่วม มีบทบาทอะไรหรือไม่ ในการสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน
11. การศึกษานอกระบบ มีส่วนร่วม มีบทบาทอะไรหรือไม่ ในการสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้าน

12. มีหน่วยงานในภาคส่วนต่างๆ เช่น สมาคมหอการค้า หรือหน่วยงานอื่นๆ เข้ามาช่วยในการสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้านอย่างไร หรือไม่
13. ชาวบ้านมีการ จัดเก็บข้อมูล จัดทำเป็นตำนาน เรื่องเล่าการต่อสู้ของชาวบ้านไว้บ้างหรือไม่
14. มีการจัดศูนย์การเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ในเรื่องการเคลื่อนไหวกัดค้านโครงการ บ้างหรือไม่
15. ท่านมีวิธีในการสืบทอดความเข้มแข็ง ความรักบ้านเกิด การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้รุ่นลูกหลาน เด็กรุ่นหลังอย่างไร
16. โรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
17. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้มีส่วนช่วยในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชาวบ้านอย่างไร
18. กรณีถ้าการเคลื่อนไหวกัดค้านโครงการฯ สิ้นสุดลง กิจกรรมที่เคยจัด ยังมีต่อเนื่องหรือไม่อย่างไร

แนวคำถามเพิ่มสำหรับ ครู/ นักวิชาการ

1. ท่านคิดว่า ครู/ นักวิชาการ ควรมีส่วนช่วยในการเคลื่อนไหวกัดค้านโครงการฯ เพื่อเสริมพลังอำนาจของประชาชน อย่างไร
2. ท่านจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (โครงการ) ให้สอดคล้องกับปัญหาชุมชนหรือไม่อย่างไร
3. ที่โรงเรียนของท่านมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องในเรื่องทรัพยากรในชุมชน และการอนุรักษ์ฯหรือไม่
4. ท่านคิดว่าการจัดการเรียนการสอนของครู เพื่อช่วยให้ทั้งนักเรียนและชุมชนเกิดความเข้มแข็ง รู้จักคิด วิเคราะห์ วิจารณ์ ควรเป็นอย่างไร ?
5. การที่ในปัจจุบัน การศึกษาในระบบยังไม่ค่อยมีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้ท้องถิ่น ท่านคิดว่าเกิดจากสาเหตุอะไร

คำถามเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน จำนวนประชากร สภาพทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพทางสังคม ความสัมพันธ์ในชุมชน สภาพความเป็นอยู่การทำมาหากิน สภาพทางเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต การมีส่วนร่วมของชุมชน การได้รับข้อมูลข่าวสาร ที่หาความรู้ แหล่งเรียนรู้ ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

แบบสังเกตกระบวนการเรียนรู้การเสริมพลังอำนาจภาคประชาชน

สถานที่สังเกต.....

สังเกตวันที่ เดือน..... พ.ศ.

เวลา

กิจกรรม.....

ผู้เข้าร่วม.....

ส่วนที่ 1 ประเด็นกระบวนการเรียนรู้

1. เรียนรู้เรื่องอะไร (องค์ความรู้/เนื้อหา)

.....

2. เรียนรู้อย่างไร (วิธีการเรียน/ลำดับขั้นตอน)

.....

3. ใครเป็นผู้สอนใครเป็นผู้เรียน

.....

ส่วนมร 2 ประเด็นการมีส่วนร่วม

1. ความใส่ใจ/ความกระตือรือร้น

.....

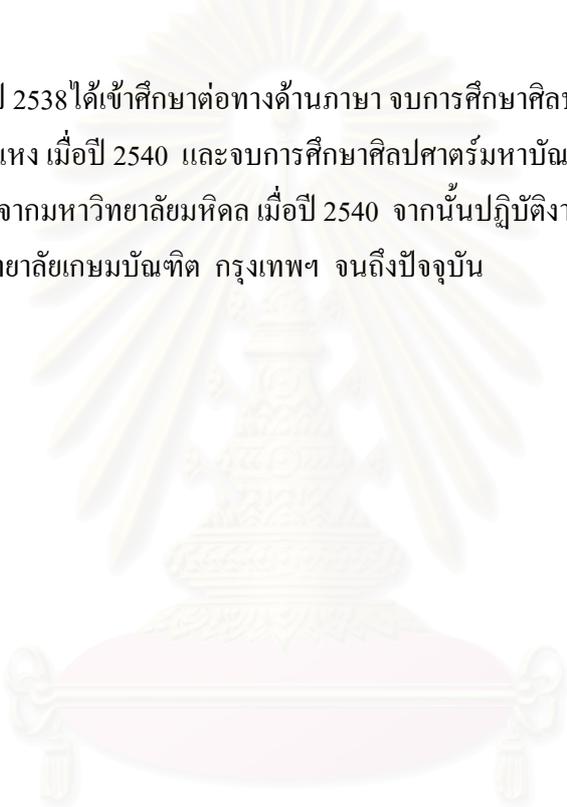
2. การมีปฏิสัมพันธ์

.....

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวกรภัค จ้ายประยูร เกิดเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2504 ที่กรุงเทพฯ จบการศึกษาวិทยาศาสตร์บัณฑิต (พยาบาลและผดุงครรภ์) จากคณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี เมื่อปี 2526 รับราชการเป็นพยาบาลประจำการที่โรงพยาบาลรามาธิบดี 6 ปี จึงไปทำงาน องค์การกาชาดสากล ศูนย์อพยพเขาอีด่าง จังหวัดสระแก้ว

จากนั้นในปี 2538 ได้เข้าศึกษาต่อทางด้านภาษา จบการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ) จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อปี 2540 และจบการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาศาสตร์ประยุกต์-การสอนภาษาอังกฤษ) จากมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อปี 2540 จากนั้นปฏิบัติงานในตำแหน่งอาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต กรุงเทพฯ จนถึงปัจจุบัน



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย